

Шарқ Юлдузу

- NASR
- NAZM
- DRAMATURGIYA
- MUMTOZ ADABIYOT
- YOSHLAR DAFTARI
- JAHON ADABIYOTI
- ESTETIKA
- SAN'AT FALSAFASI
- ADABIYOTSHUNOSLIK

Sharq yulduzi

**Ўзбекистон Қаҳрамони,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси
Саид АҲМАД
(1920–2007)**

Шарқ юлдузи

Адабий-бадний, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Сирожиддин Саййид
Муҳаммад Али
Кенгесбой Каримов
Иқбол Мирзо
Қахрамон Қуронбоев
Минхожиддин Мирзо
Жумакул Қурбонов
Фармон Тошев
Исажон Султон

Хайриддин Султонов
Махмуд Тоир
Гулистон Матёкубова
Шерзод Ирзоев
Нурбой Абдулҳаким
Тоштемир Турдиев
Шухрат Маткаримов
Адхамбек Алимбеков
Жамолиддин Муслим

Бош муҳаррир – Сирожиддин Рауф

Бош муҳаррир ўринбосари – Азиз Саид

Масъул котиб – Диляром Муротова

Назм бўлими мудири – Икром Отамурод

Наср бўлими мудири – Саид Анвар

Адабиётшунослик бўлими мудири – Ориф Ҳожи

5
2020

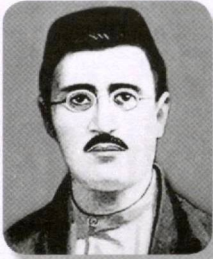
УШБУ СОНДА:

БАРХАЎЭТИ САЙМОЛАР

Абдулҳамид ЧЎЛПОН

КЎКЛАРДАН ЮЛАТТИМЧ

ЮЛДУЗ АХЛАРАЙ

Тиниқ ҳаво. Кўк юзинда оппоқ, харир пардадек
Ок булутлар, унда-мунда ёйилганлар паришон.
Шуълаларнинг акси билан, йилтиллаган енгандек,
Кун тиғлари, қарашларга ўткир-ўткир санчилган.

Қип-ялонғоч дарахтлар ҳам кучоқ очиб, кўз тутиб,
Кўк кўйлакнинг битишини чидамасдан кутарлар.
Қарғалар ҳам қишда қилган гуноҳларин унутиб,
Ўзр айтмасдан, индамасдан, учиб-учиб кетарлар.

НАСР

Маматқул ҲАЗРАТҚУЛОВ

ҚИЗИЛ ВА ЯШИЛ

Инсон зоти борки, ўзини беғуноҳ, деб билади.
Бошига бир ташвиш тушганда эса қайси гуноҳларим
учун бу кўрғиликлар, деб Оллоҳга даъво қилади. Мэлс
Тельманович ҳам ўзининг назарида фаришта бўлмаса-
да, ҳар қалай шунга яқинроқ эди...

Хотини ишдан келганда дардини сездирмасликка
ҳаракат қилади. Аммо баъзида ўзи билиб-билмай
хасратини ошқор қилиб қўяди. Муслима Шариповна
эрининг ахволини яхши тушунади, хис қилади. Бирок
на илож? Бирдан-бир чора эрининг кўнглини кўтариш,
иложи борича ёлғиз қолдирмаслик...

Йиллар ўтган сари хотинини рашқ қиладиган одат
чикарди.

– Нега ҳар куни ясан-тусан қилиб кетасиз? – деди бир
куни. – Ишга борасизми ёки театргами?

АДАБИЁТШИНОСЛИК

Нормурод АБАЗОВ

БЕҲБУДИЙНИНГ ТИЛҲАҚАСИ

Беҳбудий ҳар доим тил масаласига алоҳида эътибор
қаратган. Унинг “Тил масаласи”, “Икки эмас тўрт тил
лозим” каби илмий мақолалари шулар жумласидандир.
Ушбу мунобатлардан келиб чиқиб, хат ёзиш
қоидаларида ҳам тилга эътибор масаласи алоҳида
ажралиб туради. Айтиладики, ёзишмаларда ўз тилингда
ёзиладиган сўзлар, иборалар ўрнига русча ёки хорижий
бошқа тилларда қўлланиладиган сўзларни, ибораларни
қўллаш, ишлатиш мумкин эмас.

Омон МАТЖОН*ПОНЪ ИЛИДА ҚУЁШ НАФИС ЗАР ЁЯР*

Бир дўстим дуторда, бир дўстим торда
 “Сақили наво”ни чалган чоғинда
 Қалбим гоҳ нурларга ошуфта бўлди,
 Гоҳ колди қора бир гамнинг доғинда.

Юртим тарихидан бу куй бир манзар,
 Муаззам шодлик бу, гам бу ложарам.
 Ҳаётнинг икки зид кутби бир куйда
 Қандай янградидийкин мусалсал жаранг?

НАЪСР

Темирнўлат ТИЛЛАЕВ*ҒЛИМ ҲАҚОНИ*

Шундан кейин орадан Гуллоланинг иссиғи ўтиб,
 Элсаройликлар эндигина бу телба кишлоқдошларини
 унутаётган кунларнинг бирида Турон яна Элсаройга
 қайтиб келганини ва шундан бери ақаси билан
 Мўминкалнинг даштида қоровуллик қилиб юрганини
 одамлардан эшитдим.

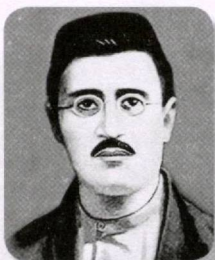
“Шу пайтларгача қаерларда эдинг?” деб сўраган
 одамларга у: “Мўминкалнинг дашти орқамдан
 эргашиб шаҳарга борибди, ит эгасини танимаган катта
 шаҳарда унинг аҳволига маймунлар йиғлаб қолади-
 ку?! Элсаройга қайт десам Дашт жонивор кўнмайди.
 Охири бўлмади уни ўзим билан олиб Элсаройга
 қайтдим. Мана, уни чалғитиб, шу ерларда қоровуллик
 қилиб юрибман”, деб хиринглаб кулган эмиш.

Бойназар ЙЎЛДОШЕВ*ЎЗБЕК АДАБИЙ ТАНҚИДЧИЛИГИНИНГ
 ШАРАҚҚИЁТИ БОСҚИЧЛАРИ*

Ўзбек танқидчилиги XX аср бошларидаёқ жаҳон
 эстетик тафаккури меваларидан кенг баҳраманд бўла
 бошлаган эди. Дастлаб Шарк донишмандлари, сўнг
 Ғарб олимларининг адабий-танқидий ва фалсафий
 асарлари бу йўлда муносиб хизмат қилди. 30-йиллардан
 бошлаб жаҳон адабий-эстетик тафаккур оламига хос
 халқчиллик ғоялари, бадиий асарни ҳаёт ҳақиқатларига
 киёслаш воситасида образлар дунёсини, ёзувчининг
 ўзига хос оламини таҳлил қилиш мезонлари ўзбек
 адабиётшунослиги ва адабий танқидчилигида кенг
 қўлланадиган бўлди.

ШАДҚИҚОН

Абдулхамид
ЧЎЛПОН

Кўклардан юпатгич юлдуз ахтарай

Кўклам келадир

Кўклам ойим йўлга чиққан, кўклам ойим қўзғалган,
Кўк кўйлакнинг битишига унча ҳам кўп қолмаган.

Тиник хаво. Кўк юзинда оппоқ, харир парладек
Оқ булутлар, унда-мунда ёйилганлар паришон.
Шуълаларнинг акси билан, йилтиллаган енгандек,
Кун тиглари, қарашларга ўткир-ўткир санчилган.

Қип-ялонғоч дарахтлар ҳам кучок очиб, кўз тутиб,
Кўк кўйлакнинг битишини чидамасдан кутарлар.
Қарғалар ҳам кишда қилган гуноҳларин унутиб,
Узр айтмасдан, индамасдан, учиб-учиб кетарлар.

Сезиларни уйғотгувчи хидли гуллар тўпланиб:
“Биз ҳам йўлга чиқдик!” дея, юборганлар бир чопар.
Гул хидидан ризк эмгувчи жониворлар уйғониб,
Эрта-индин бокчаларга, чаманларга оралар.

Кўклам ойнинг ипак кўйлак этаклари судралиб,
Қора ернинг бошларини силаб-сийпаб келадир.
У силашдан, у сийпашдан қувват олиб, куч олиб,
Қора ер ҳам кўксидаги олтинларни берадир.

Кўклам билан юртимга ҳам бир кўқариш, келсайди,
Кўнгиллар ҳам хаволардек кўклам хиди берсайди,
Дилларга ҳам хаволардек кўклам руҳи кўрсайди...

Абдулхамид ЧЎЛПОН – (1887 – 1938) Буюк ўзбек шоири, қатагон қурбони. Дастлаб мадрасада, сўнгра рус-тузем мактабида таҳсил олган. Ижодкорнинг “Уйғониш”, “Булоқлар”, “Тонг сирлари”, “Соз” шеърини тўпламлари ҳамда пьесалари, “Кеча ва кундуз” романи нашр этилган.

Юпанмоқ истаги

Билмадим кўнглимни юпатгай кимлар:

Боғларми, тошларми ё оқар сувлар.

Ёки, кишанлардан бўшалган қуллар,

Ёки, севилмасдан ташланган туллар?

Ёки, ойдин тунда кўзимни олмай,

Кўклардан юпатгич юлдуз ахтарай,

Ёки, тонг чоғида сабо юпатгай,

Ёки, ойдан томган вафосиз нурлар?

Ёки, кўзёшидан йиғилган бир қўл,

Бўйида эгилган толда бир булбул

Сайраса, йиғласа, маъшуқаси гул

Кулганда юпатгай қўлдаги хурлар?

Чарчаган йўловчи йўлдан адашса,

Текис йўл қолсада, тоғларни ошса,

Йўлни кўрсатувчи юлдузда қочса,

Шунда юпатгайми яланғоч чўллар?

Эркин далаларнинг эркин султони,

Сонсиз подаларнинг ёлғиз чўпони,

Най чалиб, тоғлардан истаса ёрни,

Балки, юпатгуси ёр деган куйлар?

Турмушда, хаёлда, ҳар бир нарасада,

Ёлғиз алданишни кўрган бир банда,

Борлиққа қарғишлар ёғдирган танда,

Балки, юпатгуси у аччиқ сўзлар?

Денгизлар қайнаса, тошса сувлари,

Кесилса йўлчининг истак йўллари,

Денгизга айланса ўнг ва сўллари,

Балки, юпатгуси ҳўлланган кўзлар?

Кўнгилда уйғонса енгил хаваслар,

Узилса, бузилса олтин қафаслар,

Бирга ичишсалар бир тўда мастлар,

Балки, юпатгайлар ўйноқи қизлар?

Ўйланган ўйларга кўнгил юпанмас,

Кўнгилнинг истаги ўй билан қонмас,

Айтарлар бу тунда ёруғ шам ёнмас,

Чакмаса гугуртни асл ўғиллар....

Барг

Жонланди, яшарди, кўкарди қарашим,
Ўзимда бир турли эркинлик сезаман.
Кўнглимда қолмади шу топда ғам-ғашим,
Умиднинг ипаклик қилини чўзаман.

Шу чоғда, шу боғда ҳар нарса юмшоқдир,
Ҳар нарса кўкарган, ҳар нарса яшнайдир.
Шу боғда, шу чоғда ҳар нарса оппоқдир,
Куёшда нурина ховучлаб ташлайдир.

Ариқда сувларнинг ўйноқи кўшиғи
Шохларда ухлаган барглари уйғотди.
Айниқса, шамолнинг у юмшоқ шўхлиғи
Шохларда барглари титратди, ўйнатди.

Қип-қизил қанотли капалак, йўлида
Учратди чиройли чизанак қизини.
Капалак тикилгач, у қизча қўлида
Ушлаган япроқла беркитди юзини.

Олтинли кўнғизни болалар ушлашиб,
Ип билан кўқларга учираиб ўйнайлар.
Қулликни севмаган йўқсилни кучлашиб,
Нимага ўзининг эркига қўймайлар?

Лабларим шу тунда чанқаган, кизарган,
Кавсарнинг сувидан шароблар истамас.
Фаришта киликли, малика қизлардан
Чанқокни босувчи бир ўпич сўрамас.

Кўқлардан малаклар қиз бўлиб тушсалар,
Яна мен ўтларни кўйнимга қўймайман.
Кўйнимга тўлсалар, кўйнимдан тошсалар
Гулларнинг хидлари, мен сира тўймайман.

Ўпмаймен шу чоғда фаришта малакни,
Ўпаман бутоқда титраган бир баргни...

* * *

Бир тутам сочларинг менинг кўлимда,
 Гижимлаб ўпайми, ё тараб-ечай,
 Сир деб сақлаганинг менинг кўйнимда,
 Сир деб сақлайинми, ё элга сочай.

Сочилган сочингдай сочилса сиринг,
 Анор юзларингни кимга тутасан?
 Ўзинг-ку «уларда вафо йўк!» дединг,
 Нимага уларни тагин тутасан?

Очилган кўйнимда тўлганган танинг
 Кўнгилдан қилча ҳам ҳид етказмаса,
 Менга яқинлашма, ай, тирик бўса!
 “Севдим” деганларинг ёлғондир сенинг!.

Оғриганда

Бўғик, қисик, асабий бир кўнгил билан тун-кун
 Тўшакда, ўйлар орасинда инграб ётмак
 Оғир, кийин:
 – Бу ёғишинг сўнги, сўнги келсун,
 Ёзилмаганми бу тунлар сўнггида тонг отмак?

Кўзимда эрта ва кеч бир йиғин хиёл очилар,
 Хаёл билан кўраман, кўк юзи булутли каби.
 Бутун кўнгил ва юраклар оловли – ўтли каби,
 Булут кўзидан эса ерга оғу – ёш сочилар.

Менинг ўйимми кора? Ёки юрт кўкида булут,
 Куюк булут тўдаси конли ёш тўкиб йиғлар?
 Меним бу хаста дилимни яна нечун тиглар,
 Менимда, кўксима бокмоқчи истар ул бир ўт?

Бўғик, қисик бу кўнгил кучли ўт билан ёнадир,
 У ўт орасида юртнинг хаёли жонланадир...

**Маматқул
ҲАЗРАТҚУЛОВ**

ҚИЗИЛ ВА ЯШИЛ

Ҳикоя

Барча амаллар ниятга яраша бўлгусидир.

Имом Бухорийнинг

“Ал-жомийъ ас-саҳих” китобидан

Эрининг гапи Муслима Шариповнага оғир ботди, жуда оғир ботди, дили оғриди. “Шу гапни менинг эрим айтдимиз” дегандай ажабланган, ранжиган кўйи унга қаради. Мэлс Тельманович эътибор ҳам бермади, одатдаги суҳбат каби креслога ястаниб, телевизор кўришда давом этди...

Муслима Шариповна ўн йилдан бери касалхонада бош шифокор. Қанча машаққатлари бошидан ўтказмади. Уч йил олдин, эри автохалокатга учраганда, бош шифокорликдан озод қилинган, майли оддий врач бўлиб қолай, деб илтимос қилди. Энди ёшлар ишласин, деди. Йўқ, руҳсат беришмади. “Ёшларга йўл берганингиз яхши, аммо сизнинг тажрибангиз зарур, – деди бошқарма бошлиғи. Кейин қўшимча қилди: – Нима, кексайиб қолдингизми? Бундай дейишга ҳали эрта сизга”.

Аслида бу гапда жон бор. Муслима Шариповна эликдан ошган бўлса-да, ёшлиқдаги чиройи, латофати сақланиб қолган, бир қарашдаёқ ҳар қандай эракни ром этадиган шахло кўзлари ҳамон чараклаб турар, калдирғоч қанотидек қайрилма қошлари, лаби устидаги митти холи уни янада кўхли кўрсатарди. Бошида минг бир ташвиш: шифохонанинг югур-югурлари, ҳали Фалончиевнинг онаси оғир ахволда кепти, ҳали Пистончининг ўғлини операция қилиш керак, шифохонада дорилар туғапти... Эҳ-ҳе, муаммоларнинг охири йўқ. Бунинг устига уйда ногирон эрга қараш, ёлғиз кизининг тақдирини ўйлаш... Бирок сира ўзини олдирмади. Бирон кун йўкки, ўзига қарамай келган бўлса, бирон кун йўкки, уни кимдир тушкин қайфиятда кўрган бўлса. Доимо сахнага чиқаётган хонанда каби ораста. Сипо, аини чоғда замонавий кийимлари унинг шамшод қома тига узукка кўз қўйгандай ярашади. Қадам босишлари ҳам ҳаминиша бир хил – тез ҳам эмас, сокину секин ҳам эмас, гўё йиллар давомида машқ қилиб, фақат ўзигагина хос юриш услуби яратиб

Маматқул ҲАЗРАТҚУЛОВ – Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист. 1947 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Оққуш”, “Чўли проқ”, “Ҳаётнинг бир парчаси”, “Интизор”, “Қуёш мен томонда”, “Кўзичоқнинг кўз ёшлари”, “Журъат”, “Эшиklar очик”, “Чироқ ўчмаган кеча”, “Кўкжўл” каби тўпламлари нашр этилган.

олгандай. Ҳар доим юзида нимтабассум. Ходимлари билан ҳам, беморлар билан ҳам очик чеҳра билан хушмуомала гаплашади. Бирон марта овозини кўтарганини ҳеч ким эшитмаган. Шифокорлардан ёки ҳамширалардан кимдир жаҳлини чиқарса, вазминлик билан танбеҳ беради: “Сиз қаерда ишлаётганингизни унутманг, жон синглим. Бу ер бозор эмас, шовқин-сурон қиладиган. Бу ерга одамлар дардига даво истаб келади. Уларга аввало сизу бизнинг ширин сўзимиз зарур. Беморнинг кўнглига йўл топишга ҳаракат қилинг. Шундагина бераётган дориларингиз қор қилади... Бунинг учун асабингизни жиловлашни ўрганинг, жаҳлингизга эрк берманг, беморларнинг соғлиги қатори сизнинг ҳам соғлигингиз муҳим биз учун...”

Одатдаги иш қунаридан бирида Муслима Шариповна бўлимлардан кундалик ахборотни олиб, таҳлил қилиб ўтирганда, телефон жиринглади. Нотаниш киши на салом-алик бор, на ҳол-аҳвол сўраш бор, бирданига пўписа оҳангида бир беморнинг аҳволини сўради. Муслима Шариповна аввал салом берди, сўнгра одоб билан беморнинг аҳволи ҳақида гапира бошлади. Қўнғироқ қилувчи унинг сўзини бўлиб, овозини баландлатди: “Борганига ўн кундан ошди, бирон-бир ўзгариш йўқ. Нима қилаёйсизлар ўзи?” Муслима Шариповна бемор кексалигини, бунақа дардлар кексаларда бироз оғир кечишини, хавотирга ўрин йўқлигини, барча зарур муолажалар қилинаётганини, Худо хоҳласа, онахон тез қунара соғайиб кетишини, ҳозир аҳволи олдингидан анча яхши эканини тушунтиришга ҳаракат қилди. Аммо суҳбатдоши бу гапларни тушунмади, аниқроғи, тушунишни истамади. Бир-икки керакли-кераксиз гапларни шанғиллаб айтди-ю, шарақ эткизиб гўшақни қўйди. Муслима Шариповна кафтларини икки чаккасига қўйиб тирсақлари билан столга суяниб ўйга толди. “Ким бўлди бу одам? Нега ўзини таништирмади? Онахоннинг ўғли эмас. Уни кўрганман, жуда маданиятли йигит. Бу ким? Нима учун бу аёлни сўради?” Унинг боши ғувуллаб, бутун вужуди кизиби кетди. Қўкрагида оғрик деса оғрик эмас, ачиш деса ачиш эмас, ёкимсиз бир нарса сездим, юрагим санчигандай бўлди. “Нима бало, босимим кўтарилдими?” Секин ўрнидан турди-да, ойнага қаради: юзи кизариб кетган, хатто жигаранг тусини олган эди. Буни кўриб, юрак уриши баттар кучайди, гупиллаши ўзига ҳам эшитилгандай туюлди. Телефоннинг “котибан” деган тугмасини босди. “Лаббай, Муслима Шариповна”, деган овоз келди. “Ситора, менга Шарифа Боқиевнани чақир, тез келсин”. “Хўп бўлади, ҳозир.”

Кардиология бўлими мудираси Шарифа Боқиевна унинг ранг-рўйини кўриб кўркиб кетди.

– Сизга нима бўлди, Муслима Шариповна?

Бош шифокор ўзини қўлга олишга ҳаракат қилди, сал жилмайди. Бирок ўхшамади.

– Ҳеч нарса, сал мазам бўлмаёпти, билмадим, ҳаво таъсир қилдим, бугун магнит бўрони дейишган эди, шекилли... Давлениям кўтарилганга ўхшайди.

Бу гап ёлғон эканини, нимадир бўлганини мудира сездим, лекин индамади. Қон босимини ўлчади. Тонometrни ечар экан, бош шифокорга маънодор қаради.

– Қанча?

Мудира, “Ҳозир”, деди-да, қабулхонага чиқди. “Ситора, бўлимдагиларга айтинг, тез портатив аппаратни олиб келсин. Опанинг юрагини кўришимиз керак”, деди.

– Нима гап, тинчликми? – деди Муслима Шариповна мудира киргач.

Мудира унинг қаршисидаги стулга ўтирди.

– Опа, босимингиз баланд... Юрагингиз уриши ҳам ёқмаёпти менга. Ҳозир аппарат олиб келади, бир кардиограмма қилайлик.

– Нималар деяпсиз, Шарифа Боқиевна? Шунчалар жиддийми?

– Безовта бўлманг, опа. Кўриб қўйганимиз яхши... Нимадандир жуда қаттиқ

сикилгансиз. Мендан яширяпсиз.

Муслима Шариповна бўлган гапни айтиш-айтмаслигини ўйлаб бироз жим колди.

– Тўғри, – деди ниҳоят хаста овозда. – Бир киши билан телефонда сал тортишиб колдик.

“Тушунарли”, ўзича ўйлади мудира.

Ситора кирди.

– Олиб келишди, кираверсинми?

– Ҳа, – деди мудира.

Ҳамшира эпчиллик билан электрокардиограмма қилди. Шарифа Бокиевна узун лентага диққат билан тикилди.

– Хўш, айтинг, – деди Муслима Шариповна. – Нима гап?

– Опа, сиз бирпас ётиб туринг. Ҳозир укол қиламиз, ҳаммаси ўтиб кетади.

Ҳамширани кузатган бўлиб, қабулхонага чиқди-да, канака дорилар олиб келишини тайинлади унга.

– Шарифа Бокиевна, мендан ҳеч нимани яширмай, борини айтинг. Гарчи кардиолог бўлмасам-да, ҳар ҳолда врачман, юрак бекорга безовта бўлмаслигини тушунаман, – деди.

Мудира бироз истиҳола билан деди:

– Опа, мен сиздан нимани яшираман. Сиздан бирон нимани яшириб ёки ёлғон гапириб бўладими? Ахир сиз билан неча йилдан бери биргамиз. Бир-биримизни яримта гапдан тушунадиган бўлиб кетганмиз-ку... Озгина чарчагансиз... Мен шу ерга ишга келибманки, сизни дам олишга чиққанингизни билмайман. Ҳатто бир-икки марта қон босимингиз кўтарилганда уч-тўртта капилница олинг, деганимизда ҳам, уйда оламан деб, кўнмагансиз... Беш-олти кун дам олинг... Иложи бўлса каттароқ мутахассисларга кўрининг. Иш қочиб кетармиди.

Ҳамшира мудиранинг кўрсатмаси билан укол қилди.

Муслима Шариповна мудиранинг тиззасига кафтини қўйди.

– Тушунарли, жоним, – деди жилмайиб. – Тушунарли. – Дори таъсир қилиб опа бироз ўзига келган эди.

– Менинг гапларимдан хафа бўлманг, опа.

Бош шифокор энди очик чеҳра билан кулди.

– Нималар деяпсиз, Шарифа Бокиевна. Мен ўз шифокоримга ишонмайманми? – Бироз жиддийлашди. – Ўзим ишонмаган шифокорга беморларни ишониб топшираманми?! Унака шифокорни бу ерда ушлаб ўтирмайман...

– Кечирасиз, Муслима Шариповна, – деди мудира.

– Раҳмат сизга. Бўлди, бораверинг ишингизга. Мен яхшиман. Айтган гапларингизни ўйлаб кўраман. Бир яхшилаб текширувдан ўтарман... Раҳмат, Шарифа Бокиевна.

Мудира ўрнидан турди.

– Яхши бўларди... Ахир ўзимиз ҳаммага айтаемиз-ку касалнинг олдини олган яхши, деб.

– Тўғри айтасиз, – деди бош шифокор.

* * *

Муслима Шариповнанинг эри Мэлс Тельманович фалсафа фанлари доктори, профессор, шўро даврида институтда “илмий атеизм” фанидан дарс берган. Замон ўзгаргач, “чопони”ни “янгилади”: кеча динни афюн, деб юрган профессор энди

диннинг фазилатлари ҳақида маърузалар ўқий бошлади...

Шундай кунларнинг бирида Муслима Шариповна эрига ҳазиллашди:

– Энди фамилиянгизни Иброҳимов деб ўзгартирсангиз бўлар. Исмингизни-ку ўзгартириш кийин. Тўртта дохийни кўтариб юрасиз...

– Нималар деяпсиз, Муслима Шариповна, – деди жиддий. – Мен паспортимни ўзгартирмайман. Бу отам Тельман Ибрагимовдан эсдалик...

– Ҳай, майли, ўзингиз биласиз. Лекин мен анчадан бери бир нарсани ният қилиб юрибман-да, Мэлс ака, – деди хотини.

Эри унинг гапини бўлди:

– Муслима Шариповна, сизга неча марта айтдим Мэлс ака эмас, Мэлс Тельманович.

– Ахир уйда, ўзаро гаплашиб ўтирибмиз-ку, расмиятчиликнинг нима кераги бор?

– Бу расмиятчилик эмас, Муслима Шариповна, маданият, тушундингизми, маданият. Сиз олий тоифали врач, медицина фанлари кандидати, бир больницанинг главрачи, мен философия фанлари доктори, профессор, катта вузда завкафедра бўлсам-да, бир-биримизга ака ёки адаси, ойиси, деб мурожаат қилсак ярашадими?

Муслима Шариповнанинг бироз энсаси котди, аммо эрининг феълени билгани учун индамади.

– Бўпти, Мэлс Тельманович, икковимиз ҳажга ёки умрага борсакми, девдим.

Мэлс Тельмановичнинг пешонаси тиришди.

– Нима қиласиз у ерда?

– Бу нима деганингиз? Ожиз бандамиз, билиб-билмай қанча гуноҳ қилганмиз... Худога шукур, йўллар очилди, давлат ҳамма нарсани ташкил қилиб берапти.

– Ҳажга борган одамнинг гуноҳлари кечирилади, деб ўйлайсизми? – деди Мэлс Тельманович. – Сиз шу гапларга ишонасизми?

– Нега ишонмай, албатта ишонаман. Ҳар бир мусулмонга буюрилган фарз амали-ку бу.

Эрининг пешонаси баттар тиришди:

– Шу фарз-қарз деган гапларни қўйсангиз-чи, Муслима Шариповна.

Хотини эрининг гапини бўлди:

– Унақа деманг, жо-он Мэлс а... Тельманович, гуноҳ, жуда катта гуноҳ бўлади.

Мэлс Тельманович ҳафсаласизлик билан қўл силтади.

– Сказка...

– Ҳалиям атеистлигингиз қолмабди-да, а?! Коммунистлик қон-қонингизга сингиб кетган экан-да.

Мэлс Тельманович мамнун, айни чоғда ниманидир қўмсаган кўйи жилмайди.

– Биласиз-ку мен кўп йиллар институтнинг, ҳа, бутун институтнинг партком секретари бўлганман.

Хотини бироз кулгига олди:

– Шунинг учун ҳозир ҳам қип-қизилсиз-да.

– Ҳа, сиз ям-яшил бўлганингиз каби, – деди Мэлс Тельманович. – Аммо бир нарсани билиб олинг: мен атеист эмасман, материалистман. Кўзга кўринмайдиган нарсаларга ишонмайман.

Муслима Шариповна кўрқиб кетди.

– Тавба денг...

Орага бироз сукунат чўқди. Муслима Шариповна баҳсни давом эттирайми-йўқми, деган ўйга борди. Бир кўнгли кўй, тортишиб ўтирма деса, бошқа томондан фикрингни айт охиригача, деган нидо келди.

– Барча буюк кашфиётлар, ихтиролар, асарлар инсон тафаккурининг махсули-ку... Аввал мияда пишиб, кейин моддиятга айланади-ку, – деди сукунатни бузиб.

Хотинининг гап қайтаравериши эрнинг ҳамиятига тегди.

– Мен сизга нима бирламчи, нима иккиламчи деётганим йўқ. Мен борлиққа, моддиятга кўпроқ ишонаман. Тушунарлими?

– У ҳолда севгига ҳам ишонмас экансиз-да, – деди Муслима Шариповна кулимсираб.

– Нега энди? Севгининг моддияти бор. Мана, сиз борсиз, шунинг учун сизни севаман. – Бироз тин олиб давом этди. – Умуман, бу гапларни қўйинг, хоним...

Муслима Шариповнанинг кўзлари чарақлаб кетди:

– Хоним! Хоним дедингизми, нахотки сиздан ҳам шунақа сўзни эшитиш мумкин бўлса?!

Мэлс Тельманович хотинининг хайратига муносабат билдирмади. “Хоним” сўзини билмай, хато айтгандай тутди ўзини.

– Умрага, тем более ҳажга боришимиз учун хали эрта... Жуда қариб қолганимиз йўқ...

Муслима Шариповна ажабланди:

– Ҳажга кексалар борсин, деган жойи йўқ. Аксинча, кўзда нур, белда қувват борлигида борган яхши эмасми...

– Муслима Шариповна, – деди Мэлс Тельманович бироз қизишган оҳангда. – Келинг, шу темага точка қўяйлик. Ким айтади, сизни замонавий аёл, катга бир ташкилотнинг раҳбари деб...

Ортиқча гап фойдасиз эканини хотини тушунди, шу боис бошқа оғиз очмади.

Шу суҳбатдан кейин орадан кўп ўтмай профессор автоҳалокатга учради. Бир улфатининг туғилган кунида яхшигина кайф қилди. Тадбир сўнггида дўстлари қанча қаршилиқ қилмасин, Мэлс Тельманович ўзи машинани хайдаб кетди. Йўл четида турган юк машинасига бориб урилди. Ярим тун, унинг устига кайф баланд – ухлаб қолганими, Худо билади. Оёғи, иккита ковурағси синди, боши лат еди, мияси чайқалди. Бир неча оғир операцияларни ўтказди. Беш ойдан зиёд тўшакка миҳланиб ётди. Муслима Шариповна у дўхтирдан бу дўхтирга чопавериб, силласи қуриди. Қизи Гулбахор билан навбатма-навбат қаради. Ўрнидан тургандан кейин ҳам юриб кета олмади, чап оёғининг тиззасидан кесишган эди. Каравотдан ногиронлар аравачасига ўтди. Аста-секин қўлтиқ таёқда юришга ўргатишди. Бир йиллардан сўнг Муслима Шариповна протез оёқ қилдириб берди. Унга кўникиш ҳам осон кечмади, хотини сабр-бардош билан ўргатди. Бу азоблар, оғриқлар Мэлс Тельмановични анча инжик қилиб қўйди. Муслима Шариповна барчасига чидади. Касалдан кўра унга қараганга оғир, деган гап қанчалар тўғри эканини ўз бошидан ўтказди.

Қизи Гулбахорнинг турмушга чиққанига эндига уч ой бўлганди, шунга қарамай ойисига қарашиб турди. Эри, қайнонаси тушунган одамлар экан, Гулбахор кунда-кунора дадасининг олдига боришига қаршилиқ қилишмади.

Мэлс Тельманович шу кўйи ногирон бўлиб қолди. Кеча талабалар у ёқда турсин унча-мунча ўқитувчиларни ҳам оғзига қаратиб юрган профессор бугун бир оғиз ширин сўзга мушток, хайҳотдай уйда ёлғиз ўтирса... Бундан оғир кўргилик борми. Бу нима? Тақдирнинг синоними? Тақдир дегани нима ўзи? Уни ким яратади? Оллоҳданми бу?.. Мэлс Тельманович ёлғиз ўзи ўй суриб ўтираркан, хаёлда минг хил фикр чарх урарди. Инсон организмда айрим оғир хасталикларнинг асорати бир умр сақланиб қолганидек, профессор миясининг бир чеккасида дахрийликнинг асоратлари қолган эди. Ана шу асоратлар баъзан жунбушга келиб, “Оллоҳ

марҳаматли бўлса нега, қайси гуноҳларим учун менга бунча азоб беради?” деган фикрлар ғужгон ўйнарди. Гоҳида бундай фикрларидан ўзи ҳам сесканиб кетар, беихтиёр, “Ё, Оллоҳ, ўзинг кечир гуноҳларимни!” деб юборарди.

Инсон зоти борки, ўзини беғуноҳ, деб билади. Бошига бир ташвиш тушганда эса қайси гуноҳларим учун бу кўргиликлар, деб Оллоҳга даъво қилади. Мэлс Тельманович ҳам ўзининг назарида фаришта бўлмаса-да, ҳар қалай шунга яқинроқ эди...

Хотини ишдан келганда дардини сездирмасликка ҳаракат қилади. Аммо баъзида ўзи билиб-билмай ҳасратини ошкор қилиб қўяди. Муслима Шариповна эрининг аҳволини яхши тушунади, ҳис қилади. Бироқ на илож? Бирдан-бир чора эрининг кўнглини кўтариш, иложи борича ёлғиз қолдирмаслик...

Йиллар ўтган сари хотинини рашк қиладиган одат чиқарди.

– Нега ҳар куни ясан-тусан қилиб кетасиз? – деди бир куни. – Ишга борасизми ёки театргами?

Бу гапдан Муслима Шариповна кулди, эрининг одатий инжиқлиги, деб ўйлади.

– Кўнглингиз хотиржам бўлсин, – деди. – Менинг маршрутим битта: уй-иш, иш-уй. Онда-сонда бошқарма ёки вазирликка йиғилишга чақиринса ўзгаради бу маршрут.

Мэлс Тельманович бўш келмади:

– Ишга оддийроқ кийимда борилса киритмайдими? Бунинг устига кимматбаҳо атир сепиб олгансиз.

Муслима Шариповна ўйланиб қолди. Эрига каттиқ гапирай деса, кўнгли ярим, ёлғиз ўзи уйда ўтириб зерикади. Йил сайин асаби таранглашиб бормоқда.

– Мэлс Тельманович, – деди босиқлик билан, – мен тиббиёт корхонасида ишлайман, унинг устига раҳбарман. Бундай жойда озодалик биринчи даражали талаб эканини яхши биласиз... Ўзингиз бошингиздан ўтказдингиз-ку...

Мэлс Тельманович хотинининг гапини кесди:

– Менинг ногиронлигимни юзимга солаясизми? – Унинг овози кескин чиқди. – Ўзим истабманми шундай бўлишимни?!

– Бу гап қаёқдан чиқди? – деди беихтиёр Муслима Шариповна. – Нега юзингизга солар эканман?! Сизнинг ихтиёрингиздаги нарса эмас-ку, бу. Нима, мен шуни билмайманми, тушунмайманми?.. – Бироз тин олди. Иложи борича вазминлик билан давом этди. – Қўйинг бунақа гапларни, асабингизни бузманг... Хохласангиз машина юборай, бир шаҳар айланиб келинг...

Бу гапдан эрнинг энсаси қотди.

– Ёғоч оёқни дўқиллатиб яккамоховга ўхшаб битта ўзим қаёққа бораман? – Бошини эгиб, жим қолди. – Ўзи пешонам шўр экан мени...

– Мэлс Тельманович, – деди босиқлик билан, – кўп куйинманг. Нима иложимиз бор, Оллоҳнинг иродаси, тақдиримизда бор экан-да.

– Нега тақдиримизда? Тақдирингизда денг... Сиз юрибсиз-ку, туппа-тузук.

Муслима Шариповна нима дейишини билмай қолди. “Бу нима дегани? Нияти нима?”

– Нима қилай? Мен ҳам уйда ўтирайми?.. Ким боқади бизни?

Мэлс Тельманович ялт этиб хотинига қаради, унинг кўзлари ола-кула бўлиб кетди.

– Бир кунмас-бир кун шундай дейишингизни билардим, – деди қаҳр билан. – Ҳеч бир эракни хотини қўлига қарагулик қилмасин экан.

Эрининг бу гапи ҳар қанча малол келмасин, Муслима Шариповна ўзини босди. Не-не инжиқ, қайсар беморларни кўрмади, улардан ҳатто ҳақоратлар эшитди. “Шу

касбни танладингми, чида”, деб ўзига-ўзи таскин бериб келади. Биронтасига қаттиқ гапирмади, эътироз билдирмади. “Хўп бўлади, опажон, кечиринг, акажон”, деб енгди. Энди мана бу одамга – ўзи севиб оила қурган турмуш ўртоғига, ўттиз йилдан бери бир ёстиққа бош қўйиб келаётган жуфти ҳалоллига захрини сочадим, дилини оғритадим? Қолаверса, бу киши ҳам бир беморидай гап. Битта гап камлик, иккита гап кўплик қилади. Пешонасига битгани шу экан, тақдирга тан беради. Соғлигида, ёшлигида яхши-ю, ногирон бўлиб қолганида, ёши олтмишдан ошганда ёмон бўлиб қолдими?! Йўқ, бундай фикрлар Муслима Шариповнанинг ҳаёлига ҳам келгани йўқ. Бундай гапларни ўйлашнинг ўзи уят!

– Бекорга ўзингизни ҳам, мени ҳам кайфиятимни бузаяпсиз. Илтимос, сал кўнглингизни кенг қилинг. Ношукур бўлмайллик... Озгина сабр қилинг, индин яқшанба, бирга бирон жойга бориб, айланиб келамиз. Хўпми? Ҳар хил ёмон гумонларни ҳаёлингиздан чиқариб ташланг, илтимос. – У эрининг ёнига бориб, эркалади. – Соғлигингизни ўйланг, азизим. Мендан кўнглингиз тўқ бўлсин... Мен ундай ишлардан ҳазар қиламан... Ота-онам яхши ният билан шу исми кўйишган, унга доғ туширишга ҳақим йўқ... Майли, яхши ўтиринг, мен кеч қолаяпман, бугун пети минуткам бор. – Эрининг юзидан ўпди. – Хайр, жоним.

Мэс Тельмановичнинг лаблари пичирлади:

– Яхши бориб келинг. – Хотини эшикка яқинлашганда баландроқ овозда деди: – Вахширок келинг.

Муслима Шариповна ортига ўгирилиб, эрига қараб хайр оҳангида бармоқларини силкиди.

Гулбаҳор янги келган беморларнинг касаллик варакасини тўлдириб ўтирган эди, қўл телефони жиринглади.

– Лаббай...

– Ассалому алайкум, Гулбаҳор, яхшимисиз, кечирасиз, безовта қилмадимми, гаплаша оласизми?

– Ҳа-ҳа, бемалол...

– Мен Шарифа Боқиевнаман...

– Э, Шарифа опа, яхшимисиз? Ишлар билан чарчамай юрибсизми, уйлар тинчми, опа?

– Раҳмат, ҳаммаси яхши. Гулбаҳор, мен сизни бир масалада безовта қиляпман.

– Тинчликми, опа?

– Тинчлик, тинчлик... Гулбаҳор, нима десам экан... Шу опанинг сал мазалари бўлмади...

Гулбаҳор бирдан сергак тортди.

– Нима бўлди оймга?

– Хавотир олманг, ҳаммаси жойида... Бироз юраклари безовта китпти. Кардиограмма килдик, босимларини ўлчадик... Хуллас, бироз чарчаганга ўхшайдилар. Уч-тўрт кун дам олинг десам, кўнмаяптилар... Шунга ўзингиз кечкурун олдиларига ўтиб, бир гаплашиб кўрасизми, деб кўнғирок қилаётган эдим.

– Шарифа опа, очигини айтинг, аҳволлари яхшими? Мен ҳозир етиб бораман...

Шарифа Боқиевна Гулбаҳорни гапини бўлди:

– Гулбаҳор, жон синглим, безовта бўлманг, унака ваҳима қиладиган ҳеч нарса йўқ. Кабинетларида ишлаб ўтириптилар. Зинҳор кела кўрманг. Мен кўнғирок қилганимни ҳам билмасинлар, бўлмаса гап эшитаман. Жуда қаттиқ тайинладилар

ҳеч кимга билдирманг деб. “Айниқса, Гулбаҳор билмасин”, дедилар... Мен сизга айтмай туролмадим. Ўзингиз бир йўлини қилиб, билиб оларсиз... Хўпми?

– Бўпти, Шарифа опа, сиз хавотир олманг. Сиз айтгандай бўлади... Ҳозир кабинетдадилар?

– Ҳа... Ишлаб ўтириптилар. Мен ҳозир олдиларидан чиқдим. Босимларини ўлчамим, Худога шукур жойида, пульслари ҳам меъёрида.

– Майли, опажон, кўнглингиз хотиржам бўлсин, сизга гап текиздирмайман. Ўзим кейинроқ кўнғирок қиламан бирон баҳона билан.

– Раҳмат сизга, Гулбаҳор, умрингиздан барака топинг. Хавотир олманг. Хайр.

Гулбаҳор гўшакни қўйди-ю, ўйланиб қолди. “Ойим бечора тиним билмайди. Бу ёқда ишхонанинг ғалваси, у ёқда дадамнинг инжикликлари... Отпускага чиқинг деса, чиқмайдилар... Чарчайди-да... Нима қилиш керак... Майли, кечқурун уйга бориб батафсил гаплашиб олармиз...” Ишини давом эттирган бўлди, аммо хаёлидан ойиси, Шарифа Боқиевнанинг гаплари кетмади. “Юраклари безовта қилган дедими?.. Аҳвол жиддийроқ бўлмаганда Шарифа опа кўнғирок қилмасди...” Ўзини босолмади, хаёлини чалғитишга қанча уринди, эпложмади. Атайлаб ойисининг қўл телефонига эмас, иш телефонига кўнғирок қилди. Котиба кўтарди гўшакни.

– Ассалому алайкум, Ситорахон, яхшимисиз, мен Гулбаҳорман.

– Ассалому алайкум, Гулбаҳор опа, саломатмисиз?

– Раҳмат... Ўзларидадилар?

– Ҳа, улайми?

– Ҳеч ким йўқми олдиларида?

– Йўқ... Ёлғиз ўзлари, компьютерда ишлаб ўтириптилар.

– Соғлиқлари яхшими? – ўсмоқчилаб сўради Гулбаҳор.

Котиба бир зум жим қолди. Сўнг ўзини тутиб олиб, деди:

– Ҳа-а, яхши... Кайфиятлари ҳам яхши...

Шу маҳал эшик қарс очилиб Муслима Шариповна чиқди.

– Мана, ўзлари чиқиб қолдилар...

– Ким? – деди Муслима Шариповна.

– Гулбаҳор опа сўраб турувдилар, – котиба шундай деб гўшакни узатди.

– Ҳа, Гулбаҳор, тинчликми, яхшимисан? – деди Муслима Шариповна бамайлихотир овозда. – Бу ёққа кўнғирок кипсан?

– Мабодо олдингизда одам бўлса безовта қилмай дегандим-да.

– Нима гап, тинчликми?

– Ҳа, тинчлик, – деди Гулбаҳор ҳам ҳеч нарса билмаган каби. – Бугун ишдан нечида қайтасиз, олдингизга ўтмоқчи эдим, сизни, дадамни кўраман, бир оғиз маслаҳатли гапим ҳам бор эди.

– Вақтингга қараб ўтавер. Бўпти, мен обходга чиқиб кетаётган эдим. Хайр, кечгача, – деди-да гўшакни котибага узатди. – Мен обходда бўламан. Терапия билан неврологияга айтиб қўй, кейин хирургияга ҳам ўтаман.

Шарифа Боқиевна Ситорага опадан хабар олиб турина, бирон гап бўлса дарҳол менга кўнғирок қилинг, деб тайинлаган эди. Муслима Шариповна қабулхонадан чиқиши билан Шарифа Боқиевнага кўнғирок қилди.

– Опа, обходга чиқиб кетдилар.

Котибанинг гапи оғзида қолди.

– Нима деяпсиз? – деди Шарифа Боқиевна. – Қанақа обход?! Бу аҳволда юриш мумкин эмас-ку.

– Билмадим, – деди Ситора бўшашиб.

Мудира телефон тугмасини босди-ю, ўзини ўзи қойиди. “Нега опага бор гапни

очиқ айтмадим... Кардиограмаси яхши эмас эди-ку... Айтсам, баттар бўларди... Опа, ҳамма нарсани ичига ютаверади. Бу яхши эмас. Мана, окибати... Нима қилсам экан? Қандай қилиб бўлсаям тўхтатишим керак”.

У шундай ўйлар билан терапия бўлимига югурди. Йўл-йўлакай бўлим мудирли Алимовга қўнғироқ қилиб опа бораётганини айтди. “Иложи борича палаталарни айлантирмай, хонангизда ушлаб туринг”, деди. Бу гапдан Алимов ҳайрон бўлди: “Нега бундай деди?” Унинг хаёли охирига етмай Шарифа Бокиевна кириб келди.

– Тинчликми, Шарифа Бокиевна? – деди Алимов. – Гапларингизни тушунмадим.

– Кейин тушунтираман... Опа келмадиларми?

– Йўк, Ситора ҳам қўнғироқ қилувди. Ҳозир кеп қолсалар керак.

Шарифа Бокиевна тез-тез гапирди:

– Опанинг босимлари сал кўтарилган. Иложи бўлса кўп юрмаганлари яхши эди ҳозир... Фақат ўзларига билдирмаслик керак...

Шу маҳал эшик шарт очилиб бош шифокор кириб келди. У Шарифа Бокиевнани кўриб ҳайрон бўлди, аммо сездирмади. Ўзига ярашган табассуми билан иккала мудир билан кўришди.

– Нимани муҳокама қиляпсизлар?

Гапни Шарифа Бокиевна илиб кетди:

– Бир беморни кўриб қўйишимни илтимос қилувдилар. Шунга гаплашиб турувдик.

Муслима Шариповна унга маънодор қаради. Бу қараш маъносини иккови тушунди, холос. “Мендан хавотир олиб келган бу ерга”. Опа креслога ўтирди. Алимов чой узатди.

– Раҳмат. Соғлигингиз яхшими, Руслан Рустамович? – Кейин Шарифа Бокиевнага қаради. – Сиз-чи? Сиз яхши юрибсизми? Ишларингиз жойидами?

Иккала мудир баравар жавоб берди:

– Раҳмат, опа, яхши, ҳаммаси жойида. Ўзингиз яхшимисиз, чарчамаёпсизми? – Охирига гапни Шарифа Бокиевна таъкидлаб айтди.

– Яхшиман, – деди бош шифокор чойдан ҳўплар экан. – Беморларнинг аҳволи қалай? Норозилар, шикоятлар йўқми?

– Йўк, – деди Алимов. – Барча муолажалар ўз маромида қилинмоқда. Ҳаммаси миннатдор...

Бош шифокор Алимовга қаради.

– Миннатдор денг.

Эрталаб ўзини таништирамай гаплашган одам сўраган кампир шу бўлимда эди.

– Икки томонлама зотилжам билан келган кампир бор-ку, фамилияси нима эди?..

– Ҳа, уми, Иргашходжаева...

Муслима Шариповна Алимовнинг гапини бўлди:

– Нима? Иргашходжаева? Эргашхўжаева эмасми?

– Ҳужжатида шундай ёзилган-да.

– Ҳа, яхши... Аҳволи қалай?

– Олдингидан анча тузук... Ҳали бироз ётишга тўғри келади, опа.

– Шикоят қилмаяптими? Қизлар яхши қараяптими?

– Шикоят қилгани йўқ, жуда мулоим, хушмуомала онахон. Ҳаммани болам, бўтам, умрингдан барака топ, деб дуо қилади. Худо хоҳласа, кўрмагандай бўлиб кетади. – Бир нарса эсига тушгандай гапида давом этди. – Кеча бир йигит келди. Жуда пўрим кийинган, юришлари, гап-сўзлари кибрли, жуда дадил. Шу онахонни кўргани келган экан. Палатадан чиқиб олдимга кирди. Беморнинг аҳволини тушунтирдим. Негадир гапимни эшиттисиям келмади. “Яхши қарамаяпсилар, бошқа касалхонага

ўтказамиз”, деб чиқиб кетди. Олдин кўрмаганман уни. – Муслима Шариповна мудирнинг гапини бўлмайд эшитди, қулоғи остида эрталаб телефонда бўлган мулоқот жаранглайверди. – Очиғи, унинг кимлиги билан кизиқдим. Онахоннинг олдиға кириб, секин сўрадим. “Бу бола жияним, сал ховлиқмарок ўзи, – деб кулди онахон. – Чўнтағига беш-олти сўм тушиб ховлиқиб қолган”. Унинг устиға яқинда қандайдир идораға ишға ўтган эмиш... “Сизни бошқа касалхонаға ўтказаман”, дейдими-ей, “Йўқ, дедим, жуда яхши қарашяпти, ҳеч қаерға бормаيمان”, дедим... “Ишқилиб, сизни хафа қилмадими, болам? Унинг гапларига эътибор берманг. Мен ҳаммаларингдан миннатдорман, ўғлим”, деди.

– Шунақа денг, – деди Муслима Шариповна. – Тушунарли... Майли, ўзи билади. Бошқа жойға ўтказса ўтказар... Онахонға ўзингиз қараяспиз-а? Бир кўраимизми?

– Майли, – деди Алимов. – Ҳамхонаси ҳам жуда бамаъни аёл. Икковиям намозхон.

– Шунақа денг... Қани, юринг-чи. – Шарифа Боқиевнаға юзланди. – Сизни ишингиз, битдими бу ерда? Ишингизға бораверинг бўлмаса.

– Опа, хўп десангиз, сизни шу ерда кутиб турсам.

– Гапингиз борми менда?

– Ҳа, – деди Шарифа Боқиевна.

Ёлгон гапирмаётганини бош шифокор сезди, аммо индамади. Фақат унга қараб тагдор жилмайди. Бу жилмайиш маъносини Шарифа Боқиевна тушунди.

Муслима Шариповна эшикка йўналар экан, Шарифа Боқиевнаға деди:

– Сиз мабода психология бўйича ҳам ўқимаганмисиз?

Шарифа Боқиевна ҳам бўш келмади.

– Турли характердаги одамлар билан, айникса, беморлар билан гаплашавериб, одам психолог ҳам бўлиб кетар экан.

Кулишди.

– Яхши, – деди Муслима Шариповна. – Биз тез қайтамиз. – Алимовға юзланди. – Бошқа оғир беморларингиз йўқми?

– Йўқ.

– Маъкул... Бошланг...

* * *

Кечкурун она-бола узок суҳбатлашди. Гулбаҳор гапни айлантриб, бир амаллаб ойисининг мазаси бўлмаганини билиб олди.

– Шарифа Боқиевна айтдими? – деди Муслима Шариповна.

– Йўқ, ҳеч ким ҳеч нарса демади.

– Қаёқдан билдинг бўлмаса?

Гулбаҳор ойисига меҳр билан тикилди.

– Ойижон, сизнинг гап-сўзларингиздан, гапларингиз оҳангидан, рангирўйингиздан кўп нарсани англаб оламан. – Ойисини кучоклаб эркаланди. – Ахир мен асаб касалликлари дўхтириман-ку. Невропатоолог дегани психологға яқин туради.

– Шундай дегин... – Муслима Шариповна биров маҳзун тортди. – Ҳаёт дегани фақат ўйин-кулгидан иборат эмас, кизим. Ҳар кадамингда муаммо, ташвиш... Энг ёмони, одамларнинг ёлгончилиги, иккиюзламачилиги, худбинлиги. Мана шулар одамни кўпроқ чарчатар экан, кизим. Мен шунча ёшға бориб, неча йиллардан бери раҳбар бўлиб ишлаб энди-энди тушунаяпман буларни. Илгари ҳаммани ўзимға ўхшаган тўғрисиўз, очиккўнгил деб ўйлар эдим. – Оғир нафас олди. – Аслида ундай эмас экан, тили бошқа-ю дили бошқа одамлар кўп экан. Шулардан эҳтиёт бўлиш

лозим.

Гулбахор ойисига таскин бермоқ ниятида:

– Кўйинг, ойи, сиқилманг. Ҳозир сизга бунақа нарсалар ҳақида бош қотириш тўғри келмайди... Ўзингизни, соғлигингизни ўйланг, – деди. Бир муддат сукунат чўқди. – Хўш, нима қиласиз, эртага борасизми? Қаерга бормоқчисиз?

Муслима Шариповна бир нуктага термилиб, қизининг гапларини эшитиб ўтирарди.

– Тўғри айтасан, кизим, ҳозир бу гапларнинг мавриди эмас... Қаерга боришни бир ўйлаб кўрай-чи...

– Бир дугонамнинг эри Кардиология марказида бўлим мудри бўлиб ишлайди. Маъруфжон деган йигит, яхши мутахассис дейишади. Балки шу билан гаплашиб кўрармиз, – деди Гулбахор.

Муслима Шариповна ўйланиб қолди. “Кимнинг олдига борганда ҳам текинга қарамайди, ўзим биламан-ку бу соҳани. Коронарография қиладим, шунтлашми – барибир, анчагина маблаг зарур бўлади”. Гулбахорга бу ҳақда гап очмади.

– Майли, кизим, мен ўйлаб кўрай... Ҳали дадангга айтганим йўқ. У кишидан бемаслаҳат қилмайман-ку бу ишларни.

– Нима, дадам йўқ дейдиларми? Ахир дадам дард нима эканини яхши биладилар-ку.

– Тўғри, – деди Муслима Шариповна. – Бироз пул керак бўлади. Ҳали билмаймиз, нечта стент қўйиш кераклигини. Балки шунтированы қиладим.

Гулбахор ойисини кучди.

– Ойижон, ҳозир буни ўйламанг... Пул топилади. Менимча, шунтлаш даражасига бормаса керак.

– Ким билсин... – Ўзига-ўзи гапиргандай паст овозда гапирди. – Аҳволим ўзимга маълум.

Гулбахор ойисининг гапини бўлди:

– Шунақа экан, шу даражагача олиб бориш шартмиди?

Муслима Шариповна чуқур хўрсинди. Бу хўрсинишда қанча маъно-мазмун мужассам эди.

– Иш, оила, тирикчилик, деб юраверар эканмиз... Гўё биз бўлмасак иш тўхтаб қоладигандай... Аслида биз бўлсак ҳам, бўлмасак ҳам ҳеч нарса ўзгармайди, иш ҳам, ҳаёт ҳам ўз ўзанида давом этаверади. – Қизини бағрига тортиди. – Шунақа, кизим. – Қулди. – Мен ҳам ўзбекман-да.

– Бу нима деганингиз? – ажабланиб қаради ойисига Гулбахор.

– Бу деганим шуки, ўзбек касал жонидан ўтиб кетганидан кейин боради дўхтирга. Унгача юраверади, ҳеч нарса қилмайди, ўтиб кетади, деб... Биласанми, яхудиёлар касал бўлмасдан олдин, руслар эса касал бўлиши билан борар экан дўхтирга. Энди тушундингми?

– Шунга қолганда ўзбекчиликни тарк этайлик, ойи.

Муслима Шариповна жилмайди. Эрталаб кабинетига аҳволини кўз ўнгига келтирди. Аммо қизига билдирмади.

– Бўпти, Гулбахор, энди борақол, кеч бўлди... Куёв ҳам кутиб ўтиргандир. Даданг билан маслаҳатлашиб кўрай-чи, нима деркинлар.

Маъруфжоннинг олдига икки-уч борди. Обдон текширишди, анча-мунча таҳлиллар олди. Венасидан суюқлик юбориб, томирларда қон айланишини кўрди.

– Муслима Шариповна, сиз ҳеч нарсани ўйламай ишингизга бораверинг. Барча

тахдиллар натижаси тайёр бўлгач, мен профессорга кўрсатаман. У киши нима десалар шунга қараб сизга ўзим кўнғироқ қиламан, – деди Маъруфжон.

Инсон инсон-да, ким, қайси соҳа ёки қайси лавозимда ишламасин соғлиқ масаласи кўндаланг турганда хавотирга тушиши, минг бир хаёлга бориши табиий.

Муслима Шариповна ҳам кўп йиллик тажрибага эга, олий тоифали врач, тиббиёт фанлари номзоди, қандай оғир беморларни кўравериб кўзи пишиб кетганига қарамай ҳозир мана бу ёш йигитдан – Маъруфжондан бир оғиз ширин сўз кутарди.

– Маъруфжон, – деди, – мен ҳамма нарсани тўғри тушунаман. Шунинг учун очигини айтаверинг, умуман аҳволим қанақа?.. Очик операция қилиш керакми ёки коронарографиями? Агар стент қўйиш лозим бўлса, нечта?

Маъруфжон кулди:

– Опа, ўзингиз яхши биласиз, ҳозир мен аниқ бир нарса деёлмайман... Менимча, очик операцияга, яъни, шунтлашга эҳтиёж йўқ... – Бир зум опага қараб турди. – Анигини, нима лозимлигини профессор айтади... Хавотир бўлманг... Энг асосийси, унақа жиддий нарса кўрмайман. Кўнғилни кенг қилиб юраверинг, ўзим кўнғироқ қиламан.

Эртаси куни профессорнинг олдига борди. Кенг пешонали, сийраксиб қолган оппоқ сочлари ўзига ярашиб турган профессор Муслима Шариповнани очик чеҳра билан кутиб олди.

– Келинг, Муслима Шариповна, – деб унга пешвоз чиқди ва кўришиш учун қўл узатди. – Яхши юрибсизми? Қўринишингиз яхши, отлично виглядите.

Муслима Шариповна кулди.

– Комплемент учун раҳмат, домла, – деди.

Профессор ўтиришга жой кўрсатди:

– Ўтиринг, Муслима Шариповна. Бу комплемент эмас, бор гап.

– Раҳмат, домла, раҳмат. Ўзингиз яхшимисиз? Ишлар билан чарчамайсизми?

Профессор жойига ўтиб ўтирди.

– Чарчашга вақт йўқ, Муслима Шариповна. Буни ўзингиз яхши биласиз, ҳар куни бир нечта касал, операциялар...

Муслима Шариповна бироз хавотирга тушди. “Гапни айланттиришга қараганда, масала жиддийга ўхшайди. Қандай айтишни билмай чайналяпти... Мен тажрибали врач бўлсам, очигини дангал айтавермайдими...”

– Шифохонада ишлар яхши кетяптими? Беморлар кўпми? – Маънодор кулди профессор. – Бўлган-бўлмаган кўнғироқлар билан асабингизни бузишмаяптими?

Муслима Шариповна гапни қисқа қилди:

– Ҳаммаси жойида... Иш бўлгандан кейин ҳар хил вазият бўлади...

– Тўғри айтасиз? Муслима Шариповна, – деди профессор. – Одам ишдан чарчамайди, ҳар хил кўнғироқлар одамни асабига тегиб, чарчатади. – Муслима Шариповна томонга бироз энгашиб, паст овозда гапирди. – Турли жўжахўрозлар кўпайиб кетган, бири аммасини, бири тоғасини жойлаштирамоқчи бўлади. Яна денг, буйруқ оҳангида гапиришади, илтимос қилса обрўйи тўкилиб қоладигандай. Бунинг устига текинга. Нима, менинг шахсий клиникамми бу? Давлатнинг тартибини мен бузомайман-ку...

Энди Муслима Шариповнанинг юраги сиқила бошлади. “Бу гапларни нега айтмоқда менга? Ёки сен ҳам текинга ётаман, деб ўйлама, пул тўлайсан, демокчимми?”

– Кечирасиз, профессор, бу ерда директор бор, бош врач бор, нега сизга кўнғироқ қилишади? Пул тўлаш масаласида тартиб-қоида бор, ҳеч ким истисно қилинмайди-ку.

Бу билан хавотир олманг, профессор, мен лозим бўлган пулни тўлайман, деди. Буни профессор тушунди ва бироз ноўрин гапирганини англади.

Профессор ростланиб, креслога ястанади.

– Кечирасиз, Муслима Шариповна, ҳамкасиб бўлганингиз учун бироз дардимни ёздим-да сизга. Кўнглингизга олманг бу гапларни... Энди сизнинг масалангизга келсак, мен ҳамма анализлар жавобини синчиклаб кўрдим. Ҳозирча сизга операциянинг ҳожати йўқ. Аммо иккита, балки учтадир стент қўйиш керак. Бу коронарографияда аниқ бўлади. Сиз ҳар эҳтимолга қарши учта стент олиб келинг. Ўзим чиройли қилиб қўйиб қўяман... Бошқа жиддий нарса йўқ.

Муслима Шариповна енгил нафас олди.

Профессор гапида давом этди:

– Балки умуман стентга зарурат бўлмас.

– Ҳозир айтдингиз-ку иккита қўйиш керак, деб.

– Яна қайтариб айтаман, ҳаммаси коронарографияда аниқ бўлади.

Муслима Шариповна ўрнидан турди.

– Бўпти, домла, сизнинг вақтингизни олмай. Қачон келишим керак?

– Вақтингизга қараб келаверинг, бир-икки кун олдин заводелга кўнғироқ қилинг, жой тайёрлаб қўяди.

Муслима Шариповна хайрлашиш учун қўл узатмади. Профессор ҳам ўрнидан турмади.

– Майли, домла, соғ бўлинг, катта раҳмат сизга. Хайр. Мен албатта кўнғироқ қиламан.

Ишхонасига бориб, котибадан у-бу ишларни сўради. Ситора ҳаммаёқ тинчлик, ҳеч ким кўнғироқ қилмади, дегач, “Битта қаҳва қил”, деди.

Креслога ўзини бўш ташлаб, кўзини юмди. Ҳеч нарсани ўйламасликка ҳаракат қилди. Кошки бунинг иложи бўлса. Профессор билан суҳбат миясида ғувуллаб айланаверди. “Учта дедими? Наҳотки шундай бўлса?”

Ситора қаҳва олиб кирди-ю, хаёли бўлинди. Қаҳвадан бир-икки хўплади-да, қизига кўнғироқ қилди.

– Гулбахор, яхшимисан, қизим? – Профессор билан суҳбатни қисқача айтиб берди. – Сен бир суриштириб кўр-чи, стент қанча турар экан.

– Мен аллақачон суриштирганман, – деди Гулбахор. – Унинг ҳар хили бор экан. Мутахассислар иложи борича Япония, Америка ёки Европаникини олиш керак, дейишди.

– Нархи қанча экан, билдингми?

– Ўртача бир ярим минг доллар...

– Биттасими? – деди Муслима Шариповна.

– Ҳа, бир комплекти, – деди Гулбахор. – Стент билан яна нималаридир бўлар экан-да.

Муслима Шариповна ўйланиб қолди. Профессорнинг гапларини эслади. “Давлатнинг тартибини мен бузолмайман-ку”.

– Хизмат учун ҳам тўланса керак? – деди Гулбахорга.

– Ҳа, – деди Гулбахор. – Дугонам орқали эридан сўраганман. Уч-тўрт кун ётар экансиз. Бу тахминан тўрт-беш миллион бўлар экан.

Муслима Шариповнанинг ҳайрати ошди. Профессор бекорга пулга шама қилмаган экан-да, деб ўйлади.

– Ростданми? – деди сўнгра. – Намунча қиммат? – Гулбахор гўё бунинг учун ўзи айбдордай секингина “билмасам” деди. – Демак, беш минг доллар керак экан-да. – Гулбахор индамади. – Менга қара, қизим, шу зарурми менга?

– Ойи! – Гулбахорнинг овози энди баландроқ чиқди. – Нимага зарур эмас?! Ахир дўхтирлар бекорга айтмагандир...

Эшик қия очилиб, Ситора кўринди.

– Майли, Гулбахор, кейин гаплашамиз, – деб гўшакни кўйди. – Ха, Ситора, нима гап?

– Шарифа Бокиевна келувдилар.

– Ҳозир, бирпас ўтириб турсин.

Совиб қолган қахвани ичди, ойнага қараб у ёқ-бу ёғини тузатди. Телефон тугмасини босди, “Лаббай, Муслима Шариповна”, деган овоз эшитилди, “Айт, кирсин”, деди.

...Кечки овқатдан кейин телевизор кўриб ўтиришганда бу ҳақда эрига гап очди.

– Қачон мазангиз бўлмади? Менга айтмадингиз-ку, – деди Мэлс Тельманович.
– Сизни безовта қилгим келмади... Уч-тўртта уқолми, капилница олсам, ўтиб кетар, деб ўйлагандим, бўлмаяпти... Кейин мажбур бўлдим мутахассисларга учрашишга.

Мэлс Тельманович энсаси қотган кўйи совуққон гапирарди.

– Ўзингизда йўқми шу аппаратлар? Замоनावий аппаратлар олганмиз, деб мақтаниб юрасиз-ку.

– Тўғри, замоनावий аппаратлар олганмиз, лекин бу бошқа нарса-да... Стент кўйиш ҳақиқий операция ҳисобланади. Уни ҳаммаям кўя олмайди, – деди Муслима Шариповна.

Мэлс Тельманович ўша алпозда, ўша оҳангда сўради:

– Отнинг калласидай пул керакдир?

“Асосий масалага энди келдик”, деб ўйлади Муслима Шариповна.

– Ҳа... Тахминан беш минг доллар...

Муслима Шариповнанинг гапи оғзида қолди. Эри ялт этиб қаради. Бу қарашда хотини дардига ҳамдарлик, ачиниш, раҳм қилиш эмас, қандайдир таъқиб борга ўхшарди. Муслима Шариповна эрининг бу ҳаракатидан ҳайратланди, ҳатто бироз чўчиди ҳам.

– Беш минг доллар! – деди Мэлс Тельманович таъқиб билан. – Шунча пулингиз борми? Бўлса нега мендан яшириб юрибсиз?

Эри анчагина асабий бўлиб қолганини билар, шунга қараб муомала қилишга интиларди. Ҳозир шу тартибни бузмаслик учун ўзини босди, иложи борича вазмин тутди ўзини.

– Уйда қанча пул борлиги ўзингизга маълум. Сиздан бир сўмни ҳам яширмайман. – Вазиятни юмшатиш учун гапни ҳазилга бурди. – Худога шуқур, турмуш курганимизга ўттиз йилдан ошди. Орамизда бир-биримиздан яширган пул у ёқда турсин, сиримиз ҳам йўқ-ку. Шундай эмасми, Мэлс Тельманович?

Хотинининг гапига Мэлс Тельманович ҳеч нарса демади. Юзини ўгирди, бошини эгди. “Ҳа, мендан яширган сирингиз бормиди, дадаси”, демокни айни ўрни келганди-ю, аммо ҳозир мавриди эмаслиги учун тилини тийди. Орага оғир сукунат чўқди. Муслима Шариповна буни эрининг розилиги аломати, деб ўйлади. Лекин чучварани хом санаган экан. Юз йил бирга яшаб ҳам инсонни билиш қийин экан.

– Бўлмаса бунча пулни қаердан оласиз? Уйдаги бор пулни ишлатсангиз тирикчилигимиз нима бўлади? – деди Мэлс Тельманович ўша ҳолда ўтирган кўйи.

– Таниш-билишлардан сўраб турарман... Гулбахор ҳам қараб турмас... Оч қолмасмиз, мен ишлаб турибман-ку.

Мэлс Тельманович ҳафсаласизлик билан қўл силтади.

– Номи улуг, супраси курук... – Хотинига юзланди. – Менга қаранг, шу стент кўйдирса одам ўлмас эканми?

– Ким нимадан, қачон ўлишини ёлғиз Оллоҳ билади, – деди Муслима Шариповна. –

Ажалим етса стент кўйдирсам ҳам, кўйдирмасам ҳам ўламан. – Чуқур ух тортди. – Ниятни яхши қилайлик.

Мэлс Тельманович, дахрийлиги кўзиб кетди, шекилли, бакириб юборди:

– Доим менга яхши ният қилинг, ношукур бўлманг, деб ақл ўргатасан. – Ўта жаҳли чикқандагина хотинини сенсирарди. – Яхши ният қилавериб, мана шу аҳволга тушдим. Ундан кўра ўшанда ўлиб кетганим яхшироқ эди...

Муслима Шариповна эрининг ёнига бориб, оғзини қўли билан ёпди.

– Илтмос, бундай деманг, куфрга кетманг... Йўқ десангиз кўйдирмайман шу стент ўлгурни. Фақат бундай деманг, ялинаман. Оллоҳнинг қаҳрини келтирманг... Шукур қилинг.

Оғир сукунат чўкди.

Мэлс Тельманович ўзига-ўзи гапиргандай тўнғиллади.

– Ҳар доим бир хил гап – шукур қилинг, яхши ният қилинг. Э, падарига лаънат...

Эрининг бу гапига қарши бирон нарса дейишга тили лол эди. Бир кўнгли захрини сочмоқни ўйлади. Шу ниятда унга узок термилди. Аммо Мэлс Тельманович лоақал қайрилиб ҳам қарамади. Муслима Шариповна фикридан қайтди. Гап чувалашмасин, деди. Ундан кейин ортиқча гап-сўзга, бахслашишга ҳозир на хоҳиши, на ҳоли бор. Индамай хобгоҳга кириб кетди. Эрининг гапларидан ичида кўзғалган ғалаёни босиш учун одатдаги дориларига қўшиб хап дори ҳам ичди. Кўзини юмиб ётди. Хаёлини чалғитмоқчи бўлди, кошки бунинг иложи топилса, уйкуга тутинди, кошки бундай пайтда уйку кела қолса. Эрининг гапларини унутишга ҳаракат қилган сари турли фикрлар босиб келаверди. “Наҳотки шу гапларни менинг эрим айтган бўлса? Нима демокчи бу билан? Не-не қийинчилигу машаққатларни бирга енгиб келаётган, бу кишига садокату вафодан ўзга нарсани хаёлимга ҳам келтирмай, оилам, эрим деб тиним билмай юрган бўлсам-да, шу гапни эшитсам. Нима, шу стент ўлгурни мен эрмакка кўйдирмоқчиманми? Ёки бирон-бир қимматбаҳо буюм олмақчиманми? ...Дардимга малҳам бўлиш, майли, ойиси, пулни ўйлама, қарз-қавола қилиб бўлса ҳам топармиз, ўзингга қара, шунга зарурат бўлса кўйдир, дейиш ўрнига... Бу киши уйда ўтириб қолгандан бери кўнгли чўкмасин, деб ҳеч нарсани аямасам...”

Муслима Шариповнанинг ич-ичидан ўкирик келди, йиглаб юборишдан базўр тийди ўзини. Эрининг олдида қанча кўзёши қилган, унга суяниб келган, ундан мадад кутган. Аммо ҳозир йиғлашини, кўзёшини эри кўриб қолишини истамади. Қандайдир ғурурми, ориятми устун келди... Ҳамама нарсани унутишга ҳаракат қилиб, кўрпага бурканиб олди.

Дори ўз кучини кўрсатди, шекилли, турфа ўйлар билан ухлаб қолди.

Биров туртгандай чўчиб уйғонди. Эри ҳали ҳам ётмапти. Соатга қаради: икки! “Нега шунча ўтирмасалар... Нима бўлаяпти экан телевизорда?”

Шу хаёл билан эрининг олдида кирди. Телевизор ёниқ, қандайдир хорижий кино бўляпти. Столда бир шиша очилган ароқ, пиёла турибди. “Оббо, яна ичиптилар-да... Шунча айтдим-а, ичманг, деб... Шу ароқ оркасидан ногирон бўлиб ўтириптилар-ку...” Мэлс Тельмановичнинг боши бир томонга қийшайган, икки қўли креслонинг икки тарафида осилиб ётарди. “Ухлаб коптилар-ку”. Уйғотмоқчи бўлди. Секин ёнига бориб елкасига қўлини қўйди, қўйди-ю, бутун вужуди сесканиб кетди. Бейхитёр ўкириб юборди:

– Мэлс ака-а-а!..

Мэлс Тельмановичнинг танаси аллақачон совиб бўлган эди...

Тонг йўлида қўёш нафис зар ёяр

Омон
МАТЖОН

* * *

Бу боғлардан бизлар ўтдик,
Бизим издан кимлар ўтар?
Бу йўлларга бизлар етдик,
Вафо фалак, кимлар етар?

Эй, одамзод, қалбингдаги
Чаманларнинг ҳолин сўра.
Оғиз очдинг мақсад учун
Сўзларингнинг болин сўра.

Адил тоққа суянганлар,
Қўллардаги тошлар нечун?
Эгилмаса Ҳаққа бўйнинг,
Ғурур нечун, бошлар нечун?

Тонг лаҳзасин қонли кўриб,
Бағрингни сен қон этмагил.
Қилич тутган ҳар нокасни
Ботир билиб жон тикмагил.

Назар этгил, ёшу кекса
Бир малҳамга зордир бу кун.
Ғазабни кўй, фақат меҳр,
Фақат меҳр кордир бу кун.

Бу боғлардан бизлар ўтдик,
Бизим издан кимлар ўтар?!
Бу йўлларга бизлар етдик,
Вафо фалак, кимлар етар?

Омон МАТЖОН – Ўзбекистон халқ шоири. Давлат мукофоти совриндори. 1943 йилда тугилган. Самарқанд давлат университетини тамомлаган. Ижодкорнинг йигирмадан ортиқ шеърий, насрий, бадиъ тўпламлари чоп этилган.

* * *

Ишк не дединг, фазлу камолингдир ишк,
Кипригинг – хаёлиғ саволингдир ишк.
Тонг йўлига куёш нафис зар ёяр,
Орзу қанотида хаёлингдир ишк.

Сенинг ишқинг билан дунё кезгум бор,
Арш тоқига висол расмин чизгум бор.
Рухимни, гарчи чарх қаён сурмасин,
Вафо аҳли билан мажлис тузгум бор.

Ҳижрон синар бўлса, гарчи дошингни,
Оҳим билан артай кўзда ёшингни.
Нолам булбулларни лол айлағай, лол,
Ҳаёт ҳеч эгик кўрмай бошингни.

Сени деб, уйғондим,
Сен бор учун ёндим.
Исмингни биргина
Айтиб, мен қувондим,
Дийдорига инондим.

* * *

Муборак юртим, бу ёғду,
Наҳот, битди узун уйку?
Наҳот, нега синов оша
Келар миллат деган туйғу.

Аммо, ҳамон уйғоқ менму –
Рухим гўё кўрқоқ оху?
Балки, ичдан ҳамон кетмас
Қисик кўзли мўнгул кўркув.

Янғилмагил, энди, элим,
Эрнинг иши – эрга кўзгу.
Сув тошса Оролга – тошмас,
Халқ руҳининг тошуви бу.

Наҳсу ночор бошчидан гоҳ
Ризку рўзга кирди кайғу.
Қирқ қирқилма қавм қувлаб,
Қиёт, конгли, олон, ёбғу.

Пуч асаса – кибр кўзса,
Босар Ҳақ йўлни қоронғу.
Чалғитмасин улуғ кундан
Анов – манов, ва, ё у-бу.

Эрк десанг, бас, сафга тургай
Кубро, Жалолиддин Мангу.
Эй, хурлигим, дулдулни тут,
Пойингга тилло узангу.

* * *

Ўртамизда биргана олма –
Олам ичра юмалоқ илинж.
Ўртамизда биргина олма –
Балки, ғам у ё балки севинч.

Ўртамизда биргана олма:
Ярми кизил, ярми оч-яшил.
Ҳаё туғенидан кизил у,
У соғинчининг рамзидир асил.

Ўртамизда биргина олма,
Бармоқ учи тегса товланар.
Алвон ифбат, яшил ташналик:
Бир сенга, бир менга довланар.

Ўртамизда биргина олма,
Гард тегмаган, бирам покиза.
Ҳозирча у рангин бир ҳавас,
Лаб тегса бошланар мўъжиза.

* * *

Эй дилим, боқ, сенга бу дунёни Оллоҳ бергандир,
Не-не юртлар ичра рамзи танҳони Оллоҳ бергандир.

Бир томон уммон бўлиб, бир томон сахро кадим,
Бир ёнинда турфа феъл дарёни Оллоҳ бергандир.

Бир қара, Султон Увайс – тарҳи Тиёншондан келур.
Бир томон Ҳаждек муқаддас Кўнёни Оллоҳ бергандир.

Хивада Пирёйвалий дил зиёратгоҳидир,
Бир ёни Шайх Нажмиддин Куброни Оллоҳ бергандир.

Қайда “Хоразмий!” десам, ёдга улуғ зотлар келур,
Ҳар нафасга руҳшифо Синони Оллоҳ бергандир.

Қўп синовли кун бугун қайғурма э, дил,
Оқ халат кийган фаришта, шифони Оллоҳ бергандир.

Юртбошимдек жонкуяр дарёидил,
Ушбу элга қўп етук сиймони Оллоҳ бергандир.

“Сақли наво”

Бир дўстим дуторда, бир дўстим торда
 “Сақили наво”ни чалган чоғинда
 Қалбим гоҳ нурларга ошуфта бўлди,
 Гоҳ қолди қора бир ғамнинг доғинда.

Юртим тарихидан бу куй бир манзар,
 Муаззам шодлик бу, ғам бу ложарам.
 Ҳаётнинг икки зид қутби бир куйда
 Қандай янграддийкин мусалсал жаранг?

Бу Амударёда буюк тошувдир,
 Дарё шодлиги ҳам аслида ушбу.
 Аммо қирғоқларни ўпирган ҳайбат,
 Боғларни оқизган сел бу, дегиш бу.

Севги бу!
 Гарчи, бу – нур фаввораси,
 Унга шоҳсупадир: айрилик, ҳижрон.
 Бу – даврон гурроси, яксон этгувчи,
 Бу – даврон нидоси, бергувчи омон.

Шундай, бири ҳофиз, бири бошқа касб,
 Хулқ – тийнати бўлак икки оғайни.
 Нечоғ нозил, мағлуб этдилар ижро:
 Ҳам шодлик, ҳам фиғон яширин куйни.

Мумтоз мусиқадир ҳаёт, аслида,
 Унда ҳар бир инсон жарангдир ўзга.
 Демак, куй яралмас, юксалмас оҳанг,
 Яқин бўлолмасак бир-биримизга.

“Сақили наво” бу!
 Бир ёқдан қалбни
 Тиғларкан етти шод шамшири торнинг,
 Малҳам қўймоқдадир бир ёқдан, йиғлаб,
 Икки майин ипак қўли дуторнинг...

Дерларки, сув сўраб ўғлидан бир пайт
 Ота ўзи ухлаб қолибди шу зум.
 Ўғил то тонггача бошидан кетмай,
 Уйғонишин кутмиш, қўлида сархум.

Қизлар ҳам отанинг юрак зийнати,
Онаку, ҳар куни пайпаслар сандик.
Кўкда бузилмасин фасл навбати,
Толе ипагига тушмасин чандик.

Аёл нафасила кўркамдир дунё,
Аёл армонича бўлмас ҳеч армон.
Унинг бир орзуси ушалгунча то,
Бедор турса арзир замини замон.

Мақсудахонимга

Фалакда агар бир яхшилик бўлса,
Шу менинг бошимга тушгандир, шукр.
Аслида, инсонга нур йиғмоқ учун –
Шуъла излаш учун берилар умр.

Она нафасидан камнасиб, лекин
Олий эъзозларни кўрдим ҳаётда.
Дунёда бир зотнинг меҳрин қозониб,
Мағрур яшамокнинг мезони катта.

Мен тақдир нонини инжилмай тишлаб,
Бор элнинг бахтидан шодон бўламан.
Суюклим қалбида то соғинчки бор,
Мен, демак, халиман, ҳамон бўламан.

**Темирпўлат
ТИЛЛАЕВ**

Ўлим ўқзони

Қисса

Ватан муқаддаслиги иймондандир.
Ҳадис

– Мен унинг ўлими ҳақидаги хабарни кун ботиш арафасида эшитдим, – деб ўз ҳикоясини бошлади меҳмон: аллақачонлар дўстлик ришталарини узиб юборганим бу йигит бундан роса беш соат бурун – мен эндигина ишдан қайтиб, ҳали кундагидек ювиниб олишга улгурмасимдан келиб қолди. Қўнғирокнинг тинмай чинкириб турганидан, қўнғил тиламай турган бир пайтда ташриф буюрган бу меҳмон кишлоқдан – Элсаройдан эканини сезгандим. Эшикни очганим заҳоти мен уни танидим: беўхшов узунлигидан уялгандек елкасини қисиб бироз букчайиб турганига қармасдан, у ўша менга таниш дарозлиги билан бутун йўлакни тўлдириб турарди. Қаварган қўнғил тўфонини босиб, мен уни очик чехра билан қаршиладим. Лекин негадир менинг бу самимий такаллуфимни қутмаган чоғи, у довдираб қолди: мен билан кўришар экан, ўғрилиқ устида қўлга тушган одамдай аянчли жилмайди. Унинг қўллари ҳам қулгиси каби совуқ эди, пахтадай юмшоқ қафтини сиқар эканман, илон ушлагандай баданим жунжикиб кетди.

Уни меҳмонхонага бошлаб ўтар эканман, хамиша бежирим кийинадиган, ўзининг бу тахлит пўримлигини очик-ошқора айтиб гердайиб юрадиган бу йигитнинг устидаги қаровсизлик ва пала-партишлик нуқси уриб қолган кийим-бошини ўйлаб хайрон бўлдим... Кейин бирдан туновгида элсаройлик кимдандир у ҳақида эшитганим оила олаҳуржуни оғирлашиб, болаларининг сони ўнга яқинлашганини эсладим, “Рўзгор – гор” деган нақл ҳаёлимдан лип этиб ўтди. Кейинроқ мен яна бир нарсани англадим: унинг бутун туриш-турмушида, ҳаракат-ҳолатларида, гап-сўзларида аллақандай бир ғайриодатий пала-партишлик, асабий бир безовталиқ бор эди. Назаримда мубҳам ва ботиний сирли бир дард унинг руҳини мислсиз даражада зиркиратмоқда эди.

Мен бу йигит билан бир пайтлар калин дўст эдим. Кейинчалик Элсарой улуғларининг катта бир марақасида казо-казолар олдида тўнғиз гўштининг ҳалол ва ҳаромлиги ҳақида тортишиб қолдик. У Элсарой тарихидаги табобат

Темирпўлат ТИЛЛАЕВ – 1960 йилда туғилган. Қариш давлат педагогика институтининг (ҳозирги ҚарДУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. Асарлари республика матбуотида эълон қилинган.

илмининг шаҳар кўрган биринчи вакили сифатида, янаям элсаройлик Элбегининг отхонаси ўрнида яқиндагина чирик-чурик чўпхорлардан тикланган ва оҳак билан ўкувсизларча оқланган уч хонали оқ бино – янги Элсарой бош ҳақимхонасининг бошлиғи сифатида тўнғиз гўштини “ҳалол” деди. Ҳатто бу етмагандек баландпарвоз ва мирзамиркурук рўзномачи менга писанда қилганидек даврамизда ўтирган янги элсаройлик ақобиру аёнларнинг ёш раҳномаси Вафоқул раисга:

– Ҳалол дегани нимаси?! Керак бўлса тўнғиз фермасини очиш керак! Буям бир хайрли ташаббус-да, – деди ялтоқланиб.

Шу-шу бизнинг йўлларимиз айро тушди: иккимиз ҳам ўзимизга макбул ҳаёт сўқмоқлари бўйлаб улоқиб кетдик.

Мен кўнгилини хира қиладиган бу воқеани эсламасдим, рости эсламоқчи ҳам эмасдим. Лекин шунга қарамасдан барча самимий ва қувноқ мулозаматларим зое кетди. Ўтган беш соат давомида у менга номаълум ўша сирли дард исқанжасида руҳи сиркираб ўтирди. Унинг дахшатли умидсизлик ва интиҳосиз бир тушқунлик соя солган хорғин ва серажин юзида кўнгилини илитадиган бирор бир тўйғу акс этмас, захил чехраси кечиккан кузнинг булутли осмонидек тунд эди.

Унинг бир-бирига боғланмаган узук-юлук шарҳи ҳоллари ҳам мени хайрон қолдирмоқда эди. У гапира туриб бирдан тўхтаб қолар, нариги уйда қий-чув қилаётган болаларнинг шовқинига кулоқ солар ва бирдан туйқус ўша сирли кўркув ичида атрофга олазарак аланларди. Ана шундай лаҳзаларнинг бирида мен унинг умидсиз алфозда жавдираб боққан мурувватталаб ўлик кўзларининг қорачиғида сокин денгиз тубида аксланган беш қунлик ойдек ёрқин бир илтижо аксини кўриб қолдим. Негадир ўша лаҳзада юрагимда мурувват ва сомелик гулханлари гуриллаб ёна бошлаганини ва бутун вужудим аланга оташ ичида қолганини сездим: унинг бағрини қандай беаёв дард кемирмоқда, қандай?!

Қандай?! Қандай?!

Адашмаган эдим, беш соат ўтиб, шовқин-сурон солиб қий-чув қилаётган болалар ҳам тиниб, бутун шаҳар бўйлаб уйку ўзининг мўъжизакор тўрларини ёза бошлагач, мендан изн ҳам сўраймай у ўз ҳикоясини бошлади.

– Мен унинг ўлими ҳақидаги хабарни кун ботиш арафасида эшитдим. Ўшанда аллақачон иш вақти тутаб кетганига қарамасдан ҳали ҳақимхонада эдим. Одатдагидай уч-гўртта бекоркасаллар, кунда-шунда улфатларим билан ҳалигидай... Шахмат сураётган эдик. Менинг бу улфатларим Элсаройнинг кироий йигитлари эди. Энг кичиги аллақачон ўттиз ёшдан ошганига қармасдан ҳалигача бирон тайинли ишнинг бошини тутмаганидан бутун Элсаройга отнинг қашқасидек таниш бу такасалтанг йигитлар йил бўйи деярли қунора менинг иш пайтим тугашини мўлжал тортиб, бирин-кетин уйларида чикиб келишар ва чамаси “тош суриш” хумори бизнинг бошимизни қовуштирарди. Ўзинг биласан, мен дурустгина шахмат ўйнайман. Лекин уларнинг энг ёмони билан бу йилдан бошлабгина дуранг ўйнайман. Уларнинг ўша энг бўлмағурини енгаман деб уч соатлаб тахтага термилиб ўтирганимни ўйласам, энди юрагим увишиб кетади. Лекин бир нарсани тан олишим керак. Сен билан йўлларимиз айри тушганига мана ўн йил бўлган бўлса, сени билмадим, лекин ўн йилки, менинг ҳаётим бир хил ўтаяпти: ишга бораман-келаман, касалларни кўраман, қоғоз тўлдираман, рўзгор, трикчилик, бола-чақа деб югураман, темгинаман, топаман, харжлайман – умр деганлари шу экан-да, деган “одил” хулосага келаман... Шу “одил” хулосага келаману, лекин шу “одил” хулосанинг аччиқ изғиринидан юрагимнинг бир парчаси музлаб бораётганини сезиб қоламан. Ана шундай пайтлар кун қиблага

оғиши билан Вафоқул раиснинг ўғитини ҳам унутиб, такасалтанг ва оламни сув босса тўпигига чикмайдиган хуморпараст улфатларимни кута бошлайман.

Юрагимда чуқиб ётган муз парчасидан вужудимга сим-сим таралаётган совуқ захарни бир нафас бўлсин ана шу хуморпараст ва бангихаёл йигитлар даврасида унутишни хоҳлаб қоламан. Ҳа, айтгандай, анча йиллар бурун – мен иш бошлаганимнинг учинчи йили бўлса керак, Вафоқул раис ўзларининг хуфия шоҳона базмида менга ўғит қилганди: “Сиз ўз обрўйингизни билиб одам танланг! Тенг-тенги билан, тезак қопи билан”. Раиснинг бу танбехидан кейин бирон йил бизнинг хуморпарастлар даврамизга путур кетди: иш вақтим тугадими бас, ҳали касаллар ётган унча-мунча уйларга киришим кераклигини баҳона қилиб жўнаб кетадиган бўлдим. Ўғитига қулоқ солганимдан кўнгли кўтарилиб кетган Вафоқул раис эса ўша йили тиббий хизмат учун менга эски бўлса-да, кузовли машина берди. Ўзларининг феъл-атвориға содиқ қолган хуморпараст дўстларим бўлса, ҳечам оғринмасдан ҳақимхона остонасидан оёқ тортиб кетишди ва мен кутмаган бир самимийлик билан бизнинг орқа тарафимиздаги Чорбоғнинг қоровулхонасини макон тутишди. Аслиям улар ҳали мен ишга келмасдан туриб ўзларининг хуморпарастлик ҳаётларини ана шу қоровулхонадан бошлаган: уларнинг энг кичиги ана шу қоровулхонада ўзининг йигирма бешга тўлганини роса бир йилдан кейин билган.

Лекин мен Вафоқул раиснинг айтарли ўзидан бошқа гапирмайдиган, мабодо бирорта даврадош кимсан – ёш ва навқирон ақобир Вафоқулнинг олдида журъат топиб гапириб қолгудек бўлса ҳам, қаршисида жигарининг бузилишидан қон кўпчиган – бўлажак ботиний беморлик гулхани ловуллаб турган ақобир Вафоқулнинг юзига қараб: “Раис бобо, дунёдаги энг соғлом одам сизсиз”, дейдиган сувилонларнинг шоҳона базми жамшидида ўзимни игна устида ўтирган одамдай нуқулай сезардим.

Шундай пайтлар тўпори хуморпараст дўстларимнинг баланд-пастни билмайдиган, ҳар қандай нарсани ўйлаб, юзхотир қилиб ўтирмайдиган, ҳар қандай тилёғламалиқдан ҳоли даврасини кўмсаб қолардим. Хуллас ўшанда охири бўлмади. Бизнинг ажралишимиз бир йилга ҳам етмади: мен яна хуморпараст дўстларим даврасига қайтдим. Лекин менинг бу шаккоклигим эндигина ақобирлик ҳавосини ола бошлаган Вафоқулнинг ҳамиятига тегиб кетди: бир куни у менга сим қоқиб, мен ўзимнинг тенги-тўшимни билмаганимни айтиб, берган машинасини юзимга солди. Лекин шу орада Вафоқулнинг “тортик” машинаси ҳам буткул путурдан кетганди: Элсаройнинг у ёғидан, бу ёғига бориб келишга ҳам ярамай қолди. Мана саккиз йил бўлибдики, ақобир Вафоқул иккимизнинг ўртамизга “оламушук” бўлиб қирган ўша машина ҳақимхона ҳовлисида шовшаб, тўкилиб, чириб ётибди.

Хуллас, ўшанда мен алақачон иш вақти тугаб кетганига қарамасдан ҳақимхонада хуморпараст дўстларим билан тош суриб ўтирган эдим. Тўсатдан даҳлиздаги телефон жиринглаб қолди. Аввалига ҳаммамиз жим ўтирганимизга қарамасдан, бирортамиз эски ва қир босган телефон қутисининг овозини эшитмабмиз. Қайта-қайта жиринглайгайвергач, менинг қулоғимга чалингандек бўлди. Лекин даҳлизга чиқаётганимда ҳам дўстларим пинагини бузишмади: уларнинг ёввойи бир қаҳр билан қисинқираган кўзлари омонсиз жанг майдони – шахмат тахтаси узра қотиб қолган эди.

Телефон дастагини кўтаришим билан Вафоқул раиснинг хиркироқ овозини танидим. Ҳамиша таҳдид ва такаббурилик билан жаранглайдиган бу одам айни шу дамда негадир ҳадиқ ва хавотирга тўла эди, шошиб, тутилиб-тутилиб гапирарди.

У кутилмаган бахтсизлик содир бўлганини, Одамбормасдаги Мўмин калнинг даштида Турон тентакни кимдир ўлдириб кетганини айтиб, иложи бўлса тезроқ ўша ерга боришимни ва имкони бўлса гапни кўпайтириб юрмай, шахсан ўзим ўлиқни кишлокқа олиб қайтсам яхши бўлишини қайта-қайта таъкидлади. Ажабо, бу овозда таҳдиддан кўра ўтинч кучлироқ эди. Бўйнимга олишим керак, мени айни шу фурсатда Туроннинг кутилмаган ўлими эмас, кимсан – туфласам тубконни қуритаман деган Вафокул раиснинг бунчалик ўзини йўқотиб, пойма-пой сўзлаши хайратга солди.

Туроннинг кутилмаган қазоси мен каби хуморпараст дўстларимни ҳам ажаблантирмади. Фақат бемаврид бузилаётган ўйинларини ўйлаб улар калондимоғлик билан бурун жийришти. “Ким, ана у телба йигитми? Ўлгани яхши бўлибди, осонгина азобдан кутулибди!” деди уларнинг бири. Ўртада турган шахмат тахтасидан кўз узмай иккинчиси унга қўшимча қилди:

– Элсаройда девона кўп ўтган. Лекин шу боладай бемазасини ҳеч кўрмаганман. Оғзи кўпириб тутқаноғи тутган пайтлар, “Элсаройнинг куни хотинчалиш йигитларга қолди”, деб валдирармиш. Ўргилдим, сендай жўмард эракдан, мана шох, тамом – мотсан!

Улар хумори қонмай тарқалишаётганидан норози минғирлаб ҳақимхонани тарқ этишар экан, яна бири ҳозиргина бандалиқни бажо келтирган Турон ҳақида гапириб қолди.

– Агар шу айтган гапинг рост бўлса, у ўлиб тўғри қилибди. Эмаса, яқинда ўзимиз ўлдирадик!

Бу гапдан уларнинг ҳаммаси кулиб юборди. Мен ҳам кулдим. Дўстларимни жўнатиб, ҳақимхона эшигига кулф солаётганимда қибла уфкига бош қўйишига шошаётган куёш йўрга отига минган ва мурда юзидай ёқимсиз уфқнинг бағри эса борган сари қизғин шуълаларга чўлғаниб бормоқда эди.

Вафокул раиснинг юборган машинасини кўп кутмадим. Ҳақимхона ҳовлисининг четан эшигидан чиқишим билан кузови кўк, кабинаси сарик, шалоғи чиккан, юриши оғир юк машинаси шундоқ ёнимга келиб тўхтади. Элсаройдан чиқиб бахтсизлик содир бўлган Мўмин калнинг дашти томон кетиб борар эканмиз, тўсатдан девор коматини бироз экканча машина чамбарагини маҳкам қисиб бораётган Оқбобо аканинг ёш тўла кўзларини кўриб қолдим: қораширғай бу одам ногаҳоний қайғудан янада қорайиб кетганди. У Туронга ким эди? Билмадим? Ҳозир ҳам билмайман. Лекин ўшанда бутун йўл бўйи Оқбобо аканинг одамзотни эзиб-янчиб ташлайдиган, ҳар қандай девкор одамни бир сиқим қилиб қўядиган зил-замбил қайғу остида эзилиб боргани ва ора-сира оғир-оғир “уф” тортиб қўйганини, ҳа, яна ўзича, “Пешонамизга сиғмади-я”, деб минғирлаб “ух” торганини аниқ эслайман. Негадир мен ўшанда Туроннинг ўлимидан эмас, ёнимда кетиб бораётган одамнинг умидсиз ва мискин бир алфозда мислсиз қайғу остида эзилиб бораётганидан юрагим туз сепгандек ачишганди.

Ҳаммасидан ҳам қизиғи мени содир бўлган ўлим ва паймона эмас, содир бўлишга чоғланган қайғу изтиробга солаётганди. Энди мен ўша кунги руҳиятим ҳақида кўп ўйлайман: эҳтимол бугун менга азоб бераётган изтироблар ўшанда бошлангандир. Ҳар қалай ўшанда мен Туроннинг паймонаси муқаррар эканлигини, ўзимнинг бир неча йиллик тиббий тажрибаларимга суяниб билардим. Унда оғир ва ўтқир рухий касаллик бошланган ва бу касаллиқнинг ортида уни эгарланган отдай муқаррар ўлим кутиб турарди: ўзга чора йўқ ҳам эди.

Мен бу йигит билан ўлимидан бир йил олдин кузда танишган эдим. Ўшанда

етти кундирки тинимсиз ёмғир ёғмоқда, етти кундирки ҳавонинг ковоғи очилмас, бир маромда тинимсиз эзиб-эзиб ёғаётган ёмғирдан Элсарой сувда бўккан нондек бўксиб кетган эди. Муттасил ёмғир ва намчиликнинг зўридан уй ичидаги ҳаво ҳам ўзгарган, намхўш, бадбўй бир хид билан чўлганган ва ҳатто бу етмагандек кигиз ва жулқурсларнинг остлари ҳам панглай бошлаганди.

Аввалига жуда узоқ давом этган ёзнинг жазира кунларидан юрак олдириб қўйган, саратон иссигининг зўридан қўллари, лаблари ковжираб ёрилган, хоргин чехраларидан чанг ёғиб турган элсаройликлар жимир-жимир ёғаётган куз ёмғирининг совуқ ва ёқимли нафасидан ҳузур қилиб, то бир сидра кийим-бошлари жикка ҳўл бўлиб кетгунча ёмғир остида юришди.

Ишлари бўлса-бўлмаса, куракда турмайдиган баҳоналарни рўқач қилиб кўча айланишди.

Усти-бошлари буткул шалаббо бўлиб, елкаларидан ёқимсиз совуқ ўта бошлагач, одамлар ёмғирнинг ростакамига ёға бошлаганига ишонишди ва бир пастда шилтаси чиқиб кетган Элсарой кўчаларини қийқириб ўйнаётган болаларга колдириб, ўзларини ёмғирдан пана, иссиқкина уй ичига уришди.

Кун ботиш арафасида эса қий-чув солаётган болаларнинг шовқинидан кулоклари том битган аёллар ярим кун ичида шу ёмғир боис уч-тўрт марта кийим-бошларини алмаштирганини рўқач қилишиб, болаларини ҳам қарғаб-қарғаб уйга киритишди. Лекин... Аёллар хоҳлашаётган жимлик уларга насиб қилмади; энди аллақачон ёмғир шарафига оз-оздан отиб олган эрлари қўшиқ ҳиргойи қилишмоқда эди:

Ким бизга душман – янчамиз!

Янчамиз! Янчамиз! Янчамиз!

Сим-сим ёмғир ёғиб турган симсиёҳ ўша кечада маст-аласт элсаройликларнинг жазовага тушиб айтаётган бу қўшиғини Раббим Қорининг ўлими ҳақидаги мудҳиш хабар ҳам тўхтата олмади. Улар тонг отгунча бангидевона еган туядай бўкиришиб, қўшиқ айтиб чиқишди.

Фақат эрталаб – тонг олди биров куш уйкусини олиб, кайфлари тарқаган элсаройликлар ҳали-ҳамон жимир-жимир ёғаётган ёмғирнинг бир маромдаги мияни қарахт қиладиган овози остида уйғониб кетишганда ҳеч ким қутмаган ва ҳеч ким истамаган бир ходиса, йўқ, аниқроғи бир ҳолат содир бўлди: ёмғирнинг ҳали узоқ вақт ёғишидан дарак бериб, бутун Элсаройни тутиб ётган мотамсаро намхўш рутубат ва комил биродарлари бўлмиш Раббим Қорининг туйкус қазоси бани Элсарой аҳлини қутку ва саросимага солиб қўйди. Эҳтимол, ўша ёмғирли кунларнинг шоҳиди бўлган бирор-бир элсаройликдан мен англаган ўша ғаройиб ҳолат ҳақида сўраб қолгудек бўлсанг, бу ғирт бўхтон, дейиши ҳам мумкин. Лекин сен бу менинг нуқтаи назарим эканлигини, бу ҳолатни мен англаб қолганимни эсингдан чиқарма! Мен ҳақимман. Менинг кўзларим кўрган, қўлларим ушлаган нарсани ҳамма ҳам кўравермаслигини, ҳамма ҳам ушлайвермаслигини ёдингда тут! Ҳеч бўлмаса, ўша Худо беҳабар элсаройликка ёмғир баробар казо фурсати етганини англаган Раббим Қори ҳазратнинг кўз юмаётиб айтган: “Қон томчилаяпти, бўталарим!” деган сўнги гапини ҳам бир эслат. Элсаройга қанчалар ваҳм ва кўркинч солганди бу гап! Кейин шу ваҳм азобидан қутулиш учун улар Қори ўлаётиб ҳеч нарса демаган, ёмғир бошланишидан бир ҳафта олдин у буткул тилдан қолган эди, деб гап тарқатишди. Лекин Раббим Қори ўша ёмғирли тунда менинг қўлимда жон бераётиб, “Қон томчилаяпти, бўталарим!” деганини ўзим эшитганман.

Мен ҳам аввалига бу гапларни жуда узоқ яшаб юрган кекса чолнинг жон талашиб айтаётган алахсирашига йўйган эдим. Йўқ, адашган эканман: эртасига Қори ҳазратнинг жанозасидан қайтиб, тарнов тагидаги пачоқ тоғордан тошиб тўкилаётган қон аралаш кип-қизил сувни кўриб кўркувдан баданим музлаб кетди.

Ўзимни кўярга жой тополмай, уйимиз ортидаги арикка чопдим; ёмғирнинг оқова кўлмаклари тушган суви ҳам кип-қизил эди. Ана шунда шайтонлаб қолишимга оз қолди: бошим ғувуллаб, баданим кизиб кета бошлади.

Уйга кирдим у жой солдириб, ётиб олдим ва шу зайли уйкуга кетдим. Лекин ҳамон ёмғир бир маромда ёғиб турганига қарамай уйкудан тиникиб уйғондим, жуда тетик, вужудим эса бардам эди. Шунга қарамасдан бир фурсат ўтиб қалбимнинг туб-губларида яна ўша қутку ва саросима каламушлари тиш қайраётганини ботиний бир туйғу билан сезиб қолдим ва ўзим истамаган журъат билан тарнов тагидаги сув идишни, уй ортидаги арикни, ҳатто шу яқин атрофдаги катта-кичик кўлмакларни бир-бир кўздан кечириб чиқдим: хайрият ҳаммасида лойқа ёмғир сувининг ранги ўзгармаган эди. Шундагина ёмғир билан бирга бошланган ва тинка-мадорни қуритадиган югур-югурлардан қаттиқ толиққан эканман-да, деган таскин хулосага келдим. Лекин рости, ўша ёмғирли кунларни бир бошдан идрокдан ўтказсам, ҳозир ҳам аллақандай совуқ бир кўркувдан музлаб кетаман. Ахир кўркмай бўларканми: айтганимдай ёмғирнинг биринчи куни Эски элсаройлик Раббим Қори оламдан ўтди, иккинчи куни Шерна бахши Қиллининг кечувида фалокатга йўлиқди – отининг бели синиб, ўзи тилдан қолди, учинчи куни Элога оқсоқолнинг бошига қон қуйилиб, бир умр фалаж бўлиб, тўшакка миҳланиб қолди, тўртинчи куни Қирон мерган бўри қопқонига хўрак тайёрлаётиб ўзини-ўзини захарлаб қўйди, оқибат кўздан ажралди, бешинчи куни Ойтуман янга ўзига қўшиб икки боласига ҳам ўт қўйиб юборди, ўзи-ку майли-я, иккита норасиданинг қонига зомин бўлди, олтинчи куни Туркон оқсоқолнинг эгизаклари тепалашиб бир-бирларини қонга ботирди: бировининг ўнг қўли елкасидан чиқиб кетди, иккинчисининг оёғи ошиғидан синди, синиқ-мертиklarнинг оғриғи энди уларга умр бўйи азоб беради, еттинчи куни, ҳа, ўшанда етинчи куни бўлажак фалокат содир бўлмаганди. Кўп қатори мен ҳам ҳали содир бўлиши мумкин бўлган бу фалокатнинг содир бўлмаслигини жуда-жуда хоҳлардим. Олти кундирики, югур-югур ва чопачоплар менинг тинка-мадоримни қуритиб юборган эди. Лекин мен бир нарсага амин эдим: пойма-пой содир бўлаётган бу фалокатларнинг бирдан-бир сабабчиси ёмғир эди. Мана шу ёмғир тўхтаса, бутун Элсаройга юқумли ўлатдай даҳшат солган туйқус фалокатлар ҳам барҳам топишига мен қазийверса қок ердан ҳам олтин чиқишига ишонган телбадек ишонардим. Менинг назаримда, намхуш ва оғир бу ҳаво элсаройликларнинг ҳамиша теран рухиятига алланечук бегона бир ноаён шиддатни бошлаб кирганди. Ана шу уйғоқ исён шиддатининг ҳар бир ҳаракати эса элсаройликлардан қурбон сўрарди.

Хуллас, ўшанда ёмғирнинг еттинчи куни ҳам мен учун тинч ўтмади. Тун ярмидан оққанда қимдир дарвозани қаттиқ-қаттиқ қоқа бошлади. Дунёда қасб қуриб кетгандай келиб-келиб шу ҳақимликни танлаганимга минг-минг лаънат ўқиб, ташқарига чиқдим. Қоронғилик шунчалар қуюқки, оламни ютиб юборай дейди: оёқ остини кўриш даргумон.

Дарвозани очишим билан чинқириб салом берганидан Туроннинг акасини танидим. У акасининг етти кундан бери туз тотмаганини, уч кун бўлибдики, ўт-олов ичида алахсираб ётганини, агар ҳозир бориб ёрдам бермасам, ўлиб-нетиб қолишини ияги-иягига тегмай айтиб берди ва хўрсиниб йиғлаб юборди. Жимирлаб

ёмғир ёғиб турган, бир кадам ҳам нарини кўриб бўлмайдиган қоронғиликда, Элсаройнинг шилтаси чиқиб кетган кўчалари бўйлаб кўлмак кечиб борар эканмиз Туроннинг акаси ўша ялинчок ва муте овозда фақат бир гапни такрорлаб, жавраб борарди: “Укамни Қори хазратнинг муаккиллари урди. Ёмғир бошланган куни Қорининг жанозасидан феъли бузилиб қайтди. Ўзи кейинги пайтларда шу Қори хазратга боғланиб қолувди-да!... Укамни Қори хазратнинг муаккиллари урди!”

Акасининг лабига учук чикқанича бор эди: ўт-оташ ичида коврилиб ётган Туроннинг ахволи чиндан ҳам оғир эди. Ҳароратнинг зўридан унинг ёноклари бўртиб чикқан, қошиқдек юзи қуйган нондек қорайиб кетган, чуқур ботган ифодасиз кўзлари эса чала-юмуқ эди. Бўгин-бўгинидан тарс-тарс ёрилган қовжирок лабларини ўқтин-ўқтин ҳолсиз бир кучаниш билан ялаб олар, бундай чоғлар ҳароратнинг зўрлигидан тутоқиб кетган юзида мислсиз бир азоб кўланкаси акс этарди.

Томирига қўл юборишим билан ҳаммасини тушундим: юраги шунчалар қаттиқ урмоқда эдики, тушовини узган тулпордек гусурламоқда, лорс-лорс ураётган томирини ушлаб турган одам яна бир лахзадан кейин бу қон томирларни ёриб юборди деган ўйдан қўрқиб кетарди. Ўйлаб ўтирадиган вақт эмас эди. Муолажага киришдим. Лекин оғир дард исқанжасида жон талашаётган Турон менинг шоша-пиша игна санчиб суғуришларимга буткул бефарқ эди.

Ҳайрият ўшанда ўлиб-тирилиб қилган муолажаларим зое кетмади. Орадан икки соатлар чамаси вақт ўтиб, чуқур-чуқур хўрсиниб, у ўзига келди. Чала юмуқ кўзларини ярқ этиб очди, кейин юммади – адоқсиз ғуссага тўла, миждаларида ёш қалқиган кўзларини шифтга тикиб ётаберди, бу – дарднинг оғири ўтгани эди.

Ўша кеча мен тунни Туроннинг бошида мижда қоқмай ўтказдим. Дард хуруж қилиб у бир неча марта алаҳсиб бақирди. Ҳатто алаҳсиб ўрнидан туриб кетмоқчи ҳам бўлди. Лекин акаси билан мен унинг кўкрагидан босиб аранг тинчлантириб олдик. Ҳаммасидан ҳам мени севинтиргани – у қайта бирор марта бўлсин буткул ҳушини йўқотмади. Агар ўшанда яна шок ҳолатига тушса, уни қақриб олишга қафолат беролмас эдим.

Лекин кейин ҳам мен узоқ вақт унинг ўшанда алаҳсиб айтган гапларини унутолмай юрдим. “Тилларига занжир осган лаънати итбаликлар! Лаънати итбаликлар! Лаънати! Лаънати! Лаънати!” деб бақирганди у ўшанда биринчи марта алаҳсиганда.

Кейинги алаҳсиб айтган гаплари ҳам ҳозир қулоғим остида жаранглаб турибди. Лекин ҳозир ҳам, ўшанда ҳам ҳеч нарсага тушунмаган эдим. “Хуррият оловли гулхан ортида! Йўл оловли чоҳдан ўтади, ҳой итбаликлар!” деб ўқириб-ўқириб йиғлаб юборганди ўшанда Турон. Унинг бу ғайритабиий, мунгли ўқириги ярасидан чак-чак қон томиб, хаёт билан видолашаётган арслоннинг аччиқ-аччиқ нидосига жуда ўхшаб кетарди.

Бу орада биз – Турон бироз тинчиб қолган бўлса керак, акаси билан етти кундирки жонни зада қилиб юборган лаънати ёмғир ҳақида гаплашиб қолдик, бу билан биз босиб қалаётган уйқуни енгмоқчи эдик чоғи. Ана шунда Турон яна алаҳсиб бошлади. Лекин у энди бизга мурожаат қилмоқда эди: “Ҳой итбаликлар, бу ёмғирнинг ёққанига юз йилдан ошди-ку!!!” Яна у ўша ярадор арслон нидосига ўхшаш овоз билан ўқириб юборди. Лекин мен бундан ҳеч хафа бўлиб ўтирмадим. Қайтага қўнғлимга чирок ёққандай бўлди, муолажаларим беҳуда кетмаган эди, Турон борган сари ўзига келиб бормоқда эди.

Хато қилмаган эдим, мен юборган дорилар ўз кучини унга ўтказмоқда эди,

чиндан ҳам орадан уч соат ўтиб у буткул “шок” хавфидан қутулди. “Дўхтир, – деди тўсатдан ёстиқдан бошини кўтариб Турон ўша ғуссага тўла илтижоли кўзларини менга тикиб. – Бу қўймижоз оломонни кириб ташланг, ха, кириб ташланг! Бу чувринди тўда ўлимга лойиқ, дўхтир!!!”

Бу Туроннинг навбатдаги алаҳсираши эди. Лекин бу алаҳсираш мен учун қувончли ҳол эди. У мени танимоқда эди – бу менинг уни ўлимдан қутқариб қолганимнинг хуш дарағи эди.

Шундан кейин мен тонг ёришиши олдидан Туронга кучли уйқу дорисидан ичирдим ва акасига куни бўйи ухлаши мумкинлигини, уйқудан тургандан кейин эса суяқ гуручли ош ичса янада яхши бўлишини, кейин бир-икки ҳафта бизнинг ҳақимхонага қатнаб даволаниши ҳам кераклигини айтиб, жўнашга чоғланганимда аллақачон тонг ёришган ва ҳаммасидан ҳам муҳими етти кундан бери жимирлаб ёғиб турган ёмғир тўхтаган эди. Ҳар қалай, бутун борлик юракни жунжиқтириб юборадиган ёқимсиз ва намхуш рутубат пардасига чўлганиб ётса-да, ёмғир тўхтаган эди.

Шундан кейин турмуш ташвишларига ўралашиб ўша кеча эшитганим алмойи-алжойи гапларни ҳам, бу гапларга қўшиб Туроннинг ўзини ҳам буткул унутиб юбордим.

Лекин... Орадан уч кун ўтиб, ҳали ўша намхуш ва ёқимсиз рутубат тарқамаган, фақат офтоб ола-чалпоқ булутлар орасидан гоҳ чиқиб-гўнғиб ётган борлиққа бир зум нур улашиб, гоҳ яна булутлар орасига кириб, тагин борлиқни ўша намхўш рутубат қойшабига ўраб турган қунларда Элсарой ва Элсарой атрофидаги қўлмак борки, ҳамма-ҳаммасини итбалиқлар босиб кетди.

Қора қоринлари катта, бўйни ва танасини шилимшиқ рангсиз бир парда қоплаган итбалиқлар шунчалар кўп эдики, элсаройликлар яқин орада бутун атрофни қурбақалар ишғол қилишидан таҳликага тушиб қолишди. “Ё, тавба, нима бало, етти кун осмондаги ёмғир аралаш итбалиқ ёғдимикин?” дея ёқа ушлашарди улар... Мен эса, ана шундагина буткул хаёлимдан кўтарилиб кетган Турон ва унинг ўша кеча алаҳсиб айтган алмойи-алжойи гапларини эслаб илк бор бу телба йигит ҳақида жиддий ўйлаб қолдим. Наҳотки, у ўшанда бу нарсаларни олдиндан кўра билган ва бу қандай сирли башорат эди?

Хуллас, орадан роса бир ҳафта ўтиб, одамлар хар қадамда оёқлари остида сакраб-сакраб юрган қурбақаларнинг ташрифига кўниккан қунларининг бирида бизнинг ҳақимхонамизда Турон пайдо бўлди. Ўша куни даволаниши керак деган гапларим қулоғида турган акаси уни ялиниб-ёлвориб бу ёққа юборган эди. “Дўхтир айтганидай, даволанишинг керак. Сен бу туришда бир куни мени чала чопасан, укажон!” деб этагига йиғлаб тирмашиб олдим деган эди акаси менга кейинроқ бир учрашганда.

Шундан кейин у бутун қиш бўйи бизнинг ҳақимхонамизга келиб даволаниб юрди. Худди ана шу қунларда мен унга ўзим истамаган ҳолда ўрганиб қолдим. Бу одамови йигитнинг нимаси ёқарди ва мен ўшанда унга нега бунчалар ўрганиб қолдим, у қандай қилиб ўшанда умримнинг бир парчасига айланиб улгурди?! Бу саволлар ҳозир ҳам, ўшанда ҳам мен учун сирли жумбоқлигича қолмоқда. Билганим – арвоҳдай озғин, ёноқлари бўртиб чикқан юзларида изтироб ва азоб қўланкаси қотиб қолган бу йигит беаёв ва қаҳри каттик бир дардга йўлиққан бемор эди. Унда оғир рухий хасталик бошланган ва борган сари елимдай ёпишқоқ бу дард тузалиш ўрнига кучайиб, уни азоб ва уқубат сўқмоқлари бўйлаб ҳамма кўрқадиган ва ҳамманинг юрагига даҳшатли ваҳм соладиган ўлим кўрғони сари етаклаб борарди.

Бир пайтлар ҳали унда орзу кушларини учирришга шайланиб юрган кунларимда, бу гаплардан сен жуда яхши хабардорсан – менда ҳам шунга якин бемаъни бир беморлик бошланганини. Мен ҳам ўшанда қора хаёл қулига айланиб қолишимга бир баҳя қолганини гоҳ пайтлар эслайман ва ўша заҳоти ҳақимликка бел боғлаб, бу дарди бедавога чап берилганга қувониб қўяман. Ўшанда Туронни ёктириб қолганимнинг ягона боиси ҳам, у йўлиққан ва айни ўша кунларда азобини чекиб юрган бу дарди-бедавога бир пайтлар менинг ҳам чалинганим ва жуда кўп нарсалардан воз кечиб бўлса-да, унинг жон истаб турган қора чангалидан омон қутула олганим бўлса, эҳтимол.

Лекин Турон негадир, ҳатто кўнгили овунчига айланиб, кундан-кунга уни адоитамом қилиб бораётган қора хаёлларидан ҳам воз кечишни истамас, кўриниб турган беаёв бу дардни назарида у ёзуқ деб биларди. Шунинг учун ҳам орадан бир ҳафта ўтиб мен бераётган муолажалар унга бир ҳўплам сувча ҳам наф келтирмаслигини билиб қолдим. Лекин шу бир ҳафта ичида Туронга ўзим учун сирли ва мубҳам ришталар билан боғланиб қолганимдан, қолаверса, бурч ва мусулмонлик важдан – то Турон орадан ҳафта ўтиб ўзига келмай кўйгунга қадар муолажани тўхтатмадим. Ва яқинда албатта тузалиб кетасиз деб ишонтиришга беҳуда бўлса-да, ҳаракат қилдим. Тўғри, мен у билан якин бўлиб бирор марта юракдан чакчақлашиб суҳбатлашмаганман, бу ёғини сўрасанг расмона ўтириб тўрт-беш оғиз ўтган-кетгандан ҳам гаплашиб ўтирмаганмиз. У тунд ва одамови эди. У кўнглига ўтирмаган, таъбига тушмаган одамга ҳеч қачон гапирмасди. Гапирганда ҳам унинг узук-юлук минғирлашларидан бирор нарсани англаш мушкул эди.

У бир кун мендан муолажа қабул қилар экан, тўсатдан ўз-ўзига гапиргандек минғирлади: “Одамлар эса жим!” Мен ҳеч нарсани тушунмадим ва хайрон бўлдим. Фақат орадан шунча вақт ўтиб, яқинда унинг дафтаридаги “юлдузлар – йироқлигидан, ой – ойдинлигидан, офтоб – оташлигидан, ер – юмшоқлигидан, сув – суюқлигидан, тош – каттиклигидан, тун – қоронғилигидан, йўл – узунлигидан норози қичқирмоқда! Одамлар жим, одамлар жим, одамлар жим!” деган жумлаларни ўқиғач, бу сўзлар ёзилган кун билан ўша, у мендан муолажа олиб юрган кунларнинг бир пайтга тўғри келаётганини кўриб, унинг ўшанда нима деганини бироз англагандай бўлдим.

Озгин ва қоқсуяқ жисмига ажал ҳиди гупуриб турган ифлос панжараларини ботирган бедаво касаллик – Туронни буткул қолдан тойдирган эди. Унинг патила-патила бўлиб тўзғиб ётган паришон сочларида, изтироб ва азоб гулханлари ловуллаб турган қаримсиқ юзида, яшашдан буткул умидини узган, худпараст бангидай атрофга сур ва ўлимтик бир нигоҳ билан боқишларида, ёқа ва енглари ёғим тортган пала-партиш ва қаровсиз кийим-бошида – ўша дарди бедавонинг совук нуқси аниқ-тиниқ акс этарди.

Лекин шу билан бирга унинг бутун туриш-турмушида аллақандай мавҳум бир салобат ва гурур ҳам бор эди. Шунинг учун ҳам даъфатан у билан юзмаюз келган одам камсуқум ва бечора бу йигит ёшига нисбатан кўпроқ яшаган, деган ҳулосага келар ҳамда бу ўйдан жунжикиб кетарди. Айниқса, Турон қаршисидаги одамни буткул унутиб, ўз хаёллари билан ўзи ёлғиз қолиб, гўё биз эшитмаётган ва сезмаётган аллақандай самовий садоларни ёлғиз ўзи эшитаётгандай қаримсиқ юзи ҳур хаёллар суви билан чайилган пайтлар бу таажжуб тўйқус қўрқувга айланарди. Лекин мен бундан чўчимасдим: бу ҳам у йўлиққан бедаво дарднинг қаттол белгиларидан бири эди, холос...

Бир хафталик муолажа давомида мен яна шу нарсани англадимки, у тунлар туйқус-туйқус йиғлаб чиқарди. Баъзи кунлар туз сепгандек кизариб келадиган кўзлари тунлар унинг йиғлаб чиқишидан менга далолат беради эди...

...Мен босинкираб уйқудан уйғонган одамнинг ваҳимасидек боши-кети йўқ бу ҳикоянинг шу ерига келганда разм солиб, дўстимнинг юзига боқдим ва ёқимсиз бир ваҳимадан сесканиб кетдим: у ўзини тасвирамодда эди. Мен унинг ҳорғин ва касалманд чехрасига қараб, айниқса, мислсиз бир мунг кўланкаси чўкиб ётган ва уйқусизликдан кизарган кўзларига қараб, “Ҳа, тайин гап, бу ҳам кечалари тинмай йиғлаб чиқарди”, деган ўйдан юрагимда жирканч ваҳм илонлари бош кўтарди.

Лекин у менинг бу таажжубимга эътибор ҳам бермади ва ўз ҳикоясини давом эттирди.

– Шу орада Турон ҳам муолажа муддати тугамай, бизнинг ҳақимхонамизга келмай қўйди.

Туронга ўрганиб қолган эканман чоғи, аввалига бу паришонхотир ва одамови йигитнинг тўсатдан ҳақимхонамизга келмай қўйганига анча вақт кўниқолмай юрдим, Худо ҳақи ўзим ҳам билмайману, нимаси биландир мени ўзига махлиё қилиб қўйганди. Негадир у ҳақимхонага кириб келган заҳоти кўнглим чароғон тортиб кетарди. Кейин... Кейин эса тирикчилик ташвишлари билан бўлиб, унинг келмай қўйганига ҳам кўниқиб кетдим. Лекин ўшанда мен хато қилмаган эдим: Турон ўша тунлар йиғлаб чиққан, буни менга кейинроқ Гуллоланинг иссиғи бошланиб, тўсатдан Турон Элсаройдан дом-дараксиз йўқ бўлиб, аллақасқларга кетиб қолган кунларда акаси айтиб берди. “Сиз даволаганингиздан кейин, фақат тунлари йиғлаб чиқишини айтмаса, укам буткул тузалиб қолганди, йиғлаганда ҳам ҳар кеча йиғламасди. Баъзан-баъзан ярим кечадан кейин йиғлай бошлар, тонгга бориб жазаваси тутиб, кўкка қўлларини чўзиб-чўзиб: “Илоллох, илоллох!” деб бақириб-бақириб жим бўлиб қоларди. Бундай пайтлар у осмондан ёғилаётган аллақандай бало-қазолардан ўзини ҳимоя қилгандай бошига қўлларини пана қилиб, бирор бурчакка бикиниб оларди. Лекин бу ҳолат тезда ўтиб кетарди”, деб йиғламоқдан бери бўлиб гапириб берганди ўшанда акаси.

Шундан кейин орадан Гуллоланинг иссиғи ўтиб, элсаройликлар эндигина бу телба кишлоқдошларини унутаётган кунларнинг бирида Турон яна Элсаройга қайтиб келганини ва шундан бери акаси билан Мўминкалнинг даштида қоровуллик қилиб юрганини одамлардан эшитдим.

“Шу пайтларгача қаерларда эдинг?” деб сўраган одамларга у, “Мўминкалнинг дашти оркамдан эргашиб шаҳарга борибди, ит эгасини танимаган катта шаҳарда унинг ахволига маймунлар йиғлаб қолади-ку?! Элсаройга қайт десам Дашт жонивор кўнмайди. Охири бўлмади уни ўзим билан олиб Элсаройга қайтдим. Мана, уни чалғитиб, шу ерларда қоровуллик қилиб юрибман”, деб Турон хиринглаб қулган эмиш.

Элсаройликларнинг бу латифаномга гаплари канчалик тўғри ёки ёлғон мен буни билмайман. Лекин у айтган бу алмойи-алжойи гаплар ҳам аслида у йўлиққан дарди бедавонинг хуружи кучайган пайтлар табиий содир бўладиган – қора хаёл қутқулари эди. Барибир элсаройликлар уни шу воқеадан кейин ростакамига тентакка чиқаришди. Бир иккита саводли элсаройликнинг айтишига қараганда, у сақич қилиб чайнаб юрган бу хавойи, алмойи-алжойи гаплар машҳур шоирнинг шеърларидан ўғирланганмиш.

Хуллас, боя айтганимдай эртами-кечми Туронни бу дарддан ёлғиз ўлим халос қилиши мумкинлиги менга бир ҳақим сифатида ойдай аён эди. Эҳтимол, шунинг

учундир унинг ўлими хақидаги совуқ хабарни эшитганимда ҳам, бахтсизлик содир бўлган Мўмин калнинг дашти томон кетиб борар эканман, ўзимда ҳеч бир ўзгариш сезмасдим: фақат мен учун эртами-кечми содир бўлиши муқаррар бўлган ҳодиса юз берганди, холос. Эҳтимол, шунинг учун ҳам мен шу бир нафаслик йўлда ухлашга ва ухлаб туш кўришга улгурдим. Лекин чўчиб уйғонган захотим ҳозиргина тушимда нималарни кўрганганимни унутиб қўйдим. Даъфатан эслаган нарсам шу бўлдики, Одамбормаснинг бу тупрокли йўлида мана бу – мислсиз бир кайғу остида эзилиб, машина чамбарагини маҳкам сиқиб бораётган Оққобо ака билан Мўмин калнинг даштидан ўлик ортиб келгани бораёпмиз. Кимнинг ўлигини?!.. Ҳа, ҳа... Телба Туроннинг ўлигини! Ана шундагина ҳозир кўрган тушимда ҳам мурдаларни, йўк, йўк, эти устихонидан буткул тўкилиб тушган, лекин расмона тирик одамлардай югуриб юрган қоқшов суякларни кўрганганимни эслагандай бўлдим. Лекин айна шу лаҳзада, нимага ишондим ва нимага суяниб бундай хулосага келдим билмайман: ҳеч қандай мурда-пурдани туш кўрмадим, деган катъий фикрга келдим ва ўзимнинг бу ҳукимига ўзим ҳеч бир иштибоксиз ишондим, ишондиму, эҳтимол ким учундир жуда дахшатли бўлган тушни – шу бир сонияда осонгина унутдим... Рости, мен ўшанда ана шундай кайфиятда эдим.

Ҳа, айтгандай энди мен сенга ўша лаънати мавҳумлик хақида айтай: Рости, бу қора мавҳумликни сен тўла англаб етмасанг мени гапларимдан ҳеч нарса тушунмайсан, оҳ лаънати қора мавҳумлик. У шунчалар ёвузки, тинимсиз қурбон истайди. Наҳотки, мен энди унинг навбатдаги қурбони бўлишим керак! Истамайман! Биласанми, Туроннинг бошини еган ҳам, энди эса менинг устимда тумшуғи қон қорақўзғинлари чарх ураётган ҳам ўша мавҳумлик! Хуллас, нима десам экан... Эй, Худо!... Хуллас, бу мавҳумлик шундан иборатки, назаримда мен олдин ҳам яшаб ўтгандайман, ўзимни гоҳ ловуллаб турган гулхан атрофида жини кўзиб югуриб юрган ярим яланғоч одамлар орасида, гоҳ лаҳатдек тер ва зах хиди аниқ кетган ертўлада жазавога тушиб, қўлларини кўкка чўзиб: “Илоллох, илоллох!” деб савно ўқиб ётган усти-боши йиртик-ямоқ дарвешлар сафида, гоҳ эса худудсиз майдонда голиб зобитлар оёғи остида эзилиб, ерпарчин бўлиб ётган мағлуб мурдалар ичра жон талашаётган бир алфозда кўраман. Эҳтимол кўраман дейиш бу ерда нотўғридир. Сезаман дейиш ҳам бу ҳолатни тушунтиришда ошиб кетади. Эҳтимол бу ҳолатни ялт этиб сўнган учар юлдузнинг оний умрига киёс олий бир шуур билан илғарман десам тўғри бўлар. Лекин бу ҳолат менга энди панд бераёпти, вақт ўтган сари эса шунчаки ўтиб кетиш ўрнига бу лаънати борган сари зўрайиб бораёпти.

Агар уни касаллик деб атасак, бу касалликни мен Туроннинг мана бу дафтаридан ортирдим, – дея у ён чўнтагини узоқ пайпаслаб қовлади ва узунасига букланган кўк дафтар чиқарди. Дафтар эски ва варақланаверганидан титиғи чиқиб кетган эди. Мана шу дафтарни ўқидиму, ўша лаънати мавҳумлик касалини ортириб олдим. Рости шу дафтарни ўқигунимча ўзимда ҳеч қачон бу лаънати кайфиятни сезмаганман.

Мана ҳозир сенга Туроннинг ўлими хабарини эшитиб Одамбормасга бораётиб куш уйқуси орасидаги кўрган тушимни айтдим. Айтдим, лекин ҳозир ўзимда ишонч йўк, шу чиндан ҳам мен кўрганмидим ё лаънати мана бу дафтардан ўқиганмидим, аниқ бир нарса дейишим қийин: балки бу тушни ҳам мана шу дафтардан қачонлардир ўқигандирману энди эса сенга гўё бу тушни ўшанда ўзим кўрдим, деб айтиб бераётгандирман. Мана мавҳумлик. Ишонч бу икки воқеа ўртасидан кизил чизик тортишга ожизман, дўстим, биласанми, ожизман!

Собик дўстимнинг изтироб ва алам қоришган бу ўкиниши бирдан унинг боя Турон ҳақида айтган гапларини хаёлимга солди: ажабо, унинг ғайриинсоний мунгли бу ўкириги ҳам унинг ўзи Турон ҳақида айтганидай ярасидан чак-чак қон томи ҳаёт билан видолашаётган арслоннинг аччик-аччиқ нидосига жуда ўхшаб кетарди. Мен таққосларимни тилга кўчиришга улгурмадим: у гапида давом этди.

– Майли, кўя тур, бу лаънати дафтар ҳақида сенга кейинроқ айтиб бераман. Ҳозир сен мендан Туроннинг ғаройиб ўлимнинг ғаройиб тафсилотини эшит.

Турон Мўмин калнинг даштида акаси қоровуллик қиладиган бедапояннинг чеккасидаги кенг ялангликда ўлдирилган эди. Ялангликнинг ўртасида баҳор ва куз ойларида ёмғир суви йиғиладиган кўлоб ер бор эди. Бу кўлоблик ёзда сувини тортиб, қоқ ерга айланар, Турон эса айнан ана шу қоқ ерда ўлдирилган эди.

Мени яланглик ўнгирида Намоз полвон билан Алимқул кутиб олди. Намоз полвоннинг ранги бўздай оқариб кетган, лекин Мулла Алимқулнинг тунд чехрасидан бирор нарсани англаш мушкул эди.

– Ўликни биринчи бўлиб Намоз полвон кўрган, кейин менга хабар берди. Содик халифани раисга юбориб, икки соатдан бери икковимиз ўтирибмиз. Боякишнинг ақсиям эски дарди кўзиб, ётиб қолган экан. Бечорага кийин бўлди, – деди Мулла Алимқул.

Унинг босиқ бу гап оҳангида ҳам ўша тунд юзидаги каби бирор туйғуни англаш мушкул эди.

Устига қора чопон ёпиб кўйилган Туроннинг мурдасини кўриб, аввалига бу қора чопон остида ётган нарса ўлик эканига ишонмадим: гўё кимдир бир хуржун ўт олгану, кўздан пана бўлсин, ё куннинг иссиғида сўлиб қолмасин деб чопоннинг остига бостириб кўйган.

Лекин унга яқинлашишим билан бу расмана ўлик эканлигига ишондим: энг аввал димоғимга минглаб ҳидлар орасидан ҳам ҳеч адашмай топиб оладиганим – ўзимга таниш мурда хиди урилди, кейин қон хидини олиб чопон устида учиб-кўниб турган чивинларга кўзим тушди.

Мурда устидаги чопонни кўтардим, кўркувдан баданим музлаб қолди. Мен касбим сабаб кўп ўликларни кўрганман. Ҳатто бир пайтлар – талабалик давримнинг биринчи йиллари бўлса керак: тажриба учун крахмалланган ўликни ҳеч ким журъат қилмаганда, икки қўлини елкасидан ёлғиз ўзим арралаб кесиб олганман, кейин яна бу толибликнинг қора кунини ёруғ қилай деб икки йил ўликхонада хизматчи бўлиб ишлагандим. Лекин ҳеч қачон бундай мудҳиш ва кўрқинчли ўликни кўрмаганман. Ростини бу қора чопон остида ётган нарса ўлик эмас, қонга беланган ва чок-чокидан титилиб кетган увада кийим-бошига укувсизларча ўраб кўйилган бир уюм кип-қизил гўшт эди. Гўё Турон юз қаватли уйнинг минорасидан қулаб тушган, зарбнинг зўридан буткул мажақланиб кетган, тана билан синган ва қайрилган қўл-оёқлари битта бўлиб ётар, уларни бир-бирдан ажратиб олишнинг сира иложи йўқ эди. Лекин шу ерда ҳам мени бир нарса қаттиқ ҳайрат ва даҳшатга солди: ажабки, Туроннинг бошига, аниқроғи елкадан юқори қисмига ҳеч нарса қилмаган, ҳатто синчиклаб кўздан кечириб ҳам яқиндагина докадай оқариб кетган, яноқлари бўртиб чиққан ўша таниш озғин юзидан бирор-бир тилинган ё қорайган жойини тополмадим.

Унинг ўшандаги ўлим соя солган ва қаттол паймоннинг қонли панжаси ботган, мислсиз бир азоб оғриғи котиб қолган чехраси бир умр хотирамда миҳланиб қолди: гўё у ўзи учун муқаддас ниманидир бизларга айтмоқчи бўлгану, лекин киприк қоқгулик фурсатда етиб келган машъум паймона – бу муқаддас муножотни шундоқ унинг ўша яноқлари бўртиб чиққан қоқсуяк чехрасига муҳрлаб кўя қолган эди.

Кўтарган чопонимни жойига ташлаб, ўрнимдан турдим. Шундагина рангида ранг қолмаган ва ҳозир ҳам биздан анча узоқда – боя мени кутиб олган яланглик ўнгирида турган Намоз полвоннинг аҳволини бироз тушунгандай бўлдим.

Мени бир нарса хайратга солмоқда эди: бу қандай ўлим? Туроннинг қотиллари ким?

Кимсасиз бу даштда, янаям кундуз куни бу жинойтга ким қўл урди экан? Қўл урганда ҳам Туронни улар нима билан уриб шундай аҳволга келтирди. Умуман инсон боласини шу даражада мажақлаб ташлаши мумкинми? Телба ва касалманд бу йигитнинг гуноҳи душманлари учун шунчалар кўпмиди?!

Атрофга синчиклаб зингил солдим: мудҳиш қотилликдан дарак берадиган бирор-бир нишона йўқ – на қадам босса оёқ изи қоладиган қоқ ер топталган, на шу яқин атрофдаги куюк ўсиб ётган, тегса қорамтир белги бериб қоладиган шўралар пайҳон қилинган. Аксинча уфқ бағри қонталаш бўлиб, поёнсиз Одамбормас даштига қуйилиб келаётган сокин ва осойишта бу окшом, назаримда ҳар қандай шубҳа ва гумонни, ҳар қандай қўрқинч ва ҳаросатни сувга тушган тошдек ўзининг қоронғу бағрига яшириб бормоқда эди.

Чиндан ҳам Турон ўлдирилган кунларда икки-уч кун Элсаройда кўтарилган бир-бирдан маҳобатли ва қўрқинчли ғазабнок шубҳалар ва шов-шувни айтмаса – кейинчалик нари-бериси орадан бир ҳафта ўтмай, машъум қотиллик ва баттол қотилларга қўшиб ул маҳобатли ва қўрқинчли ғазабнок шубҳаларни ҳам ўшанда окшом тушиб бир зумда поёнсиз Одамбормас даштига қўшиб, ҳидлана бошлаган Туроннинг мурдасини ҳам қоронғилик ўз бағрига олгани каби бешафқат вақт ўзининг гунг ва совуқ кучоғига сингдириб юборди.

Ҳаммасидан ҳам алам қиладигани Туроннинг қотилларини бел боғлаб на бирор элсаройлик мардум, на қишлоқ оқсоқоллари, на навқирон ақобир Вафоқул, на узоқ-яқин қариндош-уруғлари қидирмади. Ақли нокис акаси эса ўз ёғига ўзи қоврилиб қолаверди. Қидирганда ҳам қаерга борарди у шўрлик. Ипириқки элсаройликларнинг қўлидан эса сирли бу ўлимнинг бир-бирини инкор қиладиган тафсилотларини кун демай, ой демай, йил демай жағлари чарчаб қолгунча сақич қилиб чайнашдан бошқа иш қилмади.

Тўғри, Худо шоҳид, Туроннинг тасодифий ва мутлақ сирли бу ўлими элсаройликларнинг тинч ва осойишта ҳаётларига бир талай мусибатларни бошлаб келди.

Бу мудҳиш мусибатларнинг энг қаттоли – уларнинг қўпдан бери ногаҳоний босқин кўрмаган ёввойи юраклари алланечук сирли қўрқув тамғаси билан тамғалангани, уларнинг қалб кўрғонлари ҳадик ва хавотир ёғийларининг абадий қароргоҳи бўлиб қолди, уларнинг тоза ва пок вужудлари шубҳа ва гумон қушларининг беҳосил дарахтларига айланди, уларнинг ҳамиша рост ва ҳақ сўзлари эса бани-башарга қиргин келтирувчи рижкорлик оғулари билан захарланди. Ҳаммасидан ҳам энг мудҳиши ва тоқат қилиб бўлмайдигани – уларнинг она сутидек пок, ханжар тигидек ўткир эътиқод ва имонларининг рамзи бўлган мовий туғлари даҳрийлик бедовларининг тош туёқлари остида аёвсиз топтаб ташланди. Гапларимга ажабланма, мен бу гапларини ичимдан тўқиётганим йўқ. Шунчаки Турон ўз ўлиmidан кейин содир бўлиши муқаррар бўлган мусибатлар ҳақида ёзган мана бу дафтардаги гапларни айтаяпман, холос.

У бирдан гапиришдан тўхтади ва менга сирли термилиб, ён чўнтагини узоқ қовлаб, ўртасидан қатланган бояги қалин кўк дафтарни чиқарди. Унинг сирли ва ажабсиниб термилишидан билдимки, у менга ўша махфий бир нарсани

кўрсатмоқчи эди: назаримда у бу кўк дафтарни боя менга кўрсатганини унутиб қўйган эди. У дафтарнинг қатланган жойини текислаб, кейин шошмасдан бир-бир варақлай бошлади. Шу тахлит у анчагина вақт дафтарни беун ва бемақсад варақлаб ўтирди, назаримда айна шу дамда у нима мақсадда дафтарни чиқариб варақлай бошлаганини ҳам буткул унутиб қўйган эди. У туйқус бошини кўтариб менга қаради ва дафтарни варақлашдан тўхтамай яна ўша аввалги шижоат билан ҳикоясини давом эттирди:

– Туроннинг ўлимидан кўп ўтмай яна бир фалокат содир бўлди. Унинг еттиси куни Намоз полвон ёнида ўтирган одамларга ҳам бир оғиз сўз айтолмай жон берди. Навбатдаги ногаҳоний бу ўлим Туроннинг сирли ўлими ҳақида оғиз кўпиртириб юрган элсаройликларни бироз чалғитди. Энди улар Намоз полвоннинг тасодифий ўлими ҳақида баҳслаша бошладилар. Лекин бу туйқус ўлим ҳаким сифатида, янаям бошқа бир жиҳатдан ҳам менга маълум эди: Намоз полвон ўшанда Туроннинг кутилмаган ўлимидан кўриқиб, юрагининг қил томирлари ёрилиб ўлган эди.

Туроннинг ўлимидан кейин роса бир ой ўн етти кун ўтиб Мулла Алимкул девор ва парда орқасидаги одамлар билан гаплашиб ўтирадиган бедаво дардга йўлиқди. Элсаройликлар ўзларининг ишонган, комил одамлари – оғзида илми бор деб сизиниб юрган бу одамнинг телбалигидан орланиб, Мулла Алимкулнинг катта ўғли муаллим Файзулла билан гапни бир жойга қўйиб, бечора Муллани пана бир уйга солиб кулфлаб ташлашди.

Лекин шунга қарамасдан орадан олти ой ўтиб ҳам элсаройликларнинг Туроннинг сирли ўлими ҳақидаги бир-бирига сира ўхшамаган гап-сўзлари тугамади. Бу сирли тугун – эҳтимол элсаройликларнинг ҳовлиқма ва омилиги боис, ечилиши ўрнига борган сари чувалашиб борарди. Жони бор элсаройликки, бу тугунни ечишга бир қур уриниб кўрди: кўнглида не шубҳа борки, гумон тарозисига солиб тортди, ўлчади, лекин шубҳалар тош босмагач, ҳафсаласи пир бўлиб, тугилган тугунни яна бир тугиб, чувалган ипни яна бир чуваб жўнаб қолди.

Ана шундай кунларнинг бирида у ўлдирилган Турон камар ҳақида ғаройиб бир миш-миш тарқалди. У ер аллақачон элсаройликлар учун Турон камарга айланиб улгурган эди. Хуллас ўша Турон камар ҳақидаги бу миш-миш чиндан ҳам ғаройиб эди. Далабеги Мусурмон Одамнинг айтишича, унинг гапига ишонмаганлар қоровул Соли Махсумдан сўраши мумкин эмиш – ярим тундан кейин, аниқроғи ой эскирган кунларда оқ ўлимтик кўтир эшакка бир хуржун китоб ортиб олган бола Турон камар атрофида айланиб юрармиш. Яна Мусурмон Одамнинг қасам ичиб берган далолатича, арвоҳдай озгин бу боланинг эшак устида йиғлаб, китоб ўқиб бораётганини ҳам ё бўлмаса кўшиқ айтиб бораётганини ҳам фахмлай олмабди, ўнг қулоғининг оғирлиги панд берибди. Лекин Соли Махсум Мусурмон Одамнинг бу гапларини бутунлай инкор этмаса-да, Худони ўртага қўйиб қасам ичиб берган далолатига кўра, арвоҳдай озгин бу боланинг “Ёсин” тиловат қилиб бораётганини у ўз қулоғи билан эшитибди.

Рост, мен ўшанда бу олди-қочдиларига ишонмадим. “Қип-қизил хурофот”, деб ўйладим ўшанда зардам қайнаб. Кўп ўтмай Турон ва Туроннинг ўлими ҳақидаги ҳамма олди-қочдиларни буткул унутиб юбордим: кунда-шунда хуморпараст дўстларимнинг боқибёғам умр дарёсига бошим билан шўнғидим. Лекин бу мудҳиш қотиллик содир бўлганига етти ойдан ошганда, элсаройликларнинг алмойи-алжойи шарҳи ҳоллари билан лойқаланган Туроннинг сирли ўлими ҳақидаги олди-қочди гапларининг суви тиний бошлаган кунларнинг бирида, мен ҳеч қутмаган ва истамаган бир пайтда – тинч ва осойишта ҳаётим қароргоҳига Турон остона хатлаб кириб келди. Эҳтимол ўшанда ақобир Вафоқулнинг тўйида

Туроннинг чўтир акасини кўрмаганимда, ёлғиз бошимга бунчалар ғавғони орттириб олмасмидим, деб ўйлаб қоламан. Ўйлайману, бу ёзуқ бўлса, ундан қочиб қайга ҳам борардинг, дейман.

Хуллас, ўшанда Вафокулнинг тўйида Туроннинг оқсоқ ва чўтир акасини кўриб қолдим. Рост, ўшанда Вафокул Элсаройнинг ёш, навкирон улуғига хос, шон-шавкатига лойиқ, доғи чиққан бир тўй қилганди. Дастурхонга тортилган турли-туман нозу неъматларнинг ва анвои ичимликларнинг ҳисоб-китоби йўқ, гўшт дегани эса кесак устида бўлиб қолди, пайдар-пай сўйилган хўкизларнинг қоринлари тозалаб олишга улгурмай, Элсаройнинг дарё тарафидаги ташландик ўнгирига чиқариб ташлайверганидан, тўй ўтгач сасиб кетган қорин ва ахлат ҳидидан кишлоқда юриб бўлмай қолди. Лекин Вафокулнинг тадбиркорлиги боис, олди-қочди гапга ўрин қолмай сассик хид ҳақидаги гаплар ими-жимиди бартираф қилинди, шу яқин ўртадаги эски янтоқ ғарамини бузиб, сассиклигидан ёнига йўлаб бўлмайдиган қоринлар уюми бостириб ташланди ва бир неча кунни ўтказиб, эл кўзи кўниккач ғаройиб бу янги янтоқ ғарамини ёкиб юборишди-ю, бадбўй хиддан буткул кутулишди.

Ҳа, чиндан ҳам Элсарой Элсарой бўлгандан бери бундай тумонат одам йиғилган улуг тўйни кўрмаган эди: келиб-кетувчининг ва кузатиб қолувчининг кўплигидан, бақирик-чақирикларнинг кўкка ўрлаётган бозор шовқинидан гангиб қолган Мусурмон Одам ёши олтмишни қоралаганда Яратгандан тилаб олган ёлғиз ўғлини бу улкан талотумда бир нафас йўқотиб қўйиб, топиб олгунча лабига учук чикди. Аниқ биламан, ўшанда яна озроқ вақт арзанда “бир туёғи” топилмаганда Мусурмон Одам дод солиб шундай улуг тўйни бузишдан ҳам тоймас эди.

Мен ҳам бир элсаройлик сифатида, янаям ақобир Вафокулнинг ўзанги йўлдоши қаторида тўйнинг бошидан охиригача тўлик иштирок этдим. Ёдимда: Вафокулнинг уйи атрофидаги кенг ялангликка тикланган улкан гумбазсимон чодирнинг олдида биз – бир неча киши мезбонлик вазиғамизни адо этиб “ўтинг-ўтинг” қилиб тургандик, ногаҳон тўп-тўп келаётган меҳмонлар орасидан оқсоқланиб юрган Туроннинг ўша чўтир акасини кўриб қолдим. Аввалига мен уни боши-кеги йўқ бу талотўпда меҳмонларнинг қўлига сув қўйиб, сочиқ тутиб хизмат қилиб юрган бўлса керак деб ўйладим. Кейин бирдан унинг ёнидан ўтаётган меҳмонларнинг беозор ажабсинишларидан ҳаммасини тушундим: у чўпдай озғин қўлларини олдинга чўзиб ўтган-кетгандан садақа сўрамоқда эди.

– Яхшилар, садақа қилинг, Худо хайрингизни берсин! – дер эди у ўшанда чўпдай озғин қўлларини олдидан ўтиб кетаётган ҳар бир одамга илтижо билан чўзиб. – Яхшилар, садақа қилинг, Худо хайрингизни берсин! Худо хайрингизни берсин!

Бир пастдан кейин у бизнинг олдимизда пайдо бўлди. Сиртдан қараганда, титиғи чиқиб кетган эски ва кир телпакни бостириб қийиб олган, ёқавайрон, қора узун чакмони ўнг қўлтиғидан тарс йиртилган, яланг оёғига – қаердан олган билмадим – яп-янги, шунчалар янгики, дам-бадам ялтираб кетадиган, ҳеч бир оҳори ўчмаган қовуш қийган бу одам ярашиқсиз шу усти-бошига монанд оқсоқланиб қадам ташлаши билан масхарабозларга ўхшаб кетарди. Гўё ақобир Вафокул атайлаб уни тўйга чақиргану, бечора бўлса, чойчақа илинжида садақа сўраб, оқсоқланиб, меҳмонларга кулги улашаётгандай эди. Лекин у қаршингизга келиб, чўпдай озғин панжаларини сен томон чўзиб, ўша илтижоли овоз билан садақа сўраган пайт – одамни одам бўлганлиги учун эзиб-янчиб ташлайдиган, хўрлик ва ҳақорат балчиғига кўми юборадиган совуқ ва жирканч бир туйғудан сесканиб кетардинг. Унинг мижжаларида йиринг қотиб қолган, мунг ва илтижо тўла кўзлари, кўпдан

бери олинмаганидан патак бўлиб кетган кир ва ифлос соқол-мўйлови, азоб ва ситам оғриқлари соя солган ҳорғин чехраси, ғариблик ва фақирлик изтироблари ёғилиб турган бутун афтода туриш-турмуши айнаи шу лахзада тош қотган юрагинг устида раҳм-шафқат гулини ўстирмоққа қодир эди.

Шундай кейин мен бир неча кунлари чўпдай озғин қўлларини олдинга чўзиб, ўша илтижоли овози билан садақа сўраётган Туроннинг чўтир акасини унутолмай юрдим. Карнай-сурнай ва ноғора садоларидан кулоқ том битган, ғаройиб тантаналаридан эс-хушини йўқотиб кулаётган, маъносиз боқаётган кўзлари юмилиб, беўхшов ҳиринглаётган чехралар, маст-аласт оломоннинг жазавали шовқини аро унинг ўша тарздаги илтижо ва мунг, қайғу ва ҳасрат оғулари чак-чак томиб турган ўксик нолиши кулоғим остидан кетмай қолди: “Яхшилар садақа қилинг, Худо хайрингизни берсин! Худо хайрингизни берсин!”

Ўшанда нега бундай бўлди? Мендай бир ўлим ҳақлигини бошқалардан кўпроқ биладиган, азоб-укубатлар, қайғу ва ситамлар, зулм ва зўровонликлар инсон ҳаётининг абадий ҳамроҳи деган хулосага аллақачон келиб қўйган зот ўлим ва ғам эзиб ташлаган бир бечора одамнинг ҳасратини бунчалар илоҳий муножот даражасига кўтариб таъсирландим?! Билмадим!

Худди шу кунларнинг бирида Турон тушимга кирди: осойишта, ҳаётимни остин-устин қилиб юборган кўнгилсизликлар ана шу тушдан бошланди. Кейинчалик ва эҳтимол айнан шу кунларда билиб қолдим: бу менинг ҳув ўшанда Туроннинг ўлими хабарини эшитиб, Оқбобо ака билан Мўмин калнинг даштига бораётиб, қуш уйқусида кўрган тушим эди. Фақат унда қуш уйқуси орасида туш кўрган бўлсам, бу гал узок, жуда-а узок кўрдим. Ўшанда тушимда кўрган воқеалар фаромуш бир хаёл билан эслаб-эсламай қолган бўлсам, бу гал ҳамма воқеалар тошга ўйилган тасвирдай тасаввурим қатларига зарб бўлиб қолди. Аниқ ёдимда, ўзим танимайдиган бутунлай нотаниш одамлар билан қаергадир кетиб борапман. Лекин ўзимча Бинафша Водийга йўл олган бўлсам керак, деб ўйлармишман. Шир яланғоч бу одамлар издиҳомининг на боши, на охири бор, бир учи кунчиқар уфқига тутшиб кетган бўлса, иккинчи учи кун ботиш уфқида ғимирлаб кўринади. Ҳали тонг пайти бўлишига қарамасдан бу ғаройиб одамлар қарвонидаги ҳамма-ҳаммасининг силла-мадори қуриганди. Рангида-ранг қолмаган ҳорғин чехраларидан чанг ёғиб турган озғин ва қоксуяк бу одамлар зарра изн берилса, оёқлари остидаги юмшоқ қумга таппа-таппа ташлашга тайёр эдилар. Уларнинг сомъе бошларидан эти-устихонига ёпишган қоксуяк жисми-жонларидан, қаловланиб бораётган чарқок қадамларидан ўлик қумга мусибат ёғиларди. Бу тинимсиз номаълумлик сари юришга маҳкум бўлган одамларнинг кўзлари айниқса даҳшатли эди: улар ҳеч қачон бир-бирларига термилиб қарамасалар-да, оёқлари остидаги қумдан нигоҳ узмай бораётган бу кўзларга азоб ва изтироб, ўқинч ва фарёд, қайғу ва ситам қузғунлари ин қурган эди.

Қуёш найза бўйи кўтарилганда, бу улкан издиҳомлар сафида кетиб бораётган одамлар чека бошлаган дод-фарёддан кулоқлар том битди: тепадан офтоб пурқаётган оловнинг тафтига, оёқ остида чўққа айланиб бораётган қум қайноқлигига бардош беришнинг ҳеч иложи йўқ эди. Улуғ саҳрода улуғ азоб бошланган эди.

Тушга бориб бутун саҳро аланга-оташ ичида қолди. Буюк саҳрода, буюк қайноқ – ажр бошланди. Ташиналикнинг зўридан тиллар ит тили мисол кўкраккача осилиб, кўзлар қосасидан чиқиб кета бошлади.

Ана шунда мўъжиза содир бўлди, тепамизда кўкрақларига сувли кўзачаларни

махкам босган қанотли гўдаклар – ул улуғ Зот раҳматига мушарраф бўлганларнинг бегуноҳ халоскорлари пайдо бўлди.

Менинг тилим аввал тиззамга довур осилиб келди, кейин кўзларим отилиб чикиб кетди ва шундан кейин мунглиғ ва чидаб бўлмайдиган фарёд билан беҳуш бўлиб қайноқ қумга йиқилдим. Мислсиз бир азоб ўтида қоврилиб, фарёд чекиб, Бинафша Водий сари тўлғана-тўлғана кетиб бораётган улуғ сафнинг кадамлари остида қайноқ қумга аралашиб кетдим. Лекин шуни айтишим керакки, ҳали кўзларим косасидан отилиб чикиб кетмай, бўғзимга тикилиб келган ва яна бир лаҳзадан кейин бу ўлик саҳрони тутиб кетадиган аччиқ фарёдим ҳали овоз беришга улгармай – бу улуғ сафда мен билан бирга кетиб бораётган ҳамроҳларимнинг юзларига қарашга ўзимда куч топдим. Худо ҳақи, туш бўлса ҳам, ногаҳоний қора хаёлниң беъмани қутқуси бўлса ҳам, хоҳ ишон, хоҳ ишонма – ўшанда киприк коқулик бир муддат абади мен кўрган юзлар, чехралар, башаралар, гўё ўнгимдагидек хотирамда абадий муҳрланиб қолди. Бу азоб ва укубат саҳросида менга ҳамроҳ бўлиб бир сафда кетиб бораётган ва яна бир неча дақиқадан кейин мени – тили кўкрагига довур хансираб осилиб келган ва кўзлари хонасидан отилиб чикиб кетган жисми хоргин ва залворли кадамлари билан чўғдай кизиби ётган қайноқ қумга тикиб, аралаштириб, босиб-янчиб ўтиб кетадиган бу юзлар, бу чехралар, бу башаралар кимники эканлигини биласанми, йўқ, йўқ, билмайсан! Ҳа, билмайсан, билиб қўй, бу юзлар, бу чехралар, бу башаралар бундан етти ой бурун номаълум одамлар томонидан ўлдирилган ўша Туроннинг бизга муқаддас бир нарсани айтишга чоғланган, лекин мудхиш ва қаттол паймона изн бермаган консиз юзи эди, бу ўша Туроннинг ўлим соя солганига қарамадан илохий бир шуъла билан чайилган нурли чехраси эди, бу ўша Туроннинг кибр ва қаҳр ёғилиб турган, даъфатан нигоҳи тушган одамни каловлантириб қўядиган заҳл ва тунд башараси эди...

Собик дўстим ҳикоя қилишдан туйқус тўхтади ва бир лаҳза елкаларини кисиб, қунишганча жим бўлиб қолди: назаримда, айна шу дамда унинг хаёлхонасига чиндан ҳам хотирасига абадий ўрнашиб қолган кўрқинчи тушнинг тафсилотлари бало-қазодай бостириб кирганди. Хато қилмаган эдим: собик дўстим менга кўрқинч ва ваҳм илонлари захар пурақётган даҳшатли кўзларини тикиб, баданимда чумоли ўрмалаётгандек ёқимсиз бир кўрқувдан сесканиб кетдим. Лекин собик дўстим кўрқинч ва ваҳм тўла бу нигоҳини мендан узмасдан ҳикоясини давом эттирди:

– Сесканиб уйғониб кетдим. Аллақандай, ўзимга ҳам номаълум кўрқувдан қалт-қалт титрамоқда эдим. Титрокни босиш учун чирокни ёқдим ва соатимга қарадим: тун ярмидан оққан эди.

Кўзимни юмсам, ўша заҳоти азоб-укубатлар гулхани ловуллаб турган улуғ сахро ўз комига тортиб кетадигандек бўлаверди. Нима дейсан, хуллас ўша кеча ухлай олмадим.

Тонг яқинлашиб қолганда, Туроннинг чўтир акаси берган мана шу дафтарни ўқишга тутиндим.

Собик дўстим қўлидаги дафтарни беҳос бир алфозда варақлай бошлади. Назаримда у менга дафтарнинг бирор жойини ўқиб бермоқчи эди.

– Ҳа, шундай қилиб ўша кечаси мана бу дафтарни ўқишга тутиндим. Дафтарнинг бошида ўнлаб варақ бир жумла билан – “Хуббил Ватан минал имон”¹ деган жумла билан тўлдирилган эди. Лекин бу сўзларнинг маъносига ўшанда ҳам, хозир ҳам тушунмаганман. Кейин дафтарнинг охирида ҳам бирор ўн варақ шу тахлит икки

1 “Ватан муқаддаслиги иймондандир”. Ҳадис.

сўз билан – “Рости ва растӣ”² сўзлари билан тўлдирилган эди. Бу сўзларга ҳам тушунмадим.

Ўша кеча дафтарнинг қолган ёзувларини бир ўқиб чиқдим. Лекин бу алмойи-алжойи гаплардан иборат саҳифаларга ҳам рости тишим ўтмади. Дафтарни бир кур ўқиб тугатишим билан тонг ҳам отди.

Эртасига бу ҳолат яна такрорланди – кўзимни юмишим билан яна ўша азоб-укубатлар гулхани ловуллаб турган уруғ саҳро ўз қомига тортадигандек, яна туронларнинг ҳорғин ва залворли қадамлари остида қайноқ кумга аралашиб кетадигандек бўлавердим. Хуллас менда уйқусизлик хасталиги бошланган эди. Таъбимга ёт уйқусизлик оламида мубҳам бир қўркув чанғалида яна Туроннинг лаънати дафтарини кўлимга олдим. Яна ўша ўнлаб саҳифалар тўлдирилган бир хил калималар, яна ўша мен тушунмайдиган ажабтовур сўзлар, йўқ – алоҳида сўзларини тушунардим, лекин бу мен ҳозиргина тушуниб турган сўзлар бир-бирига боғланиб кетганди. Улар ифода этаётган маъно, ўқиётганим сўзлар менинг идрокимга сиғмасди: ҳозиргина ўзим ўқиётган сўзлар айна шу лаҳзада унутилиб борар, фақат хотирамнинг симсиёҳ бағри беҳос ёниб-ўчаётган сирли-синаотли шамларнинг ожиз шуълаларида бир лаҳза ёришиб кетарди.

Ўзим тушунмайдиган ва англамайдиган саҳифаларни ўқиб борар эканман, туйқус мўъжиза содир бўлди: дафтар яримлай бошлаган эди, мени уйқу элта бошлади. Кўмирдай қорайиб ётган кўнглим хазина топган девона чехрасидай чароғон бўлди: ҳеч нарсани ўйлаб ўтирмай Туроннинг бу сирли дафтарини юзимга ёпдим уйқуга кетдим.

Кейинги кунларим шу тахлит ўта бошлади. Туроннинг бу сирли ёзувлари менинг уйқу доримга айланди. Бу дафтардаги мана бу саҳифани ўқиб қолгунимга қадар давом этди...

У менга ўзини уйқусизликдан халос этган ўша саҳифани ўқиб беришга чоғланиб, кўлидаги дафтарни ўзига ярашмаган шашқалоқлик билан варақлай бошлади. Топди, шекилли, ҳамон қаҳр ва ғазаб ёғилиб турган ўша кўрқинчли нигоҳи билан менга қараб узок термилиб турди. Унинг бу заҳарли нигоҳидан нажас босиб олган одамдай безовта бўлиб кетдим.

У мендан кўзини узиб, бўғик ва хиркироқ бир овозда Туроннинг сирли дафтаридagi ўша сирли саҳифани ўқий бошлади:

“Ғор ичидаги бир кудукка кўзим тушди. Унинг қоронғи тубида пастга элтадиган зиналар бор экан. Ана шу зинадан пастга туша бошладим. Чалқаш ва ифлос йўлақлардан ўтиб гумбазли хонага чиқиб қолдим: деворлар ғира-шира аранг кўринарди. Бу ер ости хонасида тўққиз эшик бор эди, шулардан саккизтаси одамни ер ости йўлагига олиб қирар ва адаштириб, яна шу ерга қайтиб олиб чиқарди. Тўққизинчи эшик эса ер ости йўлаги орқали айлантириб, худди аввалгидай яна бир айлана ер ости хонасига олиб борарди. Бу даҳмаларнинг санаб-саноғига етиб бўлмас, ташвишим ортганидан, ишим юришмаганидан улар аслидагидан ҳам кўпга ўхшаб кўринарди. Борликни одамга ёв бир сукунат чулғаган, бу чуқур ва чалқаш ер ости йўлақларида бирор товуш эшитилмас эди. Фақат аллақаердан қираётган ер ости шабадаси сезилиб қолар, занг босган сув жилғалари сассиз девор ёриқларига кириб йўқоларди. Бу ғаройиб оламга ўрганиб қолишим даҳшатли эди: ҳатто энди мана бу тўққиз эшикли даҳмалару чексиз шохлаб кетган ер ости йўлақларидан бошқа – дунёда ўзга бирор нарса борлигига ҳам ишонмай қолдим. Ер остида қанча

2 “Ҳақиқат ва Озодлик”, Амир Темур байроғи ва узуги кўзидаги ёзув.

адашиб юрганимни билмадим, ammo бир нарса ёдимда: шундай лахзалар ҳам бўлдики, ер ости жин кўчаларида саргардон кезар эканман, туғилган шахримни ёки ёввойиларнинг жирканч манзилгоҳларини, қайбирини соғинаётганимни ҳам унутиб қўйдим.

Қандайдир йўлак ичкарасида, девор панасидан кутилмаганда йўл чикиб қолди ва узоқ баландликдан тушган ёруғлик нури мени ёритиб юборди. Ғира-ширада ҳорғин кўзларимни баландга қадаб, бош айланадиган даражада юксакликдаги осмон қаърини кўриб қолдим”.³

Мен мана шу саҳифани ўқиб тугатганимда, назаримда жуда узоқ асрларга чўзилиб кетган тун охирлаган, тоғ боши оқариб тонг отиб келмоқда эди. Бу тонг мен учун алоҳида бир тонг эди. Чиндан ҳам мен учун мўъжиза содир бўлганди. Назаримда, мен ўша кун Туроннинг сирли дафтаридаги тилсимли кулфини очгандай эдим. Дафтар сарлавҳасидаги “ЧОҲ” сўзининг маъноси ҳам энди менга тушунарлидай эди. Назаримда бу сўзлар ҳали содир бўлиши муқаррар бўлган улкан мўъжизадан дарак берарди. Бу тонг нотайин умрнинг ўғай соҳиби – мен учун танти такдирнинг ғаройиб тўхфаси эди. Чиндан ҳам айна шу фурсатдан бошлаб, кутилмаган мўъжиза содир бўлди ва Туроннинг сирли дафтари ўзининг тилсимли кулфларини бир-бир оча бошлади.

Лекин эътироф этишим керак, ўшанда ҳам барибир дафтар сўнггидаги “ЮКУМЛИ СИР”, деган сўзлар мен учун ҳамон сеҳрланган очилмас қўрғон бўлиб қолмоқда эди.

Бутун кун ўшанда тонг олди ўқиганим ЧОҲ ҳақида ўй суриш билан ўтказдим. Аввалига неча кунлардан бери уйқумни ўғирлаган бу сирли дафтарида ботиний тилсимида калит сола бошлаганимга қувониб, дафтарда тасвир қилинган ғаройиб чоҳ ҳақида ўйлаб ўтириш ўзимга ёқиб қолди. Кейин бирдан дахшатга тушдим: мен ҳақимман, бу қора хаёл – кўнгилсиз бир дарднинг совуқ элчилари ҳам бўлиши мумкин эдики, энди эса ўшанда ҳақим сифатида адашганимни ўйлаб музлаб кетаман.

Хуллас, ўшанда қанча ҳаракат қилмай чоҳ ҳақидаги бу қора хаёлни ўзимдан нари қувиб соломладим. У мени бир лаҳза бўлса-да, холи қолдирмасди. Таъкиб қилгани-қилган эди. Кейинги йиллар ичида биринчи марта хуморпараст дўстларимга хайр-маъзурни ҳам насия қилиб, уйга жўнаб қолдим. Кейин эса улар билан буткул алоқамни уздим. Лекин бу гал ҳам танбал ва ипириски хуморпараст бу йигитлар пинак бузишмади, яна худди ўша бепарволик билан ҳақимхонамиз ортидаги боғ қоровулхонасини бошпана тутиб, ўзларининг кўр қисматларига ёзилган умр ўйинларини давом эттирдилар.

Ўшанда ростдан ҳам мўъжиза рўй берганди: мен йўқолган уйқумни топиб олдим, лекин шу баробар ғаройиб ЧОҲ ҳақидаги қора хаёлга ҳам безанжир боғланган банди бўлиб қолдим.

Энди мен бу дафтарида ишхонамга ҳам олиб борадиган, узун кун уни варақлаб ўтирадиган одат чиқардим. Ўзим билан ишлайдиган ҳамширалар ва гоҳ-гоҳ ташриф буюрадиган беморлар мен билан суҳбатлашиб туриб юзимга алланечук хайронлик билан термилишларини, баъзан эса бир-бирига елка қисишиб мен ҳақимда шивирлашиб туришганларини сезардим, лекин мен Туроннинг сирли дафтарида кўнгил узишни ҳеч истамасдим. Ўзимнинг чоҳ ҳақидаги қора хаёлларимни қиз болани севгандай жуда қаттиқ севиб қолгандим.

3 Борхес, “Ўлмайдиган одам” хикоясидан.

Бу дафтарни санаб ўқий бошлаганим етмиш мартадан ошганда, дафтар охиридаги “Юқумли сир” сўзларининг тилсимли кулфини очдим: мен шу пайтга қадар дафтарни охиридан бошлаб тескари ўқиётганимни англаб қолдим. “Юқумли сир” дафтарнинг бош сарлавҳаси эди.

Ана шундан кейин бу ғаройиб дафтарнинг тилсим кўрғонларини биринкетин забт эта бошладим. Лекин бехос ташриф буюрган бу мўъжизанинг хайрат ва ҳаяжонидан юрагим ёрилиб ўлиб қолмасам деб кўрқардим. Ана шундай кунларнинг бирида қора хаёл кўрғони бўлган бу дафтарни ёкиб юбормоқчи ҳам бўлдим. Лекин журъат этолмадим.

Дафтарнинг сирни жуда оддий эди: унинг энг охиридан – пастдан юқорига қараб ўқисангиз – қора хаёл бўлиб юрагимга қутку солган “Чоҳ” ҳақидаги қисса бошланар, лекин ўн учинчи қаторга келиб бу қисса воқеалари ҳақидаги битиклар тамом бўлар, ўн тўртинчи қатордан эса бошқа бир қиссанинг янги тафсилотлари бошланарди.

Шунинг учун, “Чоҳ” ҳақидаги қиссанинг давомини ўқиш учун дафтардан яна ўн варақ очиб, тагин пастдан юқорига қараб ўқий бошлашингиз лозим эди.

Янги саҳифадаги “Чоҳ” ҳақидаги қисса яна ўн учинчи қаторда тугар ва яна ўн варақ очсангиз “Чоҳ” ҳақидаги қиссанинг давоми келарди. Бу захматли ва зерикарли машғулотни метиндек сабрингизга суяниб ўн уч бор такрорлай олсангизгина “Чоҳ” ҳақидаги ғаройиб ва муаззам қиссани батамом ўқиб тугатар эдингиз.

Туроннинг бу дафтарида “Чоҳ” дан ташқари яна ўн уч авлоднинг сирли тақдири башорат қилинган ўн уч қисса бор эди. Лекин “Чоҳ” ҳақидаги бир юз ўттиз қаторли қиссани ўқимай туриб уларнинг бирортасини ўқиш мумкин эмас эди...

Собиқ дўстимнинг ҳикояси шу ерга келганда, негадир у яна жим бўлиб қолди, лекин энди ўша тунд ва қахрли чехраси бутунлай ўзгариб кетганди: ёноқлари бўртиб чиққан консиз юзига интиҳосиз бир қайғу ва мискинлик соя солганига қарамасдан, энди у бутунлай тақдирга тан берган ва ҳамма-ҳаммасига қўл силкиган бир алфозда мунгайиб ўтирарди. Чамаси у менга ўзи учун муқаддас бўлган бир гапни айтмоқчи бўлар, нимагадир бу муҳим гапга оғиз жуфтлай олмай қийналар эди.

– Биласанми?.. Ҳамқишлоғимиз... Ўшанда элсаройлик Туронни яъжуж-маъжужлар ана шу чоҳ тубига ирғитиб юборишган... – деди у менга махфий сирни очган телбадек кўркинчли бир нигоҳ билан термилиб. Унинг қорачиғларида, кенгайиб кетган кўзларида одамни мулзам қиладиган сирли бир хайкириқ қотиб қолганди. Бу хайкириққа жавоб бермай илож йўқ эди.

– Йўғай?!.. – дедим унинг хайратига қўшилган бўлиб, лекин ўзим айни шу дақиқада яъжуж-маъжужлар томонидан чоҳ тубига ирғитилган Туроннинг тақдирига ўлсам ҳам ишонмасдим. Мен учун буларнинг ҳаммаси бор-йўғи ғирт чўпчак, нари борса оғир рухий хасталик дардига гирифтор бўлган мана бу йигит – собиқ дўстимнинг телбалик тутқаноғидан бошқа нарса эмас эди. Дилимда кечаётган бу сохталикни ниқоблаш учун яна антикиб ғулдирадим:

– Наҳотки, бу яъжуж-маъжужларнинг иши?!

Менинг бу хайрат ва ҳаяжоним собиқ дўстимга ёкиб қолди: қутилмаганда унинг докадай оқариб кетган юзига қон югуриб, мунгли мусибат чўккан кўзларида бир лаҳза бўлсин бола кулгисидай бегубор бир севинч порлаб кетди.

– Мана сен ишондинг-а?! Ҳа, албатта ишондинг! – дея ҳаяжонланарди у менга ҳеч қутмаган телба бир қувонч ичида. – Биласанми?... Биласанми дўстим, мен

ўша ҳамқишлоғимиз, элсаройлик Туроннинг номаълум котилларини топган эдим. Лекин бунга ҳеч бир элсаройлик ишонмади. Эй, нимасини айтасан, улар дунёда ишонч деган, эрк деган, озодлик деган ва яна қанча-қанча шунақа муқаддас туйғуларнинг борлигини унутиб юборишган. Нимасини айтасан, уларнинг қоринларидан бошқа эрмаклари йўк! Лекин, мен аминманки, Туроннинг котиллари ана шу яъжуж-маъжужлар! Улар ўзларини тилсимли чоҳнинг ягона хўжайини ва посбони деб билдилар. Туроннинг сирли дафтарининг тилсимли қулфларини илк очган кунларим лаънати тубсиз чоҳ ва унинг ёвуз хўжайинлари бўлмиш яъжуж-маъжужлар фақат тушларимга кириб чиқарди. Яқиндан бошлаб улар оқшом тушди дегунча уйимга ташриф буюрадиган бўлишди. Улар Турон тасвирагандек чиндан ҳам расмана сен ва менга ўхшаган одамлар. Лекин биздан битта фарқи бор, уларнинг қиёфаси йўк, улар билан хайрлашганинг захоти уларнинг башарасини унутиб қўясан. Ҳа, билиб қўй – улар шундай қиёфасиз нусхалар.

Мени хамиша, аниқроғи Туроннинг сирли дафтарини ўқиганимдан бери қиёфасиз бу қотилларнинг ҳар лаҳзада содир этиши мумкин бўлган туйқус тажовузи даҳшатга солади.

Бир гал ярим тундан кейин эди чоғи, менинг хузуримга ўша ёвуз яъжуж-маъжужларнинг сарқори ташриф буюрди: у ўзини, ҳа, худди шундай сарқор деб таништирди. У тепақалмиди ё жингаласоч, унинг нуруний чехрасидан улуг ақл ва мурувват нури ёғилиб турармиди ё улуг босқинчига хос қаҳрли юзида раҳмсиз жаллод қабиллиги акс этармиди – эслай олмайман, фақат унинг қиёфасини унутиб қўйдим: ҳозир ёдимда йўк – унинг чехраси айни шу лаҳзада чўғда чакнаб ётган темир устига томган томчи сув қаби хотирам юзида бир сония жаз этди-ю, учиб кетди.

Унинг заҳардек аччиқ ва изтехзоли гаплари тасаввуримнинг тош қотган юзига ўйиб ёзилгандай абадий муҳрланиб қолди.

– Ҳаддан ортиқ кўп нарсага қизиқиш узок умр заволи, – деб гап бошлаганди у ўшанда. Мен бу қиёфасиз кимсанинг ажойиб нотиклигидан донг қотиб қолдим. – Билиш эса итоатсизликнинг бош манбаи. Шунинг учун биз ўз Салтанатимизда умуман қизиқмаслик, мутлақо билмасликка асосланиб иш юритамиз. Инчунун, мана шу тубсиз чоҳ тубида, кўз илғамас тубсизликда қонхўр қоқ ер ҳансираб ётган, тепасида эса озод мовий осмон аксланиб турган чоҳ бизнинг мулкимиз эканлигини, бу мулкнинг ягона хўжайини ва посбонлари биз эканлигимизни ҳеч бир кас инкор қилолмаса керак. Бас, Салтанатимиз ҳаётига асос бўлган умуман қизиқмаслик ва мутлақо билмаслик йўриғимизни мана шу даҳлсиз мулкимиз – ЧОҲ учун ҳам қатъий ва узрсиз равишда жорий этганмиз. Бизнинг бу тартибимизга риоя қилмаганларни чоҳ тубидаги ҳар лаҳзада қонсираб турган қоқ ер қутиб олиши муқаррар. Ҳар бир инсоннинг ўз қалбида чоҳи бор деган гапларни дўстингиз Турон тўқиган. Биз бу ғояни ҳақиқатдан йирок деб биламиз. Дунёда битта “ЧОҲ” бор, бу биз хўжайинлик ва посбонлик қиладиган чоҳ, бошқа чоҳлар ҳақидаги ҳамма гаплар ғирт бемаъниликдан бошқа нарса эмас. Ундай одамлар билан биз ҳеч қачон келишолмаймиз: яна бизда шиор бор – ким бизга қаршими, демак у бизга сўзсиз душман. Душманларни эса биз кечирмаймиз. Сиз бизнинг рўйхатимизга тушган навбатдаги очикдаги маҳбусимизсиз. Биз белгилаб берган муайян чегарадан чиқиш, айтайлик Элсаройдан чиқиш, “ЧОҲ” ҳақида ўзингиз англаб қолган ҳақиқатни хоҳ ошқор, хоҳ пинҳона равишда бошқаларга етказиш қатъиян ман қилинади. Негаки, бу Ҳақиқат – сир, бу Сир эса юкумли! Ҳайрон қолаётганингизни англаяпман: ҳар нарсанинг ҳам интиҳоси бор,

демоқчисиз. Йўқ, кечирасиз. Биз абадиймиз. Бизнинг ғоямиздан улуғроқ ғояни ҳали инсоният топгани йўқ, тополмайди ҳам, топишга йўл ҳам қўймаймиз. Сиз билан хайрлашаётиб, яна бир нарсани ёдингизга солиб кетай, бизда – “Яна қанча кўп ўлдирсак, шунча бизга яхши”, деган ақида ҳам бор. Буни сиз унутманг. Унута бошласангиз, маслаҳатим шу – чоҳ тубидаги қоқ ерда ажал топган ўзингизга таниш-нотаниш мурда суякларини санашга ўтиринг! Қани бирор юз йилда санаб бўлармикансиз?!”

Собик дўстим, яна жим бўлиб колди ва бир лаҳзадан кейин оғир мусибат акс этган ўйчан кўзларини менга тикиб сўради:

– Айт, дўстим энди ҳам Туроннинг қотили ана шу ёвуз яъжуж-маъжужлар эканлигига ишонмайсанми?

– Ишонаман... Ишонаман! – дедим ғулдираб.

– Раҳмат дўстим, раҳмат! Лекин Элсаройда ҳеч ким менинг бу гапларимга ишонмади. Қайтага мени улар телбага чиқаришди. Боя айтганимдай Туроннинг бу сирли дафтарининг сири домига тушиб юрган кунларим ўзим билан бирга ишлайдиган ҳамширадан тортиб, онда-сонда келиб-кетувчи беморларгача оркаворатан мен ҳақимда шивир-шивир қилиб юрган бўлсалар, кейин битта-иккита элсаройлик чапанилар менинг хаёлпараст бўлиб қолганимни юзимга солиша бошлади.

“Сен Турондай бир зоти-зурриёди пастнинг бемаъни ўлими билан одамларнинг бошини қотирмай, сенлар деб немис билан олишган менинг касалимни давола!” дея элсаройлик Жума сариқ ғавфо кўтарди.

Лаънати чолнинг уриб мажағини чиқарардим, лекин факат чангини чиқариб сўқдим узимни босдим. Барибир лаънати сассиқ чол “анови қора хаёлпараст мени билмайди... Чикқан жойига тикиб юбораман”, деб Элсаройдаги тўй-маъракаларда роса сасиб юрди.

Мана бир ой бўлди, ишдан бўшадим. Бу туришда яшаб бўлмайди: кундузи бутун бир Элсаройда мени эшитадиган одам йўқ. Эшитгани ҳам менинг чиндан ҳам ана у лаънати чол айтгандай қора хаёлпараст эканлигимни бир лаҳза бўлсин унутмай тинглайди. Менинг гапларимга ишонмаётганини уларнинг шундай кўзларидан билиб оламан; ҳаммасининг кўзларида шубҳа қушлари чиркиллаб турибди. Лекин улар мени бунга сезмайди деб ўйлашади. Бекор гап, мен ҳаммасини биламан, ҳаммасини сезаман... Хуллас кундузнинг азоби шу ўлик кўзларга термилиш. Кечаси эса мана бу дафтар бир лаҳза бўлсин тинчлик бермайди. Мендаги унга бўлган тийиқсиз мубталолик мубҳам бир кўрқув зулукларига айланиб олиб қонимни сўргани-сўрган.

Бу кўрқув қуртлари мени – шундоғам куш уйқуси бўлиб қолган осий бандани уйқумда ҳам қўймайди. Бир куни тонг пайти кўзимни очсам, бошимда хотиним йиғлаб ўтирибди. “Сизга нима бўлди? Бу қандай кўргилик?! “Чоҳнинг тубида қоқ ер, чақирма чоҳнинг тубидаги қоқ ер! Қоқ ер! Қоқ ер! Ер, ер, ер!” деб “ув” тортиб чиқдингиз-ку?!” дея алами авж уриб, хўнграб йиғлаб юборди.

Кейин эса...

Чиндан ҳам элсаройлик Жума сариқ айтганидай қора хаёл домига тутқин бўлиб қолган собиқ дўстим ўзининг ғаройиб чоҳи ҳақида шунчалар кўп гапирдики, рости бу гаплар қанчалар ғаройиб ва таажжубланарли бўлмасин мени зериктира бошлади. Лекин начора-тун аллақачон ярмидан ошганига қарамасдан, эртага мени иш, тинка-мадорни қурийтиб юборадиган югур-югурлар кутиб турган бўлса-да, собиқ дўстимни – уйқусизликдан туз сепгандай ачиша бошлаган кўзимни

укалай-укалай бўлса ҳам эшитишга мажбур эдим: меҳмон – отангдан улуғ.

Лекин уйку истаги барибир зўрлик қилди, узала тушганча ётиб, унинг ўша гаройиб чоҳ ҳақидаги пойинтар-сойинтар, узук- юлук нақлларини тинглар эканман, беҳосдан бир лаҳза, кейин ўйлашимча, эҳтимол ўн минутлар чамасидир кўзим илиниб кетибди.

Уйку элитса-да, меҳмон кузатаётганим ёдимда бўлса керак, чучмал бир хижолатдан чўчиб уйғонганимда уй ичи жимжит эди. Собиқ дўстим ҳам ухлаган бўлса керак деб ўйладим. Уйкусузликдан толиққан кўзларимни ишқалай туриб, атрофимга қарадим: хонада мендан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Аввалига ҳожатга чиккан бўлса керак деб ўйладим. Кейин бирдан кўзим дастурхон устида қолдирилган бир варақ қоғозга тушди.

“Менга ишонганинг учун раҳмат дўстим, – деб бошланганим қоғоздаги ёзув. – Дафтарни сенга қолдираяпман. Хохласанг, ахир сен қаламқашсан, бирор нарсادا фойдаланарсан. Хохламасанг ёкиб юбор. Асли сеникига бу лънаги дафтарни бирор ерда чоп эттирарман, деган мақсадда келган эдим. Аммо энди бу фикримдан қайтдим. Энди менга барибир. Сеникига келиб, улар қўйган чегарани буздим: кечиримаса керак. Уйкудан қолдирганим учун кечир! Ҳа, айтгандай, мени ўйлаб безовта бўлиб ўтирма, пиёда бўлса ҳам тонг отмай Элсаройга етиб оламан. Балки ана у яъжуж-маъжужлар сеникига келиб-кетганимни билмай қолишар, собиқ дўстинг”.

Катта-катта харфлар билан, айқаш-уйқаш қилиб тўлдирилган варақдаги бу хатни ўқиб, хаёлимга келган биринчи гап шу бўлди: “Чиндан ҳам телба бўлиб қолгани ростга ўхшайди! Элсаройгача бўлган қирқ чақиримлик йўлни тонггача қандай пиёда босиб ўтади?!”

Қандай туйқус пайдо бўлган бўлса, шундай қутилмаганда хайр-маъзурсиз жўнаб қолган собиқ дўстим билан бирга бундан ярим соат олдин жонимни писта пучоғига жойлаб, азоб бераётган уйку ҳам қайларгадир учиб кетди; қутилмаган пайтда содир бўлган бу антика ташриф ва хозиргина ундан эшитганим Элсарой ва элсаройликлар ҳақидаги гаройиб тафсилотлар елкамда юк бўлиб – чувалган ўйларимни хонада чуватиб юборди. Мен қанчалар уринмай, боя уни тинглаётиб ҳам, мана ҳозир ўзим ёлғиз қолиб ҳам, аллақачонлар унутиб юборганим – олис хотираларимнинг қоронғи бағрини хур хаёллар шами билан ёритиб ҳам элсаройлик Турон деган ёзувчини эслай олмадим.

Нахотки, Элсаройнинг Турон деган ёзувчиси бўлса-ю, мен танимасам, бу мумкин бўлмаган нарса! Довулдан омон чиккан, аммо елкансиз қолган пачок кема каби хотиранинг беҳудуд қора уммонида сарсари кезиб юрар эканман, тунда чирок кўрган йўлчи мисоли бир сесканиб тош қотдим. Бир нарса тўсатдан фаромиш хотирам қаъридан садо бергандек бўлди. Аллақачон таназзул ва ҳазонга юз тутган болалик йилларимнинг олис ва унут буржида шундай бир ном бўларди; бир пайтлар мен Турон имзоси билан алланимабалолар ёзган ва ёзмоқчи бўлган эдим. Бу ёзганларим ҳеч қаерда чикмаслигига кўзим етгач эса, ёмғир ёғиб турган бир кечада – ҳаммасини ёкиб юборган эдим.

Мен бу ишларни шунчалар махфий бажарганимки, хатто у ўшанда менинг энг қадрдон дўстим бўлишига қарамасдан – ҳаммасидан беҳабар қолган эди. Худони ўртага қўйиб, қасам ичаман, у бу ишлардан беҳабар эди. Бу ишни ёлғиз Худо ва ўзим билардим.

Ана шундай ўйлар исқанжасида ўша кеча тонг отгунча ухлай олмаган бўлсам-да, эртасига қолдан тойдирадиган югур-югурлар билан бўлиб, собиқ дўстимни ҳам,

унинг кўрқинчли туш каби совуқ гапларини ҳам унутиб юбордим, тирикчиликнинг азалий хиргойисига алахсиб кетдим.

Орадан бир ойлар чамаси вақт ўтиб, тун яримдан ўтганда дахлизда турган телефон жиринглади. Вақт алламаҳал бўлган бу пайтда, яна узиб-узиб жиринглаётганидан – бу кўнғирок шаҳардан эмас, жуда узоқлардан – Элсаройдан эканлигини ички бир туйғу билан сездим; негадир юрагим шиг этиб кетди.

Телефон дастагини кулоғимга олиб бордим ва бир зумдан кейин ўзим эшитган совуқ хабардан юрагим музлаб кетди; бундан бир ой олдин бизникига келиб кетган ва бутун тун бўйи ухламай гапириб чиққан-собик дўстим бандаликни бажо келтирган ва эртага жанозаси эди.

Мен жанозага боролмадим: чирмовик ўтидай оёғимга чирмашиб ётган тирикчилик ташвишларидан узилиб чиқолмадим.

Орадан беш кун ўтиб – биз тарафларда мархумнинг етгисини беш кунда ўтказишади – елкамдаги қарзни узиш учун йўлга чиқдим.

Элсаройга чошгоҳда етиб келдим. Адашмаган эдим: кавм-қариндошлари мархумнинг етгиси учун худойи оши беришаётганди.

Мархумнинг уйи ортидаги ялангликда тумонат одам: юзлаб одамлар атрофида ўтириши мумкин бўлган – узун қурнинг юқори тарафида қора чопон кийган азадор ва элсаройлик қариялар бошлари ҳам – ғамга чўкиб ўтиришар, келиб-кетувчилар учун эса мумтоз Қуръон оятлари пайдар-пай тиловат қилинмоқда.

Азадорлар ёнидан бориб чўккалар эканман, бўғзимга тошдек қаттиқ азобли бир ўкирик келиб тикилди, ҳаммамиз ғала-ғовур бу қарвонсаройнинг ўткинчи кўноқларимиз!

Бўғзимга тош бўлиб тикилган бу ғуссали ўкирикнинг оловли гулханига шикаста ва эзгин тиловат садолари сув сепгандай бўлди.

Дўстимнинг ўлим тафсилотини эшитиб хайратдан ёқа ушлаёздим. Қулоқларимга ишонмай десам, ана ичқуяр қариндошларининг гапи. Уларнинг айтишича, чиндан ҳам унинг кейинги пайтларда бироз қорахаёл бўлиб қолгани рост экан, лекин ҳеч қачон, ҳеч ким билан ёвлашмаган, бори-йўғи ўша кеча тун яримдан оққанда хотини унинг жойида йўқ эканлигини билган. Аввалига ташқарилаганда, деган ўйда яна ухлаб қолган, кейин эса тонг пайти уйғониб қараса – эри ҳалигача қайтмаган, шошиб эрининг тўда бўлиб ётган кўрпасига қўл юбориб кўрган, кўрпа ичида ётган одам ҳозиргина чиқиб кетгандай иссиқ бўлган, хотини алахсиб кўрққанидан ичига туфлаб, яна уйкуга кетган. Аллақачон ғанимлари томонидан уйининг ортидаги ялангликдаги – қишда сув қўллайдиган, ёзда қуриб қоладиган – қоқ ерда аёвсиз мажаклаб ташланган уқасининг ўлимидан хабар топган ака “вой отам”лаб ҳовлига кириб келганда ҳам-сақкизта чурвақани атрофига олиб ётган хотинининг кўзи уйкуда бўлган.

Бир уюм гўшт бўлиб ётган мархумни уйга олиб келгунча улар роса овора бўлишган. Унинг оёқ-қўллари, гавдаси нимта-нимта бўлиб кетган, лекин калласига ҳеч бир шикаст етмаган. Ҳатто юзида тилинган ва қон чиққан бирор жойини ҳам топилмаган.

Қасофат бу кўргиликлардан руҳим тушиб, Элсаройдан қайтиб келар эканман, мен билан изма-из келаётган мавҳум бир кўрқув таъқибини сезиб қолдим. Аниқ эсимда – мен Элсаройдан чиққанимда – юрагимда ўкинч ва хайратдан ўзга туйғу йўқ эди; ўзим тенги навқирон бир йигитнинг бевақт қазоси ва бу қазоси муқаррар ҳар биримизнинг бошимизда борлигидан ўкинсам, яна бир томондан собик дўстим бир ой олдин айтиб берган Туроннинг сирли ўлими, айнан унинг ўзининг

ҳам тақдирида такрорланиб турганидан, унинг ҳам Турон каби яъжуж-маъжужлар томонидан чоҳга иргитилгани рост бўлишидан ҳайратга тушардим.

Бу лаънати қўрқувни ўзим яшайдиган шаҳар теграсига кадам қўйишим биланок сезиб қолдим.

Кейин эса илондай совук, елимдай ёпишқоқ мурда хиди каби бадбўй бу қўрқувни унутиш учун қилмаган чорам қолмади: бир пайтлар собиқ дўстим билан толиблик давримизда бирга тушган суратларимни ёкиб ташладим, уйимда Элсаройни эсга соладиган ҳамма нарсани – меҳмонхонамиз деворидаги бир пайтлар онам қўярда-қўймай халтага солиб илиб қўйган “Нурнома”ни, отамдан ёдгор деб олиб қўйганим-кўшоғиз милтиқни, ҳатто онам ўз қўли билан тикиб берган кичкинагина бежирим гулли кавшондоз гиламни, катта бувимнинг марварид донали тасбеҳини ҳамма-ҳаммасини қўздан панарок бир жойга тикиб ташладим.

Мен бу ишларнинг ҳаммасини ҳеч кимга, ҳатто хотинимга ҳам билдирмай қилмоқчи эдим. Йўқ, у сезган экан, бир куни “Сизга нима бўлаяпти ўзи?!” деб йиғлаб юборди. Аввалига унга ҳаммасини айтиб бермоқчи бўлдим, аммо фикримдан қайтдим; йўқ нарсага намунча тахлика, деб ўйладим ва уни жеркиб ташладим. Уни жеркидим, юрагимда тўнғиб ётган ўша қўрқув қўрининг ёқимсиз кимираётганини туйдим.

Ана шундай кунларнинг бирида тинчгина ҳаёти сарҳадларига бало-қазодек бостириб келаётган бу шўриш-ғавғоларнинг ифлос чангалидан қутулиш учун ялт этган бир илинж пайдо бўлди. Бизнинг динимизга мансуб бўлмаган, насроний бир авлиёнинг кўз кўриб, қулоқ эшитмаган мўъжизалари бутун шаҳарни бўри қирган қўтондай олатасир қилиб юборди. Айтишларича, у кодир бўлмаган нарса йўқ эмиш; истаса – минглаб одамларни бир зумда ухлатади, хоҳласа – яна шу минглаб одамни маймундай ўйнатади, буюргани – вожиб, қилгани – ўтин, жажланса – сахрони бўстонга, чаманни тап-тақир чўлга айлантира олади. Ундан ташқари ҳар қандай жониворни кон чиқармай сўяди – расмана сўяди, лекин кон чиқармайди, ҳар қандай тили бурро одамни бир зумда гунг қила олади. Умида ҳеч қўшиқ айтмаган одамга бир зумда қўшиқ ўргатади – бу муолажани бир марта олгани одам истаган дастага бориб қўшиқчи бўлиб кириши мумкин.

Узоқ оворагарчиликлардан кейин, орага одам қўйиб, кимларнингдир номидан унга хат ёздириб олиб – бу мўъжизакорнинг қабулига киришга муваффақ бўлдим.

Тепакал, айниқса, ичингдагини билиб тургандай маккора бир қувлик билан қисилган кўзларидан нур ёғилиб турган бу одам мени бир қўришдаёқ мафтун қилиб қўйди.

Унинг олдидан пароканда руҳим тетик ва бардам бўлиб қайтдим. Унинг нурли чехраси вужудимни кемириб ётган қўрқув қуртини мавҳ қилганди.

Еттинчи муолажадан кейин мен ундан бир дона сурат беришини сўрадим. Қутилмаганда умидим ойнаси чил-чил сингандек бўлди; у ҳеч қачон суратга тушмаган ва умуман суратга тушишни ёқтирмасди.

Таниш рассом оғайнимга ялиниб-ёлвориб, навбатдаги муолажага уни бирга олиб бордим ва донгдор бу улғ зотнинг ўхшар-ўхшамас суратини чиздириб олдим. Мен учун шунинг ўзи ҳам етарли эди, унинг нурли чехрасига сал ўхшаб кетадиган чехрани кўриб турсам бас; вужудимни кемириб ётган безовталик бош кўтаролмасди. Уқувсиз рассом оғайним чизган бу беўхшов суратни ётоқхонамнинг шифтига отам билан онамнинг суратининг ёнига осиб қўйдим.

Лекин кўргилигим кўп экан, бу ҳам узоққа чўзилмади. Марҳум дўстимнинг йил оши бўлаётгани ҳақида Элсаройдан хабар келган куни-тунда каттик

босинкираб уйғониб кетдим. Бутун баданим терга ботган эди. Усти-бошимдан, кўрпа-ёстигимдан кўтарилаётган бадбўй хид димоғимни ачиштирарди. Ҳозирги босинкираб кўрган тушларимни эсладиму дахшат ва кўркувдан бутун баданим музлаб кетди. Кўркув ва таҳлика ичида иякларим тақиллай бошлади ва шу калтирок орасида-узоқлардан кулоғимга чалинаётганини ҳам, ё бўлмаса миямнинг аллақандай бурчакларидан эшитилаётганини ҳам идрок килолмадим, ғайриинсоний бир бакирик садо берарди: “Чохнинг тубида қоқ ер! Чохнинг тубида қоқ ер! Қоқ ер! Ер! Ер! Ер! Ер! Ер! Чақирма, қоқ ер!”

Юрагимда сувга тушган тошдек жимиб кетган, нотаниш тирикликнинг тиконли симлари билан ўралган лоқайдлик кўрғонига банди қилинган кўркув куртлари бош кўтарди. Вужудимни сим-сим қақшатаётган титрокни босиш илинжида, ўлган одамникидек ҳиссис, бақрайган кўзларимни шифтга тикиб узоқ ётдим. Хона ичидан бадбўй қон хиди келмоқда эди. Бирдан қайт килгим келди ва ўхчий бошладим.

Охири бўлмади; бундай ётаверсам баттарок бўлишимни ўйлаб, жонимни суғириб олгандай оғир бўлса-да минг бир азоб билан ўрнимдан турдим ва бироз енгиллашарман деган умидда совуқ сувда ювиндим. Чиндан ҳам бироз енгиллашгандай бўлдим. Лекин... Лекин, уйқу мен учун қанчалар ширин бўлган уйқу қайларгадир ғойиб бўлганди; қароғларимдан инида илон кўрган кушчадек қайтмас бўлиб, қайларгадир учиб кетганди у.

Уйқумни йўқотиб қўйган, юрагимда ипириски кўркув куртлари бош кўтарган ўша лаънати кўмирдай қора, кўрғошиндай оғир тунда марҳум собиқ дўстим қолдириб кетган раҳматли Туроннинг тилсимли кўк дафтарини қўлимга олганимда, ўз йўлида жимгина кетиб бораётган ҳаётим аравасини ҳалокатли ва борса келмас йўли сари буриб юборган ва кўп қатори одмигина кечаётган умрим китобининг машъум саҳифаларини бошлаб берган – маъшум тун эндигина яримдан ошган эди.

Ростдан ҳам марҳум ҳаким дўстим айтганидай, Туроннинг тилсимли бу дафтари бошидан ўн варақлар араб алифбосида чиройли хуснихат билан ёзилган “ХУББИЛ ВАТАН МИНАЛ ИМОН” деган сўзлар билан, охирида яна ўн варақлар чамаси тағин шу араб алифбосида “РОСТИ ВА РАСТИ” деган сўзларга тўлдирилганди. Марҳум дўстим мени алдамаган эди; аввалига мен ҳам дафтарни бир бошидан ўқий бошлаган эдим, ҳеч нарса тушунмадим; алоҳида-алоҳида сўзларни тушуниш мумкин эди-ю, лекин икки сўзни бир-бирига қўшиб маъно чиқариб бўлмасди. Кейин худди у айтганидай дафтарни охиридан, пастдан тепага қараб ўқишга тутингандим ўша мафтункор ва қора дард – чоҳ ҳақида қисса бошланди. Ана шундай қилиб “ЧОХ”ни ўқишга тутиндим:

“Гира-ширада хориган кўзларимни баландга қадаб, бош айланадиган даражадаги юксакликдаги осмон парчасини кўриб қолдим. Оёғим остида турган чоҳ тубидаги бу қоқ ер маъжусийлар салтанатининг қатл майдони эди. Тўнғиб қолган қон билан тўла қонжалақлар, ўртасига чорчўп қадалган, ёкишга тайёрланган ўтин ғарамлари, бир бурчакда уюлиб ётган тош ва бронза жанг қуроллари: дастаси қийшиқ ойболталар, занг босган тўмтоқ пичоқлар, уч эгри шамширлар, хилвираб тешилиб қолган совут-қалқонлар, садоклари буткул пугурдан кетган ўк-ёйлар, бир пайтлар бу ерда яшаган одамларнинг бир лаҳза оламини дахшатли қасир-қусурларга тўлдириб юборган момақалдирик забтидаги яшиндай ёниб учган шон-шавкатларидан дарак берарди. Майдон ўлик чиққан уйдек хувуллаб ётар, бу жимлик шунчалар чуқур эдики, мангу мавҳумлик пардасига ўралиб ётган сукунатнинг азобли инграшини эшитиш мумкин эди.

Мен бироз хушимни йиғиб олгач, ўлик сукунат босиб ётган бу майдонни айланиб чиқишга аҳд қилдим.

Улкан уч бурчак эҳромлар ортидаги ялангликда беҳисоб мурдалар уюмига дуч келдим. Ажал шаробини симирган бу мурдалар аллақачон эти устихонидан ажралиб, бир уюм суякка айланиб улгурган эди. Мен бу суяктепа атрофидан айланиб юрар эканман, уларнинг ҳаммаси тепадан, хув бош айланадиган юксакликда кўриниб турган осмон остидан кулаб тушган деган хулосага келдим. Менинг бу фикримни атрофга сачраган ва яркираб қотиб қолган қон доғлари ҳам тасдиқларди; улар тепадан зарб билан тушгану, зарбнинг зўридан мажакланиб кетган, иссиқ қонлари эса атрофга сачраган. Мен бош айланадиган юксакликда элас-элас кўзга ташланадиган осмонли туйнукка нафрат ва кўрқув билан қарардим-да, бу аянч ва дахшатли ўликлар қароргоҳидан нари кетдим.

Майдоннинг бир бурчагида улкан ҳарсангтошдаги сирли ёзувни ўқийман деб етти ой овора бўлдим. Лекин ўлимимга рози бўлиб чеккан азобларим эвазига “Кўк тангри” ва “Кўк турқлар” деган сўзлардан бошқа бирор сўзни ўқий олмадим”.

Шу ерга келганимда Туроннинг кўк дафтаридаги биринчи ўн уч қатор тугаган эди. Марҳум дўстим айтганидек ўн варақ очиб, яна пастдан юқорига қараб ўқий бошладим:

“Мен маъжусийлар салтанатида, вақт ҳалокатга учраган бу салтанатда, мақсадсиз санкйивериб буткул адоий тамом бўлдим. Агар ўлсам мени оловда ёқишларини васият қилмоқчи бўлиб, тошга ўйиб ёзмоқ ниятида ўзим ўрганган сўзларни номма-ном санай бошладим. Улар ўн мингдан ошганда санокдан буткул адашиб кетдим.

Яна янгитдан санай бошладим ва мен хотирамнинг метин юзига ўйиб солган сўзларим олти юз йигирма иккидан ошганда, Оллоҳ номига қасам ичаманки, бу сўзларнинг ичида мен ёзиб қолдирмоқчи бўлган ВАСИЯТНОМА учун асқотадиган бирор-бир сўзни учратмадим, алалоқибат мен англаган ҳақиқат, тезда бу ердан кетиш ва бу ўлик салтанатни тезроқ тарк этиш керак эди.

Мен йигирма уч йил ичида қирк марта йўлга чиқдим. Лекин ҳар гал маъжусийларнинг қатл майдонидан бошланадиган ер ости йўли, азоб ва изтироб аждохолари ўт пурқаб турган дахшатли бу йўл узок улоқдошлардан кейин яна мени ўша тап-тақир ўлим ва таназзул қароргоҳи – қатл майдонидан олиб чиқаверди.

Сўнгги, қиркинчи марта йўлга чиққанимда, жирканч бу ер ости йўли мени қатл майдонининг улкан эҳромлари орқасидаги ялангликка олиб чиқди. Аввалига мен бу ерни биринчи кунни ўзим кўрган – тепадан кулаб тушган одамларнинг қоксуяк мурдалари уюлиб ётган ўша ўлик тепалардан иборат очиқ қабристон деб ўйлардим.

Бирдан бу ер қатлгоҳнинг бошқа бир бурчаги эканлигини англаб қолдим; янаям унда кўрганларим, аллазамонлар завол топган ва оппоқ суяклари шовдираб турган мурдалар эди. Булар эса ҳали эти устихонидан айрилмаган, лекин жуда-жуда баланддан кулаб тушганидан одам суробидан асар ҳам қолмаган ва вақтнинг шафқатсиз шамолларида бўқсиб сасий бошлаган янги мурдалар эди. Мен уларнинг атрофида айланиб юрар эканман, тўсатдан ҳали буткул чириб тўкилиб кетмаган олачишор қалпоқлардаги И.Г. – М.Б. – А.Қ. – А.Ф. – А.Ч. – У.Н. – Р.П. деган ёзувларни ўқиб қолдим. Бу сирли ёзувлар ҳақидаги ўйларимни охирига етказолмадим, туйқус ўзим суяниб ўтирган чорбурчак эҳромнинг дафъатан кўзига ташланмайдиган кемтик бурчагида зиналар борлигини кўриб қолдим. Ногоҳ кўзимнинг қири тушиб қолган бу зиналар юрагимда қирк бошли аждар бўлиб

вужудимни кемириб ётган кетиш истагини янада кучайтириб юборди.

Улкан эҳромнинг бурчагига яширинган бу сирли зиналарни қўлим билан пайпаслаб кўрар эканман, биринчи зинанинг бутун юза қисмини тутиб ётган айкаш-уйқаш, эгри-бугри ёзувлардан бошим айланиб кетди.

Мен бу сирли ёзувлар қатига яширинган мукаддас ва мукаррар маъноларни қалбимга кўчиргунимча йигирма уч йил овора бўлдим. Орадан йигирма уч йил ўтиб, биринчи зинага оёқ қўйганимдаёқ ўзимни жуда-жуда юксакликларда кўргандай хис қилдим.

Чоҳ тубидаги қоқ ерни маъжусийларнинг завол ва таназзулга юз тутган ўлик салтанатларини тарк этиб, сўнгги марта чоҳ тубидаги қоқ ер узра қалашиб ётган пажмурда одам лошларига нафрат билан боқмоқчи бўлдим; лекин мухаббатдан ул зоти мунавварнинг пок нури ила нурланган ўтлиг бир ишқидан ўзига ҳеч бир хис йўқ эди менда; “Оллоҳ таолони номи илаки беҳад меҳрибон ниҳоятда раҳмлиқдир. Ҳар бир сано Оллоҳ таоло учундирки тамоми одамнинг парвардигоридур Беҳад Меҳрибон раҳмлиқдур. Қазо кунининг Подшосудур биз сенгагина ибодат қилурмиз ва сандангина мадад тилармиз. Бизларни бошла тўғри йўлга ул зотларнинг йўлларигагина Сан уларга инъом қилдинг на аларга ғазабинг нозил бўлғондур ва алар йўлидин озганлардурлар”⁴.

Ростдан ҳам бу ёғи ИЙМОН салтанати эди ва бу бани инсон зотининг неча минг йиллардан буён интилиб келаётган, келаверадиган ва келажак – комиллик чўққиси эди: “Ибтидо қилинур беҳад меҳрибон, ниҳоятда раҳмли Оллоҳ таолонинг номи ила Айт Эй ҳабиб, ул Оллоҳ бирдур. Оллоҳ бениёздур. Туғмади ва туғилмади ва туғдирмайди ва эмас анга баробар ҳеч ким”⁵.

Минг хайриятки, бу Мулки – Маъвода умр вақт билан ўлчанмас, кунинг ботиши ва тонгнинг отиши эса тирикчилик ва бақоликнинг азалий-абადий ўлчови саналмас, бильакс, мулки борлик ўн саккиз минг жумлаи олам, бани одамзоту махлиқот ул минг бир отли – Раҳим ва Раҳмон, Ғаффор ва Саттор, Қаҳҳор ва Мавлон саналмиш сарвари Зотнинг теграсида айланар, айланаверар ва айланажақдир – ундан ташқарида ва ундан ўзга ҳаёт йўқ.

Энг аввал улуғ Ҳақнинг ҳақлиги билан, сўнг эса киприк қоқгулик бир муддат учун берилган бу синов даргоҳини абадий деб билган иймонфурушларнинг сушт ва хоин иймони боис бу Салтанатни ҳам тарк этиб борар эканман, кулоқларимга илоҳий бир садо билан чулганган илоҳий бир ваҳий нил бўлиб қўйилмоқда эди; “Ибтидо қилинур беҳад меҳрибон, ниҳоятда раҳмлиқ Оллоҳ таолонинг номи ила Айт Эй мункирлар Ман ибодат Қилган зотга ва на ман ибодат қилгувчидирман сизлар ибодат қилган нарсага ва на сизлар ибодат қилгувчидирсизлар ман ибодат қилган зотга Сизлар – Сизнинг динларингиз ва мангадур маннинг диним”⁶.

Мен тубсиз бу чоҳнинг яркироқ деворлари бўйлаб зиналардан кўтарилиб бораётганимни ҳам ва ё пастлаб бораётганимни ҳам билмасдим. Фақат менга бир нарса аён эди. Мен борган сари ИЙМОН салтанатининг биринчи зинасида башорат қилинган ҚЎРҚУВ салтанатига элтадиган маъшум туйнукка яқинлашмоқда эдим.

Шундан кейин мен яна бир нарсани англаб қолдим; бу ерда содир бўлган ва содир бўлажак воқеалар аллақачон содир бўлганди. Шунинг учун ҳам мен сўнгги кунларимни ҳамма тирикчилик ташвишларимни унутиб ИЛМ билан машғул бўлиб ўтказга бошладим. Менинг мақсадим чоҳни тескари ағдариш; чоҳ

4 Куръон, “Фотиха” сураси.

5 Куръон, “Ал-Ихлос” сураси.

6 Куръон, “Кофурина” сураси.

тубидаги қоқ ерни тепага, ху бошини айлантирадиган юксакликда кўриниб турган осмонни эса пастга тушириш эди. Мен шуғулланган илмлар сони минг икки юз саксондан ўтганда бир пайтлар Иймон салтанатининг биринчи зинасидаги сирли ёзувида башорат қилинган ДАХРИЙЛИК ДИЁРИГА олиб борадиган туйнукдан бошланадиган яширин ер ости йўлининг лойиҳасини кашф қилдим.

Жилдираб қон оқиб турган ер ости йўли билан узоқ йил юриб, ўша мудҳиш туйнукка етиб келдим. Туйнукдан ўтишим билан қуп-қурук ўлик саҳрони тутиб ётган ёқимсиз ёруғликдан кўзларим қамашиб кетди. Кўзларимни қамаштирган ёруғлик баробар бутун вужудимга шилимшиқ кўрқув қуртлари ёпишиб олди. Уларнинг ҳаммаси бадалларимни тешиб, юрагим кўрғони сари интиларди. Аёвсиз бу жангда юрагим кўрғонларининг илмаш суворийлари енгилди. Бу кўрғонга шиллиқ кўрқув қуртлари бостириб кирганда улар китоб ўқиб ўтирган эди. Китобдан бош кўтариб, қон истаб турган қилчларини олишга улгуришмади; китоб ўқиб ўтирган қўйи бу шилимшиқ кўрқув қуртларига ет бўлиб кетишди. Музаффар бу қуртлар эса бир нафасда улкан бир қуртга айланди-ю, илма-тешиқ юрак кўрғонимда уйкуга кетди.

Мен қалбим кўрғонида тинчгина ухлаб ётган кўрқув қуртини ўлдирмокчи бўлдим.

Лекин бу бийдай саҳрода ўлдиришга журъат тополмадим. Мен бу мушкул ишни бажариш учун бу ерда кетишим керак эди. Лекин бунинг ҳам уддасидан чиқолмадим; ўлик бу саҳро тиконли симлар билан ўраб, чирмаб ташланган эди.

Саҳрони тарк этишга уринишларим юз мартадан ошганда, кўкдан кўзни қамаштирадиган оғулар билан бирга сассиқ ва чидаб бўлмайдиган мурда хидига ўхшаш уфунат ҳам ёғилаётганини сезиб қолдим.

Бир куни саҳронинг бир бурчагида улкан қоя рўпарасидан чиққанимда кўрқув ва ҳайратдан қичкириб юбораёздим. Аввалига ўтганимда бу қоядан асар ҳам йўқ эди. Қоя атрофини айланиб юрар эканман, ногаҳон кўзим қоя ўртасидаги ўнғай бир жойда, улкан харсанг юзига расм солаётган пўшмоқ соқолли бир кимсани кўриб қолдим. Паҳмоқ соқол кимса телба эканлигини ҳали унда билмас эдим.

– Бу қоя аввал ҳам бормиди? – деган саволимга у:

– Бу қояни биз мурдалар тикладик, – деб жавоб берди.

У силлиқ ва улкан харсанг юзига найзасининг учига чақалокни илдириб олган ва сон-саноксиз бош суяклари устидан шаҳдам одим отиб бораётган зобит суратини чизмоқда эди. Чиндан ҳам бу телба зот рассомлик санъатининг дафъатан кўзга ташланмайдиган нозик жиҳатларини пухта эгаллаганлардан эди. Найза учида турган гўдакнинг юзини у маҳорат билан чизганди. Мислсиз бир азоб ва поёнсиз бир даҳшат қотиб қолган маъсум бу чехрага қараб одам сесканиб кетарди. Боланинг қосасидан отилиб чиқиб кетгудай бўлиб бақрайиб қотиб қолган, кўрқинчли кўзлари ичидан тошиб келган қичкирикка торлик қилиб қолган ва оғзини кўрқинчли даражада катта очиб юборган, сўз билан таърифлаб бўлмайдиган оғрик азобида кўкариб, бужмайиб кетган чехрасига эса қараб турган одам унинг даҳшатли азоб тўлғоғидаги қичкиригини эшитгандай бўлар ва шу баробар юрагини кўрқув ва ваҳм кузгунлари чўқий бошлаганини сезарди.

Музаффар зотнинг юзини тасвирлашда ҳам бу телба рассом қаҳр ва қибр, тажовуз ва таҳлика ҳисларини беришда ўзининг ноёб мусаввирилик маҳоратини намойиш қила олганди.

Зобитнинг ўйилган гўрдай кўрқинчли кўзларида қотиб қолган ёввойи бир қаҳр, заҳл ва ёқимсиз юзида ловуллаб турган ғазаб гулханлари, зобит ва ишонган

қадамидаги кўркинч бир тажовуз, бутун туриш-турмушидан акс этиб турган ва аллақачон заволга юз тутган қалбни беаёв кемираётган таҳлика ва изтироб юракка ваҳм ва ҳаросат соларди.

Мен бу телба рассом олдида бир ҳафта қолиб кетдим. У билан бир ҳафта бирга яшаб, билганим шу бўлди, бу суратни у болаларга қасам ичирадиган махсус Маҳкаманинг илтимоси билан ишлаётган экан.

Гап орасида менга ўзини зобит ва мусаввир даҳо деб таништирган бу кимса, келажакда ўзининг одамбашара ҳашоратлар, тўнғиз боласини эмизиб ўтирган бодомқовоқ соҳибжамол аёл, мангу навқирон ва қадимий шаҳарни ишғол қилиб, масжид ва минораларни вайрон этаётган итбаликлар тасвирланган бир туркум асарлар яратмоқчи эканлиги ва шу суратлар билан абадийлик қароргоҳини буткул тор-мор этишни айтиб, оғиз кўпиртириб мактанди.

Бу телба зотни ўлдириш керак деган қатъий хулосага келган куним махфий тажовузидан вофик бўлгандай, бизнинг ёнимизга жуда сипо кийинган, миктидан келган бир киши ташриф буюрди. Бу одамнинг миктидан келган қомайдан ўзга ҳеч бир жойи ёдимда қолмаган, назаримда бу одам киёфасиз эди. Яна шу нарса ёдимдаки, бу одамни аввалига қассоб деб ўйладим, назаримда, у ўзининг бир умр қон чангаллаб турган ханжарини кийим остидан тақиб олган эди. Орадан бир лаҳза ўтмай ўзимнинг бу худбин ўйларимдан уялиб кетдим, мен адашган эдим: улуг файласуф эди у.

Гап ўзани айланиб-айланиб адолат ва ҳақиқатга тақалганда, у ўзининг ханжар тигидай совуқ ҳукм-хулосалари билан мени музлатиб қўйди.

– Дунёда биз кашф қилган ва яратган адолат ва ҳақиқатдан ўзга ҳеч бирига ишонманг! Бизнинг адолат ва ҳақиқатимиз олдида уларнинг сариқ чакача кадри йўқ. Ҳа, ҳа, сиз Искандар девори рамзи бўлмиш илоҳий адолат ва ҳақиқат ҳақида сўраяпсиз?! Замондан орқада қолибсиз, ўрток! Биз у деворнинг аллақачон чангини чиқариб юборганмиз.

Ростдан ҳам, сизнинг бир гапингизда жон бор; минг йиллар ўтганига қарамасдан бу деворнинг ғиштлари ҳали жуда пишиқ экан: яқинда бутун жаҳон афкор оммаси бир овоздан тан олган даҳрий бандаларнинг азалий орзуси бўлмиш ақлли ва даҳо зотлар қўриқхонаси – дунёдаги энг улкан ва улуг қамоқхонани биз ана шу сиз айтган Искандар деворининг ғиштларидан қурдик.

У билан хайрлашар эканман, жуда оз фурсат ичида уни яхши кўриб қолганимни англаб қолдим. У ўзининг ажойиб нотиклиги ва ҳар қандай қалбни ёқимли қарахтлик гирдобига чўктириб юборадиган совуқ ва қатъий фалсафаси билан мени ўзига ром қилиб қўйганди. Ажабланарлиси, энди мен телба мусаввирни ўлдиришдан нафақат воз кечдим – бу серсоқол кимса жуда буюк деган хулосага ҳам келдим.

Лаънати телба рассом эса бу киёфасиз кимсанинг ким эканлигини қанча суриштирмайин менга айтмади. Лекин уни еру қўкка ишонмай такрор-такрор улугимиз дея, оғиз кўпиртириб мактанганидан ўзим билиб олдим; бу улуг зот – телба мусаввир сиғинадиган яъжуж-маъжужларнинг бошлиғи эди.

Ой қўтонлаган бир кечада мусаввир чол иккимиз ётган, мурдалардан тикланган бу қоядан бадбўй бир хид таркалаётганини сезиб қолдим. Аввалига димоғни тўнғиз балчиғидек ачиштираётган бу ҳид оёғимиз остида ётган мурдалардан чиқаётган бўлса керак деб ўйладим. У яна ўзининг ўша одамбашара ҳашоратлар ҳақидаги безавол суратини мактаётган пайт, бу сассик бўй мусаввир бўлмишнинг қалбидан таралаётганини билиб қолдим; нафрат ва қаҳрдан ўхчий бошладим.

Пахмоксоқол телба рассомни тарк этгандан кейин бироз ўзимни ўнглаб олдим; чоҳ тубидаги қок ер ва бошни айлантирадиган даражада юксакликдаги бир парча мовий осмон ҳақида ўйларим билан овуниб яшай бошладим.

Бу – то қуёш тутилган, йўқ аниқроғи – лаънати яъжуж-маъжужлар хурлик йўлини тўсган ўша бехосият кунгача давом этди. Ўшанда туйқус тепадан ёғилиб турган ёруғ шуълаларнинг йўли тўсилиб, борлиқ сурмаранг қоронғилик қаърига чўкиб борар экан, мен дафъатан нахот қуёш тутилди; деб ўйладим. Шу заҳоти фикримдан қайтиб-йўқ, бу йўлтўсар ва талончи яъжуж-маъжужларнинг иши деган хулосага келдим. Худога шукур, бу узок давом этмади, кўп ўтмай атроф ёришиб яна ялтироқ шуълалар қуйила бошлади.

Димоғимни мурда ҳиди ачиштирди. Бу телба мусаввир чол кўксидан таралаётган мурда хидининг худди ўзи эди. Аввалига мен хайрон бўлдим, кейин бирдан ҳаммасини тушундим; яъжуж-маъжужлар нур йўлини тусиш учун сон-саноксиз одамларни қурбон қилган, деган ўзим топган ва туйқус англаган ҳақиқатдан ўзим дахшатга тушдим ва бўлажак фалокатларни олдиндан билган вафодор итдай чўнкайиб ўтирдиму узун-узун мунгли-мунгли, аччик-аччик “ув” тортиб юбордим. Санаб туриб етмиш уч марта “ув” торганимдан сўнг, кўкдан ойдин шуълалар аралаш ёғилаётган бу мурда хиди остида яшаб бўлмаслигини ақлим англаб ета бошлади.

Чидаб бўлмайдиган майит ҳиди тутиб ётган бу ҚўРҚУВ салтанатини тарк этиш керак деган қатъий хулосага келдим. Нигоҳим кўз етмас тубсизликда оқариб кўриниб турган – чоҳ тубидаги қок ер – маъжусийлар салтанатининг қатл майдонида тушганида дахшат ва қўрқувдан эсдан оғай дедим.

Бўғзимга ёвуз кичкириқ тикилди. Бу бакириқлардан фойда йўқ эканлигини билиб ўзим ясаган нур нарвонида бу ўликлар ҳидига тўла салтанатни тарк этиб, тош-метин чоҳ девори бўйлаб шилиниб қонай бошлаган қўлларимнинг чидаб бўлмас оғриғига ҳам парво қилмай, бошни айлантирадиган юксакликдаги бир парча осмон сари имиллаб кўтарилиб борар эканман, остимда кўз етмас тубсизликда оқариб кўриниб турган ўша қок ер – Чоҳ тубидаги бош суяклари уюлиб ётган қатл майдонида кўзим туши-ю, кичкириб юбордим:

– Чоҳ тубидаги қок ер! Чақирма, чоҳ тубидаги қок ер! Чақирма, чоҳ тубидаги қок ер! Чақирма, Қок ер! Қок ер! Қок ер! Қок ер! Қок ер! Ер! Ер! Ер!”

Мен бу саҳифани ўқиб бўлганимда оппоқ тонг отиб келмоқда эди. Дунёнинг шу гўдак кулгисидек беғубор оппоқ тонгида мен қорахаёл қулига айланиб қолган банги аҳволида эдим; айна шу дамда ўзимни тутишга қанча уринмай сирли бу қўрқув ва мудҳиш бир таҳлика ичида иякларим тақиллай бошлади ва қалтироқ орасида узок-узоклардан қулоқларимга чалинаётганини ҳам ё бўлмаса миямнинг аллақайси бурчакларида эшитилаётганини ҳам идрок қила олмадим.

Ғайриинсоний ваҳший бир бакириқ, садо берарди; “Чоҳнинг тубида қок ер! Чақирма, чоҳнинг тубидаги қок ер! Қок ер! Ер! Ер! Ер, ер, ер!”.

Эзгуликка чорлагай инсонни ҳар дам

Гулчехра
ЖЎРАЕВА

Бахт калити

Кураш – ҳаёт ва бахт калити,
Уни қўлга олмоқ, ҳўп заҳмат.
Бу манзилнинг бормикан кети,
Дейсан гоҳо ҳоритса меҳнат.

Бор дейсану кетурсан олға,
Бахтлиларга келиб юзма-юз.
Билагинга куч-қувват боғлаб,
Узоқларга сен тикасан қўз.

Бахт эшигин остонасига
Бир кун етиб келурсан хуррам.
Пешонанга битса насиба
Оғушига олар сени ҳам.

Лек, қалбингни яралар ёмон,
Пешвоз чикиб кутганда хузур.
Сен эшикни очганинг ҳамон
Кириб кетар: "...хирмонда ҳозир..."

Ва, эшикда қоларкан қўлинг,
Туғилмоқни ўйла қайтадан.
Ғафлат билан курашмоқ йўлин
Сенга ҳаёт ўзи айтади...

Гулчехра ЖЎРАЕВА – Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими. 1937 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Шоиранинг "Бахтим борки..." "Ҳаяжон", "Умр – дарё", "Меҳрим сизники", "Сайланма" тўпламлари нашр этилган.

Дунёда энг ширин сўзимсан, Ватан

Сўзлар сандигимни очиб изладим,
Сенга муносиби, балким, бўлмади.
Бир умр ўйладим, севиб куйладим,
Барибир, барибир кўнглим тўлмади.

У шундай туйғуки, ҳисларинг оташ,
Юрак уришидан таралган садо.
У шундай туйғуки, томирга туташ,
Сўз ожиз, виждон ҳам иймондан пайдо.

Шу сўз деб яшадим, яна яшарман,
Оллоҳ берар бўлса юздан ошарман.
Сўзлар сандигимни очарман қайта,
Мен уни топарман, топгум, албатта.

Дунёда энг ширин сўзимсан, Ватан,
Онам ҳам, болам ҳам ўзингсан, Ватан!..

* * *

Илк сеvgи дегани: бир нозик ниҳол,
Куртак ҳам япроқлар, гуллар олдинда.
Чинордай куч-қалқон керак, эҳтимол,
Саратон, қаҳратон, офат олдида.

Барча имтиҳондан ўтаолур шод,
Хуружлар ниҳолни букаолмас ҳам.
Синсада янгидан чиқаради шох,
Муҳаббат илдизи бўлса мустаҳкам...

Бахтиёр она

Жажжи дўмбоғини олиб бағрига
Юзидан нур ўпган гулгун она – ким?
Буюк келажакни босиб бағрига
Эзгулик онлардан мамнун она – ким?

Меҳнат юлдузими, санъат юлдузи,
Олима, шоира, деҳқон аёли.
Балки сен, балки у, балки мен ўзим,
Бу аёл – ўтмишнинг ширин хаёли.

Сен – онам, сен – опам, сен – синглим, кизим –
Замонлар юкини кўтараолган.
Матонат кучининг теран илдизи –
Ҳаёт синовидан ғолиб ўтараолган.

Сен шундай яралдинг, ҳурликка тимсол,
Юртбошим калбидан чикқан садодай.
Сен шундай яралдинг, мушфиқдил мисол,
Сочларинг силаган саррин сабодай.

Иссиқ кучоғингда яйрайди боланг,
Олғунча лабидан аримас ханда.
Бу шундай лаҳзаки, унутдир олам,
Эй, тақдир, бу бахтдан этмагил канда.

Юксакка талпинган митти қўлчалар
Осмондан юлдузни узаман, дейди.
Митти хаёлида митти ўйчалар
Эзгулик наҳрида сузаман, дейди...

Айни ёз

Табиатнинг энг нозик ойи,
Тўкинликнинг мен ховучида.
Ширакайфда қилиб хиргойи
Тебранар боғ, олма учида.
Кўзим сакрар олмахон каби,
Қасрдадир “тап” этди олма,
Қўлга олдим авайлаб ердан,
Шарбатини кўтаролмай,
Учди яна нечаси бирдан.
Хаёлларим синди шох мисол,
Хазонрездай тўзди ўйларим.
Нимагадир, мен, паришон хол
Марҳум узтозларни ўйладим.
Айни ёз...

Кел...

Келин бўлиб келсанг агар
Ширин юзли кел.
Тилларида қанду шакар,
Ширин сўзли кел.

Кўнгилларга ёқай десанг,
Шаффоф кулиб кел.
Меҳр чўғин ёқай десанг,
Инсоф қилиб кел.

Тотув ҳаёт машғаласин
Баланд ушлаб кел.
Гоҳи турмуш машмашасин
Тишда тишлаб кел.

Тил ўстирма, дилни ўстир,
Иймон ила кел.
Билким, барча сенга дўстдир,
Паймон ила кел.

Сен аёллик бурчини хор
Этмас бўлиб кел.
Бир умрга топиб қарор
Кетмас бўлиб кел...

Лангар

Дарбоз маҳорати қилнинг устида,
Қанча бўлмасин у ботир, довьорак.
Замин титрагандек унинг остида,
Омон ўтмоғига лангари керак.

Альпинист орзуси – энг юксак чўкки,
Тоғдай юрагини қадаркан кўкка.
Қанча интилмасин, бирор мард йўкки,
Арқонсиз эмаклаб чиқолмас тикка.

Силлиқ замин узра силлиқ юрмоққа
Дарбоз ҳам альпинист санъати ярар.
Нурли ғоялардан оғмай турмоққа
Менинга қаламим қайрилмас лангар...

Зиё

Шаршара мисоли тошқин бу ҳаёт,
Кеча билан бугун – ер билан осмон.
Кўз очиб юмгунча янгилик бунёд,
Яратган инсоннинг ўзи ҳам хайрон.

Меҳнат майдонида яшнади диёр,
Эскича яшашдан қолмади асар.
Миллий кадриятлар бизнинг ифтихор,
Тарихдан жой олди янгича аср.

Халқ дарди, халқпарвар мамлакат дарди,
Шодлиги, бойлиги – Ватан қудрати.
Бу юртда бор экан ўзбекдек марди,
Барча кўрғонларга стар журъати.

Сарҳадлар ошмоқда тинчлик зиёси,
Нуридан ёришди яқину йирок.
Мусаффо дўстликнинг йўқдир қиёси,
Ўзаро қўл бўрмоқ – дилга йўл бермоқ.

Миллатлар ҳамқадам, йўлимиз ёрқин,
Жадал кетмоқдамиз, тўхтамай бир зум.
Жуда яқин қолди, жуда ҳам яқин,
Буюк келажакни кўрмоқда кўзим...

Тақдирнома

Сутдай оппоқ, кўзгудай силлик
Бир китобнинг кўш саҳифаси.
Шундай текис юзимиз, асли,
Шабнамдай соф, шуғладай тиник.

Ҳаёт бўлиб сеҳргар қалам
Ёзаверар унга галма-гал.
Бир бетига ташвиш, дард, алам,
Бир бетига шодликдан ғазал.

Қалам ишлар ирмоқ очгунча,
Ҳар чизикка жойлаб маънони.
Сочда қора сиёҳ битгунча
Битиб борар тақдирномани...

Тўртликлар

Сенга нима бўлди, она сайёрам,
Ҳаётинг бунчалар серташвиш, нотинч.
Элу юрт ғамида эдинг парвона,
Қачон юзларингда кўраман севинч?..

* * *

Исталган чўққига ўзолмадим, мен,
Тирмашдим, қадамни ташладим қатта.
Орзуим юлдузин узолмадим, мен,
Билдимки, бу йўлда қўлларим қалта...

* * *

Оппоқ қоғоз мисоли – экинзор майдон,
Шудгор қилар туну кун омочли қалам.
Ҳамкор меҳнат ҳосили – китоблар хирмон,
Эзгуликка чорлагай инсонни ҳар дам...

Ойгул
СҮЮНДИҚОВА

Варақлай бошлайсан хотираларни

ЙЎЛ ДАФТАРИ

Туркум

1

Сочлари оқарган вақт билмас тиним,
Толикмас бу қалам, учқур бу хаёл.
Сўрайди бунчалар ёник, бетиним
Неларни, кимларни кўрмадинг, шамол?

Ястанган далалар ораста, текис,
Тикилсанг, гуллар ҳам кулиб турибди.
Ловуллайди уфқ рангин ва тўкис,
Юрагим, юрагим тўлиб турибди.

Қуёш кундузлари нурини сочиб,
Йўлини йўлингга тутиб ўтади.
Тунлари кумуш ой чиройин очиб,
Сен каби мактублар битиб ўтади.

Эсингдами...
Бир кун онанг сени ҳам
Тонг ила олис тун бўсағасида
Дунёга келтирмиш – ярашди бирам,
Орзулар гуллади ҳар нафасида.

Бу олис қишлоқдир ёхуд шаҳарнинг
Шундоқ ўртасида яшнаб турган уй.
Сенга ҳаваслари келиб баҳорнинг
Ирмоқлари шошди, тошди ўтли куй.

Ойгул СҮЮНДИҚОВА – 1957 йилда тугилган. 1985 йилда Москвадаги Адабиёт институтини тугаллаган. “Уфқлар ёнганда”, “Умр куйлари”, “Эътиқод”, “Мен тугилган юрт” каби китоблари чоп этилган.

2

Кўзларингни юлдуз, юзингни ҳилол,
 Кўнғирок овозинг кўшиқ, дедилар.
 Сендан ўтар бахтни этмасдан хаёл,
 Шу ҳаёт қувончи, шу ишқ, дедилар.

Учиб кетгинг келар олис осмонга,
 Қанотлари шиддат, олмос орзули.
 Сенга қараб кўнгли ўсар онангга
 Орзуларинг тўқдинг майин туйгули.

Бугундан ранг олар тонлар эртанги,
 Илғайсан келажак гўзал дамларни.
 Билсанг, охири йўқ дунё эртагин,
 Сен севиб яшагил шу одамларни.

Эшит, шу кишлокда ёхуд шаҳарнинг
 Шундоқ ўртасида яшнаб турган уй.
 Туғилган уйингга яна баҳорнинг
 Яшил кучоғидан оқиб кирди куй.

Унда, ҳамон, сени онанг кутади
 Шамолларга айтиб, ёмғирга айтиб.
 Билмам, неларнидир зум унутади,
 Қай бир хаёллардан келади қайтиб.

3

Варақлай бошлайсан хотираларни
 Болалигинг каби азиз, бебаҳо.
 Хидласанг гулларнинг сараларини
 Ҳайрат туғилгуси, севинч бир дунё!

Ўчмас кўзларингни маъсум ёлқини,
 Тиниқ юзларингдан қизғалдоқ ранги.
 Толим сочларингни эрка тўлқини,
 Кулгунгдан яралган булок оханги.

Қўллари толмайди мактублар ёза
 Онанг соғинади, узун йўлақлар.
 Сени кутаётир ҳавоси тоза
 Тоғлар этагида окиш терақлар.

Тасаввурга сиғмас меҳрла боқса,
 Қайта туғилганинг билмай қоларсан.
 Дўмбира достони дилга ўт ёқса,
 Чексиз кенгликларга йўлинг соларсан.

Шу осмон, шу замин, шу хаво, шу сув,
Кушлар отланишди гул сафарига.
Тўлаётир тонгдан зангори ғулув
Туғилган уйингнинг оқ дафтарига.

4

Борликка кўз ташлаб бўлмас туйғусиз,
Дарёга ярашар шамол тўлкини.
Бу дунёда яшаб бўлмас орзусиз,
Кўтарилар куёш, шафак ёлқини.

Нафаси урилар она тупрокнинг,
Бетакрор ҳар кунинг бамисли Наврўз.
Сен ҳам ардоғингга ол шу титрокни,
Кўкламнинг изидан келаётир сўз.

Қир-адирга югур, тоғларда виқор,
Сила қизгалдоқнинг янокларини.
Чўққиларга қара, эриётган қор
Кесиб ўтаётир сўроқларингни.

Ховлингга райхонлар эк қўлинг билан,
Онангни юзлари ёришиб кетар.
Умринг кечаётган ягона Ватан
Томирига жонинг коришиб кетар.

Сен ҳам болангни суй, эл-юртинг каби
Бағринг хушбўйланар, гуллар ярашиқ.
Уриб турар экан оналар қалби:
Бу бахт тугамайди, тугамайди ишқ.

Бахшиёна

Етти марта думаласа, сув ҳам ҳалолдир,
Яхшиликка йўйсанг агар заҳар ҳам болдир,
Қаддинг чинор ёхуд букик, қартайган толдир,
Йўлларингни ёритай деб чикқан хилолдир,
Сўра: “Тангрим, буғдой юзим сомонлик қилма!”

Бу дунёда кечирилмас хатолар бўлур,
Айтиб бўлмас, қайтиб бўлмас видолар бўлур,
Кўнгли ҳамон ишқ кўйида адолар бўлур,
Кўнглим эса гоҳи боғдан, гоҳ тоғдан келур,
Сўра: “Тангрим, ўйларимни ёмонлик қилма!”

Қабрлар бор, сабрлар бор, биз ҳам – бир меҳмон,
Ёлғонлар бор, иймонлар бор, токи тирик жон.
Куёшлидир, юлдузлидир бу дунё омон,
Шу ҳаётни севиб яша, дўсту қадрдон,
Сўра: “Тангрим, гул умримни ҳазонлик қилма!”

Одам

Уни кимдир сизди, кимдир сезмади,
Эҳтимол, шамолдай жаҳон кезмади.

Дунё ишларига кўзини юмди –
Одамлар уни ҳам тупрокка кўмди.

Балким, уйлар курди баланд, гоҳо паст,
Тонгларга тикилди кўнглига пайваст.

Ажиб боғ яратди хушбўй, хушчиroy,
Онасин эслатди тўлин кумуш ой.

Уни билармидим, менга ким эди,
Олам кундай ёруғ, тундай жим эди.

Орзулари осмон қадар бекиёс,
Қалбига нелардан излади киёс.

Олис армонини ювдими ёмғир,
Қадами енгилдир, ўйлари ҳарир.

Қорлар эридими киприклариди,
Нелар топди синов кўприкларидан.

Дарёлар мавжланди, денгизлар тошди,
Боши кўкка етди, кимни деб шошди.

Уммонга қуйилди лаҳзалик умри,
Гул каби очилди севгиси нурли.

Йиллар узунмиди қайғудан йирок,
Кутгани висолми ё ўтли фирок?

Ўзи бир тоғмиди умиди бисёр,
Исми – меҳримди, ажиб, сеҳри бор.

Дунёда у билмас китоб йўқмиди,
Ўпкон нафсларни зумда йиқдимди.

У ҳам тўлдиролмади дунё кам-кўстин,
Нималар қолдириб кетдийкин, дўстим?

Ҳар баҳорни кутгил қушдай интизор,
Вақт айланар бетин, беором, бедор.

Изингга тўкилса қуёш шуъласи,
Қалбингда – умрбод ишқ ашуласи.

Кўнглингни дарё қил, кенгдир гул очун,
Ғам ила шодликка тенгдир бул очун.

Само кўз ёшлари яшнатгай ерни,
Қабр олиб кетгай энг сўнги сирни.

Агар ўша одам мен бўлсам – севгин,
Агар ўша одам сен бўлсанг – севин.

Бир одам туғилди , юрак, ғам сма,
У ҳали билмайди – бу ҳаёт нима?

* * *

Деразамдан тушар ёруғлик,
Бир парча кўк булутсиз, тиник.
Хаёл олис, тоғлар улуғлик,
Дарахтзорлар товуши ёник.

Токчада гул сочади хушбўй,
Даричани очаман – оқ нур.
Майсазордан сузиб кирган куй
Дарпарлада нафис силкинур.

Дафтаримнинг оқ саҳифаси,
Ҳаволардан тўкилар битик.
Олаётган ҳар бир нафасим
Сатрлардан кўтарилар тик.

Деразамдан тушар ёруғлик...

*Поэзия бу - овоз.
Уни худди мусикаки тинглагандек
тинглай билиш керак...*

Лео ФЕРРЕ.

Кўзимда соғинч бор, боққил, ёр

Ўткир ХИДИРОВ

Тонг қўшиғи

Очилди-ю, ял-ял ёнди тонгда гул,
Ох, нақадар нозанину тоза ул!
Атиргул.
Хуши бошдан учиб кимдир бўлди маст,
Гўё тақдир иқболига қилди касд...
Бу – булбул.
Туғилгандан ишқ кайдадир, беҳабар
Учди-кетди девонадай дарбалар
Саболар.
Огоҳ айлаб гўзалликдан оламни,
Юракларга жойлади ғам-аламни –
Наволар...
Туш кўргандай тафаккурлар паришон,
Ақл – хайрон, тилка бўлди дил – нишон,
Бедаво...
Гўё чертди торин мохир ёйандоз,
Пойига тонг ёзди алқаб пойандоз...
Мархабо!
Гул ифорли бир малакни соғиндим,
Оппок, зариф капалакни соғиндим...
Недан, ох!?.
Мумкинми, ай, бир лахзада зор бўлмок,
Мухаббатим, сенгинага ёр бўлмок!?
Бесўрок...
Энди бизга бўлак жафо керакмас,
Энди бизга лак-лак вафо керакмас,
Эй, юрак!
Энди бизнинг кадримиз йўқ елчалик! –
Бу ҳақирлик, ошуфталик, телбалик...
Муборак!

Ўткир ХИДИРОВ – 1970 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) ўзбек филологияси факультетини тугатган. “Дунёқараи”, “Ёрилтош”, “Сенга шионаман”, “Мармар кеча”, “Садарайҳон”, “Қорақўз”, “Лирика”, “Паришон”, “Салом, эй ишқ” номли шеърӣй тўпламлари нашр этилган.

Рауф Парфи

Ўйноки сатрлар... Ўйноки...
 Бир сўзки, изларман қайроки.
 Бир қушман, азизам, сайроки!
 Ва сен-ла шеъримга кетарман.
 Ишқ ила оларман нафасни,
 Мадҳ айлаб юракни – кафасни!
 Унутдим орзуни, хавасни! –
 Тамғаи балони битарман...
 Кўзимда соғинч бор, бокқил, ёр,
 Умрни гулхандек ёққил, ёр...
 Кўксимга бўсалар таққил, ёр!..
 Ки, васлинг ва Сенга етарман.
 Бир тутам умрим бор, инжима,
 Ошуфта дилимдан ранжима,
 Шеърларим –
 Тушларим – севгимдан таржима –
 Сен дея, барчага тутарман.
 Мен кетдим! Кетарман узлатга.
 Жаннатда қолибу тўхматга,
 Сургунга келдим шул муҳлатга,
 Дунёдан эрк томон ўтарман!..

Агар менга насиб қилмасанг

Осмонларга арзим бор минг бор,
 Дилдор бўлиб дардим билмасанг.
 Бу дунёда, айт, не маъно бор,
 Агар менга насиб қилмасанг.

Чечакларда дилим изхори,
 Улар кулса, лек сен кулмасанг.
 Хазонмасми ёшлик баҳори,
 Агар менга насиб қилмасанг.

Севиб сени адолар бўлдим,
 Нахот бир сас – садо бермасанг.
 Ғамга тўлдим, гул каби сўлдим,
 Агар менга насиб қилмасанг.

Учраштирди бизларни недан?
 Недан бунча бағрим тилмасанг.
 Дунё тонсин дунёлигидан,
 Агар менга насиб қилмасанг.

Етар, калбда мангу кетарсан,
 Нетар бир зум елдек елмасанг.
 Айтгил, ўзинг қандай чидарсан,
 Агар менга насиб қилмасанг.

Вовайло

Эй, Ёр, эшит, шеър айтай,
 Тақдир тортса узилмас
 Уялмасанг бой бўлгин,
 Кўнгилдаги ризвонлар
 Садокат, аҳд, паймонлар
 Сўз кадрига етмасга
 Ринд замонда чин шоир
 Шоирнинг мартабаси
 Сиртмоқ сўзин лаънати
 Омонларнинг шуҳрати
 Қадринг кулочимчамас,
 Туну тонгнинг нисбати
 Ишқинг гуноҳимчамас
 Хайр сўзин маъноси
 Ҳайрати-ю ёлқини
 Кимга айтсам дардимни,
 Хуржун айлаб дунёсин,
 Тўнғизларни дўст тутиб,
 Инсон мақоми, номи
 Ҳақнинг ҳайбати, жоми
 Бу дунёда банданинг
 Нафосатли баҳори,
 Бир-бирига санчгани –

соемъ бўлгин, сой бўлгин,
 тирдек таранг ёй бўлгин.
 догин суйган ой бўлгин,
 пушмонларда кетдими?
 дostonларда кетдими?
 сўздан макон бўптими?
 бўлмоқ осон бўптими?
 шаъндай арзон бўптими?
 арқонларда кетдими?
 қурбонларда кетдими?
 қаҳринг қулоғимчамас,
 оқарган сочимчамас,
 ёки ардоғимчамас,
 хайронларда кетдими?
 жайронларда кетдими?
 ўз дардини пеш қилса,
 қалбини ҳам меш қилса,
 мўр-малахни хеш қилса...
 хайвонларда кетдими?
 хоқонларда кетдими?
 қилар иши на эди?
 қаҳҳор киши на эди?
 ханжар, ниши на эди?

Огуланган орзулар армонларда кетдими?
 Соф, самимий туйғулар пайконларда кетдими?
 Қировда қолган ғунча ифор тутса, не ҳайрат?!
 Учар юлдузга бокиб хумор тутса, не ҳайрат?!
 Сўнгра бутун оламини ғубор тутса, не ҳайрат!?
 Ҳаё акси ҳаёсиз тобонларда кетдими!?
 Ширин лутфу каломлар забонларда кетдими?...
 Кимдир нигорон бунда, кимдир ногирон бунда,
 Тўрт мучаси соғларнинг қалбида сурон бунда,
 Гоҳ мажруҳ имон бунда, гоҳ уйғоқ виждон бунда,
 Ҳалолу ҳаром янглиш давронларда кетдими?
 Лавҳ-ул Маҳфуздан келган фурқонларда кетдими?
 Ҳаёт тонгдек соф эрур, тур, ғафлати нимадир?
 Ўзи зулм қилганга сўнг шафқати нимадир?
 Муҳаббати нимадир, ё нафрати нимадир?
 Ушшоқнинг жунунлари гирёнларда кетдими?
 Мастларнинг паймонаси мастонларда кетдими?
 Ҳар ким ҳам ёлғизланиб, руҳи ёлғизлаб борар,
 Умри ўтиб бораркан хар онни сизлаб борар,
 Маънисин излаб борар, мандек олислаб борар...
 Ман этилган майллар мужгонларда кетдими?
 Васлнинг васикаси хижронларда кетдими?
 Сени топган дунёдан ҳеч бир қиймат топмадим,
 Сендай гўзал бирор-бир зебу зийнат топмадим,

Суврату сийратидек
 Севги деб адашганим
 Охирзамоним келиб
 Иззати бор ашкнинг ҳам
 Ҳис-туйғулар буржида
 Тўхта, юзингни бурма,
 Бир Ишқ этдим, айт, шу он
 Чин Ёрга бағишловдим,
 ёруғ тийнат топмадим,
 тўзонларда кетдим?
 хазонларда кетдим?
 зимистонда мисли шам,
 рашк эрмиш буюк олам.
 барисини айлаб жам
 ёлгонларда кетдим?
 ёронларда кетдим?

Имдод

Шафқатсиз шамоллар, чиркин хаёллар,
 Чечак япроғига битилган тарих.
 Миш-мишга айланиб қолган аёллар.
 Дахо сувратини ушлаб турган миҳ.

Қоронғи кечалар, кўрқинчли тунлар,
 Зимистон бағрида роҳатбахш висол.
 Қатағон аталмиш жохил тўлқинлар,
 Қайтадан шеър завқи ва сирдош хилол.

Сотқин шаббодалар, маккор насимлар,
 Хур сўзни кишанлаб кўмган иштибоҳ.
 Маддохлар ҳар лаҳза ичган қасамлар,
 Эрк учун ҳар замон яратилган чох.

Синган рух, чатнаган ишончлар хақи,
 Жувонмарг умидлар, акашак диллар,
 Манкус муҳаббатлар, манқуртлар ақли...
 Сени деб барига кўнганим – йиллар!

Шукрки, бариси ўткинчи бунда,
 Ёки мен ўтарман тарих ёқалаб.
 Мен – дунё, хастаман телба жунунда,
 Имдод бер, табибим, ҳабибим, ё Раб!

**Мирзапўлат
ТОШПЎЛАТОВ**

ОДАМЛАР

Ҳикоя

Куёш ўз тафтини дўлдек ер юзига тўкади. Баъзи жойда кўп, баъзи жойларда камрок. Зариф билан Шариф яшайдиган маконда куёшнинг иссиғи кўпрок: ерлар кизийди, қумлар қайнайди. Ҳамма соя-салкин жой излайди.

Зариф билан Шариф ана шу сербарг тутнинг тагидан бошқа жойни ёқтирмайди. Иккаласи чорпояда ёнбошлаб узундан-узок суҳбат куради. Зариф умри бўйи “рахматлар” ёмғири остида яшади. Одамлар орасида бўлди. Шариф катта лавозимларда, йиғинларда, одамлардан баландда, улардан узокда яшади. Тўймаъракаларга танлаб-танлаб борди. Ишдан кетди-ю борадиган жой тополмай қолди. Ҳаммининг назаридан қолди. Илгари Зариф унга “якин” йўлолмасди. Тақдирни қаранг энди шу Зариф билан кунни ўтказлади. Усиз бу дунё тор кўринади. Зарифга елимдек ёпишиб, унинг суҳбатини эшитилади. Зариф курмағур ўқитувчи бўлмаганми, доим оғир, фалсафий, аммо бор гаплардан гапиради. Ана, яна бошлади.

Зариф ҳассага таяниб инқиллаб-инқиллаб костюмини икки томонида осилган темир-такалардан тўла “орден” деб аталмиш матоҳларнинг оғир юкидан аранг юриб келаётган Болта калга қаради.

– Келяпти, энгил торгтиси келганда. Дарди оғир, кўкрагидаги ана у шакир-шукурлардан ҳам оғир. Сеникидан ҳам оғир.

Шариф елкасидаги белбоғ билан кўзини артди.

– Нимасини айтасан, унга қийин. Менинг дардларим унинг юрагидаги юкнинг олдида “челуха”. Майли, жим юр, ёрдам берайлик. Қурғурни қара, йиқилай-йиқилай, деб келяпти.

– Ўзинг аранг юрасану, ёрдам берармишлар. Эсинг кеч кирди-да, жўра. Ёрдам берадиган одам раҳбар бўлиб босар-гусарингни билмай юрганнингда дўстларингга, одамларга ёрдам беради. Энди ўзинг ёрдамга муҳтожсан. Бутун вужудинг азобдан титрайди. Ўтир, яна белинг ушлаб қолмасин. Ўтмишинг азобида юрибсан.

Шариф Зарифга тик қаради. Томоғига нимадир тиқилди. Кўзига ёш олди.

– Кўп юзимга соласан-да, ўтмишимни ўйлайвериб ўзи ухлолмайман. Бу

Мирзапўлат ТОШПЎЛАТОВ – 1950 йилда туғилган. Тошкент давлат университетиинг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Юракдаги сир”, “Беором тўлқинлар”, “Санам тоғидаги гулхан”, “Ойни ахтараётган бола”, “Тонг оқариб келарди”, “Занжир”, “Бахт юлдузи” каби китоблари чоп этилган.

азобларни сен кўрмайсан, сен билмайсан. Уйкумда ҳам, юрганымда ҳам ҳаловат йўк. Мени қўй, бор Болта плюмётчига ёрдам бер. Жони чиқай-чиқай деб келяпти. Тортаётган азоби меникидан минг чандон ортик, унга мархумлар тинчлик бермаяпти...

Зариф ўрнидан туриб, Болта плюмётчини қўлтиқлаб, кўрпачага ўтказди. Болта плюмётчи хансираб аранг нафас оларди. Бир пиёла чой ичиб, сал ўзига келди. Тўртинчи дардман олим Тўра пайдо бўлди. Олим Тўра пешонасига кўзойнагини тақиб, кўлидаги тошни силаб, даврага қўшилди. Такаллуфсиз бориб тўрдаги бўш кўрпачага ўтирди. Чорпоя ёнида оқиб турган сувга қаради.

– Да, одамлар ерни, меҳмонхонани аҳволи оғир. Дод, деб юбормаганига ҳайронман. Бир силкиниб ҳаммамизни улоқтирмаганига ҳайронман. Меҳмонхонанинг карами кенг, одамлар. Оқизиб қўйган сувлари, мева тўла боғлари, дастурхонимиз тўла ноз-неъматларига қаноат қилмаймиз. Мана, сизларнинг таналарингизда сув бўлмаса нима қиласиз?! Курук тарашага айланасиз. Вужудингизда қон айланмаса-чи?! Ҳеч киммасиз. Ернинг ҳам вужудида сув қолмаса, темир, олтин, кумуш ернинг ушлаб турган вужуди қолмаса нима бўлади?! Меҳмонхона таназулга юз тутади. Расвои олам бўлади. Оз бўлса-да биз яшайдиган меҳмонхонага раҳминглар келсин! Меҳмонхонанинг бағрини илма-тешик қилдик, одамлар! Меҳмонхона барбод бўлса, ҳаёт ҳам поёнига етади, – деди-да шарт ўрнидан турди. Хайрни насия қилиб, осмонга қараганча кетди.

Тўра геолог кўздан узоклашгунча орқасидан қараб туришди. Болта плюмётчи оғир хўрсинди. Кўзини рўмолча билан артди.

– Дунё кизик, тушунарсиз экан.

– Дунёни тинч қўй, одамлар десанг тўғри бўларди, – деди Зариф. Чой қуйиб, Болтага узатди. – Томоқни хўллаб ол, ҳали кўп гапирасан, жўра. Шариф билан мен эшитаман, бошқаларни билмадим. Одамлар ҳозир пул топиш билан овора. Сенинг гапинг сариқ чакага арзимайди.

– Кесатасан-а, кесат! Мен нима қилай, “от”, “агон” дегандан кейин отаман-да. Уруш дейишди, урушга бордим. Плумёт беришди, душманни отасан, дейишди. Умримда кўрмаган одамлар қаршимда пайдо бўлди. Бошлигим, “Агон”, деди. Шундай тириллатиб отдим, шундай отдим, – хассани плумёт қилиб айлантирди, – душман дегани тутдек тўкилди. Бирови олдинга, бирови орқага йиқилиб жон берди. Бир дақиқада одам бўлиб одам бўлган одамларни бир сонияда умрига нукта қўйдим. Дод-войлаб, чинқириб жон беришарди. Плумёт ажал сочарди. Одамларнинг қадри чумолича ҳам эмас экан, биродарлар. Бир-биримиз билан гап талашмаган, кўришмаган, сўқишмаган одамлар бир-биримизни ўлдирардик. Бу не кўргилик бўлди, одамлар?! – Орденларини кўрсатади. – Булар жаллодлимиз эвазига азобланиб юришим учун берилган юклар экан. Жуда кўп одамларни ўлдирганман. Уларнинг руҳи мени тинч қўймапти, кўз ўнгимдан кетмаяпти. Нима қилай мен ўлдирмасам, улар мени ўлдиришарди-да, жўралар! Жоҳил, тўймак амалдорларнинг буйруғи билан бир-бирини кўрмаганлар, бир-бирларини ўлдиршсалар-а, одамлар. Мен кеч тушундим. Азобларим бир дунё, – дея, йиғлаб юборди.

Чакмоқ чақиб шаррос ёмғир ёғди, йўк, осмон йиғлади. Болта плумётчи хассасига суяниб кетди. Шариф билан Зариф осмоннинг йиғисига қараб, мунгли сукунат қўйнига чўкди. Узокларга нигоҳ ташлашди. Чойдан ичишди.

– Кел энди, ўзимизнинг гурунгни қилайлик, Шариф.

Улар юрагини бўшатиб кетишди. Энди мен сўйлай, – дея Зариф гапга тушиб

кетди: – Инсон дунёга йиғлаб келади, йиғлаб кузатилади, дейишади. Шарифбек, нима дейсиз, бу ибора эскиргандек, чамамда. Инсон йиғлаб келади. Дўстим, мен сизга айтсам йиғлаб кузатилади, – деган ибора эскиргандек. Илгаригидек, ота-боболаримиз, она-момоларимиз жўр бўлиб, жамоа-жамоа бўлиб, оламини титратгудек, “Онам-эй, отам-эй, бизни ташлаб кетинг-эй!” деб, истиробли йиғлаб кузатишлар ўтмишга айланди. Энди одамларнинг дийдалари тош қотди. Кўзларни темирдек қаттиқ жонсиз нигоҳ босди. Қариндоши, ота-онаси, яқинларининг бу дунёдан ўтишлари ҳам оддий ҳолдек, чумоли каби қадрсиз бўлиб қолди, Шарифбой! Фарзандлар, ака-укаларнинг юраклари жиз этмай бемалол кинодан, тижоратдан, чойхонадан, турли-туман овқатлардан сўзлашади. Илгарилари жанозага келганларни йиғламагани бўлмаган бўлса, энди йиғлаганини топиб бўлмайди. Қабристонда телефонда гаплашади, кулишади, тинимсиз тижорат хақида гаплашишади. Бу кўргиликдан калбингиз чилпарчин бўлдимиз? Эҳ, одамлар. Марҳумларни хурматини килиб, мунгли сукут сақланарди. Энди дийдалари темирдек қотган бу одамларга, марҳумни охириги манзилга кузатиш билан тўй маросимларини фарқи йўқ бўлиб қолди. Одамлар, одамийлик қаерда қолди,” деб бақиргим келади. Номигагина келиб, марҳуму, марҳумаларнинг болаларига, “Бандалик”, деб ҳамдардик билдиришади. Жанозага ҳам танлаб боришади, Шарифбой. Раҳбар бўлганингизда сиз ҳам шундай бўлгансиз. Марҳумнинг боласи амалдор бўлса, тумонат одам келиб, кўчаларга сиғмаган. Ҳар қалай шунисига ҳам шукур. Бу меҳмонхонага йиғлаб келиб, ёниб кетиши ҳам бор экан, бошида. Сиз раҳбарлик курсисида бўлганингизда бу заминнинг мезбонлигини, ўзингизни меҳмонлигингизни, яъни ҳамма қатори келиб-кетадиган бир йўловчи эканлигингизни унутгансиз. Эсингиздами, мени кабинетингиздан хафа килиб чиқариб юборгандингиз. Дунёнинг ишларини қаранг. Энди сиз ҳар куни эшигимни қокасиз. Менга боғланиб қолдингиз. Бошқалар сизни хушлашмайди. Ҳамманинг дилини оғритиб қўйгансиз. Шундай бўлишини билганингизда бошқача одам бўлардиз? Шариф бошини аянчли тебратди, оғир хўрсинди.

– Киши адашар экан. Раҳбарликнинг сеҳри кўзни кўр қиларкан. Зарифбой, сиз ҳақсиз. Аммо фойдасиз. Давом этинг, мен эшитавераман. Илгари мени эшитишарди, – Рўмолчаси билан кўзёшини артди, чой қуйиб ичди. – Гапираверинг.

– Мен ҳам дунёга йиғлаб келганман, ота-онам, қавм-қариндошлар меҳмонхонага келишимни кулиб, хурсанд бўлиб нишонлашган, – йиғлайди – Шарифни елкасига уриб – “Йиғламанг, ҳозир ҳеч ким йиғламайди, биров кўриб қолмасин, эшитаясизми” хурсандчилик билан кутиб олишган-ку. Базм килиб нишонлашган-ку! Кичкина одамча бўлгансиз. Ҳали дунё ташвишларини билмай, йиғлашни, “она”, “ама”, “ота”, “бобо”, “ака”, деб тилинг чиққан. Атак-чечак қадам ташлаб, одамлар дунёсига киргансан. Жўра, сендек, сенинг ота-онангдан бошқа одамлар ҳам яшайди. Меҳмонхонага келади-кетади. Дунёга янги меҳмон келса, ота хурсанд, она хурсанд, ака-опалар хурсанд. Ширин боланинг, ширин дамлари, қўлдан-қўлга ўтади, ерга қўйишмайди, еру қўкка ишонишмайди чўлпиллатиб юзидан ўпишади. Одамча ўпишлардан безган. Шундай килиб, кеча-кундузни, кундуз-кечани қувиб алмашаверди. Одамча анчагина улғайди. Уяладиган, тортинадиган ёки тескариси, ўжар, тантик, ерга урсанг, осмонга сакрайдиган болакай одамга айланди. У энди ширинликлар, тансиқ овқатлар егиси келади, ейди. Мактабга борди. Одамлар сафига қўшилди. Ўқиди. Катта одам бўлди. Бири министр, бири ҳоким, бири доктор, бири тижоратчи, бой

бўлди, қолаверса, энг гўзал қизларга ёр бўлишди. Кўпларининг шундай қилиб орзуси амалга ошди, баъзилариники йўқ. Оддий хизматчилик насиб қилди. Менга муаллимлик яхши-да, хозиргача хурматдаман. Сиз ҳам роса топдиз, қоплаб топдиз, лекин қанорлаб топширдиз. Одамлар қизиқ-да. Яна, яна, бойлик ортидан чопишди. Бу дунё вақтинчалик макон эканини, қолаверса, меҳмондек келиб, меҳмондек кетишини унутишди. Одамлар пул, доллар, олтин йиғишди. Қават-қават уйлар қуришди, тўймади. Яна, яна, – деб, жон ҳалак югуришди. Бир-бири билан ака-укалар, опа-сингиллар мерос таллашди. Кетар кунларини унутишди. Бир кунини зўрга, эртадан кечгача қора меҳнат қилиб ўтказаётган одамлар ҳам бу дунёдан кетар вақтларини ҳамма катори унутишди. Бой ҳам, камбағал ҳам, раҳбар ҳам-умуман келганлар бир кун кетиш, ҳамма учун баробар эканини унутиб бораётган одамлар. Бу дунёга меҳмон эканини кетар аснода сезиб олиб, “Оҳ!” дейди: – Келиб, кетарканман, нечун қанча-қанча гуноҳ қилдим, хиёнат қилдим, дилларга озор бердим, меҳмон бўла туриб, меҳмонларга озор етказдим. Вох! Ҳеч ким бу оламга мезбон бўла олмади экан. Емай, едирган, ичмай, ичирган, бутун борлигини бахшида этган фарзанд аталмиш одам, мархумни тезроқ тупроққа топшириб, меросни бўлишга шошиб турган фарзандлар вақтни сабрсизлик билан кутишаркан, худди сизнинг кўрнамак болалариздек. – Зариф пиёлага чой қуйиб, ичди: Бошқа пиёлага чой қуйиб, Шарифга узатди. Шариф унсиз йиғлаб, тинимсиз кўзёшларини артарди.

– Бўлди, бўлди, қилинг! Зарифбой. Шундай ҳам одам бўлиб келиб, одам бўлмай кетаётганим етар. Меҳмондорчилигимиз ҳам поёнига етиб бораётганга ўхшайди. Минг гапирсангиз ҳам энди кеч. Ҳа, жуда кеч. Майли эртага чиқарман, мабодо чиқолмасам, ўзингиз бош-кош бўлинг. Болаларга ишонмайман. Сизга ишонаман. Худога шукур, ҳар қалай сизни яна топдим-ку! – Шариф шарт туриб, кетди. Зариф унинг орқасидан бошини қимирлатди. Хаёлга чўмди, йиғлагиси келди, тўйиб-тўйиб йиғламоқчи, юрагини бўшатмоқчи бўлди, бўлмади. Кичкина сочикқа ўралган икки дона сомсани набира келтириб бобони олдига қўйди:

– Бобожон, еб оларкансиз. Момом бериб юбордилар.

– Ўзи едимиз?

– Йўқ. Буни мен, ўзимникини олиб келдим.

– Ўзинг ея қол, болам.

– Иккитасини едим.

– Нима гаплар болам, уйда?

– Уйни дадамга ўтказиб берсангиз, кейин момом билан сизни қариялар яшайдиган жойга жойлаштирарканлар. У ерда овқат, иккингиизга хона берармиш. Мен кейин қимни момо, бобо дейман?! – Қизалоқ йиғлади, Зариф йиғлади, осмон ҳам йиғлади меҳрсиз меҳмонлар дастидан...

– Нурбек амаким яхши одам эканлар. “Ота-онамни ташлаб қўймайман, ўзим олиб кетаман”, дедилар. Шу амаким жуда яхши одам-а!

Зариф бир нуқтага тикилганча жим эди.

**Каримбой
ҚУРАМБОЕВ**

Абдулла Қодирий ва қардош халқлар адабиёти

Адабиётда шундай сўз санъаткорлари борки, ўз халқининг фахри, севимли ёзувчиси бўлганидек, жаҳон адабиётида ҳам номи ҳурмат билан тилга олинади. Машҳур ёзувчи Абдулла Қодирий шундай беназир истеъдод соҳибидир. Таникли шарқшунос олим Э.Е.Бертельс таъбири билан айтганда, Абдулла Қодирий ўзигача дунёда тан олинган бешта романчилик мактабини олтинчи – ўзбек романчилик мактаби билан бойитди. Қозоқ ёзувчиси Мухтор Аvezов: “Абдулла Қодирий романлари йигирма йилларда гўё текис саҳрода тўсатдан Помир тоғлари вужудга келгандай пайдо бўлди. Қодирий асарларини Қурмонғози ёки Чайковский куйлагандай дам олиб, мириқиб, гашт қилиб ўқийсан”, деб ёзди. Тожик адиби Жалол: “Мен Абдулла Қодирий асарларини гарчи ўттизинчи йилларда ўқиган бўлсам ҳам, улардаги қаҳрамонларни ҳозирга қадар унута олмайман, асарлар мохир заргар томонидан ясалган буюм янглиғ жилоланади”. Туркман адабиётининг йирик вакилларида бири Берди Кербобоев мамнуният билан ёзади: “Ўзбек ёзувчиси Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар”ини, “Меҳробдан чаён”ини ўқиб, улардан ибрат олмасдан “Дадил қадам”ни бошлай олмаган бўлардим”.

Абдулла Қодирий ва унинг романлари ҳақидаги бундай фикрлар кўп. Ҳар бирининг мазмун-моҳиятига, адибнинг буюклиги, асарларининг бекиёс таъсир кучи, бадиий-эстетик хусусиятлари ҳақидаги фикрлар сингдирилган. Айниқса, ёзувчининг романлари Марказий Осиёда жуда машҳур. Қозоқ, туркман, тожик, қирғиз, қорақалпоқ адабиётларида роман жанрининг пайдо бўлиши ва юксалишида Абдулла Қодирий тажрибаси ибрат мактаби вазифасини ўтагани илмий исботланган ҳақиқат. Жумладан, туркман романчилигининг илк қадамларида “Ўткан кунлар” ва “Меҳробдан чаён” романлари маънавий таянч бўлгани тўғрисидаги қарашлар ғоят аҳамиятлидир.

Маълумки, ўтган асрнинг 20-30-йилларида Тошкент Марказий Осиёнинг илму маърифат ўчоқларидан бири бўлган. Қатор туркман шоир ва ёзувчилари

Каримбой ҚУРАМБОЕВ – филология фанлари доктори, профессор. 1942 йилда туғилган. Муаллифнинг “Ўзбек-туркман адабий алоқалари”, “Бердақ ва ўзбек адабиёти”, “Адабий таъсирдан ижодий хосликка” каби ўнлаб монографиялари чоп этилган.

Тошкентдаги турли ўрта махсус ва олий ўқув юртларида таҳсил олган. Йиллар ўтгандан сўнг туркман адабиётининг атоқли ижодкорлари бўлиб етишган Оғахон Дурдиев, Нурмурад Сарихонов, Ота Қошутов, Хўжанафас Чориев, Хидир Деряев, Ота Ниёзов, Берди Султонниёзовларнинг бадий адабиётга қизиқиши, ижоддаги биринчи қадамлари Тошкентдан бошланган, десак хато бўлмас. Биласизки, ўша йиллар Абдулла Қодирий романлари халқимиз орасида жуда оммалашган давр эди. Мантиқан ўйлаб қарасак, романлар ўзбек заминида таҳсил олиб юрган туркман шоир ва ёзувчилари назаридан четда қолмагани шубҳасиз. Биргина мисол. Туркман прозасининг атоқли намояндаси Нурмурад Сарихонов замондошларидан бирининг ёзишича, “Ўткан кунлар” ва “Меҳробдан чаён” романлари ҳамиша Нурмурад Сарихоновнинг ёзув столи устида турган. Улардан керакли жойларини конспектлаштириб ўтирганига ёзувчининг замондошлари кўп марта гувоҳ бўлганини матбуотда ёзишди. Айниқса, Хидир Деряевнинг кейинчалик катта ёзувчи бўлиб танилишида ўзбек адабий муҳитининг роли ғоят муҳимдир. Хидир Деряев 1905 йилда ҳозирги Туркменистоннинг Марв вилоятида туғилди. У дастлаб қишлоқдаги эски мактабда савод чиқаргач, мактаб интернатда таҳсил олди. Сўнг, техникумга ўқишга киради. 1922 йилда бу ўқув даргоҳи Тошкентга қўчирилади. Шу муносабат билан бўлажак ёзувчи Х.Деряев ҳам Тошкентга келиб ўқишини давом эттирди. У салкам ўн йил Тошкентда яшади, таълим-тарбия олди, илм ўрганди. Ўрта Осиё давлат университети (ҳозирги Ўзбекистон миллий университети) да ўқиди. Тошкент ҳаёти Х.Деряев тақдирида унутилмас из қолдирди ва катта самара берди. Ёзувчи бунга ҳамиша фахр ва ғурур билан эслар эди. Университетни тугатганидан сўнг у Ашхободга ишга қайтиб, олий ўқув юртларидан бирида ўқитувчилик қилади. Тилшунослик илми билан ҳам шугуллана бошлайди, туркман тили бўйича бир неча дарслик ва қўлланмалар монографиялар яратади. Бу фаолияти учун олим сифатида у Туркменистон Фанлар академиясига мухбир аъзо қилиб сайланади. Ибратли педагогик фаолияти учун унга “доцент” унвони берилади. Туркменистонда шундай унвонга сазовор бўлган биринчи устоз-педагог ҳам Хидир Деряевдир. Тошкент таҳсили, бу ердаги адабий муҳит адиб учун жуда омадли бўлди. Кейинчалик у Туркменистон халқ ёзувчиси фахрий унвони билан тақдирланади. Адибнинг ўзбек адабиёти Абдулла Қодирий романлари билан танилиши ҳам шу даврга тўғри келади. “Ўткан кунлар” ва “Меҳробдан чаён” романларини асл нусхасида ўқиган. Х.Деряевда бу мутолаа унутилмас таассурот қолдиради ва илҳом бағишлайди. Бу таъсир ҳақида у кейинчалик шундай ёзади: “Мен САГУнинг (ҳозирги ЎзМУ) Шарқшунослик факультетини 1931 йилда тамомладим. Ўзбек романчилигига қизиқиш университетда ўқиб юрган кезларимдан бошланган. Ўзбек романчилигининг асосчиси Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар”, “Меҳробдан чаён” романлари менда унутилмас таъсир қолдирди ва илҳом бағишлади. Шу илҳом ва таъсир натижасида бир фикр туғилди. Туркман халқининг ҳам шундай ўтмиши бор-ку, мен ҳам шу ўтмишдан бир роман ёзсам бўлмайми? Бу фикр Тошкентда ўқиб юрган кезларимда ҳам, Ашхободга ишга келганимдан кейин ҳам менга “тинчлик” бермасди. Лекин ёзмоқчи бўлган романимнинг воқеалари, қаҳрамонларини қалбимда асраб юрсам-да 1933 йилгача романи бошлай олмадим. Кейинроқ катта ният билан роман устида иш бошладим”.

Илҳом ва истак. Кўп ижодкорларда бўладиган жараён бу. Хидир Деряев ўзбек

ёзувчиси романларини ўқиб тугатиши биланоқ бирданига роман ёзишга ўтирган эмас. Ижодни ўз халқи ҳаётидан материал тўплашдан бошлаган. Бу жараёнда Абдулла Қодирий романлари туркман ёзувчиси учун кўзгу вазифасини ўтайди. Хидир Деряев шу кўзгудан ўз халқининг ўтмишига назар ташлайди. Ва мавзуга тегishi турмуш фактларини тўплайди, кўнглига тугиб қўйган, гоёвий мақсадига мос инсонлар ҳаётини ўрганеди, ҳар хил тақдирли одамлар билан учрашиб, суҳбатлашади. Ўтган асрнинг етмишинчи йиллари аввалида “Ўткан кунлар” ва “Қисмат” романлари қиёсий таҳлилига бағишланган номзодлик ишим мавзуси юзасидан Ашхободга бориш ва Хидир Деряев билан мулоқот қилиш зарурати туғилди. Бу йилларда ижодкор Туркменистон Ёзувчилар уюшмаси раисининг ўринбосари вазифасида ишлаётган экан. Ёзувчи билан боғланиб, кўнғирок қилдим. Мақсадимни айтдим. Ёзувчи хоҳлаган пайтда қабул қилишини, саволларимга эмин-эркин жавоб бериши мумкинлигини билдирди. Биз Туркменистон Ёзувчилар уюшмасида учрашдик. Мени кўпроқ “Қисмат” романининг ижодий тарихи қизиқтирарди. Бу масала билан қизиқиб сўраганимда, Хидир оға романга асос бўлган икки аёлнинг аччиқ тақдири билан боғлиқ ўзи гувоҳ бўлган воқеани гапириб берди. Бу воқеалар тахминан куйидаги мазмунда эди: ёзувчи ёзилажак романга материал тўплаб юрган кунларида Марв шаҳридаги шифохоналардан бирида ҳаётнинг оғир зарбаларидан кутулишнинг ўлимдан бошқа чорасини тополмай, рухий тушкунликка берилиб ўзини дарёга ташлаган қиз тақдирига дуч келиб қолади. Ва у билан суҳбатлашади. Бу қалтис ҳаракатининг сабабини сўрайди. Иккинчи воқеа ҳам шунга яқин. Аёл қисмати билан боғлиқ. Бир кишлоқ кизини турмушга чиқаришибди. Бироқ кўп ўтмай унинг эри вафот этади, аёл бева қолади. Қариндошлари уни иккинчи марта катта қалин эвазига бошқа бировга узатмоқчи бўлишади. Қиз норози. У севган йигити билан қочиб кетади. Реал ҳаётдаги воқеалар романинг ёзилишига туртки бўлади. Шифохонадаги кизнинг қисмати, бева аёлнинг кўрган кўргиликлари гўё муаллифга ёзилажак романинг “шаклини чизиб бергандай” бўлади. Бу воқеалар ижодий қайта ишланиб романга киритилади. Хидир Деряев қисқа муддатда асарни ёзиб тугатади ва уни “Қонли панжадан” деган ном билан нашрга тавсия этади. Бироқ беш минг нусхада чоп этилган роман босмахонадан ташқарига чиқарилмайди, китобхонларга тарқатилмайди, ўша жойнинг ўзида йўқ қилиб юборилади. Ёзувчининг ўзи эса камоққа олиниб, узоқ муддатга сургун қилинади. Хидир Деряев қарийб йигирма йил камоқда ўтириб, 1957 йилда озодликка чиқади. Мен Хидир оға билан галдаги учрашувимда романинг нашр тарихи ва қатағон қилиниши сабаблари билан қизиқдим. Ёзувчи бу аянчли кунларни, унинг сабабкорларини эслашни истамади. Сездимки, бу мавзуни давом эттириш ўринсиз. Лекин адиб менга романинг биргина нусхасини кимларнингдир ёрдами билан “ушлаб” қолишга муваффақ бўлганини айтиб, китоблари жавонининг бир бурчагида, қоғозга ўраб яшириб қўйган “Қонли панжадан” романини чиқариб кўрсатди. Мен романи ҳаяжон билан қўлга олдим. Лотин алифбосида битилган бу асарни варақлар эканман, беихтиёр Абдулла Қодирийнинг аччиқ тақдири ҳаёлимдан ўтди. “Ўткан кунлар” ва “Меҳробдан чаён” романлари таъсирида ёзилган бу романга меҳрим бўлакча эканлигини ҳис қилдим ва фахрландим. Шундай улуғ ёзувчини, туркман романчилигининг илк намунаси бўлган бу асарни таҳқирлаган, қатағон қилган тузумга нисбатан ўша пайтда

қалбимда изтироб туйғулари акс садо берганини ҳозир ҳам эслайман. Албатта, шу пайтнинг ўзида романини ўқиб чиқиш имкони йўқ эди. Узок йиллар авайлаб-асраб сақлаб келаётган романини ёзувчидан маълум муддатга сўраб олиб ўқишга ботинолмадим. Фақат адибдан романининг муқоваси ҳамда айрим саҳифаларининг фото нусхасини кўчириб олишга изн сўрадим. Хидир оға бу илтимосимга розилик берди. Сабаби, бу факт менга туркман романчилиги Хидир Деряевдан, “Қонли панжадан” романидан бошланган деган фикрни илмий асослаш учун зарур эди.

Хидир оға ҳузурида ўтирар эканман, бир фикр хаёлимдан ўтди. Мустабид тузумнинг адолатсиз сиёсати нафақат бу икки ёзувчи Абдулла Қодирий ва Хидир Деряевни шахс сифатида катағон қилди, асарларини ҳам таҳқирлади, уларни бутунлай адабиёт саҳифасидан ўчириб юборишга уринди. Катағон қурбони бўлган икки адиб тақдиридаги ўхшашлик, асарларининг ҳам бир хил мафкуравий таъкид остида рад этилиши ўша даврдаги ижтимоий-тарихий шароитнинг нобоп сиёсати оқибати эканлигига яна бир бор амин бўлдим. Хидир Деряев камокдан келгандан сўнг “Қонли панжадан”ни қайта ишлади ва 1960 йилда романи “Иқбол” (“Қисмат”) номи билан нашр қилдирди. 1962 йилда унинг иккинчи китобини ёзди. Сўнгги йилларда адиб бу романининг учинчи ва тўртинчи китобларини ҳам ёзиб, туркман адабиёти тетралогияга асос солди. У рус ва бошқа бир неча тилларга таржима қилинди, сахналантирилди, бадий фильм ишланди. Шундай қилиб, Абдулла Қодирий романларидан илҳомланиб ёзилган бу асар туркман романчилигига пойдевор вазифасини ўтади.

Хидир Деряев ўзбек ёзувчиси романларидан ҳар қанча илҳомланиб таъсирланмасин, ўзига хос ижод қилишга, ўз бадий услубига содиқ қолишга эришди. Романлар ҳаёт материали жиҳатидан фарқ қилади, давр ҳам, тасвир объекти ҳам бошқа-бошқа. Туркман адиби романини ёзиш жараёнида хотин-қизлар тақдири, уларнинг оғир шароитлардаги ҳаёт тарзини, бошига тушган қулфатларни бўрттириброк кўрсатишга интилган кўринади. Романининг биринчи варианты “Қонли панжадан”, қайта ишланган иккинчи нусхаси “Қисмат” деб номланиши бежиз эмас. Чунки, роман марказида аёл тақдири, Узукжамол қисмати туради. Ёзувчи, умуман, аёллар ҳаёти тасвирида балки, А.Қодирий танлаган йўлдан юрмадимкин, деган фикр кўнгилдан ўтади. Хидир Деряевнинг “Кўнгил кўнгилдан сув ичади” номли мақоласида келтирилган мана бу фикрдан сўнг бу мулоҳазага ишончим янада ортди: “Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар”, “Меҳробдан чаён” романларининг бош қаҳрамонлари Кумуш, Раънога ўхшаган ўзбек қизлари бошдан кечирган кийинчиликлар туркман қизларининг бошидан ҳам кечган-ку! Шундай мавзуда туркман хотин-қизларининг ҳаётидан ҳам асарлар ёзиш мумкин-ку, деган фикр қалбимга сингиб қолганди. Ана шу таъсир натижасида “Қонли панжадан” деган роман ёздим ва у 1937 йилда чоп этилди”.

Хидир Деряев бу мавзунини ёритишда ўзбек ёзувчисига тақлид қилмади, хотин-қизлар образини яратишда ҳам ўзига хос ижод йўлини танлади. Кумуш ва Раъно тақдири билан боғлиқ баъзи мураккаб воқеалар Х.Деряевни тўлкинлантирган бўлиши мумкин. Лекин муаллиф бу ҳаяжонни романдаги Узукжамол ва бошқа хотин-қизлар образи руҳига миллий ранглари билан сингдира олди. Бу образлар туркман аёлларининг типик вакиллари қиёфасида ўқувчи кўз олдида гавдаланади. Шундай бўлса-да, бир ҳақиқатни айтиб ўтиш лозим деб биламан. “Қисмат”

романидаги баъзи хотин-қизлар образи талқинида “Ўткан кунлар”, “Меҳробдан чаён” романларига яқинлик бор. Масалан, “Қисмат” романидаги Ўғилнозикнинг ўқиш, ёзишни билиши, адабиётга яқинлиги ва ҳавасмандлиги “Меҳробдан чаён”даги Раънони эслатади. Улар ўртасида кўринмас маънавий уйғунлик борлиги тасодифий эмасдек кўринади. Ёки “Қисмат”даги Узукжамол ва Берди муҳаббатини поймол қилишга уринган маккор Энакутининг ҳаракатлари “Ўткан кунлар” романидаги ёсуман Жаннат кампирнинг Отабек ва Кумуш оиласини бузиш учун уюштирган ҳийла-найрангларига ўхшаб кетади. Икки романда ҳам айрим образларни ўзаро боғлаб турадиган диққатга сазовор яна бир мисолга эътиборингизни қаратмоқчиман. “Қисмат” романидаги Субҳон ҳасис образи кўп хусусиятлари билан “Меҳробдан чаён”даги Солих маҳдум образини ёдга солади. Субҳон ҳасиснинг бой бўлса-да, ўта чиқимсизлиги, оиладаги кераксиз тежамкорлиги, эрта-ю кеч бозорда юриб, ҳатто танаввул қилишни ҳам ўзига эп кўрмай, оқибатда ҳолсизланиб, қулаш даражасига етганда ҳам пул сарфлашдан қочадиган бу зикна шахснинг ҳаёт тарзи, чиндан ҳам, Солих маҳдумга жуда-жуда ўхшайди. Хидир оға билан бир суҳбатимизда Субҳон ҳасис, Энакути каби образларни тасвирлашда А.Қодирий романларидаги салбий типларнинг айрим характер қирраларини уларга кўчирганини айтган эди. Албатта, бу ўхшашликларда ҳам ҳар бир ёзувчининг ўзига хос ёндашуви, талқин йўналиши бор. Образлар ташқи ҳаракатлари билан қанчалик ўхшамасин, маънавий-ахлоқий жиҳатдан ҳар бири миллий заминга, миллий қиёфага, миллий фикрлаш тарзига эга шахслардир. Бу эса ҳар бир муаллифнинг образ яратишдаги ўзлигининг белгиси саналади. Яна бир муҳим фикрни таъкидлаб ўтишни истардим. Ҳар икки ёзувчи романларини ўзаро боғлаб турадиган бир омил бор. Бу ўзбек ва туркман ҳаётидаги ижтимоий-тарихий шароитнинг ўхшашлиги, халқлар тақдирининг туташлиги, турмуш тарзи ва урф-одатларининг умумийлигидир.

“Қисмат” романи ўзбек китобхонларига ҳам тақдим этилди. 1967 йилда романнинг биринчи китоби таниқли ёзувчи Пиримкул Қодиров томонидан ўзбек тилига таржима қилинди. 1972 йилда романнинг иккинчи китоби ҳам шу таржимон томонидан ўзбекчалаштирилиб, катта нусхаларда босилди. Роман асосида Ўзбекистон телевидениеси уч қисмдан иборат “Қисмат” номли телеспектакль яратди. Асар нафақат томошабинлар, ўзбек китобхонларида ҳам катта қизиқиш уйғотди, ёзувчини ўзбек адабиётига янада яқинлаштирди.

Хулоса шуки, буюк ёзувчи Абдулла Қодирий романлари таъсирида кардош туркман адабиётида тўнғич роман ёзилди. Жанрнинг илк намунаси пайдо бўлди. Гарчи роман ёзилган даврида кўпчиликка етказилмаган бўлса-да, бу ҳаракат туркман романчилиги таракқиётида эътирофга сазовор ҳаракат эди. Бу анъана сўнгги йилларда муваффақиятли давом этди. Х.Деряевнинг ўзи бир неча романлар, қиссалар эълон қилди. Б.Сейтаков, Б.Худойназаров, Қ.Қулиев, О.Тоғон, Т.Жумагелдиев ва бошқа ёзувчилар жанрнинг мукамал намуналарини яратиб, туркман романчилигини бойитди, таракқиётнинг янги босқичига кўтарди.

Отамнинг кабутарлари

Ҳикоя

Шерзод
ОРТИҚОВ

– Сиз айтган жой шу ер, – деди ҳайдовчи машинани четга олиб тўхтаркан.

Машинанинг ичидан атрофга тикилдим. Кўз олдимда иккита яшил гумбазли бино ва унинг атрофида учиб юрган сон-саноксиз кабутарлардан иборат манзара гавдаланди. Биноларга яқинлашганимда, уларнинг ўртасидаги яланглик ҳам кабутарларга тўла эканини кўрдим.

– Олдинлари бу ерни “Кабутарли мозор” дейишарди, – деди ҳайдовчи ортимдан келиб. – Бу ерда машҳур аллома яшаб ўтган. Бурчакдаги бино ўрнида анча замонлар олдин унинг чиллахонаси бўлган экан.

У кўрсатган бино олдида одам кўп бўлиб, улар навбат билан ичкарига кириб-чикишарди.

– Ҳар куни бу ерга юзлаб одамлар зиёратга келишади, – давом этди ҳайдовчи. – Уларнинг ичида шифоталаб беморлар, узок йиллар фарзанд кўрмаганлар, дунёдан ўтган яқинларининг ҳақиға дуо истаганлар, хонадонига кут-барака сўраб келганлар учрайди. Улар ўша чиллахонага кириб, домлага Қуръон тиловат қилдиришади. Ҳовлида юриб, мана шу кабутарларга дон сепишади. Орқа томондаги мозорга кириб, авлиёларнинг қабрини зиёрат қилишади.

Мен уни диққат билан эшитсам-да, очиғи икки кўзим ва бутун диққат-эътиборим оёқ остида дон териб юрган кабутарларда эди. Улар худди отамнинг альбомида тасвирлангандек эди: оқ-қора ва кулранг, бири-биридан нафис, беғубор, одамга маъноли боқувчи ва бироз хуркак.

– Мехмон, мен машинада бўламан, – деди ҳайдовчи ортга кетишга чоғланаркан. – Айланиб бўлгач, чиқарсиз.

У кетгач, ердаги донларни териб ейиш билан банд бўлган кабутарларга яқинлашдим.

Четда ориқ кампир дон сотарди. Дон сотиб олдим. Орқа-олдимга карамай ерга дон сепайганимни кўриб, кабутарлар мени ўраб олишди. Осмонда учиб юрганлариям пастга тушиб, уларнинг сафига қўшилишди. Бир зумда сон-саноксиз кабутарлар орасида колдим.

Шерзод ОРТИҚОВ – 1985 йилда тугилган. Фаргона политехника институтини тамомлаган. Ҳикоялари республика матбуотида эълон қилинган.

Кўп ўтмай, қўлимдаги халта бўшади. Ўриндикқа ўтирдим.

Кабутарларни кузатарканман, фотоаппаратимни олиб уларни бир неча марта суратга туширдим. Бу ишни якунлагач, портфелимни очиб, ичидан отамнинг альбомини олдим. Альбомда чизилган кабутарлар билан атрофимдаги кабутарларни солиштирдим. У ердаги расмлар остига ёзилган қайдлар ва саналарни қайтадан кўздан кечирдим. Остига “04.06.1995” сана қўйилган кулранг кабутарнинг расми ёнига “Қадрдоним, фарзандим бугун биринчи синфга борди”, деган ёзув қайд қилинганди. Остига “02.11.2001” санаси қўйилган оқ кабутарнинг расми четида, “Кеча деразадан осмонга қарагандим худди сени кўргандек бўлдим, оппоқой”, деган ёзув бор эди. Уларнинг ичида бу сафар эътиборимни кўпроқ тортгани оқ-кора, семиз кабутарнинг расми бўлди. Отам унинг остига “07.06.2006” санасини қўйиб, ёнига, “Бугун магазиндан шоколад олгандим, қоғозига кабутар тасвири туширилган экан, у худди сенга ўхшаркан, момиквой”, деган ёзувни қайд этиб ўтганди.

Алломанинг чиллахонаси олдида одам қолмагач, ўрнимдан туриб ўша ерга кирдим. Ичкарида хонанинг тўридаги кўрпа устида бошига салла ўраган, соч-соқолига оқ тушган домла ўтирар, унинг каршисидаги кўм-кўк духоба ёпилган хонтахта устида Куръон ва тасбех турарди.

– Келинг, таксир, – деди домла мени илиқ қарши олиб.

– Отамнинг руҳига бағишлаб Куръон ўқитмоқчи эдим, – дедим унинг саволомуз нигоҳини кўргач.

Домла Куръон ўқишни бошлади. Уни тингларканман, дам ўтмай отам кўз олдимга келди. Чикагодаги “Нортвестрн Мемориал” клиникасининг онкология бўлимида ўтган унинг сўнги кунларини хаёлимдан ўтказдим. Ўшанда бош мия саратони сабаб санокли кунлари қолиб, бошидаги сочлари бутунлай тўкилиб кетган ҳолда, озиб-тўзиб, кўзлари киртайиб каравотда ётаркан, отамнинг ёнида кўпинча мен колардим. У доим менинг қўлимни ушлаб ётар, унга қошиқда сув ёки суяк овқат берсам, тамшаниб, кўзлари пирпираб менга тикиларди. У менга нимадир демоқчи бўлар, лекин тилдан колгани учун гапиришга қурби етмай, оғир нафас олганча хирилларди, холос.

Унинг ёнидан ҳеч каерга силжимас эканман, деворга ўрнатилган телевизор пультаини олиб, ўзимни чалғитиш учун ундаги каналларни бирма-бир титкиладим. Бир пайт отам ўнг кўлини кўтариб, телевизор томонга қараганча фарёд ургандек паст овозда хириллади. Телевизордаги каналда кабутарларни кўрсатишарди. Дастлаб унинг хирилашини бошқа каналга ол, деб тушунибман. Бошқа каналга олгандим, отам энди асабийлашиб кўлларини ҳадеб кимирлата бошлади.

– Кабутарларни кўрсатаётган канални қайтар, – деди онам отамга яқинлашиб, уни тинчлантираркан.

Ўша канални қайтардим. Отам кабутарларни кўргач, дарров тинчланди. Лекин, кўллари ҳамон калтирар, онам ушлаб турган жағи титрабди.

– Рамазон, кабутарларингизни соғиндингизми? – деди онам кўзларидан бирор нарсани уқимоқчи бўлиб. Отамнинг кўзларидан ёш чиқиб кетди...

– Менимча, отанг кабутарларини соғинибди, – деди онам менга юзланиб. – Биз туғилган Марғилонда “Кабутарли мазор” деган жой бор эди. Отангнинг болалиги

ўша ерда ўтган. Ёшлиги ҳам. У ерда сон-саноксиз кабутарлар бўларди. Отанг уларни жонидан ортиқ кўрар, кўп вақтини улар билан ўтказарди. Мени ҳам у ерга кўп олиб борган. Дон сепаиб кабутарларнинг қорини тўйдирардик, уларга тикилиб хаёл сурганча соатлаб ўша ерда ўтирардик.

Отам жимгина онамни эшитиб ётарди. Эшитиш жараёнида унинг гапларини озми-кўпми англлар ва эҳтимол шунинг учун бўлса керак кўзларидан шашқатор ёш тинмай оқар, қўллари билан нуқул каравот тўшагининг четини ғижимлаганча ўрнидан туришга уринарди.

Домла тиловатини яқунлагач, дуо учун қўл очди. Мен унга эргашдим. Иккимиз юзимизга енгил фотиҳа тортдик.

– Сўраганда айб йўқ, – деди домла шундан сўнг менга кўз кирини ташлаб, – ўғлим, мусофирга ўхшайсиз.

– Америкаданман, – дедим унга ўзимни таништириб. – Аммо ўзбекман. Ота-онам шу ерда туғилган. Марғилонда бир муддат яшаб, “қайта қуриш” йилларида Америкага кўчиб кетишган.

Домла олдидан чиққанимда, осмоннинг киёфаси тундлашганди. Осмонда қора булутлар сузиб юрарди. Чиллахона олдидаги бир туп чинорнинг сариқ барглари эсаётган шамол таъсирида тинмай оёқ остига тўкиларди.

Барглари эзиб ўтаётганимда, Чикагода ўтган болалигимни хотирладим. Отамнинг айтишича, улар Америкага кўчганда мен онамнинг қорнида бўлган эканман. Отам ўзи болалар уйида вояга етгани учун менга меҳри бўлакча эди. Ҳар дам олиш кунни мени ё “Чикаго Буллз” баскетбол жамоасининг ўйинларини томошасига ё табиат музейига олиб борарди. Кинотеатрга ҳам кўп тушардик. Кечалари мени эртақ ва маталлар айтиб ухлатарди. Ишдан бўш пайтларида, хонасига қақриб олиб менга ўзбек тилини ва шахмат ўйнашни ўргатарди. Ўша кезлари у менда жудаям қувнок ва ҳаётидан мамнун инсондек таассурот қолдирганди.

Соғинч ёки хижрон каби одам боласида кўп учрайдиган ҳисларнинг бирортасини унда кўрмаганман. Тўғри, баъзида отам “Чикаго Буллз”нинг ўйинини кўриб, пиёда уйга қайтаётганимизда ёки ёз кунлари пешайвонда чой ичиб ўтирганимизда осмонда қушлар галаси пайдо бўлса ғалати бўлиб, маъюс тортиб қоларди. Бу шунақанги тез содир бўлардики, у бирорта латифа ёки қизиқарли воқеани айтаётган жойида дарҳол тилдан қолган одамдек жим бўлар ва унинг руҳиятида юзага келган ногаҳоний ўзгариш шу билан бир неча кунгача давом этарди. Баъзида отамни тонг пайтида деразани ланг очиб, узок-узокларга тикилиб турганини кўрардим. Ўшанда ҳам осмонда қушлар учиб юрар, отам уларнинг ҳаракатларини берилиб қузарди.

У олмос савдоси билан шуғулланадиган фирмада ишларди. Иши кўплигидан кўпинча уйда ҳам ишларди. Гоҳида кечалари хонасининг эшиги тиркишидан пойлаб уни қузарардим. Уни юзидаги терларини артиб ишлаётганини кўрсам раҳмим келарди. Аммо орада танаффус қилар ва танаффус пайти ҳозир мени ушлаб турган альбомига тикилар қўлини жағига тираганча қалам билан унга ёзув-чизувлар қилиб ўтирарди. Ўшанда альбомга кабутарларнинг расмини чизганини кейин билгандим.

Отамнинг вафотидан сўнг, ҳар кунни кечқурун мана шу альбомни варақлаб чиқардим. Хонамдаги чирокни алламаҳалгача ўчмаганини кўриб, кўпинча онам хонамга кирар ва менга қўшилиб кўзларида ёш билан альбомни томоша қиларди.

– Менимча, отанг ватанини соғинган қайтиб боришни хоҳлаган, – дерди онам. Кабутарларини кўргиси келган.

Ёмғир куйиб юборди. Машина томон юрдим. Мени кутавериб хайдовчининг кўзи кетиб қолган экан. Тўсатдан эшикни очгандим, у чўчиб куш уйкусидан уйғониб кетди.

– Чикдингизми? – деди у кўзларини ишқалаб.

Йўлда ёмғир янаям тезлашди. Машинанинг ойна артувчи мосламаси унга урилаётган ёмғир томчиларини артиб улгурмасди. Ёмғирнинг шаштини кўриб, бироз хавотир билан кабутарлар ҳақида ўйладим. Уларни ёмғир остида қолиб кетишиди, деган хаёлга бордим. Сал ўтиб, ёмғирдан жон сақлагани уларга пана жой бордир, деб ўзимни тинчлантирдим. Аммо бу узокқа бормади. Сон-саноксиз кабутар ёмғирда қаерда жон сақлайди, пана жой кўрмадим у ерда, деган хаёл бир зумда онг остимда ғимирлай бошлади.

– Бирор нарсангизни унутиб қолдирибсизми у ерда? – деди хайдовчи машинани ортга қайтаришини илтимос қилгандим.

Зиёратгоҳга қайтиб келгач, машинадан шошиб тушдим. Кабутарлар масканига айланган ялангликка қадамимни тезлатиб бордим. Бирок у ерда кабутарлар йўқ эди. На ерда, на осмонда. Улар худди қаергадир изсиз йўқолгандек эди. Нима қилишимни билмай бирпас ёмғир остида бошим котиб турдим.

– Бирор нарсангизни унутибсизми?

Чиллаxonанинг эшигидан чиққан домла сўради.

– Кабутарлар қаерга кетишиди? – дедим унга хайрон бўлиб.

Домла тушунмагандек менга кўшилиб атрофга назар ташлади.

– Ҳеч қаерга кетишгани йўқ, – деди кейин хотиржам тарзда. – Чиллаxonанинг томига қаранг. Ўша ерда уларнинг ини бор. Улар ўша ерда.

Мен чиллаxonанинг томига қарадим. Аввалига пана жойни кўзим илғамади. Сўнг тунука гумбаз билан том орасидаги кафтдек-кафдек қаторлашган туйнукчаларни кўрдим. Улардан кабутарлар бир-бирининг пинжига кирганча, бошларини чиқариб ташқарида ёғаётган ёмғирни кузатиб туришарди.

– Кабутарларнинг ҳаммаси ўша ерга сиғадими? – дедим хавотирим тарқаб, кўнглим жойига тушаркан.

– Албатта, – деди у ёмғир хўл қилган юзини дастрўмоли билан артаркан. – Узок йиллардан бери улар ўша ерда бир оила бўлиб яшашади.

Меҳмонхонага қайтганимда, устибошим ивиб кетганди. Сувга тушган мушукдан фарқим қолмай аҳволимни кўриб, меҳмонхона хизматчисини менга сочиқ тутди. Социкка артинарсанман, Америкага кўнғироқ қилиш учун у ердаги навбатчи менежерга буюртма бердим. У дарров мен айтган рақамларни териб, онамни улаб берди.

– Ойи, – дедим гўшакдан онамнинг таниш овози келгач. – Отамнинг кабутарларини бориб кўрдим. Улар худди альбомда тасвирлангандек экан.

Онам нимадир демокчи бўлди, лекин овози чиқмади. Сездим, онам йиғлапти...

Шифохона

Ҳикоя

Байрам АЛИ

Ҳаёт – барча беморлари бошқа палатага ўтишини орзу қиладиган шифохонадир.

Шарль Бодлер

Уни шифохонага эндигина жойлашган кунларимда, палатамнинг эшигини қоқишга тараддуланиб турган пайти илк марта учратгандим. Ўшанда орқа тарафдан етиб келиб томоқ қирар эканман, у мен томонга ўгрилди-ю, хижолатдан дув қизарди.

– Ассалому алайкум, – деди тутилиб. – Эшигингизни тақиллатмоқчи эдим, ухляптиларми, деб...

– Бехижолат! – уни ноқулайликдан чиқариш учун жилмайдим. – Кундузлари ухлайдиган одатим йук, ҳатто ёмғирли кунда ҳам... Кираимизми?

– Йўғей, раҳмат, – кулибгина рад этди у. – Кўрмайсизми ёмғирни, юракни эзиб юборди... Ҳамшира сизда ўқигани китоблар борлигини айтганди...

Ўзим билан уч-тўрт дона китоб олиб юрадиган одатим бор эди. Ҳолбуки ёлғизликни суяман, зерикканимда китобларгина ҳамсухбатим бўлади. “Ҳозир”, дея хонам сари йўналарканман, тўхтаб ундан сўрадим:

– Қанақа китоб ўқимокчи эдингиз ўзи? Насрийми, шеъримми?..

– Топилса, шеърим...

Унга ўзим суйган шоирлардан бирининг “Сайланмаси”ни чиқариб бердим. Укол қилишга келган ҳамширадан унинг нега бу ердалиги ҳақида сўрагандим, енгил яллиғланиш туфайли ётганини айтди.

Китоб бизни бир қадар яқинлаштириб қўйди. Энди биз у билан залда, ё ошхонада учрашиб суҳбатлашиб турар, назаримда бу хол иккимиз учун ҳам кўнгилли эди. Баъзан бундай қиска суҳбатлардан қониқиш топмай узун йўлак охирига териб қўйилган стуллардан бирига ўтириб палатасидан чиқиб, менга кўзи тушишини кутардим. Аксар пайтларда эса унинг ўзи шу ўриндикка чўқиб, хаёл суриб турганига гувоҳ бўлардим.

Йўлак охирига бориб ўтирган эдим, у қўлида мен берган китобни ушлаб, ёнимга келди. Саломлашиб, қаршимга ўтиргач, китобимни узатди.

– Ўқиб чиқдим. Раҳмат сизга.

Байрам АЛИ – 1991 йилда туғилган. “Машиий хизмат кўрсатиши” коллежини тугатган. “Болангман, дунё”, “Кўз ёмғирлари” номли китоблари чоп қилинган.

– Ёқдими?

– Ёқди. Бу шоир одамнинг туйғуларини худди микроскопда кузатгандай йириклаштириб кўрсата олади.

– Рост айтасиз, – бу гапдан мамнун бўлдим. – Мен шоирнинг айрим шеърларини ўқиб, ўзим ҳақимда кўпроқ нарса билаётгандай бўлавераман...

– Биласизми нима, – у нимадир эсига тушиб қолгандай жонланди, – кеча хонадошимнинг телефонида айнан унинг шеъри билан айтилган қўшиқни эшитиб қолдим. Қизиқ, аввал ҳам кўп эшитганман бу қўшиқни. Аммо ҳеч бу қадар эътибор қилмаган, таъсирланмаган эканман. “Фақат буни этолмам ошқор, сиз ёққансиз менга ҳамиша”, деб қуйларди хонанда аёл... хайрат ва ҳаяжон ила шеърдаги жумлани икки-уч қайта такрорлади у.

Мен ҳам мисрани тилга олдим.

– Ҳа, дарҳақиқат, – дедим ўйланиб. – Шу бир оғиз жумлада канчалар дард, қанча изтироб, ҳаётий фожиа жо бўлган...

У ўз ҳаёлларидан чўчиб кетган каби сачраниб менинг ўйчан юзимга тикилди.

– Қандай оғир... – деди сўнгра қайғу билан. – Умр бўйи кимнидир севиб ўтсангу, бу ҳақида ўзига айтмасанг, айтолмасанг...

– Аксинча бўлганда-чи?!.. – беихтиёр тасаввурларимга эрк бердим мен. – Кимнидир сева олмасангу, умрингни унга бахшида қилсанг...

– Ҳа-а... Сиз... Сиз ҳам кимгадир қўнғил қўйганмисиз?

Унинг саволи нечоғлик тасодифий бўлмасин, изтироб ва самимият қоришиб кетган ҳазин овози бирлигида табиий бир вазият юзага келганди. Шундай бўлса-да, юрагимнинг туйқус бодраб кетганини сездим. Бироқ нима деб жавоб қайтаришни билмасдим. Нима ҳам дей? Ҳеч бири поёнига етмаган, оқибатда кўп жойлари эсимдан чиқиб қолган ишқий саргузаштларим тўғрисида гапирайми унга? Ёки бирга тушган суратимизни ҳалигача асраб қўйганим – мактабда шундоқ ёнгинамадаги партада ўтириб ўқиган синфдош киз ҳақида суйлаб берайми?

– Қўнғил қўйганимдан қўнғилим қолганлари кўпроқ... – бемаънидан-бемаъни жавоб ихтиёрсиз равишда тилимдан учди. – Ўзингиз-чи? – дедим яна бу етмагандай. – Ўзингизда?.. Ҳалиги... Қўнғил...

– Қўнғи-ил!.. – хўрсинди у. Ғамли кўзларини эса кўзларимдан узмади. – Билмадим, қандай тушунтирсам тўғрироқ бўларкин сизга... Йўқ, умуман тўғри бўлармикин?..

Мен унинг маънос кўзлариги термилиб савки табиий ҳаяжон оғушида турар, ўзимда унга нисбатан руҳан яқинлик туяр, қафтларим билан сутга чайилгандек оппоқ юзларидан, узун қора сочларидан силаб меҳрибонлик қилгим келарди. Аммо сассиз эдим. Сассиз... ва ҳамон тош қотиб турардим.

Биз тарафга юриб келаётган аллакимнинг қадам товушлари эшитила бошлаганда у сесканиб тушди. Шошилиб ўрнидан туриб, хайрлашмасдан хонасига кириб кетди.

Эрталаб арчилган олма пўчоқларини ташлаш учун ошхонага борганимда унга яна дуч келдим. Одатий сўрашиш учун оғиз жуфтловдим ҳамки, унинг жонсарак туришидан нимадир демоққа тайёрланаётганини пайқаб тўхтаб қолдим.

– Кечаги учун... узр... Кечиринг... – деди сўнг қатъиятсизлик билан.

Мен унинг нега кечирим сўраётганини, нима демоқчилигини, не сабабдан йиғлаб юборгудай эзгин кайфиятда турганини сира тушунолмасдим. Ахир кеча орамизда нима гап ўтди, нима воқеа рўй берди хижолат бўлишга, надоматга арзийдиган?

– Нега кечирим сўрайсиз?.. Унақа, ҳеч бир...

– Кеча хонамга қайтгач ўз-ўзимдан жуда уялдим, ёмон кўриб кетдим ўзимни... – у тин олиб гапида давом этди. – Янги ҳаёт остонасида туриб... Ахир фотиҳам...

Ҳамон ҳеч гапни тушунмасдим. Унинг узук-юлуқ гапларидан англаганим шу бўлди: у яқинда турмушга чиқар экан ва афтидан, менинг ҳали айтилмаган муҳаббат таклифимни такиклаб қўймоқчи. Бироқ, нега бундай қилади, ахир ҳалича унга дил изхор қилиш фикри менда йўқ эди-ку?

Эхтимол ўша лаҳзада юзимда аянч манзара билан табассум қотган лабларимнинг қийшайиб туриши сиргдан қараган одамга кулгили кўрингандир. У яна нимадир гапни айтмай-айтай деб турди-ю, бардоши етмади, шарт бурилиб эшигига қараб юрди.

Энди кунларимнинг ҳаловати йўқолган эди. Билолмасдим нега бундай, лекин мен маъюслан-маъюс ҳислар чўғида беомон тоблана бошладим. Шу билан бирга у ҳақда кўп ҳаёл сурадиган бўлдим. Унинг нега ўшанда кечирим сўрагани-ю, нима сабабдан бунчалик тушкунликка тушгани эса ҳануз менга жумбок эди...

Унинг бу қилигидан ғурурим чиндан оғридими ёки ғурурли эканимни атай кўрсатмоқчи бўлдимми, билмайман, мавҳум туйғулар исканжасида қанчалик қийналмайин ортик йўлакка териб қўйилган стуллар ёнига бормаи қўйдим. Ҳар сафар қизиқиш ва умид билан хонам эшигидан шу стуллар томон мўралаб, унинг ҳам борганини кўрмасдим.

Ниҳоят бир гал мен уни шифохона ҳовлисида ёлғиз юрганида учратиб, сўз қотдим:

– Кетадиган кунларингиз яқинлашиб қолдими, дейман?

У гапришимни кутмаганди чоғи, кўзларимга ялт этиб қаради ва юзига қизиллик югурди.

– Ҳа, яқин қолди... – деди пастгина товушда.

– Сизнинг биринчи даволанишингиз экан. Мен эса касалхоналарда кўп ётганман. Ўзи шундай... Сўнги кунларнинг ўтиши қийин кечади.

– Рост, шундай, шекилли...

Ўша куни биз бироз гаплашиб турдик. Шифокорлар куннинг совуклигини айтиб дашном беришгандан кейин, хайрлашишга мажбур бўлдик.

Эртасига китоб ўқиб ўтиргандим, ҳамшира келиб у мени сўраётганини айтди. Чикдим. У мени ўша стуллар ёнида кутиб ўтирган экан. То боргунимча мен томонга қарамади.

– Салом. Тузукмисиз? – дедим, ёнига бориб стулга ўтирар эканман.

– Салом... Яхшиман, раҳмат. – У ҳорғин жавоб берди. – Жуда ғалатиман-да, – юзимга тикилиб, ўзини жилмайишга мажбурлаб гапирди сўнгра. – Ўша куни – сизга нималар деб ташлабман-а. Қаттиқ ранжигандирсиз?

Унинг овозидаги изтиробни туюб, тағин вужудимда титроқ уйғонди. Ўша... Шоирнинг шеърлари ҳақида гаплашганимиздагига ўхшаш титроқ... Узунроқ гапирсам буни билдириб қўйишдан чўчидим.

– Ҳеч, – дея олдим, холос.

– Нега бундай деганларимни сўрамайсизми?

– Аҳамиятсиз.

– Аҳамиятси-из?... – оғринган ва таъна қилаётгандай бир алфозда сўради у. Кейин яна ўксикдан-ўксик жилмайди. – Яхши... Чакиришимдан мақсад... Мен... Мен бугун кетаяпман. Бирпасдан кейин... Машина келгач, кетаман.

Юрагим “шиғ-г!” этиб кетди. Аммо ичимдагини сиртимга чиқармадим.

Жилмайдим ва:

- Ўн кун ҳам ўтиб кетди, денг, – гапирдим пинагимни бузмасдан.
- Ўтиб кетибди...
- Хў-ўп... Майли, бўлмаса!
- Хайр...
- Бизни эслаб турарсиз?
- Эслаб тураман.
- Яхши боринг.
- Сиз ҳам ёдингиздан чиқарманг.

Мен азбаройи ўзимни ҳеч нарса бўлмагандай тутишга уришиб изимга қайтдим, хонамга киргач, бўғзимдан титрокли бир хўрсиниш сирғалиб чиқди. Негадир мажолим қуриб деворга суяниб қолдим. Рухимда мавҳум бир ғалаён кўпди. Бир маҳал йўлакдан икки ҳамширанинг суҳбати эшитилди. Гаплардан англаганим шу бўлдики, уни олиб кетиш учун унаштирилган йигити келган эмиш! Ўзимни қанчалик лоҳас сезмай, уни яна бир бор, охириг бор кўргим келди. Жуда-жуда истадим кўришни. Танамдаги сўнгги қувватимни йиғиб, йўлакка чиқдим. Ундан шифохона ҳовлисига. Шифохона ҳовлисида у кўринмас, фақат энгил машинанинг ёнида гавдаси ҳарбийларни эслатадиган, юзидан ўзига ишонч ва совуқконлик балкиб турган бир йигит атрофни нописанд кузатиб турарди. “Унаштирилгани шумикан? Ёши каттага ўхшайди-ку?..” иккиланиб қолдим мен. Шу пайт у ҳам чикиб келди. Чикиб, менга кўзи тушиши билан олдинига такка тўхтади. Сўнг мен тарафга юра бошлади.

– Гулистон! – йигит тутатиб кетган қора қошлари остидан менга ижирғангандай қараб кўяркан, уни уришиб берди: – Бўлақолсанг-чи, энди!

У шоша-пиша кадамини йигит томон йўналтирди-ю, машинанинг орқа эшигини очиб, ўриндиққа жойлашди. Улов ўт олганида мен машина деразасидан унинг уятдан ловуллаб турган юзини, бироз кимтилган, аламдан ғалати тусга кирган лабларига кўзим тушди. Эҳ, шу мушфиқ ҳолатида асирага ўхшар эди, у! Туйқус ниманидир бой бераётганимни ёки тузатилмас бир хатога йўл қўйганимни ҳис қилдим. Аста-аста елиб бораётган машинанинг изидан кадам босдим. Босавердим... Хаёлимдан у билан биринчи марта қандай кўришганимизу, шу ўн кун ичида қилган барча суҳбатларимиз ўтар, тасавурум кўзгусида маъюс туйғулар жимир-жимир қилган сирли-сеҳрли кўзлари акс этарди. Унинг ҳалигина “Нега бундай деганларимни сўрамайсизми?” дея сўраганини, менинг эса “аҳамиятсиз”, деб рад этганимни эсладим... Қизиқ, у менга нима демокчи бўлди экан ўшанда? Мен меров нега гапиршига изни бермадим... Ҳа, айнан менга ўхшаган аҳмоқларнинг “Аҳамиятсиз”лари туфайли ҳар ўнта одамдан тўққизтаси бахтсизлик чоҳига кулаб кетса керак!

...Мижжа қокмай орттирган тунимнинг эрта тонгида шифокор хонамга кириб келди. Кўзларимга тикилиб, киноямонанд илжайди:

- Бугун уйингизга кетишингиз мумкин! Мана, соғайиб ҳам қолдингиз!

Фронтвик

Ҳикоя

**Абдулатиф
АБДУЛЛАЕВ**

Ҳар йили май ойи мактабимизда уюштирилладиган йиғинда кишлоқнинг икки уруш қатнашчиси иштирок этар, қулоғи батамом битган Худоёр бобо келиши билан пинакка кетар, назаримда у буни атайдан қилар, шу зайл ўзича оғир хотираларга берилишдан тийиларди. Уруш воқеаларини асосан Эшқобил бобо айтар, ўзи аллақачон саксондан сакраган бўлса ҳам далли-ғўлли эди. Битирадиган йилимиз Худоёр бобо баҳорга етмади. Довуча туғиб қолган ўрик тагига қўйилган стол-стулда директор билан ёнма-ён ўтирган Эшқобил бобо ўзини аллақандай ёлғиз ҳис қилар, ҳар йили пинакка кетиб ўтирса ҳам ёнида бўладиган қуролдоши йўқлигидан унғайсизланар, гўё, ҳалиям ўлмай юрганга хижолат тортаётгандай ўқувчиларга тишсиз милқларини кўрсатиб аянчли жилмайиб кўярди. Эски микрофонга ҳар галгидай, ҳеч ким ҳушламайдиган, ўқитувчи-ю ўқувчилар билан бирдай қасдлашиб юрадиган оксоч директор ўринбосари эга чиқди. Опамнинг айтишича, бундан йигирма йил илгари у намоз ўқигани учун отасини урган, ҳатто қариялар уйига элтиб ташлаган. Мактабда ҳам рўза пайтлари эринмасдан ҳар бир болага сув ичириб чиқаркан. Эл орасида “юмалоқ хатчи” лақабли калтабақай, қориндору гўштдор қоратоб юз, қўнғир кўзи бу ўқитувчи маънавиятдан сабоқ ҳам берарди. У микрофонга пуфлади, томоғини қириб, витор билан даврага қараб олди:

– Мана, Оллога шуқурки, ушбу мухтарам санада Иккинчи жаҳон урушида ғалаба қозонганимизга фалон йил бўлди, – деди тупук сачратиб, худди ўзи жангда қатнашиб келгандай. – Номинг ўчгур қирғинбарот неча сафдош ўртоқларимизни қаро ерга кўмди... Кўзларимиздан селларимизни жоладай оқизиб, қон қақшатти ва...

Директор малолланиб, томоқ кирди. Ўринбосар ҳозирок тўртинчи марта пенсияга ҳайдаладигандай, шошганча сўзни бу йилги якка иштирокчига берди. Эшқобил бобо зумда хотираларга берилди:

– Ўн олти ёшимда пронтга жўнадим. Бизнинг тумандан бир қунда қирк етти кишини олиб кетишди. Илк бор Украинада жангга кирдим. 1943 йилга келиб

Абдулатиф АБДУЛЛАЕВ – 1984 йилда туғилган. Ўзбекистон Миллий университети ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. Ҳикоялари республика матбуотида эълон қилинган.

душманни чекинтирдик. Венгиристон, Руминистон, айникса, Бухористонда каттик жанг бўлди-ей... Қишлоқдошлардан олти кишигина омон қолдик... – Бобо ўйга чўмди. Сўнг кулимсирашга ҳаракат қилди. – Максиминка деган взвод командиримиз бор эди. Уни Махсим ака дердим. Менга жуда кўп нарсаларни ўргатган...

Ҳикоя ҳар йили такрорланса-да, ўқувчилар ҳаяжон билан тинглар, факат бу сафар оксоч ўринбосар нутки чала колгани учун энсаси котиб ўтирарди. Вокеалар ривожии Максим аканинг унга: “Агар тирик қолай десанг, оёғинг етган жойдан бирон нарса олма. Тилла, пул, аёлга қўлингни теккизма. Этигинг тешилиб қолган бўлса ҳам ўликнинг оёғидан янгисини ечиб олма. Муҳими, ғирром бўлма”, деган жойига келганда оксоч истехзоли кулди. Ўзича минғирлаб: “Ҳа энди, куни битмаган-да, бўлмаса бундай ҳалолчи одам озмиди?” деб қўйди. Бобо замону маконни унутган, жўшиб давом этарди:

– Бунинг исботини кўп ўтмай кўрдим. Бир сафар Будапиштда бомбадан қочиб туркман ва рус аскарлари билан бир тилла дўконига беркиндик. Учаламиз учун Махсим аканинг сўзлари конун эди. Бомбардимон тинганда, тиллалар тўкилиб ётган бўлса-да, бирон нарса олмасдан у ердан чиқдик. Аммо етти-саккиз сапдошимиз қўйинларини тўлдиришга тушиб кетди, денг. Бизнинг кайтариғимиз кор қилмади. Улар дўкондан чиқиши билан устига бомба тушиб, ҳаммаси ўлиб кетди-ей...

– Эсиз тиллалар, – ноўрин кулги кўтаришга уринди ўринбосар. Чунки бу вақтда директор иш билан қўзғалганди.

– 1945 йили Прагада эдик, – бобо яна беихтиёр эътиборни ўзига тортди. – Роса қирк кун каттиқ жанг бўлди. Кутилмаганда уруш тамом бўлганини эълон қилишди. Йиғлаб юбордим... – Бобо шу жойга келганда ҳикоясини тўхтатди, ўзи чиндан ҳам йиғлади, ўқитувчилар овутишди, ўқувчилар гул тутишди...

* * *

Лекин отамга эргшиб пахта хирмонига бориб, Эшқобил бобонинг бу ердагилар эшитмаган ажиб бир ҳикоясини тинглаганман. Терим маҳали хирмонга қоровуллик қиладиган отамни одамлар бироз диний илми бўлгани учун ҳурматлаб “Махсум” дер, Эшқобил бобонинг ҳам унга ихлоси тушганди. Ўшанда бобо ҳозиргидан бошқача, қандайдир маънос ҳолда, худди совқотгандай, елкасига ташлаб олган бекасам чопонга ўраниб ўтирарди:

– ...Нима қилай, Махсимжон?! Уйга қайтапман, деб учгиларим келиб турганда поезд бошқа томонга йўл олиб турса. Жанжал кўтардим. Олдимга ким келса уриб-сўқдим. Ўлғудай калтакландим. Ахир алам қилади-да. Янги взвод командири – Петровни ёмон кўриб қолдим. Ўзиям фашистбашара эди. Кейин билсак, бизни Япон билан урушгани опкетган экан. Командирнинг темир интизоми ҳамманинг жонига текканди. Гўё биз кеча келган аскару бир-иккини билмайдигандай... Айникса, мен билан ўчақишиб қолди. Икки ярим сутка ухлатмади. Учинчи куни оқшом вишкага постга қўйди. Кундузи ўлғудай машқ қилганимиз учун жуда толиққан эдим. Ярим тунда кўзим илинибди. Юзимга келиб тушган тепкидан гангиб қолдим. Оғиз-бурним қонга тўлди. Командирнинг қаҳрли кўзлари ялтираб турарди.

– Эрталаб отиласан! – деди кескин оҳангда. – Сенга ўхшаган песни деб бутун

взвод кирилиб кетиши керакми? Мудраётганингни кўриб атай кузатиб турдим. Тур ўрнингдан!

Бу гапдан кейин ростдан ҳам ўрнимдан туролмай қолгандим. Петров бизнинг бўлинмадан олисроқда жойлашган, ичимиздаги ягона аёл бўлмиш медсестра Веранинг чодирни томон кетди. Ётиб-туриши у билан эди. Наҳс босгур, ҳатто юз-кўлини ҳам ювмасди... Хуллас, уйқум учиб кетди. Бу ярамас айтдим, бажаради. Нахотки, куним битган бўлса? Махфий гуруҳда бўлганимиз учун ҳеч кимга арз қилолмайман. Ўйлайвериб, каллам қизиб кетди. Ишонсангиз, шу тобда душман бостириб келишини, тезроқ жанг бошланишини истардим. Бирон айғокчи келиб колармикин, деб тонгга қадар мижжа қокмай йўл пойладим. Чарқок енгиб, тагин мудрабман, денг. Ҳар хил кўрқинчли тушлар кўриб ётибман. Тушимда душман бостириб келаётганмиш. Милтигимга таяниб алаҳсираб уйғондим. Ғира-ширада бир шарпа кўринди. У белгиланган биринчи чизикқа етмасиданок бақирдим:

– Тўхта! Паролни айт!

– Нима, эсингни еганмисан?

Кимдир яшин тезлигида кулоғимга шипшигандай бўлди: “Ё у, ё сен! Агар ҳозир уни отмасанг, бироздан кейин ўзинг отиласан”. Нима дейсиз, Махсимжон, шу гапни шайтон айтганмикин?...

Отам индамади. Назаримда, нима дейишни-да билмади. Шукрулла чўпон воқеанинг давомига қизиқиб, Эшқобил бобони қистади.

– Хўш, кейин-чи?

– Аввал Махсимжон гапирсин-чи? – у астойдил жавоб кутарди.

– Ҳей прантовик, – энди Бердирахмат бобо жеркиди. – Махсим қаяқдан билади кулоғингга ким шипшиганини. Аввал маталингни тугат-да, кейин муҳокама қилайик.

– Кейинми? – бобо ўзгариб борарди. – Бўйруқни такрорладим. Ундан паролни сўрадим. У эса паролни айтмади.

– Барибир отиласан, аҳмоқ, – деди у нописандлик билан бостириб келаркан. Чайқалиб юришидан мастлигини билдим. “Нима қилсам экан?” дея ичим ёниб борарди. Шарпа эса қондани юз фонз бузиб турибди. Аввал икки кўзимни юмдим. Кўз олдимдан нон тишлатиб йиғлаб қолган ота-онам, қишлоғимиз, шу кўриниб турган Қамайтета, хуллас жуда кўп нарса ўтди. Аста бир кўзимни очдим. Бармоғим титрарди.

– Паролни айт! – деб қаттиқ бақирдим. У индамай келаверди. Мен балки уйқутираётгандирман, деб ўйладим. Тушимми, ҳушимми, ҳеч идрок этолмасдим. Тепкини босиб юбордим. Ўқ унинг бошига текканини кўриб, қарахт ўтириб қолдим... – Бу иш гўё ҳозир содир бўлгандай бобо саллани бошини чаңгаллади. Қолганлар ҳам жимиб қолишганди. Биринчи бўлиб унга Бердирахмат бобо юпанч берди:

– Тўппа-тўғри қилгансан. Ахир у қондани бузди, сени махфий хизматдаги аскарни менсимади. Бунинг устига...

– Кейин-чи? – қизиқишимни яширолмадим мен. Аввал отам, кейин улар менга қарашди. Шу чокқача даврадагиларнинг ҳеч бири у ёғини сўрамаган шекилли, ҳамма яна фронтовик бобога қарашди.

– Кейин... Менга орден беришди. Уни кўмиб ташлаганман...

Нега бундай қилганини тушунолмаган бўлсам-да, унинг ўйчан кўзларига бокиб, ўшанда қандайдир хатолик бўлганини ҳис қилдим. Сукутни Эшқобил бобо бузди:

– Махсимжон, менга шу ишнинг ечимини айтсангиз. Кечалари тушимга Петров киради. Устимга бостириб келаверади. Қочолмай терга пишиб кетаман. Ахир нима қилишим керак эди?!

– Эшқобил бува, ўзингизни кўпам қийнаманг-да, – тасаллидан бошлади отам. – Ҳаммамиз ҳам гуноҳкор бандамиз.

– Демак, менинг гуноҳим оғир. Буни ўзимам сезардим...

– Одам бир нарсани ҳадеб ўйлайверса, тушигаям шу киради-да, тўғрими?...

– Энди нима қилсам бўлади?!

Отам нима дейишни билмай қолганди. Шукрулло чўпоннинг далдаси, Бердирахмат бобонинг таскин-тасдиғи Эшқобил бобонинг қулоғига кирмади. Қайноқ кўзёшини тиёлмай ўрнидан кўзгалди. Эшагига минаётиб мункиб кетди. Хайр-маъзурни ҳам насия қилиб кетиб қолган эди ўшанда.

* * *

Мана, ҳозир ҳам унинг кўзларида ёш. Балки у Петров учун йиғлаётгандир. Эҳтимол... Шундан бери Эшқобил бобони ҳар кўрганимда, отамга берган жавобсиз саволлари ҳақида узоқ ўйлайман. Олдимда бир савол кўндаланг бўлади: “Хўш, унинг ўрнида мен нима қилган бўлардим?! Башарти бобо сингари қарахт ҳолда бўлмай, хушёр турсаму, командиримни таниб қолсам, айна пайтда бир соатдан кейин беҳуда ўлиб кетишимни билсам, қандай йўл тутардим?!” Билмадим...

*Фақат ўзинг яхши ўрганган,
яхши биладиган нарсалар ҳақида ёзини,
ёзганда ҳам салимий ва рост ёзини керак,
тасвирланган ҳолат инсон қалбини ўртаб
қобурсин, воқеликни баҳолашга ёрдам берсин,
ўқувчи бошидан кечирган воқеликнинг
бир қисмига айланиб қолсин.*

Эрнест ХЕМИНГУЭЙ

Адибнинг вафоти

Хикоя

**Нодирабегим
ИБРОҲИМОВА**

Бир марта юрак хуружини енгиб ўтган ёзувчининг кўнглини авайлашарди, аммо у саратоннинг қок ўртасида саратондан вафот этди.

Ўша лаҳза, касалхонада унинг ёнида ҳамширадан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Ҳамшира ҳартугул, адибни танир, ҳикояларини ўқиган, шу сабабдан бошқа беморлардан кўра унинг ёнида ҳозир турар, оғзидан бирор сўз чиқармикин деб ҳалак эди.

– Аёлингиз келди, ичкарига кирсинми? – унга берган охириги саволи шу бўлди.

Адиб бошини сарак-сарак қилди. Аммо эшикдан кўзларини узмади.

Фарзандлари етиб келганида у аллақачон рихлат қилганди. Тобут елкама-елка бўлиб, қабристон сари йўл олди.

Уч-тўрт кун ўтиб, қабр устида бир талай мактублар пайдо бўлди.

– Сизга ёзган, аммо жўнатмаган мактубларим, – деди уларни олиб келган кимса хўрсиниб.

Ўлганининг орқасидан ўлиб бўлмайди. Кунлар ўтиб бу шумхабар ёзувчини одамлар унутди, ой ўтиб мухлислари бошқа китоблар ўқий бошлашди, йил ўтиб оиласи ҳам ўз орзу-ташвишлари билан бинойидек яшаб кетишди. Фақат ўша кимса унинг қабрини ҳар куни зиёрат қилишдан, ҳақиқа дуо ўқишдан тўхтамади. Кўлидан унинг китоблари тушмасди, ёзган асарлари ёд бўлиб кетганди. Адибнинг руҳи ҳам буни сезди: уни тушларида кўп йўқларди.

Ёзувчининг олтмиш йиллик юбилейи Ижод уйидаги мухташам залда ўтказилди. Адиб бу ерга кўп марта келган: бошида тўғаракларга ҳаваскор сифатида, сўнг ашаддий китобхон, кейинроқ иктидорли қаламкашга айланди, йиллар ўтиб минбарга чиқиб ижод ҳақида ўз сўзини айтолди, илк китобининг тақдироти ҳам шу ерда бўлди. Аммо кейинчалик у танилишга, олқишларга, обрўга кизикмай қўйди. Адабий муҳитдан узоқроқда, тинчликда, сокинликда ижод қила бошлади. Ёлғизликда ёзилган асарлари одамлар меҳрини қозонди. Унга олис-яқиндан хатлар

Нодирабегим ИБРОҲИМОВА – “Йилнинг энг яхши ёш ижодкори” мукофоти совриндори. 1989 йилда туғилган. Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети Халқаро журналистика факультетида таҳсил олган. “Ёнингдаги бахт”, “Жодугар ёхуд минг йиллик ҳаёт”, “Зулм ва муҳаббат” номли китоблари нашр этилган.

келарди. Хатлар ичида уни ёзишга ундайдиган номалар талайгина эди, аммо улар ичида биттаси азиз эди.

...Бугун мухлисларнинг шу каби мактубларини олиб келган адибнинг рафикаси унга сўз беришларини ҳаяжон билан кутяпти. Катта зал машхур ёзувчи-ю шоирлар, раҳматли эрининг мухлислари, зимдан уни устоз деб билган шогирдлари билан тўлган, фарзандлари ҳам олд қаторда оталарини ёдга олаётган ижод ахлининг эътиборидан мамнун бўлганча фахрлиниб ўтиришарди.

– Раҳматли турмуш ўртоғим адабиёт учун ҳаётини бағишлаган эди, – адибнинг рафикаси сўз берилгач, у газеталарга берган интервьюларидаги ўша ёд бўлиб кетган жумлаларни такрорлай бошлади. – Оиласига ҳам ғамхўр эди. Кечаларни тонгга улаб ёзган қанча романларини бугун халқ севиб ўқимокда. Ҳа, бундай пайтларда ҳаминша ёнларида бўлардим. Китобларини энг аввало, ўзим ўқиб чиқардим, ютуқ ва камчиликларини очик айтардим. Ҳозир ҳам кутубхоналарига қўл теккизим йўқ, қўлёзмалари шундоқ иш столида турибди, гўё бир кун эшикни очиб кириб келадигандек, тугалланмаган ҳикоясини яқунлаб қўядигандек туюлади менга.

Шундан сўнг аёл мухлисларнинг номаларидан сатрлар ўқиб берди. Қарсақлар янграгач, кўзларига ёш олиб жойига қайтди. Қанийди, шу эътибор, шу обрў тириклигида бўлганида эди, хаёл қилди у. Анча яхши яшаган бўлармиди!..

Бир пайт эшик ёнидаги ўриндикда ўтирган ғамгин аёлга қўзи тушди. Аёл ҳам унга қараб турган эди, аммо шу заҳоти кўзларини яшириб, рўмоли билан юзининг унга кўриниб турган тарафини ёпгандек бўлди. Адибнинг рафикаси кизаринди. Юрагининг бир чети ғижимланиб, ўнғайсизланди. Қўлидаги хатларни маҳкам қиса бошлади. Иккинчи гал қараганда, ўриндикда ҳеч ким йўқ эди. У бироз тин олиб, яна хотира кечасини кузатишда давом этди. Кузатаркан, ҳаётининг бир қисми кино лентасидан кўз ўнгидан ўта бошлади.

* * *

– Бу ёзганларингиздан бир тийин ҳам фойда йўқ! – аёл жаҳл билан тунги қораламалар устига тап этиб урди. — Сиз ҳам бошқаларга ўхшаб уй солсам, машина олсам, хотинимни чет элларга обориб айлантирсам демайсиз! Билганингиз фақат китоб, ёзганингиз фақат китоб!

У ихчам кутубхонага қараб қўлини бигиз қилди:

– Ош-ион бўладими булар? Ёзувчилар уюшмасига аъзо эмассиз! Сиздан ёшлар аъзо бўлгани қачон эди! Ҳатто шогирдингиз ҳам бугун давраларни тўрида ўтирибди шеър ўқиб!

– У шогирдим эмас, — бепарво жавоб қайтарди адиб.

– Уйимизга келганмиди, китобига сўзбоши ёздириб кетганмиди? Биринчи китоби чиққанмиди ўша ерда? Мана, энди аъзо бўлиб сизни чангида қолдириб кетди.

– Омадини берсин.

– Сиз ҳам ҳужжат топширинг, одам! Нега Дўрмондан дача олмайсиз, нега навбатда туриб уй олмайсиз?! Ёзувчиларга берилаётган имкониятлар фойдаланиб-фойдаланиб қолмайсизми? Битта шеър ёзиб, қиммат мошинали бўляпти одамлар. Нечта китоб ёздингиз шу чоққача? Еттита! – эрининг жавобини кутмай яна шанғиллашда давом этди у. – Нечтаси чиқди? Иккита, холос! Гонорар олдингизми шунга? Йўқ! Нима эмиш, пул учун ёзмайманмиш! Нима кераги бор, унда бу ёзишларни? Ишлаётган рўзномангиз кошки, тузукроқ ойлик тўласа.

Адиб бу гапларни тинглаш ўрнига бош қашиб, қоғозга ёзган жумлаларини ўчириб, қайта ёзишга киришди.

– Жим тур озрок. Якунини битириб олай.

– Аввал саволларимга жавоб беринг!

У ноилож бошини қоғоздан кўтарди:

– Мен уй олиш, машина миниш учун ёзмайман. Сен барибир тушунмайсан. Агар шу мақсадда ёзганимда... Йўқ, таввасур қилиш қийин буни. Данғиламда ховли-ю, машина керак десанг, эртагаёқ Россияга кетаман. Уч-тўрт йил мардикорлик қилиб топиб келаман шу пулни. Лекин зинҳор, айтиб қўяй, зинҳор сатрларидан мой оқиб турган унака асарлар ёзмайман, тушундингми мени!

Эрининг жахли аланга олаётганини сезган хотин индамади. Бир галги юрак оғриги уни чўчитиб қўйганди. У қўлидаги сочқини бир силтаб ошхонага кириб кетди.

Адиб ўша кеча ухлолмади. Ёзолмади ҳам. У почтасидан хабар кутарди. Шу хабарлар унга илҳом бағишлаб тургани учун айни пайтда, унга жудаям зарур эди. Онда-сонда келадиган бу хатларга адиб жавоб ёзмаган. Шундай бўлса-да, хабар тўхтаб қолмасди. Айни керакли, айни муҳтож пайтида почта қутисидagi янги хат ҳар галгидек умид чироғидек порлаб турарди.

“Азиз адибим!

Сизнинг “Тирик одам” номли ҳикоянгни яқинда журналлардан бирида ўқиб қолдим. У юрагимга малҳам бўлди. Мендаги иккита китобингиз мундарижасида бу ҳикоя йўқ эди. Қўлимдаги китобингиз бир бўлди-ю, янги ҳикоянгни бир бўлди. Романга тенг ҳикоя бўлибди! Бош қаҳрамонда худди ўзимни топгандек бўлдим. Биласизми, мен ҳам атрофга боқиб тирик одамлар бормикин, деб қузатаман. Кўпинча тополмайман. Ҳаммасининг калби сўниб қолганга ўхшайди. Сизнинг тирик одам эканингизга шубҳам йўқ. Сиз билан сира гаплашмаган бўлсам-да, аммо энг яқин дўстимсиз. Илтимос, яна шундай тирик ҳикоялар ёзишда давом этинг. Сизга бу йўлда чидам ва омад тилайман. Хурмат билан О”.

Ёзувчи “Тирик одам” ҳақда эслади. Кўп марта рад этилган бўлса-да ниҳоят яқинда босилганди. Уни ёзгунича бир ҳафта ишга боролмай, хонасидан чикмагани, эвазига хайфсан олгани, хотини эса болаларни эргаштириб уйдан кетиб қолганини эслади. Уларда ҳам айб йўқ. Нима қилсин, газетга мақолалар, бола-чақасига эса эътибор керак. Ахир, улар ҳам тирик одам...

Ниҳоят, у галдаги мактубга жавоб ёзишга қарор қилди.

“Азиз О.

Мактубларингни доим ўқийман, улар менга ижодий қанот беради. Баъзан ёзишни ташлайман дейману, сиздан “янги ҳикоялар кутяпман”, деган хабар келиб қолади. Яна ёзгим келади...”

У жуда узун ёзди. Ҳамма қайғуларини, изтиробларини қўшиб ёзди. Енгил тортаётганини, ғамлари кўнглидан ариётганини хис қилиб ёзди. Мактубни жўнатганида эса тонг отиб қолганди. Кўзларини юмиб бир лаҳза тин олгач, почтасида янги хабарни кўрди. Мактуб мактубларга уланди.

Бир куни адибнинг рафикаси унинг иш столини чангларини артаркан, очик қолган компьютер почтасида “тинг” этиб келган янги хабарга кўзи тушди. Бир талай электрон хатлар асосан бир одам – О.дан келган эди.

“Азиз ёзувчим.

Янги романингни қисқача сюжетини жўнатибсиз. Биласизми, бош қаҳрамон аёлнинг ўтмиши борасида эътироз пайдо бўлди менда. Аввало, турмуш ўртоғи вафот этиб, китобларга боғланиб қолган бу аёлни жуда чироғли ва хурлико тасвирлаясиз. Менимча, ғамхўр одамидан айрилган аёл сўниб боради, айниқса кун бўйи китоблар билан сирлашиб ўтирса. Гул-гул яшнамайди. Уни ёқтириб қолган эркак эса биринчи

навбатда суратига эмас, сийратига ошиқ бўлиши лозим. Бир кўришдаги муҳаббат ишончсиз нарса. Шу борада ўйлаб кўринг. Истасангиз, аёлнинг рухий чизгиларини чизишда сизга кўмак бераман. Айтганча, сиз қатнайдингиз кутубхонада ишлайман мен ҳам. Сизни бу ерда кўп кўрганман, балки мени танимассиз. Бу сафар ўзимни танитиб, янги асарингиз борасида кўмаклашаман. Фикрларимни эътиборсиз қолдирмаганингиз учун раҳмат. Хурмат билан О”.

Аёл янги келган хабарни ўчириб юборди. Сўнг бамайлихотир ошхонага ўтиб, хаёлчан тарзда овқатланаётган эрига боқди. Аввалгидек тушкун эмас, кўзлари порлаб қолганди. Демак, сабаби аён.

– Мен бирров опамниқига ўтиб келаман.

– Тинчликми? – сўради эри.

– Ҳа, бироз тоби йўқ экан.

Аёл кўчага чиқди: эрининг доимий борадиган кутубхонаси шу атрофда эди. Дам олиш куни бино ишламасди. Аммо қоровулдан О. исмли ходимларни суриштирди, ўзи биттагина Омина исмли аёл ишларкан бу ерда. Қоровул ҳам анча зериккан экан, аёлнинг барча саволларига эринмай жавоб бера қолди: Оминанинг эри ўлганини, кўп йиллардан бери шу ерда ишлашини, боласи ҳам йўқлигини, кўп китоб ўқишини...

Эртасига кутубхона эшиги очилиши билан аёл залда хозир бўлди. Китобхонларга хизмат кўрсатаётган Омина қаршисида унга нафрат билан қараб турган аёлни кўриб чўчиб кетди:

– Ё бугуноқ ишдан бўшаб, эримга хат ёзишни тўхтатасан ёки хозирок дод солиб ҳаммага шармандангни чиқараман!

Аёл титраганча атрофга боқди: китобхонлар билан тўлган зал, нарироқда кутубхона директори ходимларга нимадир демоқда, бир тарафда ҳамкасб аёллар кўли-кўлига тегмай боягина келган янги китобларни жойлашяпти. Кичик жуссаси янада кичрайиб кетди, базўр:

– Хўп, – деб пичирлади.

– Эртага бу ерда қорангни кўрмай, эримга ҳам кўз олайтирма, — аёл вишиллаганча у томон энгашиди. Сўнг мағрурлик билан зални тарк этди.

Чиндан ҳам О. кутубхонадан бўшаб кетди. Ёзувчи эса яна аввалги ҳолига қайтди: тушкун ва эзгин. Аёл эрини ўзиники бўлиб қолганидан қувонди. Анчадан сўнг унинг янги романи чоп этилди. Унинг илк саҳифасида “Қадрли дўстим О.га бағишлайман” деган сатрларни ўқигач, аёлнинг таъби бузилди. Эри эса ҳеч қандай тушунтириш бермади. Савол назари билан қараб турган аёлига қараб хўрсиниб кўйди, холос.

Қизик, О. бу китобни олиб ўқиганмикин?

* * *

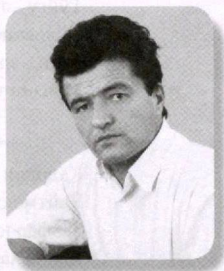
Ўтмиш хотиралари якунига етганида хотира кечаси ҳам тугаб қолганди. Адибнинг рафиқаси ва фарзандларини катта хурмат билан кузатиб қўйишди. Ёзувчининг портрети илинган девордан ҳалемай бошқа ижодкорнинг сурати жой олади. Баланд қарсақлар, тантанали сўзлар, қўлма-қўл бўлган китоблар аро фақат биргина – тадбирни деразадан кузатаётган кичик жуссали аёл ўзини жуда эзгин ҳис қиларди. У бинони тарк этаркан, ортига яна бир назар ташлади.

“Азиз адибим.

Менимча, бу ерда тирик одам йўқ. Яна ким билсин...” пичирлади у.

Қўлидаги ўқилавериш титилиб кетган китобини бағрига босганча метрога тушиб кетди.

Сукунатдай ҳикматли инсон

Илҳом АҲРОР

Туйғу

Туйғу – ёғду, кўнгилга тушган,
Туйғу – хаёл, довонлар ошган.
Тўхтатмоқчи бўлиб шамолни,
Тош муҳитдан кенгликка шошган.

Туйғу – окшом, ой, юлдузи бор,
Туйғу – умид, тонг – кундузи бор.
Асрамоқчи бўлиб одамни,
Чоҳдан огоҳ этар кўзи бор.

Туйғу – аёл, қоп-қора сочи,
Оқ юзининг эрур қулочи.
У соҳиби нурнинг, зулматнинг,
Кўз ёшининг ўзидир – ўчи.

Туйғу – лаҳза, мангулик бўйли,
Унга етмас бекарор ўйли.
У – Бойчибор, ахир, Алпомиш,
Ёвни енгди шу от туфайли.

Туйғу – сиёҳ, оқ қоғоз эмас,
У оломон танлаган йўлмас.
Бундай бўлмас нафсинг изи...
Йўқ, чумоли бундай ёзолмас.

Илҳом АҲРОР – 1960 йилда тугилган. Тошкент давлат маданият институтини (ҳозирги ЎзДСМИ) тамомлаган. Ижодкорнинг “Тадорик”, “Тонгни кўриқлайман”, “Гулчин чиройлар”, “Уйқуга кўниккан тоғлар” шеърӣй китоблари, “Бозорга юзланган бола” ҳикоялар тўплами, “Етти иқлим достони” илмӣй-маърифӣй рисоласи нашр этилган.

Тўйгу – бир йўл, сўкмоғи – шараф,
Йўловчиси дардга мушарраф.
Юки – инъом тўла эътикод,
Манзил топар кўёшга қараб.

* * *

Қадрдон ерига,
Қайтмоқда барглар,
Заъфар юзларини уриб сойларга.
Қанча хатлар ёздинг ўртаниб,
Бу куз сароб эди,
Бу куз туш эди.
Хатто икки баҳор қилмади шафқат.
Энди эса меҳрибон барглар,
Иккимизга бермоқда висол.
Сарғайиб бўлса ҳам,
Сар-ға-айиб...

Балиқчи ҳолати

Соҳил каби кўринган сокин,
Сукунатдай ҳикматли инсон.
Турар ташлаб дарёга қармоқ,
Гўё ўтмиш кечгандай осон.

Ипга боқар бамайлихотир,
Унга кўчган диққати тўлик.
Гўё бор-йўқ ташвиши унинг:
“Илинсайди каттароқ балиқ”.

Биров билан сира иши йўқ,
Кимдир сўраб қилмас безовта.
Ўйласангиз, у ҳам бир банда,
Ташвишлари бордир, албатта.

Аммо аниқ, унинг қарзи йўқ,
Алдамаган бировни ҳечам.
Бўлганида кимгадир тобе,
Ўлтирмасди бундай хотиржам.

Уйга сиғмай чиккандир, дерсиз,
Унда қайдан бундай ҳафсала.
Соҳилда кун ўтказмас эди,
Ғар чуқурроқ бўлса масала.

Хиргойиси тинчлик куйидир,
 Хотиржамлик – танлаган йўли.
 Йўқса уни тутиб турмасди,
 Дарёсининг сокин соҳили.

Муҳаббат

Яйлов узра яйлов очишган,
 Лола каби билмаслар ғубор.
 Қувнашмоқда икки севишган,
 Ёнларида икки тулпор бор.

Ерга тушар қизнинг рўмоли,
 Тутиб берар ўзин илк бора.
 Лекин ўтлаб турган отларнинг,
 Не сабадан битгаси қора?

Қўрқув кирар кизнинг кўнглига,
 Бу нимадан дарак бераркан?
 Ўзи оқ ва қора отларни,
 Нега миниб келишди экан?

Ботаётган кун каби оғир,
 Одим отар йигит ҳам ўйлаб.
 Улар ўша тунда отларин,
 Қайтишади уйга етаклаб.

* * *

Куртак, очилмасдан сенинг лабларинг,
 Роҳат бағишлайди уйқуларимга.
 Дарахтнинг ўзига маълум гапларинг,
 Қанот бўла олди туйғуларимга.

Сендай ёнар эди қаршимда гўзал,
 Ўзига ром этди ул ажиб хилқат.
 Васфин қилай дея кўп бўлдим ўсал,
 Илҳом берган холинг унутдим факат.

Сендай вафодорни унда кўрмадим,
 Гулларга безайсан тонгни – наҳорни.
 Мен сенинг дарахтинг бўлаолсайдим,
 Сендай васф этсайдим кўркам баҳорни.

* * *

Майдон –
Одамлардан ихоталанган.
Қандай ўйин кетар,
Кўриб бўлмайди.
Охир мени
Елкасига олди
Азим бир дарахт,
Баланддан кўринар энди бемалол,
Нозу ишвалари раққосаларнинг...

* * *

Пушти рўмолинг,
Ок юзингни,
Айлабди рангин.
Кўрдиму,
Кўнглимни ёритди
Рангинг.
Анъана авайлар,
Гул сочларингни?!

Ҳолат

Аввал суратига тикилди узоқ,
Қўлларида туйди сочларин.
Дарпардани тортди,
Қаради деразадан.
Ҳеч ким йўқлигига инонгач,
Жилмайиб суратни кўзига босди.

Бахт рамзин яратган кўзим гавҳари

Зилолабону
ХОЛИҚОВА

* * *

Ёлғизоёқ йўл,
Саргимтир гўшада,
Биқиниб ётади бир шарпа.
Ул сари одимлаб бораман.
Зум ўтиб олар сўл тарафга.

Намикқан хавода кезинар,
Бир ис.
Муаттар ис...
Кимсиз?
Шивирлаб хазонни босганча
Кетяпти хур киз...

...Ортга қайт!
Янграйди бир нидо.
Уккулар тўқийди хоккусин.
Сариқ киз кетмоқда,
Сукунат,
Қорайтиб боради ўз тусин...

...Сукунат, куз каби омонат,
Унда бор шивирлар,
Шитирлар.
Фусункор кечада жилвагар,
Онгимда ялт этар хотирлар...

...Ёлғиз оёқ йўл...
Тобора кетаман олислаб.

Зилолабону ХОЛИҚОВА – 1987 йилда тугилган. Жиззах давлат санъат коллежини тамомлаган. Ижодкорнинг “Унутмоқ осонмас”, “Лайли кўшиги”, “Гавҳарим бор”, “Кўнгилга йўл”, “Сукунат маликаси” шеъррий тўпламлари нашр қилинган.

Сўнги нуктада,
Бир овоз келар,
Тухташинг керак...

Ҳаяжон...
Момақалди роқ,
Кузги оҳангини чалади борлик.
Этим увишади,
Совуқдан титроқ,
Бу надир Холик?

Кетаётган ким?
Имлаётган қиз.
У кўринмасдир,
У жуда дилгир.
Сочлари ёйиқ,
Юраги синиқ,
Художон мени ҳам у каби севдир.

Борлиқни,
Одамни,
Оламни,
Ўкисин табиат тилини,
Англасин руҳият илмини.
У қайтсин,
У менинг илҳомим,
Эканин дафаъатан илғадим...

...Ёлғизоёқ йўл,
Сарғимтир гўшада,
Бикиниб ётади бир шарпа...

Тунги танго

Қадамлар тинди,
Оломоннинг шовқини ариб,
Ҳар ерларда шивирлаб турган
Ошиқлар ҳам тин олар хориб.

Қора куюн ёпирилди ва
Само оша порлади юлдуз.
Бош устида қилдию жилва,
Хайр-хуш деб чекинди кундуз.

Ваҳмим келди гоҳ сукунатнинг,
Битиб қолди қулоғи гаранг.
Ахир, тонгда чугурчуқлару
Шод болалар бошланг тўпаланг.

Борлик буткул ўралиб олди,
Қора кийиб тун чодрасига.
Ҳислар ила ҳаяжон солди,
Гоҳ тикилиб дил орасига.

Ой мўралар шох-шабба оша,
Гўё рухлар гир айланади.
Динозавр пойлаб тургандек,
Юрагимга ваҳм оралади.

Қичқириқлар келади элас,
Тушларимда ҳақиқат бўзлар.
Шом чоғида очилган кийғос,
Бахтиқаро намозшом гуллар.

Яна қайта кибрли янграр,
Бой ўғлининг акс-садоси.
Хув, бўшлиқда майин таралар,
Ёлғиз қизнинг тунги тангоси.

* * *

Мен яна қайтаман, қаршингизга жим,
Кузак шамолида тўзғиб басма-бас.
Осмоннинг ниятин тузган мунажжим,
Ишкимиз ҳақида тўқир минг фараз.

Мен ҳали қайтаман, кутинг зорикиб,
Ерга тўшалганда оппоқ парчалар.
Покланган руҳимдек, мағрур тўлиқиб,
Кутгай яшил чопон кийган арчалар.

Қайтаман, ўтмишни сочиб чаманга,
Ширин хотирлар ҳам дарахт бўлади.
Униб-ўсган меҳрим жойлаб саманга,
Бахт билан ишкимни элтсам бўлади.

Сиз ҳали соғиниб кутинг интизор,
Тутинг ховучларга муздек юракни.
Ҳис этинг, бўшлиқда қолган нидо бор,
Ич-ичдан ҳайқириб ўқинг тилакни.

Қайтаман!
Зангори осмон тоқида,
Жуфт бўлиб арқонин ёйғач турналар.
Зиёрат қилганча кўнгил боғида,
Икки жуфт ошиқнинг меҳри товланар.

Билмайсиз ўзимни яшириб қўйдим,
Мени кўра олмас қароғингизга.
Кўзимни юмаман, майли туш бўлсин.
Гуллаб кетмоқ учун қучоғингизда.

Сен бўлсанг, мен бўлсам

Сен бўлсанг, мен бўлсам ва бўлса садо,
Олам кенгликлардан бўлса иборат.
Сенинг охларингдан уйғонса нидо,
Менинг чўнг ишқимдан олсайди ибрат.

Сен бўлсанг, мен бўлсам ва бўлса нола,
Қамишлар шу заҳот айланса найга.
Фирок гашти бўлак,
Ичимлик жола.
Иккимиз тўккан ёш айланса сойга.

Мурувват – бунча ҳам камёб эканей.
Меҳрнинг топилмас дуру жавҳари.
Қалбимда соғинчнинг муҳрлари бор,
Бахт рамзин яратган кўзим гавҳари.

Баҳорги камалак бўлса ҳам турфа,
Ўхшамас турфа хил кўнгил рангига.
Севги чаманида улғайди дил ва
Ҳаёт ё мамот деб кирди жангига.

У бўлса,
Мен бўлсам,
Сен бўлсанг тақдир,
Ишонч чегарасин қўриқласа қалб.
Садоқат кўксига тегарди шамол,
Орсиз хиёнатга берар эдик зарб.

Кун келар англайди менинг борлигим,
Башар кўксидаги уриб турган жон.
Худойим, ёлғизнинг бошин силагин,
Унсизликка маҳкум этма ҳеч қачон.

Бахтлидек ўз фикрим айтарман дадил,
Ололсам севгимдан жиндек таассурот.
Уриб турган қалбда порламиш кандил,
Сен борчун, у бор-чун, мен борман ҳаёт!

Беҳбудийнинг туҳфаси

Нормурод АВАЗОВ

Адабиёт тарихида ҳар хил даврларга тааллуқли турли хил хатлар ва уларнинг ёзилиш намуналарига доир китоблар тўпламларини учратиш мумкин. Буларда ота-онага, ака-укага, устозга ва ҳоказо мактуб намуналари бор.

Мурожаат шакллари ҳам ўз анъанаси бўлган. Масалан, Алишер Навоий, Жомий ва Хожа Ахрорнинг мактубларини олиш мумкин.

Ҳамид Сулаймонов номидаги кўлёмалар институтида 4495 рақам остида сақланаётган китоблар худди шу хат намуналарида ўз аксини топган¹.

Маҳмудхўжа Беҳбудий XX аср бошида, янги шароитда ўз даврига мослаб адабиёт тарихи, ҳужжатчилик тарихида ўзига хос равишда китоб яратди. Жумладан, “Китобат ул атфол” (Болалар учун иш юритиш китоби) асари инкилобгача муаллиф томонидан бир неча маротаба нашр этилди.

Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг танланган асарлари (нашрга тўпловчи, профессор Бегали Қосимов)да 1908 йилги тўлик бўлмаган нашридан фойдаланилган². 2018 йилги Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг икки жилдлик танланган асарларида ҳам (Тўпловчи С.Ахмедов) “Китобат ул – атфол” киритилмаган. Биз Маҳмудхўжа Беҳбудий томонидан 1914 йилда тўлик ҳолда нашр этилган нусхани тайёрлаб китобхонлар эътиборига ҳавола этмоқдамиз.

Китоб эски ўзбек (араб) ёзувида бўлиб, муқовада: “Мажмуайи китобат ва иншодан биринчи жуз мактаби ибтидоя учун” деб кўрсатилган. Шунингдек, муҳаррир ва ношир муфти Маҳмудхожа Беҳбудий деб ёзилган. Муқовадаги бошқа ёзувларни ҳам айнан келтирамиз:

Самарканд, таъб ва тартиби соний, 1332, санаи 1914. Ҳар ерда киммати 13 тийин.

Деловой письменникъ на персидскомъ и узбекскомъ языкахъ. Выпуск I-й. Изданий 2. Сочинитель Махмуд Хожа Бегбуди въ Самарканд.

Китобнинг ҳажми 27 бет, формати 27X 18, ёзув ҳажми ўртача ҳар бир саҳифасида 20 қатор.

Китоб кириш, хат ёзмок шартлари, мактуб ёзишнинг тавсифи ва одоби, ойларнинг номлари, тиниш белгилар ва иш юритишга доир ҳужжатлардан

¹ 4495 рақамли китобни ЎзФА муҳбир аъзоси, филология фанлари доктори, профессор А.П.Қаюмов тавсиф қилган.

² М.Беҳбудий. Танланган асарлар. – Т.: Маънавият, 2006. – 216-221-бетлар.

Нормурод АВАЗОВ – 1963 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини, Тошкент давлат юридик университетини тугатган. Унинг “Маҳмудхўжа Беҳбудий – маърифатпарвар” қўлланмаси, тўрт жилдлик “Давлат ва ҳуқуқ тарихи” ўқув қўлланмалари чоп қилинган.

намуналарни ўз ичига олади. Китоб ўзбек ва форс тилларида ёзилган. Дарслик ўзбек тилида иш юритиш асосларининг дастлабки намуналаридан бири ҳисобланади. Унда иш юритишга доир ҳужжатларнинг назарияси ҳамда амалиёти келтирилади. Бу китоб нафақат маданий меросгина эмас, амалий аҳамияти жиҳатидан ҳам бугунги кунда қўл келади.

“Китобат ут атфол” китоби Бехбудий томонидан XX аср бошларида усули жадида мактаблариغا иш юритиш қоидаларини ўргатиш мақсадида яратилган янги усулдаги услубий қўлланма ҳисобланади. У XX аср бошида Туркистон ўлкасида давлат бошқарувида ва ҳужжат юритиш соҳасида ислохотларни амалга ошириш нуктаи назаридан тузилган.

Қўлланмада ҳужжат юритиш қоидалари ўз аксини топган бўлиб, яъни ота ва онанинг фарзандларига муносабатлари; фарзандларнинг ота-она олдидagi бурчи; болаларнинг ҳуқуқлари; хат ёзишнинг қоидалари ва шартлари; маҳаллий ҳокимиятга ариза ёзиш; маълумотнома; тасдиқнома; мамлакат фуқаролиги учун ва хорижий паспорт бериш; шаҳодатнома; тилхат каби ҳужжат намуналарининг ёзилиш тартиби ва қоидалари ўз аксини топган.

Шуни айтиш лозимки, тараққийпарвар Бехбудий ушбу қўлланмани усули жадида мактабининг охирги босқичи учун мўлжаллаб ёзган. Чунки, Бехбудийнинг таъкидлашича, усули жадида мактабини тамомлаган ўқувчи барча замонавий фанларни эгаллаш билан бир қаторда Туркистон ўлкасида тижорат ишлари билан шугулланиши, мирзо сифатида ишларини амалга ошириши, ўлканинг бўлиснойхоналарида, идораларида ишлаши мумкин бўларди. Бу қўлланма асосан ўқувчига мавжуд идора ва органларда иш юритиш қоидаларидан сабоқ беришга мўлжалланган эди.

Айни пайтда муаллиф китобни нашр этишдан мақсадини ҳам айтиб ўтади. Яъни: *“Биз ҳам шул қоидага биноан мажмуаи китобат ва ишо”* унвонида авлоди ватан учун расмий ва хусусий ҳамда Туркистоннинг шаръий ва миллий маҳкамаларина маъмул (амалдаги) барча васоийқ (восиқалар), ҳужжатун ва билжумла мусулмон волоснўйи управители (ноҳия мудири) ҳузуринда бўладиган дозномия, протоқул, қабоҳатнома ва расмий ҳар нав мактубларни мухтавий (ўз ичига олган) бир неча жуздан мураккаб бир асар таҳрир ва нашр этмоқ амалинда эдук. Шу мақсадга ушбу *“Китобат ул – атфол”* наири ила шуруъ этдим. Матлабимизнинг асоси болалар ва барча талаба тоқатинча, таъҳиди лисон (тил бирлиги), таъмин (ёйиш) ва тафҳими (тушунтириш) мактуботи туркия ва форсиядан иборатдур”.

Бехбудий қўлланманинг ушбу кириш сўзида ёзган мақсаддан, қолаверса, асарнинг тузилишидан ҳам маълум бўладики, муаллиф айни пайтда давлат бошқарув идоралари учун иш юритувчилар, бошқарувчилар, маҳаллий ҳудуд раҳбарлари, раҳбарият таркибида олиб бориладиган суриштирувлар, давлат идоралари учун мажлис баённомалари, идоралар ўртасида ёзиладиган хатларнинг мазмуни, барча фуқаролик ҳолатлари билан боғлиқ расмий ёзишмалар каби юридик ҳужжатларнинг намуналарини замонавий авлод мутахассисларини тайёрлаш ниятида амалга оширган.

Қўлланмадаги иш юритишнинг “Хат ёзмоқ шартларида” ўн саккизта қоида келтирилади. Энг аввало, иш юритувчи маълум бир масалада хат ёзиши зарур бўлганида, ушбу истайдиган масаласини англаган, ўзи яхши тушунган бўлиши зарур. Хат ёзувчи хатнинг мазмунида, яъни матнида ўзи билмайдиган, тушунмайдиган сўзларни киритмаслиги айтилади.

Муаллиф иш юритишда сўзнинг кудрати ва унинг муҳимлигига алоҳида эътибор қаратиб, ҳар бир сўзни ўз қондаси, ўз имлоси бўйича ёзиш талаб этилиши кўрсатилади. Хатни шахсий фуқароларга бўлсин, идораларга бўлсин уни мулоҳаза қилиб, унинг етиб борганида олувчига ўз таъсирини ўтказишини

ўйлаб, фаҳм билан юбормоқ мақсадга мувофиқ, дейилади.

Шахсий хат ёки идора номига хат ёзилганда унинг айбини юзига солиб, яъни кўрлигини, карлигини, ўғрилигини, ичувчилигини, қолаверса, барча ёмон ҳислатларини айтиб ёзмоқ тақиқланиши белгиланган. Қўлланмада қайд этиладики, агарда ёзилиши лозим бўлган ҳолатлар, яъни суднинг ҳукмлари бундан мустасно эканлиги ҳам киритилган.

Иш юритиш китобида хат ёзишнинг қодалари сифатида юбориладиган хат мазмунида ўзитушунгани билан бошқалар тушунмайдиган, кўчада қўлланиладиган жаргон сўзлар, кўчада қўлланиладиган бошқа атамалар, айб деб қараладиган сўзлар, ҳар-хил лақаблар ҳам ёзишилиши тақиқ сифатида кўрсатилади. Бундан ташқари, юритилаётган ёзишмаларда халқ орасида унутилиб кетган, эски сўзлар, қўлланмаётган атамалар атайлаб ёзишмаларга киритилиши нотўғри эканлиги тушунтирилади. Қолаверса, айти пайтда ўқувчини зеҳнини тушуриб юбориши, ҳаловатини бузиши, уни ташвишга қўйиши мумкинлиги айтилади.

Бехбудий ҳар доим тил масаласига алоҳида эътибор қаратган. Унинг “Тил масаласи”, “Икки эмас тўрт тил лозим”³ каби илмий мақолалари шулар жумласидандир. Ушбу муносабатлардан келиб чиқиб, хат ёзиш қодаларида ҳам тилга эътибор масаласи алоҳида ажралиб туради. Айтиладики, ёзишмаларда ўз тилингда ёзиладиган сўзлар, иборалар ўрнига русча ёки хорижий бошқа тилларда қўлланиладиган сўзларни, ибораларни қўллаш, ишлатилиши мумкин эмас.

Қўлланма қодаларида идораларга ёзилаётган хатлар камсўз, сермаъно ва ихчам тарзида билдирилиши талаб қилинади. Ёзилган хатларни, мақолаларни мутахассисга, ўз муаллимга ёки ахли-дўстига кўрсатиб, камчиликларни билмоқ жоиз, дейилади. Бундан ташқари, ёзилаётган мақолада, хатларда жойларнинг номлари, маҳаллаларнинг, шаҳарларнинг номлари аниқ ҳолда ёзилиши, қайд этилиши билдирилади.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизлиги қодаларда билдириладики, яъни инсон ҳаётда ҳар хил кайфиятларда бўлганлиги муносабати билан у ғазабли пайтида, хафалик вақтларида ёзилаётган хатларни амалга оширмаслиги талаб этилади. Яъни ҳатни ёзганидан кейин албатта қайта ўқиб кўриб жўнатиш мақсадга мувофиқ бўлишлиги ёзилади.

“Китобат ул-атфол” (Болалар учун иш юритиш китоби) қўлланмасида ёзилган қодалар бўйича мактуб, хатларда таъна, ҳазил, физк, гуноҳга тааллуқли сўзлар, иборалар умуман келтирилмаслиги белгиланади.

Қўлланманинг иккинчи йўналиши бу – ёзиладиган хатларнинг турлари берилади. Яъни, хатлар биринчидан, хусусий. Иккинчидан, умумий хатларга бўлинади. Муаллифнинг таърифига кўра, хусусий хатлар икки киши орасида ёзиладиган муносабат хатларидир. Манбада хусусий хатларнинг ҳам одоби кўрсатиб берилади. Яъни, хат ёзадиган фуқаронинг исми, мансаби, муддаоси каби сифатлари кўрсатилади.

Ўзбек адабиёти тарихида ва давлатчилик тарихида юридик тил, ҳуқуқшуноснинг одоби, ахлоқи, унинг иш юритиш соҳасидаги қодалари мавжуд асарлар ичида “Китобат ул-атфол” алоҳида ажралиб туради. Унда тиниш белгиларни ҳам ўзига хос номланишлари ўрин эгаллаган⁴. Жумладан, сўроқ белгисини аломати савол; ундов белгисини аломати нидо, таажжуб хитоб; тере эса, икки сўзни фарқ қилатургон аломат; баробар эса, иккиси бир поғонада; вергул эса, озгина турмоқ учун; икки нукта эса баён ва тафсил учун; кўп нукталар эса, нотаом сўзлар; сўзнинг охири ёки вақфи том аломати каби атамалар билан берилганлигини кўрамыз.

“Китобат ул – атфол” ҳуқуқшунослик соҳасида иш юритиш бўйича қўлланма ҳисобланиб, айти пайтда жадидлар мактабида дарслик сифатида фойдаланилган.

3 М.Бехбудий. Танланган асарлар. – Тошкент, “Маънавият”. – 2006. – Б – 151–153; 184–190

4 М.Бехбудий. Танланган асарлар. – Тошкент, “Маънавият”. – 2006. – Б – 151–153; 184–190

Унда ҳуқуқий тарбия усуллари мужассамлашган. Яъни матнлар, хатлар, иш юриштишга оид таҳлиллар берилганки, булар ўқувчини, талабаларни тарбиялаш ва ўз ҳуқуқларини англашида алоҳида восита ҳисобланади. Қўлланмада берилган матнларда ҳуқуқий тарбиянинг юқори даражада қўлланганлигини кўрамиз.

Қўлланманинг кейинги йўналишида хусусий ва расмий хатларга алоҳида-алоҳида амалий мисоллар келтирилган. Берилган хатлар юқорида кўрсатилган ўн саккизта талаб қоидалари асосида ёзилган бўлиб, ҳуқуқий ахлоқ ва одоб намуналарининг типик кўринишларига мисоллар бор. Жумладан, “Улуғ тангрим оти ила меҳрибон отажоним хизматларига”, “Сабаби вужуду саодатим падари бузруквор хузурларига”, “Севикли онам хузур шарифларина”, “Жаноби устози киромим хузур анварларина”, “Дўстим ва маънавий оғам”, “Нури чашмим суюкли ўғлим”, “Нури чашму куввати дилам, фарзанди азизам”, “Ҳосили ҳаётим севикли ўғлим”, “Боиси иззатим қиблагоҳим, валенеъматим отам хизмати шарифларига”, “Сиддиқи мухтарам жоний биродарам” каби сарлавҳаларнинг ўзидан ҳам кўриниб турибдики, қўлланилган ҳар бир атама нақадар ахлоқ ва одоб нормаларининг юқори кўриниши ҳисобланади. Фуқароларнинг ўз эрки ва ҳуқуқларини англашида ҳам мана шу муносабатларнинг таъсир кучини кўрамиз. Шу тарбия натижасида фарзандлар, ўқувчилар, талабалар шаклланади. Эътибор беринг: “*Сабаби вужуду саодатим падари бузруквор хузурларига*”. Бу отага фарзанд томонидан юборилаётган хусусий хатнинг муқаддимаси. Ҳар бир сўз фарзанднинг отага бўлган меҳр-муҳаббатини ифодалайди. Яъни, менинг дунёга келишим, менинг эрк ва борлигим шаклланиши, ҳаётга йўл олишим, саодатга боришим, эркин ва хур бўлишим, ҳуқуқларга эга бўлишим сабабчиси ота олий мартабали инсон сифатида ўқувчига сингдирилади. Фарзанд отага мурожаат қилар экан, отани ўз ҳуқуқининг ҳимоячиси, ўз эркинлик ва ҳуқуқлари поймол бўлишининг олдини олувчи таянч инсон сифатида қарайди.

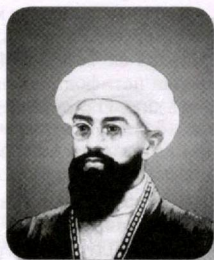
Қўлланмада берилган хусусий хатларнинг ичида ўғилнинг онасига ёзган мактубига эътибор қаратамиз: “*Мухтарамма исматлик онажоним! Оллоҳи таолодан доим тиларманки, умрингиз кўп йиллар узайиб, шафқатингизни биздан эҳсик этмагай. Муборак қўлларингизни ўпуб маълум қилурманки, алҳамдулиллоҳ меҳрибон хола – тезам ҳавлисинда туриб, мактабга бориб, ўқумоққа машғул ва таним сиҳатдур. Мушфиқа тезам сизга салом айтадур. Ийди саъиди фитр яқин келди. Рухсат берсангиз, ийд кунларина хизматингизга ўтқармоқ учун борсам? Агарда ҳайт кунларида ҳам бунда турмоқимга фармойишингиз бўлса, июнатингиздан беш-ўн танга харижий умидвордурман. Муборак байрам ўтгандан сўнг китоблар олмоқга ҳам оқча керак бўладур.*

Муҳаббатлик қариндошларимга бандангиздан салом еткурсангиз қувонарман. Боқий марҳамат ва дуонгиздан умидвордурман”.

Мактуб орқали муаллиф қўлланмада меҳр-оқибат, ҳуқуқий тарбияни тимсол сифатида қўллайди. Мўътабар онанинг хизматини, хурматини, ҳуқуқини ўз жойига қўйиш энг юқори муносабатлардан бири сифатида берилади. Яъни, *муборак қўлларингизни ўпиб маълум қилмоқ, байрам кунидо ҳам она хизматида бўлмоқ, қолиш тўғрисида фармойиш бўлса, қолмоқ* каби муносабатлар инсоннинг инсонга бўлган кадр-қимматини белгилайди, ота-она ва бола маънавий ҳуқуқий тарбиясида муҳим роль ўйнайди. Бундай муносабатлар боланинг ота-онага, қариндошига, дўстига ва бошқа ошна-оғайниларига бўлган мактубларда ҳам бир-бирга бўлган ахлоқий-ҳуқуқий мурожаатларни шакллантиради.

“Китобат ул-атфол” асарини ўқиб яна бир бора ишонч ҳосил қиласиз деган умиддамиз. Ҳазрат Маҳмудхўжа Бехбудийнинг ҳам руҳлари шод бўлади.

Китобат ул-атфол

Махмудхўжа
БЕХБУДИЙ

БИСМИЛЛОҲИР РАҲМОНИР РАҲИМ

Алҳамдулиллоҳи – таоло, ва – с – салавоти би жамъил анбийо. Ва – с – салому ало мин атбаъ ал-худо. Аммо баъд: Туркистоннинг қадим мактаблариндаги болалар 4 – 5 йил ўтқаргандан сўнг хат машқ қилиб, баъдинда иншо ёзадилар. Ўшал иншолар ниҳоят мушкул суратда арабий махлут* форсий ва туркий ёзилгандурки, шогирдлар нари турсин, баъзи мактабдорлар зўрға билур. Ўйла*, мушкул ибратлик узун иншолар, албатта, бола зехнини очмай, балки фикрини йўқ бўлишига сабаб бўлур. Билжумла, мамолики исломиянинг мунтазам мактаблариндаги болалар учун энгил суратда иншо тайёрланибдирки: ибтидоия, рушдия, эъдоия, мактаб талабаларини ҳар бирига мувофиқ суратда иншо таълим бериладур. Яъни шогирдлар ибтидоий мактабга кириб, қалам юргизганидан сўнг ҳар навъ мактуб таълим олмоқ ила батадриж усули таҳрир ва китобати замония ва маҳаллий ҳам адабиёти миллий таҳсилни бошлаб, бора- бора таҳсилларини охиригача маҳорат ҳосил этадилар. Биз ҳам шул қоидага биноан “Мажмуайи китобат ва иншо” унвонинда авлоди ватан учун расмий ва хусусий ҳамда Туркистоннинг шаръий ва миллий маҳкамаларина маъмул* барча васойик*, хужжат ва билжумла мусулмон валаснўйи управители¹(ноҳия мудир) ҳузуринда бўлатургон дозониya, протоқўл, қабохатнома ва расмий ҳар навъ мактуботларни муҳтавий* бир неча жуздан мураккаб бир асар таҳрир ва нашр этмоқ амалинда эдук. Шу мақсадга ушбу “Китобат ул – атфол” нашри ила шуруъ этдим. Матлабимизнинг асоси болалар ва барча талаба тоқатинча, тавҳиди лисон*, таъмим* ва тафҳими* мактуботи туркия ва форсиядан иборатдур. Маъфиҳи ватанимиздаги котиб ва муҳаррирларнинг фикрига, баъзи нукталарга риояни лозим билинди. Иншоотнинг келар жузларининг тадрижи тавҳиди лисонга ходим ҳам туркийча ва порсийча адабиёти ҳолияга тақлидан ва бироз муфассал ёзмок ниятиндаман.

Шуни ҳам айттайинки, Туркистоннинг қадим ва жадид, билжумла мактабларига форсий ва туркий назму наср китоблари мухталит таълим ўлину. Ани учун иншоотларимиз ҳам форсий ва туркий тилларинда мухталит* тартиб қилинди.

¹ Рисолайи “Китобат ул – атфол”. Таъби соний, мураттиб ва ноишари Самарқандда Махмудхўжа Бехбудий. Қиймати ҳар ерда 13 тийин.

Махмудхўжа БЕХБУДИЙ – (1875–1919). XX аср бўсағасидаги Туркистон ижтимоий-сиёсий ҳаракатчилигининг энг йирик намояндаси, янги давр ўзбек маданиятининг асосчиси-дир. “Рисолаи асбоби савод”, “Рисолаи жуғрофия умроний”, “Рисолаи жуғрофия Русий”, “Китобат ул-атфол”, “Амалиёти ислом”, “Тарихи ислом” каби китоблар муаллифи.

Муаллим афандилар! Мактаб болалариға мундаги мактубларлардан оз-оз бўлуб, ҳар калима ва жумла маъносини билдируб, сабоқ ва таълим бермоқлари ва имтиҳон олмақлари маржудур*. Шул тариха ила Туркия, Персия, Афғонистон, Ҳинд, Кафкоз ва Тотористон мамлакатлари шеvasиға ёзилган барча мақола ва китоблардан истифода этмоқ ҳам алар шеvasиға қалам ишлатмоқ ва адабий тил ила ҳар нав хат ва тахрирот ёзмоқ талабимизға мумкин ва осон ўлур умидиндамит.

ХАТ ЁЗМОҚ ШАРТЛАРИ

1. Котиб ҳар муддаони ёзмоқчи бўлганда ўшал муддаони ўзи яхши тушуниб, сўнгра ёзса керак.

2. Ўзи билмайдургон луғатни мумкин қадаринча ёзмасун.

3. Ҳар тил ва луғат сўзини ўзи қоида ва имлоси ила ёзмоқ лозим. Арабий калималарни арабий ҳарф ила, форсий ва русий сўзларни ўзига тегишли товуш ила ўқимоқға мумкин бўлгудек ҳарф ила ёзмоқ керак. Чунончи: сирот, азим, пэдар, жолэ, гу, гўй, чиғанок, гадиқ, тонгла, Петербург, Нижний Новгород каби. Арабий сўзни асли арабий ҳарфлари ила ёзмоқ керак.

4. Ҳар ким маъносига тушунмайдурган калима ва бегона луғатни сўз ичига ёзмоқ лозим бўлгонда ҳаракатга қўймоқ керак.

5. Хат бориб тегатургон одамни мулоҳаза қилиб, они фаҳму билишиға мувофиқ ёзмоқ лозим.

6. Бировни кўр, қар, ўғри, ҳаммор* ва шунга ўхшаш айб ва ямон сифатлари бўлса, они исмини ёзганда ўшал ямон сифатларини ёзмоқ айб ва мамнуъдир*.

7. Ёзилатурган сўзлар ичига ҳар ким билмайдургон луғат мумкин қадаринча ёзмасға ва инчунун, авомча ва кўчаги иборат ва айб саналатурган калима ва лақабларни ёзмасға керак.

8. Халқ орасинда бутун унутилгон, эски порсий ва туркий калималарни қасдан ёзиб, ўқувчилар зеҳнини ташвишға солмаслик беҳроқдур.

9. Туркийча ёзилур экан ва бир иборани туркийси бўлиб туриб они ўрнига русий ва ё ажнабий исмини ёзмоқни аҳли дониш манъ қилгандурлар.

10. Аҳли фан, уламо ва удабоға махсус ёзилатургон хатлар, маҳкама ва дорулказо мактублари, илмий ва сиёсий мақолалар яхши ва адабий суратға ёзилса керак. Мундай мактубларда арабий, форсий, хатто русий ва франсавий баъзи бир исм ва луғатни ёзмасға илож йўқдур. Бовужуди шул бақадри имкон ўшал сўзларни туркий ё форсийчасини топиб ва топилмаганда жумла ила тафсир қилмоқ лозимдур.

11. Хатни камсўз ва сермаъно ёзмоқ керак. Эрон, Афғонистон ва Туркиядек шикаст ва таълимсиз ёзмоқни тарқ қилмоқ ва хушхат ёзмоқға саъй қилмоқ керак.

12. Узун бир мақола ёзгандан сўнг луғз* ва маъноси, назокат ва одоби ва тарзи шеvasини тушуниб тасхих* этиб, иккинчи марта ёзмоқ керак. Биринчини – тасвид*, иккинчини – табииз* аталадур. Мақолаларға қайси шаҳар ва маҳалладан ёзилгони билдирилса керак.

13. Мақолани ўз муаллими ва ё аҳли дўстиға кўрсатиб, саҳву хатоларини билмоқ керак.

14. Ҳазаб ва хафалиқ ё ниҳоят хурсанд ва беҳушлиқ вақтларда хат ёзмай, ҳолати даражаи эътидолға* келганда мактуб ёзмоқ авлодур.

15. Ҳар бир хатни ўқуб кўруб, баъдинда юборилсун.

16. Бир нимарса ва ё одамни ниҳоят мадҳ ва таъриф ва ё ямонламоқ муболага этмоқдин ҳазар қилиб, барча ҳолда ўрта қисмға қалам ишлатмоқ керак.

17. Мактубға ҳақорат, таъна, ҳазил, фиққ ва гуноҳға тааллуқ сўзлар асло ёзилмасун.

18. Бир кишини тўғрисинда хат ёзилур экан, ўшал одамни ояндаға дўст ва ё душман, яхши ва ё ямон бўлиши ва аҳолини тағйир топилиши эҳтимолини

ёдға тутуб хулоса, ҳар бир ишга дастуруламал ҳикмат бўлгон “Хайрул умури – авсату хо”^{*} ҳадиси шарифига амал лозимдур.

АВСОФИ* ВА ОДОБИ МАКТУБ

1. Ёзилатургон хатлар икки қисмга бўлинадур. Бири умумий, дигари-хусусий. Умумий хатлар девонхона, козихона ва тижоратхоналарда ёзилатургон мактублардурки, расмий аталиб, яна шаръий ва урфий деган қисмларга айриладур. Хусусий мактублар икки киши орасиға ёзилатургон ёднома, муборакбод ва хабарномалардур.

2. Хусусий мактубни бош тарафиға: “Бисмиллоҳи хайруласамаъ” иборати ва ё шунга монанд асмоъуллоҳ ёзмок керак. Сўнгра хат бориб тегатурган кишини лақаб, исм ва ё мансаби, сифат ва каробатиға* қараб сарнома (туғро)ни сифат ва мартабасиға мувофик анга таъзим ва дуо қаториндаки иборатларни ёзмок керак. Сониян*, муддао бошланадур.

3. Мактуб ичиға мурсали алайх ё бошқа одамни исми зикр бўлса ё анга хитоб қилиб бир нарса демок лозим бўлса рутба ва сифатиға қараб таъзимлик иборат ила ўшал муддао адо қилинадур.

4. Мурсали алайх бола ё аёл бўлса, они эр ва ё васий ва оғаларини воситасила хат юбормок адабдандур.

5. Хатларни аввалдек охири ҳам яхши иборалар ила тамом бўлуб - мурсали хат юборувчини исми ёзилса керак.

6. Расмий ва ғайрирасмий хатларга таърих, яъни ой ва йил ёзиладур. Дорулқазо ва маҳкамаларга оид бўлгучи хатларга ҳижрий ва милодий сана ойлари ёзиладур. Муомалот ва савдогарлик ҳам дорулқазо ва маҳкама мактублари, албатта тейишли дафтарларга ёзилиб, дафтарни рақами ўшал хатга ўтадур. Мактуб ва дафтар ёзмокни шарт ва одоблари кўпдурки, мажмуаи китобат ва иншоно бошқа жузъиға керагича баён қилинадур.

АСМОЪИ ШУҲУР – ОЙЛАРНИНГ ИСМИ

Мухаррам, сафар, рабиъул – аввал, рабиъус – сони, жумодул – аввал, жумодус – соний, ражаб, шаъбон, рамазон, шаввол, зулқайда, зулҳижжа.

Ушбу исмлар арабий ва ҳар ойни янги бўлишидан ҳисобланиб, моҳи камарий аталадур. Моҳи шамсйини исмлари ушбудур ва фаслларни тағйир топилишидан ҳисобланадур.

арабий	порсий	русий	туркий ва румий
Ҳамал	Фарвардин	Морт	Морт
Савр	Ўрдубехшит	Апрел	Найсон
Жавзо	Хўрдод	Мой	Мойис
Саратон	Тир	Июн	Азизон
Асад	Мўрдод	Июл	Таммуз
Сумбула	Шаҳривар	Овгуст	Оғустус
Мезон	Мехр	Сентябр	Элул
Ақраб	Обон	Ўқтобр	Тишрини I
Кавс	Озар	Нўябр	Тишрини соний
Жади	Дай	Декабр	Қонуни аввал
Далв	Баҳман	Январ	Қонуни соний
Хут	Асфанд	Феврал	Шабот

Таърихлар икки қисмдур. Таърихи ҳижрий ҳазрати пайғамбаримизни Маккаи муқаррамадан Мадинайи мунаввараға хижрат қилганларидан бошланадур.

Милодия ҳазрати Исо пайғамбарни таваллудларидан бошланадур.

РУМУЗЛАР*

Аломати сувол	-	?
Аломати нидо, таажжуб хитоб	-	!
Аломати муътариза	-	//
Аломати мумаййза	-	“ ”
Икки сўзни фарқ қилатургон аломати	-	-
Аломати муродафат яъни иккиси бир маънода	-	=
Озгина турмоқ учун	-	,
Баён ва тафсил учун	-	:
Нотамом сўзлар, киноя мубҳам ва маҳзуфлар аломати	-	...
Сўзни охири, ёйинки вақфи том аломати	-	.

**БА НОМИ ХУДОЙИ БУЗРУГ БА ХИЗМАТИ
ПАДАРИ МЕҲРИБОН ДАДАЖОНАМ!**

Худойи таоло сояйи давлати Шуморо аз сари ман дур насозад. Қиблагоҳо, аз мактаб ба ҳавли омадам. Се нафар меҳмонони азиз аз Ҳўқанд омадаанд ёки онҳо жаноби Сулаймон амак мебошанд. Бонабаи он ба хизмати мавлоям арз кардам.
Ғуломишон

**УЛУҒ ТАҒРИМ ОТИ ИЛА МЕҲРИБОН
ОТАЖОНИМ ХИЗМАТЛАРИҒА!**

Тағрим сояйи давлатингизни бошимдан эгсик эмагай. Азиз қиблагоҳим!..
Бу окшом уйга жаноби халифамни зиёфатга таклиф қилдим. Онажоним дедиларки, гўшт ва биринж йўқдур. Марҳамат айлаб, таомға кераклик нимарсаларни олиб хизматкордан юборсалар, хурсанд бўлур эдим, афандим.
Қулингиз

БА ҲУЗУРИ ЖАНОБИ ВОЛИДАЙИ МУШФИҚА ВА МЕҲРИБОНАМ!

Худойи таоло доим шуморо саломат дорад! Волидажон! Жаноби тағойи гуфтанд ки баволидаитон хат кунед. Рўзи панжшанбе биёянд. Аз баски хатми Курён мекунем ва будани модари шумо лозим аст. Бинобари он ба хидматитон арз карда ва ба омадани шумо мунтазирам, волидажоним!
18 шахри муҳаррамул ҳаром

СЕВИКЛИ ОНАМ ҲУЗУРИ ШАРИФЛАРИНА!

Парвардигорим доим сизни эсон сахласун. Онажон! Меҳрибон опамни уйиға борганингизга ўн кун бўлди. Ман сизни қўб соғиндим. Борай десам мактабдан қолурман. Они учун илтимос қиларман-ки эмди уйға келсангиз, йўлингизга қўз тутарман, волидажоним! Мушфиқа опамға салом айтарман.

12 шаввал, явми чоршанба

БА ХИЗМАТИ ШАРИФИ ЖАНОБИ УСТОДАМ!

Боиси файзу фазилатам афандим! Имрўз бандаро таб гирифт. Бинобари он ба мактаб рафта натавонистам, бисёр хафа шудам. Марҳамат карда аз шогирдон дар ҳаққи банда дуо гирифта, худ дуо кунанд, сарфароз мешудам!

25 зулкаъда, явми душанбе, Ғуломишон

ЖАНОБИ УСТОЗИ КИРОМИМ ҲУЗУРИ АНВОРЛАРИНА!

Парвардигорим файзу муҳаббати устозоналарини бизда эксик этмагай, боиси донишу саодатим жаноби мавлом! Ҳазрати воҳибул атойо, ўткан окшом бандангизга бир ўғул бародар ато этди. Шул сабабли бу кун жаноби волидам хизматлариға турмоғим лозим бўлдики, мактабга боролмаганимга жанобингиздан афу тиларман, афандим!

Чокарингиз...18 зулҳижжа

БАҲУЗУРИ ЖАНОБИ МУАЛЛИМ ВА ХОЖААМ!

Сабаби камолоту обрўям устодам! Жаноби волида багўйи аммаам ба сахро серўза мерафтаанд. Бандантон ҳам орзуйи рафтан дорад. Аз ҳазрати устозам умедворамки, се рўза рухсат диҳанд*. Токи: аз марҳаматишон сайри сахрову касби ҳаво намоям, афандиям!

22 сафарул-музаффар явми якшанбе

Умедворишон...

АЗИЗАМ МЕҲРИБОН ХАЛИФАМ ЖАНОБЛАРИҒА!

Муъини камолотим афандим! Мактабимиз ўн беш кунлик таътил бўлган учун ишсиз юрмоқға хафа бўларман. Агарда қабул қилсангиз ҳар кун икки соат илми ҳисоб ва тажвиддан каминаға таълим берсангиз? Иззатлик бобожоним сизга ушбу вайҳдан (ҳалид) бермоқни зиммалариға олдилар. Жавобингизга мунтазирман афандим!

Мухлисингиз...

ИЗЗАТУ ЖАНОБИ УСТОЗИМ ҲУЗУРИ ШАРИФЛАРИҒА!

Падари маънавийам, хоҷам, афандим! Келар сешанба кунни жанобингиз, дилхоҳи халифа ва шогирдлардан ўн нафар муҳтарам кишилар ила ифтори рамазони шарифни бандангиз ҳовлисиға айтмоқ учун хабар қилмоқға муҳтарам отам чокарингизга буюрдилар. Они учун ушбу маърузномани хизматингизга топшируб қабул бўлишини рижо этарман афандим!

12 рамазон ул – муборак.

Шогирдингиз...

БА ЖАНОБИ ШАРИКИ ЖОНИЙ ВА ҲАМСИНИФАМ!

Бародари азизам! Шунида шудки, жаноби Шумс муддати хашт рўзи таътили мактабро ба сайри сахро мегузaronиданд. Агар китоби “Мадхали жуғрофиё”ро бахуд намебурда бошед, карам намуда ба камина фиристонед, то бавақти ифтитоҳи мактаб аз марҳаматитон истифода намоям! Шеър:

*То тавони ҳожати мardум барор,
То барорад ҳожататро кирдигор.
Гар қўлунгдан келса ҳожатлар чиқар,
То чиқорсун ҳожатингни кирдикор.*

Хайрхоҳи бародаритон...

БАЖАНОБИ ШАРҚИ МУШФИҚ ВА МЕҲРУБОНАМ!

Рафики мактаб ва биродарам! Хатте, ки аз вайҳи китоба навишта будед расид. Дигаронро гузашта аз банда китоб хостанитон баройи доъи шарафаст. Мувофики

талабитон, китоби “Мадхали жуғрофиё”ро маъа “Калиди адабиёт” бахизмат фиристодам. Чунки, баъзе саҳифаҳо-и “Калиди адабиёт” ба хайрхоҳашон хуш омад, шоядки мутолаъии он холи аз нафъ набошад.

*Ҳамнишине беҳ аз китоб маҳоҳ,
Ки мусоҳиб бувад гаҳу беғоҳ.
Инчунин ҳамдами латиф, ки дид,
Ки наранжиди ҳам наранжонид.*

Боқи саломати матлуб. 22 муҳаррам ул – ҳаром.
Хайрихоҳ...

БАРОДАРИ АЗИЗАМ, ШАРКИ ДАРСАМ...

*Туро умру давлат бувад мустадом,
Ба ҳаққи Муҳаммад алайҳиссалом.*

Ба расидани ийди саъиди фитр, жаноби шумо дўсти киромиамро муборакбод намуда ва ба ийдҳои бешумор мушарраф гардиданитонро аз ҳазрати Эзиди мутаъол хоҳонем.

Некхоҳатон*...

РАФИҚИ МАКТАБАМ, ДЎСТИ ЗАКОЪАТПАРВАРАМ...

Муборакбодномае, ки ба шарафи расидани ийди рамазони бо гуфрон ба фақир фиристодаед, маро бисёр хурсанду миннатдор қард. Шодии рӯзҳои ийдро афзуд. Банда низ башумо иқболманди ва ақрабоитон оғизона арзи табрики ийди саъидро менамоям. Яздони пок ба солҳои бисёр ва ба ийдҳои бешумор мушарраф созад, омин!

*Мешави хандону мегуӣ муборакбоди ийд,
Ҳамчу иӣи мо муборак нест ийди ҳечкас.*

СЕВИКЛИ БИРОДАРАМ ВА ШАРИКИ МАКТАБИМ...

Умрингиз узун ва илмингиз фузун бўлғай! Ийди бо сафоӣ азҳога мушарраф бўлушингизни дўстона муборакбод этарман, азизим! Марҳаматлик парвардигорим қўб – қўб ийдларға оила ва қариндошларингиз ила соғу саломат еткурғай, омин!

Маълумингиз!..

ДЎСТУМ ВА МАЪНАВИЙ ОҒОМ...!

Ийди қурбон муборакбодлиги учун юборган лутфномангиз бизни қўб севинтирди. Худойим Сиз закоатлуға бу ийди шарифни муборак айлаб, узок ийлар ва ададсиз ийдларға саломатлик ила еткурғай. Дўстум!

Хайрхоҳ...

САБАБИ ВУЖУДУМ МЕҲРИБОН ОТАМ ХИЗМАТИ ШАРИФЛАРИҒА!

Баъд алхамду ас-салоот. Марҳаматлик қиблагохим! Мактабға келгандан бери, алхамду лиллоҳ, тинч ва сикхатдурман. Бошқа шерикларим қаторинда сабоқ ўқуб турибман. Биринчи ўқуғанларимни имтиҳон бериб “офариннома” олдим. Мактабға асло хафа бўлганим йўқ. Ушбу хатти оғизонани ўзум ёзганимни жанобингизга маълум қилмоқ ила хурсанд бўларман! Азиза онажонимға

бандангиздан салом еткурмоқни кўнглум ила хоҳлаб, қўлларингизни ўпарман!
 Ҳар ҳафта бир лутфномангизни келмоқига кўз тутарман, отажон! Боки
 дуонгиздан умидвордурман, бузуркворим отам.

Шаббон, санайи...да. Бандангиз...

НУРИ ЧАШМИМ СУЮКЛИ ЎҒЛИМ...!

Умринг узун, иқболинг зиёда бўлғай! Баъд аз салом, руҳумдан азиз
 болажоним! 6 – шаббон тарихлик мактубингизни олдим. Ўқуб кўруб хусусан
 ўзинг ёзганингни билиб зиёда хурсанд бўлдим. Саъй ва ғайрат қилсангиз мундан
 ҳам яхши сўзлик ва хушхат мактуб ёзишингиз муқаррардур.

Ўғлим! Икки ҳафтагача мандан хат бормаса бормоқим учун аломатдур. Бокий
 саломатлигинг ва дарсларингга саъй қилмоқинг матлубимдур. Вассалом.

Падаринг...

БАҲУЗУРИ ЖАНОБИ ПАДАРИ АЗИЗАМ ҚИБЛАҒОҲАМ!

Зоди давлатакум ва марҳаматикум давлату марҳаматишон фузун бод. Баъд аз
 сипосу* ситойиши худо ва дуруди анбиё. Ба хизмати шарифи падари меҳрибони
 худ арз менамоёмки: Алхамду лиллоҳи сиххату саломат ҳастам. Ба қатори
 шарикони худ ҳар рўз ба сабоқ хондан ва навештан ғайрат дорам. Банобари
 имтиҳони ҳафтагиру хуб додан дар муддати ду ҳафтаи гузашта пайдарпай
 офариннома гирифтам. Хотирини жамъ бошанд, ки асло хафа нестам. Дийдори
 мубораки ҳазрати шуморо ба дидан орзумандам. То ду ҳафта ба расидани
 карамномаи валинаъмиам мунтазирам. Ба волидаи мухтарам ва ҳамширайи
 мушфиқаам салом расонида шавад зиёда хурсанд мешавам.

Боки ризомандийи мавлоям матлубаст. Вассалому вал-икром аввалан ва
 охиран.

Шаҳри рабиулаввал, санаи...

Бандаи бедирам ҳарида...

НУРИ ЧАШМУ ҚУВВАТИ ДИЛАМ, ФАРЗАНДИ АЗИЗАМ!

Давлати туро мутобеъ ва иқбол ёр бод. Зоти ту дар ҳимояти парвардигор бод.
 Эй равнаки жисму жонам, писарам. Хаттеки, ба таърихи 12-рабиулаввал навешта
 будед расид. Мазмуни онро фаҳмида маволида ва ҳамшираитон хурсанд шудем.
 Хусусан аз саъй намудани шумо ба сабақ хондан ва чанд нусха офариннома
 гирифтани ту ниҳоят болидем. Албатта боядки ба диққат ва ғайрати тамом ба
 хондан ва фаҳмидан машғул бошед. Ва ба даражайи улувийи шарикони худ
 расидан саъй намойед. Токи моён аз ин ҳам зиёдатар масрур шавем.

Шеър: *Ба илм кушки то шуҳрайи жаҳон гарди,
 Ки нест жомайи зебо жуди аломати марди.*

Ин жониб ҳамалаи саломат ва ба дуъо машғулем. Иншооллоҳ, баъд аз ду
 ҳафтаи ин хат назди шумо меравам, ки айёми таътил ҳам наздик мешавад ва
 туро ҳамроҳ меорам. Боки давоми умри ту хоҳам зи кирдигор. Вассалом вал-
 икром.

БОРЛИГИМНИ САБАБИ МЕҲРИБОН КАЪБАМ ОНАМ ХИЗМАТЛАРИГА!

Мухтарам исматлик онажоним! Оллоҳи таолодан дойим тиларманки,
 умрингиз кўп йиллар узайтиб, шафқатингизни биздан эксик этмагай. Муборак

қўлларингизни ўпуб маълум қилурманки алҳамду лиллоҳ меҳрибон хола – тезам ховлисинда туруб мактабга бориб ўкумокка машғул ва таним сикхатдур. Мушфиқа тезам сизга салом айтадур. Ийди саъиди Фитр яқин келди. Рухсат берсангиз ийд кунларини хизматингизга ўткармоқ учун борсам? Агарда хайит кунларида ҳам мунда турмоқимга фармойишингиз бўлса, иноятингиздан беш-ўн танга харжий умидвордурман. Муборак байрам ўткандан сўнг китоблар олмакга ҳам оқча керак бўладур.

Муҳаббатлик қариндошларимга бандангиздан салом еткурсангиз қувонарман. Боқи марҳамат ва дуонгиздан умидвордурман. Бибижоним!

...рамазонул – муборак. Болангиз...

ҲОСИЛИ ҲАЁТИМ СЕВИКЛИ ЎҒЛУМ!

Умрингиз узун, илмингиз зиёда бўлғай! Жонимдан азиз қўзум, болам! Рамазонул – муборак таърихли хатингизни олдим. Ўқуб кўриб зиёда севиндим.

Муҳаббатлик ҳамширам севгили жигарбандим холангга маним салому миннатдорлигимни билдиргил, болам! Ийди шариф айёмини онангиз хизматиға ўткармоқ учун рухсат сўрабсиз. Жаноби муаллим афандингиз рухсат бергандан сўнгра келмоқингизга кўз тутарман, фарзанди азизим! Дуоғўй онанг ва барча қариндошларинг соғ ва санинг дуонгдамиз.

Иқболингни тилагувчи:

Ум...

САБАБИ ВУЖУДАМ ВОЛИДАЙИ МЕҲРУБОНАМ!

Оллоҳи таоло солхайи бисёр ва муддати бешумор сояйи шафқати шуморо аз сари ман дур насозад! Модари азизам, волидайи жонамро арз менамоямки, ашшукуру лиллоҳ, ба ҳавлийи жаноби амакам истода ва доим ба мактаб рафта машғули тахсилам. Ҳафтайи оянда имтиҳони хусусийи бандитон мешавад. Иншооллоҳ ба синфи севвуми мактаб мегузарам. Лиҳазо, аз баройи харидани якчанд нусхайи китоб ба ин ғулом пул даркор аст. Таваққуъ* дорамки, якчанд тангайи марҳаматро дарег надошта, пул фиристонанд. Жаноби иффатпаноҳ, шуморо ҳам падару модари худ медонам. Эй, боиси саодату валияйи наъмиам волидажонам! Боқи кудумҳойи шуморо бўсида ва чашмдори иноятитон мебошам.

Банда...

Жумодулаввал. Санаи...

ҲОСИЛИ ВУЖУДАМ, МОЯЙИ ҲАЁТАМ, ПИСАРИ АЗ ЖОН АЗИЗАМ...!

Худойи мутаол туро аз умру давлати бархурдор, аз илму амал барадор созад. Омин. Эй нури чашму қуввати дилам, самарайи ҳаётам, болажонам. Хаттеки, ба таърихи 22 жумодулаввал навишта будед дар ҳолати интизори омада расид. Аз тарзи сухан маълум шуд,ки тақрир хононидам. Гўё ту дар пешам буди ва бо ту суҳбат мекардам. Аммо овози хонанда ин суҳбати ғоибонаро барҳам мезад. Парвардигори меҳрибон туро саломат дорад ва иқболманд созад. Навиштаед, ки баъд аз ҳафтайи имтиҳони хусусий дода ба синфиболо мегузарам. Аз шунидани ин хабар бисёр хурсанд шудам. Ҳар гоҳ имтиҳон хуб дода ба синфиболо суъуд куни, аз ту ниҳоят рози мешавам. Понздаҳ танга ва як жома фиристодам. Баъд аз гузаштани ба синфи боло аз чигунагийи* имтиҳонат ба тасдиқи жаноби муаллим ба ман мактуб бифиристи. Дигар инжониб хама сахиҳу салим ва бадуо машғулем. Боқи муроди ман сикхати ту ва ризио ман ба таҳсили туст. Модарат...

Рамазон, санаи...

УЛУВУЛ* – ЭҲТИРОМИ...ҒА

Суннати синнийи ҳазрати набави узра бародарзодалари... ила жаноби... бойни исматлу қизлари ораларинда, 12..ойи..куни окшом ақди никоҳ воқеъ бўлур. Они учун жанобларидан умид қилинурки, марҳаматларини дариг тутмасдан аҳли байтлари ила лutfан окшом никоҳ мажлисинда ва ...куни тўйга қадам ранжа этсалар. Тангри таборак ва таоло сизни оилангизнида тўйга еткурсун. Токи бизлар хизматда бўлайлук. Боки: салому эҳтиром...

Шавволул – муқаррам, сана...

ИЗЗАТЛУ, МУҲАББАТЛУ ДЎСТИМИЗ...ҒА

Жаноби фахрулмурсагин ва тожи сари муслимин, пайғамбаримиз афандимиз ҳазратларининг муқаддас суннат ва амирларининг баржо келтурмок орзуси ила муҳибзодалари..ни хатна қилмок мавриди учун ёру дўстлардан фотиҳа олмақчимиз. Бинобарин умид қилурманки, аҳли байт ва оила илан..ойи..соатда марҳаматларини дариг тутмасдан қадам ранжа этиб тўй (ва лима)ни шарафлантируб бизни сарфароз этсалар.

Дўстингиз...

...АЗИЗИМ

Тангри таборак ва таоло ҳазратларининг лutfу марҳамати ила бир ўгул фарзандга нойил бўлганлари эшитилиб секинмоқимизга сабаб бўлди. Ушбуни ила арзи муборакбод қилинур. Оллоҳи таоло волидаси ва навзодга* узок умр ва офият, ҳамда бахту давлат ато этиб хонаводалари учун қадамни муборак этгай.

Муҳиббингиз...

БИРОДАРИ АЗИЗАМ...

Ҳазрати қиблагоҳишон ва баройи тавофи Қаббайи муаззаама ва зиёрати пайғамбар саллиоллоҳу алайҳи васаллам ба сафари муборак рафтаанд ки аз ин ваҷх аввалан табрик ва сониян арзи тасалли менамоям. Жон бародар. Абадан ба хотири шараф андуҳи худойиро роҳ надаханд. Чунки, замон мисли боди сарсар гузарон аст. Иншооллоҳ ба андақ муддат ба жамоли мубораки қиблагоҳ мушарраф шуда, алами жудойи ба лаззати суҳбат бадал хоҳад гардид. Зиҳи шараф, ки жаноби валинаъмиёшон ба ҳарамайни муҳтарамайн мушарраф хоҳанд гардид. Ал-он хизмати шумо васият ва фармойишҳои он касро бе каму кост баржой овардан ва дар оила набудани падари азизро маълум накарда ҳамаро аз худ хурсанд намудан аст. Иншооллоҳ аз баракати дуоҳои падар, ки ба остони Байтуллоҳ ва боргоҳи ҳазрати Расули ақрам хоҳанд намуд, дар дунё ва охираат хушбахт хоҳед гардид.

Боки эҳтироми том.Дўсти шумо...

МУҲТАРАМ АФАНДИМ...

Падари олиғуҳарларини сихат ва саломатлик ила зиёрати Байтуллоҳдан келишларини билиб жаҳон-жаҳон хурсанд бўлдук. Танграм ҳажи шарафларини мабрур ва риёзатларини қабул этгай. Камина учун қиблагоҳий ҳожи афанди ҳазратларидан дуо олмақларини тилайман. Муборак қўлларини ўпмок учун яқинда хизматларига етишарман.

Биродар...

ИҚБОЛМАНД ВА НЕКУХИСОЛИ АЗИЗАМ.

Худойи меҳрибон ба жанобитон бародари навзод ато намуда аст, ки хурсандона табрик минамоям. Умру офияти ҳазрати волида ва кудаки маъсумро аз худойи зулжалол* хоҳонем. Изиди мутаол* бахт, саодат, илму маърифатро қаринаш созад. Иншооллох ба андак муддат ба шумо кўмакчи хоҳад шуд.

Бародари маънавийетон...

ОЛИЙЖОҲ МИРИ МУҲТАРАМ...

Ба муқтазойи ҳикмати раббония пойони ҳар фуркат вусул ва охири ҳар саҳти осони аст. Чунончи, “инна маъаласру ясран” далили ин маъни аст. Агарчи аз мансаб фориғ шудани жаноби мири воложоҳи боиси муқаддар гардидан аст. Вале модоме, ки жанобишон шахси соҳибкамол, бодироя ва коргузоранд. Иншооллох, анқарб ба мансаби хуб ва олийтар сарфароз хоҳанд гардид. Боқи: аз худованди қарим базуди баландмақом гардиданишонро хоҳонам.

ҲУРМАТЛУ...

Дунёи дуннинг эътибори йўк. Бу кун келар, эрта кетар. “Давлат қўлни кири” деган оталарнинг сўзи мунга далилдур. “Бир сурук қўйнинг қирилганини” ё “хоналаринда ўт тушуб иморатларнинг ёнгони” ё “ноинсоф Худо урган ўғрилар таъаррузиға учраганларини” эшитиб таъассуфлар этдим. Зоти олийларининг ва аҳли байтнинг саломатлигини билиб, дар ақаб хурсанд бўлдум. Тангрим бошингизни омон этсун. Оилаға баракат берсун. Жон омон бўлса мол топилур, азизим. Пайгамбаримиз (С) “Талаф ул-маал халафил – умр” деганлар. Қелган бало шунга урсун. Иншоолло ул ғайрат ва ул билиш, ки Сизға бор талофотни жойи тез тўлар, Сизға худойим дунёға молу охиратға ажрлар берар.

Сизнинг учун яхшилик тилагувчи...

САБАБИ ВУЖУДУ САОДАТИМ ПАДАРИ БУЗРУГВОРИМ ҲУЗУРЛАРИҒА

Оллоҳи таоло сояйи шафқатингизни бошимдан эксик этмагай, падари азизим. Хизматингизға арз қилурманки, лаҳу-шукру вал-минна Самарқанд шаҳриға етиб ҳазрати устодимни зиёратларина мушарраф бўлуб ҳаққингизға дуолар олдим. Шердор мадрасасини ҳужраларидан бирини кириб истиқомат ва таҳсили илмға машғул бўлдум. Берган харжингизға баъзи кераклик китоб ва асбоби ҳужра ҳам маошға зарур ашёлар харид қилиб яна ифтитоҳона* лавозимотиға сарф этиб, даст ҳаржсиз қолдим. Лутфу марҳаматингиздан умидвордурман, ки бандангизға кунлик ҳарожот ва баъзи керак бўлатургон кутубни олмоқ учун яна бир миқдор ақча юборсалар. Токи иноятларидан масрур бўлуб, бироз товсия ила айёми таҳсилни ўтқарсам.

Бандангиздан аҳли байт, қавму қариндошларға салом еткурулса хурсанд бўлур эдим, афандим. Боқи, доим дуову ёрдамингизға муҳтожлигини билдирмоқ ила қулингиз арзини тамом этарман. Ассалому алайкум ва ало мин ладайкум. 12 сафар. Хатми билхайр ваззафар.

Қулингиз ризоқўй...

БОИСИ ИЗЗАТИМ ҚИБЛАГОҲИМ, ВАЛИНЕЪМАТИМ ОТАМ ХИЗМАТИ ШАРИФЛАРИҒА

Оллоҳи таоло падари меҳрибонимни саломат тутуб, сояйи давлатларини болалари устидан кам этмагай. Боиси файзу обрўйим муҳтарам отамға арз этарманки, лаҳулҳамд вал – минна асари таважҷуҳ ва дуонгиз ила сихат ва

саломатдурман. Матлабим дийдори муборакларини кўрмоқ ва зиёратларина етмоқдур. Азиз биродар ва хоҳарларим ва аҳли байтни кўрмоқ биринчи муродимдур. Аҳбобу дўстларим барча қавму қариндошга салом еткурмоқни фарзандингиз илтимос қиладур. Жаноби устози киромим, шариким, жоним, фарзанди азизим, ҳамхонаи севгили рафиқайи мушфиқимга қулингиздан салом еткурулмоқи матлубдур, афандим. Баъдинда маълум этарманки, хизматингиздан чиқиб, учунчи куни Тошканд шаҳрига кириб (...сарой ё ҳавли) истиқомат қилдим. Вогундаги ғаллаларни биринч каппонидаги яхши бир жойда қўйилди. Алҳамдуллилоҳ йўлга на қулингиз ва на ашёга бир зарар ва кулфат теккан йўқдур. Каппонга ғалламиз кирган куни ҳар пуди бир сўм 60 тийиндан 40 пуд биринч сотилди. Бозорни яхшилиги учун 15 кунгача ғалламизни тамоман нақда сотилишига мундаги даллол ва бозор кишилари умидвор қиладур. Тошканд бозор нарҳини тубандаги жадвал кўрсатур. Раёйлари* қарор топиб, ғалла юборсалар хизматга қойимдурман. Аҳли байт ва ақрабони хусусан ўз саломатликларидан ёзилиб турмоқини орзу қилмоқдаман. Боки: дуоларидан умидвор ва амрлариға мунтазирдурман, падарни азизим. Вассалом вал-икром.

Шаҳри Тошканд, 14 шаҳри муҳаррам ул-ҳаром.

Бандангиз:

...ЖАНОБЛАРИГА!

Иннаоллоҳи ва инна илайҳи рожиъун.

Маълум бўлсинки: бир неча вақтдан бери гирифтор бўлган касалидан тузалмай...нинг ўғли раҳматли...куни...ойинда вақти аср дорулбақога рихлат этди. Эрта...куни соат...да марҳумни жонозаси... масжидинда ўқулуб...даги қабристонни муслиминга дафн қилинур. Ул тарафдаги қавму ошноларни хабар этиб жанозага оила ила келишлари маржудур.

СИДИҚИ МУҲТАРАМ ЖОНИЙ БИРОДАРАМ!

Эшитган қора хабарим балойи осмонидек нозил бўлди. Кўзларимдан ёшлар равондур. Барчамиз болаларимизни асиримиз. Фалакни мундай ситамлари ялғуз сизга эмас! На чора, ҳукми қадардур. Севгили ҳазрати пайғамбаримиз ва тожи саримизни нечча фарзанди аржумандларида ҳазратдан илгари ва ёшлиқ ҳангомида вафот этиб пайғамбаримизни хуни жигар этиб эдилар. Оҳ, на чора! Аччиғ сабрдан бошка илож йўқ. Ёш кетганлар: ҳисоб ва азобдан қутулганлари устида бизу сиздек русиёҳларга, иншооллоҳ шафоатчи бўлурлар. Зотан охир ўлим экан, кулфату меҳнат тортиб юргандан ёшлиқ ўлуми ҳақиқатан яхшидур. Ана буларни ўйлаганда инсон тасалли топар. Жон биродар! Ҳукми Худога бўйсунуб мусибатга таскин берингиз! Ингламангиз, навҳа этмангиз. Қолганлар учун шуқур этингиз. Навҳаву нолангиз марҳумни руҳиға оғирлик ва кулфат келтурганидек сизга ҳам зарар этар. Фарёду фиғон беҳуда. Ҳукми Худога гуё норозиликдур.

Зотан, бу дунё беҳуда ва бесаботдур. Эртага на биз на бошқалар, худойи зулжалол Куръони қаримда буюрар. “Ла тасаъу ало мафатукум ва ла тафраху бимо атакум”. Яъни сиздан йўқ қилинган нимарсаларга кўп хурсанд ҳам бўлмангиз! Демокки, дунёдаги нимарсаларни бору йўқ бўлишига эътибор йўқ. Тангримиз берди. Яна олди. Ал – Хайрун ма сунъи аллоҳ. Ҳеч бермаса ва бизни халқ этмаса на қилардук! Хулоса сабру иши – кебойи керак.

Боки...

БИРОДАРИ АЗИЗДАН!..

Дунёда сабот йўқ, охири ҳар жамъият паришон, ҳар хона ва рўзғор вайрон бўлғусидур. Жаҳони фоний, ёлғуз биз ила сиз эмас, жонликларнинг барчаси,

хатто еру кўк ҳукми қазо ила йўқ бўлғусидур. Бокий ва доим фақат зоди зулжалол ҳазратларидур. Бугун ва ё эрта ҳаммамиз тангрининг, – (аржаъи) нидоси ила олами арвоҳға кўчуб ота-бобонинг муқаддас руҳларига қавушармиз. Дунёи дун кулфатидан ва олийшидан кутулармиз. Ўлум навбатдур, ногузирдур ва қўб қўркулатурган нимарса ҳам эмас, чунки онинг орқасида доимий тириклик бор ва руҳлар бокийдур.

Ўлумнинг илгари ва кейин келишига аҳамият йўқ. Мутлақо бугун бўлмаса эртага биз-да кетармиз. Онинг учун жаноби қиблагоҳийнинг дорулбақоға рихлат этканларига ҳаддан зиёда маънос ва ғамлик бўлишингиз маъқул ва машуъ эмас. Оллоҳ бошингизни омон этсун. Ота ўлими меросдур. Бизу сиздан дуо ва хайрот керак. Оху воҳ лозим йўқ. Мусибатни ўзга олмоқ фойда этмас. Балки зарардир. Имонлик ўлум тўйдур. Оллоҳи таоло кетганларга имон ва қолганларга умру сабр берсун! Энди сизга лозими шулки марҳум қиблагоҳ васиятларининг мўбамў ўрнига келтуруб оилани ўзингиздан рози этмоқ ва оталик ватанини обод ва зиёд этиб қадрига етмоқ ва чироғларини ўчирмаслик лозим. Оиланинг ўзингиздан рози этиб, ота арвоҳини ёддан чиқармаслик керак, азизим! Шунда ожизона ёзайинки энди ота ўрнига оила учун отадурсиз! Ва бугундан бошлаб бомаънилик ила оталардек бўлишингиз кераклигини дўстона арз этарман!

БИРОДАРИ ИҚБОЛМАНДИ, АЗИЗАМ!

Карамномаеки, мабно бар таъзият ва тасаллийи хотири шикаста ва дили мажрухи камина фиристода будед, расида ба дилреши камина марҳам гардид. Бандаий мусибатзадаро боиси тасалли шуд, сабаби таъмири вужуди пур жароҳати муҳиббитон гардид! Эзиди мутаол, зоти шарифишонро маъа оила аз сарсари ҳаводиси айём ниғаҳ дошта меҳрибонийешонро дар борайи ин дили шикаста кас насозад. Боки ба қалби бирён ва дийдаий гирён аз даргоҳи ҳазрати худованди саломатийешонро хоҳонем!

БА ҲУЗУРИ ҚИБЛАЙИ КАВНАЙНИ ХУД ПАДАРИ ВОЛО ШАЪНАМ!

Баъд аз ҳамду салавати лозима ва таҳияйи мутақосирайи вофия маъруз замири мунир мавлоям буда медорадки, “лаҳулҳамди валминна” банда сикҳату саломат дар мадрасайи мирзо Улуғбек мустақим ва батаҳсили илм машғул ва аз дуойи жаноби қиблагоҳи ва валидайи муҳтарама умедворем. Эзиди мутаол сояйи давлат ва шафқати шумо абувайни муҳтарамайни ин бандаро аз сари мо дур насозад! Қиблагоҳи баҳори хуш тароват ва наврўзи олам афрўз наздик мебошад. Харжихойики, ба ин гулом дода буданд хамаги сарф шуд. Вақти таждиди либос ва тафарруж анқариб расидани аст. Умеди қави аз инояти жаноби валинаъми инки, бақадри яқсад танга, балки зиёдатар ба ин гулом бахшиш намоянд! Токи аз давлати умедгоҳиям ба қатори ҳамсолони худ балибоси тозаи баҳор тарабфизоро истиқбол намоям. Ва аз жиҳати касба ҳаво ва танаффус, боли сайр ба тарафи бўстон кушоям. Ва азми сўйи азҳор ва майдони зумуррадфишон шукуфанисор намуда, шиддати риёзат ва истиқомати айёми шиторо* таҳфиф* сохта ба таждиди ҳавсала ва тақвияйи ва фикрия бикушам, афандиям! Боки амру ихтиёри мар ҳазрати маърузун алайҳ аст. Ассалому алайкум ва ало минадайкум.

12 шаҳри ражабул – муражжаб...

КОТИБ ВА МИРЗО АФАНДИЛАРДАН РИЖО:

Хатларда “фалон маҳалла ё кишлокни фуқароси” ёзиладурки бул яхши эмасдур. Биздан бошқалар “фалон маҳалла ё кишлокни аҳли” ёзарлар. Бизни

мухтарам мирзоларда “фуқароки, мискинни гўё муродифидур” ёзмасдан “аҳли” ёзсалар яхши эрди. Масалан, бир кози ва ё бойни фалон маҳаллани “бечора ва камбағал” деб ёзмок ҳам ёлғон ва таҳкирдур. Асари истибдод ва ғалатдур.

ПОСПУРТ – ТАЗКИРАЙИ МУРУР. ИЛМУ ХАБАРИ

19... январ ойинда Самаро уездини “Синжок”... бўлусини ...дахасини, кишлоқини аҳли...ўғлиға Русия мамлакатина (ё Бухоро маҳкумина) юрмоғи учун бир саналик (ёйинки муҳлатсиз) поспурт бермокға монёё йўқ, деб даҳа оқсоқоли... боинки (волостной управители)... ўғли мўхрум бостум.

Хорижия мамлакатини учун илму хабар.

ТАСДИҚНОМА

19 феврал ойинда... уездини...кишлоқини аҳли... ўғлиға азбаройи Байтуллоҳ зиёратига бормок учун Маккайи мукаррамаға (ёйинки Туркия ё Овруро мамлакатига) бориб келмоғига олти ойлик (хорижия мурури тазкира – зағроничний поспурт) берилмоғи мумкиндир. Мазкур киши ҳукм остиға эмас ва они зиммасиға подшоҳликға таъаллуқ ундуролатурғон оқча йўқ ва ўзи боргунча рўзғор ва оиласиға кераклик нафақаси бордур.

Волостной управителнинг ноҳия мудирини.
...ўғли муҳрим бостим

ТАСДИҚНОМА

... шаҳрини ...қитъасини, маҳалласини аҳли, ўғлиға ким, мўтабар кишидур. Таппонча олиб юрмоқиға ва ўзини ямонлардан муҳофазат қилмок учун тасдиқнома бермок мумкиндур...қитъасини оқсоқоли.. ўғли ёйинки...шаҳрини катта оқсоқоли муҳрим бостум.

ТАСДИҚНОМА

...шаҳрини ...дахасини... маҳалласини аҳли... ўғлиға азбаройи овчилик қилмоғи учун бир адад милтик олиб юрмоқиға тасдиқнома бермок мумкин ва ўзи эътимодлик кишидур... даҳа оқсоқоли... муҳрим бостум.

ШАҲОДАТНОМА

... уездини ...вўлусини, кишлоқини аҳли касал ё мажруҳ... ўғли ушбуни ила касалхонаға юборилди. Азбаройи анда ётиб даволанмоғи учун... вўлусини вўлустной мўхрим бостум.

ХУРМАТЛУ ... УЁЗДИНИ ҲОКИМИҒА

... вулусини ... кишлоқини аҳли... ўғлидан ариза... вулусининг қозисини... йили ... инчи мортда ... рақамдағи ҳукмларин нусхасини ушбу ила топшуруб илтимос қиларманки... вулуснойиға буюрсангиз, ким... кишлоқ аҳли... ўғлини манкул* ва икрор молларини мазкур ҳукмға мувофиқ сотиб маблағи... сўм ... тийин манга ундуруб берсалар.

19... сана...ойинда

ҲУРМАТЛУ ... УЁЗДИНИ ҲОКИМИҒА

...шаҳрини ...китъа қозисини ...йили...ойинда...рақамли ҳукмларин нусхасини ушбу ила топшуруб илтимос қиларманки... сиезд қозиларини сўровларига юборсалар. Аз баски мазкур қози мандан...сўм (ёйинки бир таноб боғ) (ундуруб)... ўғлига тобшурмоқга ҳукм қилдилар. Мазкур ҳукмга шарият бўйунча маним айтадурғон дафъу жарҳим бордур.

ИККИ КИШИ ОРАСИДА ЁЗИЛАТУРГАН САНД

Таърих бир минг уч юзу ўттиз.нчи санаи ...шаҳри шаввол, манким... шаҳрини...маҳалласини аҳли...ўғлидурман маблағ...сўм... ўғлидан қарз олдим, (ё қирқ қадок чойни пули важҳидан қарздор бўлдум, ки талаб қилган қавтинда) (ё уч ойдан сўнгра) берарман. Ростлигига мўҳрум босдум.

Шоҳидлар...ўғли...ўғли.

ХАТТИ ИҚРОРИЙ ФОРСИЙ

Дар таърих 22 шаҳри муҳаррам ул – ҳаром, сана...буд, ки дар дорулказо*.. шаҳр...ҳозир омада иқрори саҳиҳи мўътабари шаръи намуд...24 сола валад...аз аҳолийи ...вўлуси...холжу аз иқрораи шаръан барин важҳ пули чой харидагиям (мадюн гардидам, ки назди талаб) (ё баъд аз гузаштани муддати... моҳи комил) ба мақарри лаҳи мазкур дода адо менамоям. Маъ қобула ва буди ин иқрор дар назди жамия аз муслимин ба ростии ин иқрор ва ҳужжати ман қози... муҳр қардам.

Шоҳид...

ХАТТИ ИҚРОРИЙ ТУРКИЙ

Таърихи 12 шаҳри сафар санаи...эрди, ки...шаҳрининг ...дорулказосинда... вўлусини, кишлоғини аҳли...яшар...ўғли ҳозир келиб иқрори саҳиҳ мўътабари шаръий қилди бул тарикада ким, ман муқирри маблағи... сўм...тийин...ўғлидан қарз олдим (ёйинки...дона қўй терсининг пули важҳидан мадюнмурман*) ки талаб қилган вақтинда (ё олти ойи комилдан сўнгра) бериб адо қиларман. Маъ қабула, ушбу иқрор бир неча мусулмонлар ҳузуринда эрди ва ушбу ҳужжатни ростликига ман... қозиси мўҳр бостум.

Шоҳидлар...

(Муқир ва муқирри лаҳ ва шоҳидлар ва қозининг ҳар бир ҳужжатга исм ва оталари исмини ўз қўллари ила ёзмоклари лозимдур. Қозидан бошқалари хат билмаганда ҳар бири тарафидан бир киши, қўл қўйиб яна ўз исмини ҳам ёзмоғи лозим).

С А Н А Д*

Дар таърихи шаҳри шаъбонул – муъаззам сана...буд ки ман, ки аз аҳолийи мавзеъи...вўлус... ибн...ям маблағ... тангаий ройи-жойи тужориятул – зарб (ё ...сўм...тийин) аз ...валиди... қарз гирифтам, индалмутолаба ба муқирри лаҳи мазкур медиҳам ё аз важҳи самни якдаҳ жўра адрас мадюнм, ки баъд аз гузаштан... мох ду таксим қарда медиҳам ба ростийи ин муҳр қардам.

Шоҳидон... валад...валад...

Афсонавий кўзгу сир

Саргузашт-детектив қисса¹

Зиёфатдаги мудҳиш воқеа

Натландия. 1878 йил, декабрь, шанба

Бугун пойтахт киборлари учун ўзгача кун. Мамлакатдаги энг йирик компания президенти Жейсон Коннор ўз уйида, аниқроғи “Коннорлар савдо бирлашмаси” биносида туғилган кунини нишонламоқда. Компания раҳбарлар кенгаши аъзоси жаноб Остин тушдан кейин соат бешларда ҳамкасби жаноб Норман уйи томон ўз фойтунида кетарди. Қор ёғар, кўчалар музлаган, бироқ мохир кучер отларни елдириб борарди. Манзилга етишгач кучер ҳар доимгидек жойидан тушиб, эшикни очди. Жаноб Остин чўнтак соатига қараб, мамнун жилмайиб кўйди-да, сўнг дўсти жаноб Норманга тайёрлаб қўйган совғасини олиб, пастга тушди. Мезбон соатига тез-тез қарашни бошлаб юборган эди. Хизматкор кутаётган одами келганини айтгач, ўрнидан туриб, меҳмонни қарши олди.

– Сиздан ўтадиган батариб одамни билмайман. Шу хусусиятингиз учун ҳам, сизни ҳурмат қиламан, Остин. Фойтунингиз кўчададир? Кетдик, бўлмаса...

– Бироз шошманг, Норман, – дея Остин мезбонга олиб келган совғасини тутказди. – Ҳали вақтли бўлса-да, Янги йилингиз билан!

– О, бу менга аталган эдими? – хурсанд ҳолда қутини олди Норман. – Ташаккур, Остин! Аммо қарши бўлмасангиз, уни кечкурун, зиёфатдан қайтгач, очиб кўраман. Ҳозир эса, йўлга тушсак, деган эдим. Зиёфат ҳадемай бошланади.

– Зиёфат бошланишига ҳали бир соат бор.

– Бироқ биз кенгаш аъзоларимиз. Меҳмонлардан олдинроқ ўша ерда бўлишимиз керак.

– Бунга улгурамыз. Унгача совғамни очиб, либосларингизни алмаштириб олсангиз ҳам бўлади.

Норман Остинга саволчан боқди-ю қутини очди. Норман учун башанг либос тайёрланган эди.

– Агар ёққан бўлса, уни зиёфатга кийиб боришингизни истардим.

– Либос жуда ажойиб, мохир тикувчининг иши эканлиги кўриниб турипти. Менга манзур бўлди. Бироқ олдинроқ айтиб қўйганингизда, тикувчимга зиёфат учун кийим тикишини тайинламаган бўлардим.

– Эгнингиздагини бошқа сафар киярсиз. Мени айтди дерсиз, либос ичидаги қоғоздан ишланган майин мато танангизга ҳузур бағишлайди. Хизматкорингизга айтинг, либосни кийдириш чоғи эҳтиёткор бўлсин.

Норман тезроқ йўлга тушиш тарафдори эди, бироқ дўсти юзидан ўта олмади. Хонасига кириб, ўн дақиқада қайтиб чиқди.

– Ички мато ҳақида алдамаган экансиз. Ўзимни яхши ҳис этияпман. Энди йўлга тушсак бўлади. Акс ҳолда, ўз фойтунимни тайёрлашларига буйруқ бераман.

– Аччиғингиз чиқмасин, Норман, – жилмайди Остин. – Сизни зиёфатга вақтида олиб бораман.

¹ Давоми. Бошланғичи ўтган сонда.

Норман рафикаси, болаларига кеч қайтишини айтиб, улар билан хайрлашди. Икки ҳамкасб кўчага чиқишди. Остин кучерга тезроқ юришини тайинлади. Сигара олиб, хузур билан тутата бошлади. Аммо Норманнинг ичи қизиб кетганди.

– Остин, биламан, сиз мамлакатдаги энг батартиб инсонсиз. Ҳамма нарсани кўнгилдагидек ўринлатасиз. Тайинланган вақтдан бир сония ҳам кечикмайсиз. Бу йил кенгаш номидан жаноб Коннорга бериладиган совғани ўзингиз тайёрлашни айтганингизда бундан барча катори мен ҳам, фақатгина, хурсанд бўлдим. Аммо ичим қизиб кетаяпти, совғани тезроқ кўрсата қолинг. Бугун мамлакатдаги қиролдан кейинги энг нуфузли инсон эллик етти ёшнинг қарши олмақда.

– Совға ўз вақтида бош бинода бўлади.

– Нима!? – биров устидан совуқ сув куйгандек чўчиб тушди Норман.

– У хозир йўлда бўлса, ажаб эмас, – Норманга боқаркан, бепарво тутун пуркади Остин.

– Остин, сиз мени қўрқитаясиз. Ҳали сизга ишониб, нуфузли меҳмонлар ва журналистлар олдида уялиб қолмасак бўлгани.

– Тинчланинг, Норман. Бирон маротаба хато қилганимни эслай оласизми?

– Йўқ, албатта. Сиз ташкилий ишлар борасида беназирсиз. Аммо ҳар қандай ўткир ақл ҳам бир бор панд беради, дейишади. Умид қиламанки, ҳаётингизда биргина хато бўлса, ўша хато бугун юз бермайди. Ишқилиб, тайинлаган одамингиз ишончлими?

– Ҳа. Сиз уни танийсиз.

– Ким у?

– Ёш серғайрат йигит. Эсингиздами, олим бўлишни ният қилган бир йигитга Мисрга қиладиган саёҳати учун маблағ ажратган эдик.

– Ҳа-я, исми нима эди?

– Эрик Брэдли.

– Ҳа, Эрик Брэдли. Жин урсин, Остин, ҳали шундай муҳим ишни ёш болага топширдингизми!?

– Ўзингизга маълум, жаноб Коннор қадимий буюмларни ёктиради. Улар билан боғлиқ чўпчакларни кулоқ қокмай эшитади. Йигитча эса биздан жуда миннатдор эди. Мақтубида бир антиқа буюм ҳақида ёзиб юборипти. Уни жаноб Коннорга совға қилишга қарор қилдим. Мана кўрасиз, совға жаноб Коннорга ёқиб тушади. Совға зиёфат мавзусига айланади, – яна жилмайди Остин. Аммо Норман жаҳлдан қизариб кетди.

– Шунча одамнинг ишончини бир ялангоёкка топшириб қўйиб, ҳали хотиржам ўтирипсизми? Тўғриси, мени жуда ранжитдингиз, Остин.

– Мана кўрасиз, Норман, ҳали ҳаммаси кўнгилдагидек ўтади. Сиз бу зиёфатни умрингиз охиригача унутмайсиз, – Остин айёрони жилмайганча дўсти елкасига қўл қўймоқчи бўлди, бироқ Норман унинг қўлини силтаб ташлаб, ёнига қайрилиб олди.

– Боринг-ей!

– Қўйсангиз-чи, Норман. Ёш бола бўлмаг энди. Ундан кўра сизга тавсия қилган ювиниш тузим қандай самара бераётгани ҳақида гапирсангиз-чи.

– Э-э, падарига лаънат, ўша тузнинг! – ўшқирди Норман кўзлари олайиб, бироқ Остин ҳамон жилмайиб турарди. – Бир ойдан буён ишлатаман, лекин бирон фойдасини сезмадим. Ёкимсиз исини айтмайсизми. Танамга ўтириб қолганидан, энг ўткир атирлар ҳам ёрдам бермаяпти.

– Сиз биров қизишиб турипсиз. Аслида, ўша туз жуда шифобахш ва хушбўй. Мана кўрасиз, ҳали уни тавсия қилганим учун, менга раҳмат айтасиз.

Норман гап тамом, дегандек ёнига қайрилганча жимиб қолди. Улар компания бош биносига етгунларига қадар бир оғиз гаплашмади. Қор ёғиши кучайган, ерни тизза бўйи қор қоплаган эди. Бу ҳам етмагандек совуқ шамол кўз очирмасди. Икковлон пальтолари ёқасини кўтариб, бино зинасидан шошганча кўтарилишди. Эшик ёнида икки ходим таклиф этилганлар рўйхатини тутиб туришарди. Компаниянинг кўпчиликка таниш раҳбарларини кўриб, дарҳол эшикни очишди. Ичкарида киришлари билан юзларига

иссиқ урилиб, енгил тортишди. Кенг қабулхона чиройли қилиб безатилган бўлиб, юздан ошиқ одам йиғилганди. Шаҳарнинг машҳур эркагу, аёллари бир-биридан башанг кийиниб олишиб, ҳар-ҳар ерда тўп-тўп бўлиб суҳбатлашишар, бир томонда узун стол бўлиб, унга турли ноз-неъматлар қўйилган, четдаги кичик саҳнада эса оркестр ёқимли майин куйини чаларди. Икковлон пальтоларини хизматкорга топшириб, сўнг йиғилганлар орасидан кенгашининг бошқа аъзоларини дарров топиб олишди. Жонсон, Рожерс ҳамда раҳбарлар кенгашининг ягона аёл вакиласи Бойл хоним бир четда муаммо хусусида ўзаро тортишиб туришарди.

– Хайрли кеч, азизлар! – деди Остин ҳар доимги ёқимтой табассуми билан.

– Соатдай аниқ ишлайсиз-а, Остин, – деди жаноб Жонсон. – Бироқ бугун эртарок келсангиз ҳам бўларди. Ҳатто ҳавотир олишни бошлаган эдик. Хўш, совға қани?

– Совғалар ҳозир ўз ўрнида.

– Совғалар ўз ўрнида? – такрорлади Бойл хоним. – Бироқ биз уларни кўрмаймиз.

– Хизматкорларимдан бири икки соат олдин ҳар бирингизга Янги йил учун тайёрлаган совғаларимни уйларингизга элтиб қўйди. Фақат Норманга совғасини ўз қўлим билан топширдим ва у мени бениҳоя хурсанд қилиб, либосни кийиб олди.

– Жин урсин, Остин, биз жаноб Коннорга тайёрлаган совғангиз қани, деб сўраймиз, – қизишди хўшасемиз Рожерс.

– Рожерс, сиз ҳар доим сабрсиз бўлгансиз. Озрок кутинг.

– Биз жон деб кутардигу, бироқ меҳмонлар йиғилиб бўлди. Ҳадемай жаноб Коннор оиласи билан пастга тушиб қолса, ажаб эмас, – охишлик билан сўзлади Жонсон.

– Шармандаликка тайёр тура беринглар, – орага қўшилди Норман. – Остин шундай муҳим топшириқни ёш тирранчага топширипти.

– Азизлар! – барчанинг Этиборини юқорига олиб чиқувчи зинага қаратди Остин. – Жаноб Жейсон Коннор оиласи билан.

Жаноб Коннор рафикаси ва икки ўғли билан барча меҳмонларга табассум ила бокқанча зинадан пастга тушиб келишаётганлигини кўришди. Меҳмонлар уларни қуршаб, бирин-кетин саломлашишар, мезбонлар таклифни қабул этиб, келганлари учун ташаккур изҳор этишарди. Журналистлар навбати билан сурат олишса, оркестр улғувор куйини бошлаган эди.

– Остин, – деди Бойл хоним унга эрка аралаш аччиқ боқиб, – агар сизни деб шарманда бўлсак, сизни ўз қўлим билан бўғиб ўлдираман.

Бойл хоним сўзини тугатиши билан барчалари совуқ елни ҳис этишди. Эшик очилиб, хонага башанг пальто кийган, офтобда қорайган йигит кириб келди. Ортидан икки одам катта қутини олиб киришди. Йигит атрофга тезда қараб чиқди-да, оғир кийимини ечиб, четда турган кекса хизматкорга берди. Остин у томон юрди.

Бандаргоҳ. Бир соат муқаддам

Эрик Брэдди ўз қаютасида хаёлга толиб ўтирар, келгуси ишлари режасини қайта-қайта эсларди. У аллақачон буюмларини йиғиб қўйган, тобутдек кенг, бироқ бўйи бироз баландроқ бўлган қутисини қўтаришлари учун одамлар келишини кутарди. Шаркдаги сафар унга жуда ёққан эди. Танаси қорайиб, кўриниши анчайин ўзгариб кетганди. У орзусидаги қумлоқлар орасидаги эҳромларни, даҳмаларни кўрди. Қадимий деворлардаги ёзувларни ўқиди. Шарк тарихи билан яна ҳам яқиндан танишди. Қачонлардир бу орзу ушалмас армондек туюларди. Аммо у мақсадида собит турди, қийинчиликларни енгиб, ниятига етди. Энди энг муҳим, энг оғир юмуши қолган эди...

У бетокатланиб ўрнидан турди, у ёқдан, бу ёққа юра бошлади. Эрик кема лангар ташлаганданоқ капитан ҳузурига кириб, одам юборишини сўраган эди. Қаютасига қайтаётганида эса божхона ходимлари палубада юришарди. Ҳаво анча совуқ бўлганидан Эрик у ерда қутиб тура олмади. Негаки иссиқ ўлкалардан енгил либослар билан қайтган эди. Бу орада қаюта ҳам аста-секин совий бошлади. Эрик

бир неча қават кийинса ҳам, совук қотиб, қўллари билан елкасини тез-тез ишқаларди.

Юқорига чиқди. Кема капитани палубада уч одам билан қунишганча гап талашарди. Эрик тиши тақиллаганча уларга яқин борди.

– Ҳа-я, Брэдли, – деди капитан, – сизни буткул унутаёзипман. Айбга буюрмайсиз, ишимиз шундай. Белгиланганидан ортиқ юк олиб келганимиз учун, текширув чўзилиб кетди, – капитан қаршисидагиларга юзланди. – Сизларни таништирсам, бу инсон олимликни қўзлаб юрган изланувчан ёшлардан. Исми Эрик Брэдли. У Шарқда изланишлар олиб борди, шахсан жаноб Жейсон Коннорнинг ҳомийлиги остида.

– Ростданми? Сиз билан танишганимдан хурсандман, – дея бир боғхона нозири унга қўл чўзди. Қолганларнинг ҳам унга бўлган эътибори ўзгарди. Жейсон Коннорнинг нуфузи баландлигидан Эрик юртига қайтиш давомида капитаннинг барча марҳаматларидан баҳраманд бўлганди. Ҳозир ҳам бу имтиёздан фойдаланишнинг айна вақти, дея ўйлади.

– Жаноблар, умуман олганда, ишларингизга аралашгим йўқ, бироқ бугун жаноб Коннорнинг туғилган куни ва ҳозирда улкан зиёфат бошланишига тадорлик қўрилмоқда. Бошқарув кенгаши аъзолари менга жаноб Коннорга аталган совғани элтишни тайинлашган. Ҳатто мен учун фойтун юборилган. Умид қиламанки, мени тўғри тушунасизлар.

– Жентльменлар, – деди капитан, – шундай инсонни бошқа киборлар олдида уятга қўйиш сизу, бизга ярашмайди. Келингллар, жаноб Брэдли юқларини тезроқ текшириб, уни қўйиб юборайлик-да, кейин қолган ишлар устида бош қотирайлик.

Таклиф барчага ёқди. Нозирлар зиёфат дабадасини бир зум хаёлан тасаввур қилиб қўришди. Эриқдан жаноб Коннорни туғилган куни билан қутлаганликларини етказиб қўйишини сўрашди. Капитан дарҳол юмуш билан банд бўлган икки матросни Эрикнинг қаютасига юборди. Эрик уларга қутини эҳтиётлаб қўтаришларини тайинлади. Ўзи жомадонларини қўтариб, юқори чиқди.

– Қутида нима бор, жаноб Брэдли? – сўради нозирлардан бири.

– Жаноб Коннорга аталган совға. Истасангиз, қўришингиз мумкин. Илтимос, қути оғзини очсангизлар, – унинг илтимоси билан қути оғзини очишди. Сомон устида қадимий кўзгу турарди. Ҳамма унинг ромидаги нафис нақшларга анграйиб қолди. Бундан Эрик мамнун жилмайиб қўйди. – Жаноб Коннор қадимги буюмларга жуда қизиқади. Бу кўзгу ясалганига уч юз йил бўлган.

– Ҳа-а, жуда қадимий экан. Бизни маъзур тутинг, ишимиз шуни тақозо этади. Қути оғзини ёпиш мумкин. Энди жомадонларингизни очиб, ҳужжатларингизни кўрсатсангиз, жаноб Брэдли.

Буюмлар орасидан шубҳали нарса чиқмади. Ҳужжатлар ҳам жойида эди. Эрикка жавоб беришди. У пастга тушиши билан бир кучер қаршисида пайдо бўлди. Унинг қўлида оқ мўйнали пальто бор эди.

– Эсон-омон қайтганингиз билан, жаноб Брэдли, – дея пальтони унга тутқазди. Брэдли уни дарҳол кийиб олди.

– Иссик кийим учун ташаккур! Жуда совук қотгандим. Жаноб Остин ва жаноб Жонсон яхши юришишпими?

– Ҳа. Жаноб Остин сизни совға билан бош бинога зудлик билан етказишимни буюрган. Бу сизга муаммо туғдирмаса керак?

– Албатта, йўқ. Қани, кетдик бўлмаса. Матросларга аравангизни кўрсатинг.

Матрослар қутини арава ортига мустақкам қилиб жойлади. Эрик уларга пул берди. Бундан матросларнинг оғзи кулоқларига етиб, қайта-қайта раҳмат айтишди.

– Илтимос, – деди Эрик кучерга, – йўлда эҳтиёт бўлинг, йўқса, кўзгуга шикаст етиши мумкин.

Кучер уни манзилга ортиқча муаммоларсиз етказди. Эрикнинг исми меҳмонлар рўйхатига ёздириб қўйилган эди. Икки хизматкор қутини қўтаришда ёрдам беришди. Эрик хонага ўз вақтида кириб келди. Остин у томон яқинлашди.

– Хайрли оқшом, жаноб Остин!

– Хуш келипсиз, Брэдли! – унинг қўлини маҳкам кинди Остин. – Роса вақтида етиб келдингиз. Хўш, сафар қандай ўтди?

– Жуда яхши. Яхшилигингизни ҳеч қачон унутмайман. Мисрға бориш – болалиқдан буён энг катта орзуйим эди. Бир кун бўш бўлганимизда сўзлаб берарман. Ҳозир ҳамкасбларингиз биз томон келишяпти. Шубҳа йўқки, улар совғани кўришмоқчи.

Қолган раҳбарлар келиб, Эрик билан сўрашишди. Норман дарҳол совғани кўрмоқчилигини айтди. Негаки, хонанинг у томонида Коннорларни ўраб олган меҳмонлар навбати билан жаноб Коннорни табриклаб, ўз совғасини бошқалар олдида кўз-кўз қилиб топшироқда эди. Эрик хизматкорларга кутини бир четга қия қилиб қўйишларини айтди. Кўзгуни кўриб ҳамма бир сонияга жимиб қолди.

– Нима, совға шуми? – гижинди Норман.

– Буни исталган ялангоёқлар дўконидан сотиб олиш мумкин, – қўшимча қилди бакалоқ Рожерс.

– Сизлар ўз соҳаларингизда етуксизлар, – деди Остин Норман ва Рожерсга юзланиб. – Аммо санъатда ҳеч вақони тушунмайсизлар. Сизлардан фарқли ўлароқ жаноб Коннор унинг қадимийлигини бир кўришдаёқ илғаб олади. Боз устига, қадимги буюмлар бирон афсона билан боғлиқ бўлса, жаноб Коннор уни бажонидил эшитади.

– Қадимийлиги яхши, – деди Бойл хоним, – аммо уни шундайича топшириб бўлмайди.

Хизматкорлар унинг чангини тозалашди, сўнг даврага олиб киришди. Жаноб Остин барча раҳбарлар номидан мезбонни табриклади. Кўзгу жаноб Коннорга ёқиб тушди.

– Безаклари жуда нафис экан. Кўринишидан, жуда қадимий.

– Уч юз йилдан ошик. Истасангиз, унинг ажойиб, лекин бироз кўрқинчли тарихини Эрик Брэдли сўзлаб беради, – Остин қўли билан Эрикка ишора қилди. Эрик одоб билан жаноб Коннорни табриклади. Журналистлар ҳамон ўзларига керакли гапларни ёзиб олишар, баъзан суратга ҳам тушириб қўйишарди. Кўзгу жаноб Коннорга ёққани учун кибор меҳмонлар ҳам уни илиқ қарши олишди.

– Сизни кўрганимдан хурсандман, жаноб Брэдли, – деди мезбон. – Сафарингиз яхши ўтдими? Аминманки, сиз илм аҳлининг кўпчилиги эътиборини тортадиган янгиликларни олиб келгансиз.

– Мен Мисрда саккиз ой вақтимни даҳмалар, эҳромлар деворидаги битикларни ўқишга сарфладим ва қадимги Миср тарихига оид янги маълумотларга эга бўлдим. Эртагаёқ Фанлар академияси залида аниқлаганларимни сўзлаб бермоқчиман. Бунинг учун сиз ва компания раҳбарлар кенгашидан умрбод миннатдорман.

– Бунинг миннатдор бўладиган ери йўқ. Ундан кўра кўзгу тарихини сўзлаб берсангиз, мени жуда хушнуд этган бўлардингиз. Мен чўпчакларга жуда қизиқаман ва жаноб Остин кўрқинчли, деган таърифи билан мени яна ҳам қизиқтириб қўйди.

– Дарҳақиқат, кўзгу жуда қадим ва даҳшатли тарихга эга. Уни бу ерга келтиришимни ажиб саргузаштга йўйиш мумкин.

Сафаримнинг олтинчи оғи бир шайх мени ўз қасрига таклиф этди. Буни қарангки, кимдир шайхга Миср тупроғида ёш оқ танли олим йигит пайдо бўлганлигини етказган экан. Мамлакат тарихига қизиқишим кучли эканлиги шайхга маъқул келди, ҳатто баъзи маълумотларни тўплашимда ёрдам берди. Мен роса ўн саккиз кун унинг марҳаматидан баҳраманд бўлдим. Шу кунлар ичида сарой хизматкорлари орасидан дўстлар орттирдим ва бир куни зиёфатдан сўнг бир хизматкор менга сарой ертўласида даҳшатли буюм сақланиши хақида сўзлаб берди. Ўша даҳшатли, ўтмишда инсонлар бошига кўзга кўринмаган қулфат солган буюм мана шу, қаршингиздаги кўзгу эди.

Бир неча аёл “оҳ” тортиб юборди. Эраклар ҳам, ҳатто жаноб Коннор ҳам кўзуга бошқача боқиб қўйди. Барчани ўз ҳикоясига қаратиб қўйганидан мамнун бўлган Эрик сўзида давом этди:

– Афсонага кўра, кўзгу XVI асрда Венеция яқинидаги кичик шаҳарда бир алкимёгар томонидан ясалган. Алкимёгар ўз кўзгуси ёрдамида бошқа одамларнинг қиёфасини ҳамда умрини ўзлаштириб олган. Кўзгу у истаган ерда ғойиб бўлиб, у истаган ерда пайдо бўлган. Улими кўзланган қурбон кўзгуга тикилиши билан тез суратда қариб, вафот этган. Мисол учун, ўрта ёшли одам кўзгуга тикилиб, бир неча сония ичида қолган умрини ўтказган, зумда ўнлаб йилларга қариб, хокка айланган. Сўнг алкимёгар унинг қиёфасида одамлар орасида пайдо бўлган. Шу йўл билан ўзгалар бойлигига эга бўлган, ўзгалар рафикаси номусини топтаган. Одамлар унинг қачон қимнинг қиёфасида бўлишини билишлари қийин кечган. Бироқ алкимёгар охир-окибат тугилиб, ўтда қуйдирилган, кўзгуси эса синдириб ташланган.

Бироқ бир манаба келтирилишича, ўшанда епископ бошлик одамлар жодугарни эмас, балки бир беғунохни ёққанган. Синдирилган кўзгу ҳам оддий кўзгу бўлиб, асл кўзгу сакланиб қолган эмиш. Тақдир тақозоси билан кўзгу Шаркка бориб қолади. У ҳақдаги даҳшатли афсона мусулмонларни ҳам лол қолдиради. Бир бадавлат араб уни бир неча йўл билан йўқ қилмоқчи бўлади, бироқ кўзгу синганида ҳам, қуйдирилганида ҳам ўша ерга яқин бўлган жойда яна бус-бутун ҳолда пайдо бўла бераркан. Ахийри, араб уни ўз саройи ертўласига яшириб қўяди ва ворисларига уни одамлар қўлига тушмаслиги учун, асрашларини тайинлайди.

Мени ўз уйида меҳмон қилган шайх ўша арабнинг авлоди экан. Унга ертўласидаги кўзгу ҳақида эшитганимни айтганимда жуда ҳам ғазабланиб кетди, ҳатто хизматқорни тили бўшлиги учун ўлдиришга фармон берди. Бироқ мен ўртага тушиб, хизматқорнинг жонини асраб қолдим. Йўқса, виждон азоби умрим охиригача босилмасди.

Ўтган зиёфатлар чоғи шайхнинг нозик нуқтасини пайқаб қолгандим. Шайх шахмат ўйинига муккасидан кетганди. Ҳар доим дўстлари билан шу ўйинни ўйнардди. Мен уни ўйинга таклиф этдим ва ютсам, хизматқорнинг жонини омон қолдиришини сўрадим. У ютказсам, менинг ҳам бошим кетишини айтди. Мен шартга рози бўлдим, – Эрик яна бир бор сукут сақлади, яна атрофдан “оҳ”лар эшитилди. Баъзи эркакларнинг бундан энсаси қотса-да, жаноб Коннор ҳурмати туфайли тилларини тийиб туришарди. – Шарқ аҳли билимли эканлиги рост гап. Ўйинни базўр ўз фойдамга яқунладим. Шайх кўлдан моҳир ўйинчини кўрмаганлигини айтиб, мени қайта ўйинга таклиф этди. Хизматқорни эса ваъдасига вафо қилиб, керагича пул билан қўйиб юборди. Бироқ мен бошқа ўйнамайман, деб оёқ тираб олдим. У ҳалеб сўрайвергач, кўзгу учун ўйнашимни жавоб қилдим. У, дастлаб, бунга рози бўлмади, бироқ эртасига шартимни қабул этди. Бу галги ўйин аввалгисидан ҳам қийин кечди. Бор имкониятимни ишга солишимга тўғри келди ва, ахийри, ғолиб бўлдим. Шайх ўзидан қаттиқ аччиқланди, бироқ аҳдига содиқ қолди, кўзгунини ертўладан чиқариб, менга топширди. Қасрни тарқ этгунимча бир неча бор кўзгунинг даҳшатли ёвуз кучга эга эканлигини таъкидлади. Бироқ мен илм одамиман. Бундай ғайритабиий қучларга сира ҳам ишонмайман. Акс ҳолда кўзгунини бу ерга келтирмаган бўлардим.

Жаноб Коннор бошлаб берган қарсақни қолганлар давом эттиришди.

– Дарҳақиқат, буни ажиб сарғузаштга йўйиш мумкин, жаноб Брэдли. Сал қолса, жонингиздан айрилай, дебсиз. Жасоратингизга қойилман. Тўғриси, ўрнингизда бўлишни орзу қилардим. Мазкур совғани мен кўз қорачиғидай асрайман, зеро, унинг бебаҳо эканлигини шу ердагиларнинг барчаси эътироф этишига шубҳам йўқ. Тўғрими, азизлар?

Меҳмонлар унинг сўзларини тасдиқлашди. Мухбирлар жаноб Коннордан кўзгуга яқинроқ туришини илтимос қилиб, уни суратга олишди. Иккинчи томонда виқор билан Брэдли туриб, у ҳам суратдан жой олди. Шундан сўнг йиғилганларнинг кўпчилиги кўзгунини яқиндан томоша қила бошлади. Афсона таъсирида айримлар унга чўчиб назар соларди. Совға Остин кутганидек зиёфатни қизитиб юборган, у асосий мавзуга айланди. Брэдли бир четга чиқиб, жаноб Коннор атрофида парвона бўлаётган, тилёғламаликни ўринлатаётган мунофиқларни озорқ томоша қилиб турди. Манзара ёқмай, ғазабдан

тишларини ғичирлатди. Эҳтимол, ўтмишдаги оғир кунлари ёдига тушгандир? Энди унинг қоронғи кунлари ортда қолди. Остин ва Жонсон ҳомийлиги остида юқори табаканинг эътиборига тушди. У ёшлигидан одамлар ўзи ва оиласига оёқ учида қарамаслигини истарди. Ҳозир жаноб Коннор хурмати учун, унга яхши муносабатда бўлишмоқда, бироқ энди вақт оз қолганди...

Эрик диққатини жамлаб, келгуси иш режасини хаёлан синчиклаб тақоррлади. Юзига айёрона табассум югуртирди. Официантлар учун ажратилган хона томон йўл олди-ю ўзига-ўзи шивирлади:

– Вақт етди!...

Бир соатдан сўнра

Шаҳарни қуёш тарк этиб, кўчалар зулматга чўмган, изгирин кам сонли ўткинчилар юзини чимдирди. Бундай қалин қор ёғаётган дамда совуқ тор кўчаларда тентираб юрадиган уйсиз дайдиларга ҳавас қилиб бўлмайти. Улар қайсида бурчақда ёки кўприк остида йиғилиб, гулхан ёқишади. Увада тешик матоларни устларига ёпиб, совуқдан асранишади. Шундай оғир кунларда кўча дайдиларининг ўликлари ҳар ерда пайдо бўлиб қолади, аммо уларга ҳеч кимнинг жони ачимапти.

Жаноб Коннор меҳмонларида бундай ташвишлар йўқ. Уларда одатда бўш вақт кўпроқ топилади ва ўша дамларда ортикча пулларини қандай соғуришни билмай қолишади. Ҳозир эса улар кенг, иссиқ хонада шодонлар. Таомлар ейилди, бакалок Рожерс ва унга ўхшаганлар ҳамон ўзларини қавшашдан тўхтага олишмаяпти. Официантлар тинмай ичимлик тарқатишмоқда, созандалар бир зум ҳам тин олмай қуй чалишади. Катта-кичик давраларда суҳбат авжида. Норман Остин билан кўзгу олдида ишга доир масалаларни ҳал этарди. Унинг кайфияти чоғ, кўзгу жаноб Коннорга ёқмай қолишидан чўчиган эди. У тез-тез афрофга разм солиб кўяра, чамаси, кимнидир қидирарди. Сал нарида эса Бойл хоним тўқ-кўқ тусли либос кийган аёл билан суҳбат қурмоқда.

– Ярим соатдан буён Эрик Брэдлини қидиряман, – деди Норман кўзгуга ўзини соларкан. – Мабодо, сиз уни кўрмадингизми, Остин?

– Уни кўрганам йўқ. Ҳадеб аланглаб уни қидираётган эдингизми?

– Ҳа. Компания унинг саёҳати учун пул ажратди. Унинг келгуси режалари билан қизиқяман. У кўрсатган эътиборимизни оқлаши лозим.

– Брэдли тутган ерини кесмай қўймайдиганлар хилидан. Ишончим комил, у бизни уялтирмайди, худди бугунгидек, – айёрона жилмайди Остин. Норман унга бир қараб қўйди-ю, сир бой бермай яна кўзгуга қараб олди. – Норман, сиз совғамиз жаноб Коннорга ёқмаслигидан кўрққан эдингиз, ҳатто мени ношудга чиқардингиз. Балки, узр сўраш вақти етгандир?

– Шу билан енгил тортсангиз, узр сўрашим мумкин. Бироқ шуни унутмангки, Остин, жаноб Коннор камтарин одам. У бизни изза қилишни истамасди, – Норман ёнида пайдо бўлган қалин сокол-мўйловли официант қўлидаги қадахлардан бирини олди, Остин иккинчисига қўл чўзди. – Биз жаноб Коннорга кўзгудан яхшироқ...

Шу дам Остин унинг елкасига қўл чўзаётиб, қўлидаги қадахни туртиб юборди. Ичимлик Норманнинг устига тўкилди. Норман сўзида тўхтаб қолди, Остин бўлса ёнидан дастрўмол чиқариб, унинг либосига босди.

– Мени маъзур тутинг, Норман! Нақадар қўполман.

– Ҳечкиси йўқ, – тўнгиллади Норман ва ўз дастрўмолини олиб, кўзгуга боқди. Боқди-ю танасида кучли оғриқ туйди. Додлаганча ортига қолади. Полда типирчилай бошлади. Зумда ияги, ёноғи, пешонасида қўплаб ажинлар пайдо бўлди. Сочи оппоқ тусга кирди. Норман гўё эллик йилга қариб кетгандек эди. Бўғзи қуйиб, додлаши тинди, фақат, хиркироқ товуш чимди, сўнг жони узилиб, беш-ўн йиллик мурдага айланди-қолди. Мушаклари эса, эриган мумдек суякларига ёпишиб қолди.

Буларнинг бари бир неча сония ичида рўй берди. Гўё Норман учун ўнлаб йиллар ўтиб кетгандек, шу вақт ичида қолган умрини яшаб ўтгандек эди, бироқ афрофдагилар

учун, ҳеч нима ўзгармаганди. Дастлаб, Бойл хоним ёнидаги аёл билан чинқириб хонани бошларига кўтаришди. Шундан сўнг тўполон бошланди. Ким нима қилаётганлигини билмасди. Мурдани кўрганлар ташқарига қочишни ўйларди. Остин ҳеч нимани эшитмас, жасад ёнига ўтириб қолганди. Худди мия фаолияти тўхтаб қолгандек кўрганларини ҳазм қила олмасди. Ахир, кўп йиллик ҳамкасби ҳозиргина ёнида тирик турган эди. Қандай қилиб зумда чириган мурдага айланди!?

– А-а-а!..

Остин ўзининг ёқимсиз овозидан ҳам хушига келди, ҳам кучли кўрқувдан эти жимирлаб кетди. Ўтирган кўйи ортига тисарила бошлади. У ёрдам сўрамоқчи, бемаъно бўлса-да, бақирмоқчи бўлди, аммо бўғзидан сас чиқмади. Қулоғи шовкинми ёки бошқа сабабга кўра, шангиллар, кўл-оёғи музлаб титрарди. Ахийри, мадори қуриб ёнига қулаб тушиди ва кўзлари юмиларкан, одамлар эшикдан юпун ҳолда қочаётганлигига гувоҳ бўлди.

Қутилмаган ҳол

Лоури хонимнинг сўнгги йиллардаги умри бир зайлда кечмоқда. У “Пойтахт янгиликлари” газетасининг фахрий аъзоларидан. Қишин-ёзин ҳафтанинг олти кунини шу бинода ўтказади. Ҳар кунги газета сонини босишдан олдин ўрганиб чиқади. Маоши ёмон эмас. Эри билан кичик шинам уйларида иноқ яшади. Кўп йил тирноққа зор бўлиб юришди. Аммо умид қилишдан бир сония бўлсин тўхташмади. Фарзанд сўраб ҳар куни Тангрига илтижо этишди, кўплаб шифокорлар назоратидан ўтишди. Бу тоат-ибодатлар натижа бериб, Лоури хоним ҳомиладор бўлди. Энди дунёда ундан бахтли аёл йўқдек эди. Эри ҳам танасига сиғмас даражада хурсанд бўлди. Юзларини табассум тарк этмай кўйди. Лоури хонимнинг байрам яқинлашгани сайин кайфияти кўтарилиб борарди. Иши ҳам ёқимли машғулотдек туюларди. Бугун ҳам кечгача ишлади ва дугонаси билан ташқарига чиқди. Ҳар куни соат ўн тўққизу бешда бир извошни ёллаб, уйига йўл оларди. У дугонаси билан суҳбатлашиб кўчага чиққан ҳам эдики, бир извош ёнларида тўхтади. Лоури хоним дугонаси билан хайрлашиб, аравага чиқди. Дугонаси билан йўллари тескари эди. Унга оқ йўл тилаб, ортидан бўлганида бир ҳолдан ўйланиб, ҳатто ташвишланиб қолди. Извош муюлишдан ўнгга эмас, чап томонга бурилиб, кўздан ғойиб бўлди. Аёл дугонасидан хавотир олди, сўнг бир юмуши бордир, деб ўйлади. Тўғри, унга бирон ерга бориши ҳақида айтмаганди, лекин ҳар бир ишидан уни хабардор этмайди-ку. Ахир, Янги йил яқинлашмоқда. Барча байрамга тайёргарлик кўриш ҳақида бош қотиради. Аёл яхши ният қилишга уриниб, ортига ўтирилди ва йўлида давом этди.

Инспектор Робсон ишга киришди

Қутилмаган даҳшатли ўлим! Уйқуси тўлиқ ўчмаган инспектор Робсон бу ҳақда йўл бўйи полисмендан кўп эшитди. Уни уйқудан уйғонишига сабаб бўлган воқеа сўзловчи томонидан қанчалар ваҳимали тасвирланмасин, у эснаб ўтирарди. Сехр-жодуга ишонмас, кимдир ажойиб найранг ишлатган, дея хаёл қиларди. Фойтун тўхтагач, полисмен эшикни очиб, пастга тушди. Ортидан инспектор Робсон ҳам калин қорга оёқ босди. Совуқ ҳаво уни ўзига келтирди. Пальтоси ёқасини кўтариб, зинадан юқори кўтарилди. Эшик ёнида икки сокчи турарди. Инспектор кириш олдида иссиқ кийимини ечиб, улардан бирининг эгнига ташлади.

– Раҳмат, инспектор! – дея ёш полисмен унга эшикни очиб берди.

Хона четида йнгирмага яқин одам бор эди. Улар бир аҳволда бўлиб, кучли хаяжонланганлари ҳамда чарчаганлари билиниб турарди. Инспектор Робсон шляпасини ечиб, уларга хайрли оқшом тилади, сўнг доктор Бэнкс текшираётган мурда ёнига йўл олди. У олдин навабчидан нима бўлганлигини ҳамда докторнинг ўлим ҳақидаги фикрларини эшитиб, сўнг жаноб Коннор ва бошқалар билан танишишга қарор қилди. Ҳалол инспектор ишини нуфузли одам билан қуюқ танишишдан устун кўрди.

– Доктор Бэнкс, шанба окшомини қанчалар яхши кўришимни билсангиз эди, – деди инспектор унинг ортидан келиб, жасадга жиддий тикиларкан. – Якшанба дам олиш куни бўлгани учун, эртасига вақтли туришинг шарт эмаслигини билиб ухлаш нақадар яхши.

– Бирок бу шанба ҳордик чикара олмайдиган бўлдингиз, – доктор Бэнкс ўрнидан туриб, унга юзланди. – Бемалол айта оламанки, эртага ҳам дам олмайсиз.

– Ўн йиллик жасадни бу ерга ким олиб келди? – жасаддан кўз узмай сўради инспектор.

– Гувоҳларнинг айтишича, у бир ярим соат олдин сизу мен сингари тирик бўлган.

– Нима!?

– Сизни ҳам қизиқтириб қўйдими, инспектор Робс?

– Умуман олганда, ҳа. Ҳатто бир воқеани ёдимга тушириб юборди, – инспекторнинг хаёлига ўтган йилги воқеалар келди. Жаноб Шерман Хилбертнинг ўлими, жиноят еридан топилган пичоқ, қабристонда қазилган қабр ва Нилскид шахри собиқ бош инспектори Шон Пейнкрофтнинг дорга осилиши.

– Марҳум шу компаниянинг раҳбарлар кенгаши аъзоси жаноб Норман бўлган. Ёши эллик бешда. У дўсти жаноб Остин билан шу ерда суҳбатлашиб турган. Жаноб Остиннинг кўполлиги натижасида устига ичимлик тўкилган ва кўзгуга боққанича устини тозалаётиб зумда юздан ошган одамдек қариб кетган. Шу зайилда жон бериб, танаси устки қисми хокка айланиб тўкилиб тушган, ички эт қисми бўлса эриган мумдук суякларига ёпишиб қолган. Мурдани текшириб, унинг икки соат олдин тирик бўлганига шубҳаландим. Аммо йигирмага яқин одам буни тасдиқлапти. Агар улар рост сўзлаётган бўлса, буни ростдан ҳам мўъжиза, дейиш мумкин. Биргина аниқлаганим, жасад ўн йиллик мурдага ўхшаса ҳам, мушаклари суягига ёпишиб қолган ва ҳеч бир жасад тобутда бундай сакланмайди. Яъни бу кучли куйиш натижасига ўхшамокда, бирок на олов, на бошқа кимёвий моддалар изини топа олмадим. Қисқаси, ҳақиқий жумбокнинг ўзи. Уни лабораторияга олиб бориб, чуқур текширув ўтказишга тўғри келади. Қолганини гувоҳлардан суриштириб билиб оларсиз.

Инспектор Робсон бир мурдага, бир четдаги кўркувдан титраётган гувоҳларга, бир устига мато тортилган кўзгуга боқди.

– Нега кўзгуга мато тортиб қўйдинглар? – сўради ёнидаги навбатчидан.

– Негаки, одамлар мўъжизакор ёвуз ўлимга шу кўзгу сабабчи, дейишмоқда. Айтишларича, бу кўзгу қадимда яшаган бир жодугарга тегишли бўлган экан. Одамлар баттар кўрқмаслиги учун, устига мато тортишимизни сўрашди. Қолган нарсаларни ўз жойида қолдирдик.

– Қизиқ, – кўзгуга ўйчан бокиб шивирлади инспектор Робсон, – шунинг учун ҳам, унга ваҳима билан қарашапти экан-да. Яхши, энди нимани билсангиз, ҳаммасини бир бошдан сўзлаб беринг.

– Бир ярим соатча олдин шу ерда дахшатли фожиа рўй берганлигини хабар қилишди. Икки шеригим билан етиб келганимда ҳамма ўраб олиб бирваракай гапира бошлади. Улар кучли ҳаяжонда бўлгани учун, биронтасини яхши тушунмадим. Жасадни кўриш бизга ҳам ёқинқирамади, лекин вазифамизни бажаришга қарор қилдик. Кўпчилик воқеа рўй берганданок кочиби кетган экан. Қолганларни шу ерда гувоҳ сифатида олиб қолдик. Икки полисменни эшикка соқчи қилиб қўйиб, сизга ва доктор Бэнксга одам юбордим. Назаримда, бор билганларимни айтдим. Мазкур жиноят одатдагилардан кескин фарқ қилади. Жасад кўринишидан йиллар давомида қабрда ётганга ўхшайди. Қотиллик қуроли эса кўзгу, бирок унинг эгаси анча олдин гулҳанда куйдирилган экан. Нима дейишга ҳам хайронман.

– Кўзгуни бу ерга ким олиб келган экан?

– Эрик Брэдли исми ёш йигит...

– Эрик Брэдли? – хаёлга толди инспектор Робсон. Бу исм унга жуда таниш эди ва, ниҳоят, уни эслади. Яна кўз ўнгига Шон Пейнкрофт гавдаланди. Хаёлида минг бир фикр ва саволлар пайдо бўлди.

– Инспектор, ахволингиз яхшими? – сўради навбатчи.

– Ҳа. Ўша йигит ҳозир қаерда?

– Афсуски, уни топа олмадик, – навбатчи бир қоғозни инспекторга кўрсатди. – Бирок мана бу рўйхатда бугунги зиёфатга чақирилган барча меҳмонлар исми бор экан, ҳатто ёлланган официантлар исми ҳам. Қисқача айтганда, сўроқ учун барча гувоҳлар номи бор.

– Жуда соз. Ҳозироқ уларни йиғишни бошланг. Айниқса, Эрик Брэдolini тезроқ топинглар. Бу воқеа шаҳар аҳли тинчини бузиши тайин. Натижада оммавий тартибсизликлар бошланиши мумкин. Хабар тарқаб кетмаслиги олдини олишимиз лозим. Шунинг учун зиёфатда қанча мухбир қатнашган бўлса, уларни биринчилардан бўлиб олиб келинглар.

– Хўп бўлади, инспектор, – навбатчи икки ҳамкасбини ёнига чорлаб, ташқари чиқиб кетди. Йўл-йўлакай уларга кўрсатмаларни бериб борди. Рўйхатдагилар кўп эди ва табиийки уларни излаб топиш учун кўпроқ одам керак бўларди. Навбатчи маҳкаманинг барча ходимларини шу ишга жалб этишни тайинлади. Инспектор Робсон бўлса, бино хўжайини олдига борди. Унинг ёнида раҳбарлар кенгашининг уч аъзоси ҳам бор эди. Улар Остин, Жонсон ҳамда Бойл хоним эди. Рожерс шовқин кўтарилганданок биринчилардан бўлиб уйга кетган эди. Ҳамма хаяжонда, айниқса, Остин қаттиқ титрар, кўриниши абгор эди.

– Хайрли тун, жаноблар ва хоним. Мен инспектор Робс бўламан. Бўлиб ўтган воқеа сизларни қанчалар ларзага солгани кўришиб туришти, бироқ сизларни сўроқ қилишга мажбурман. Гап, фақатгина, сизларнинг ҳамкасбларингиз ўлими устида эмас, балки бутун мамлакат тинчлиги устида бормоқда.

– Сиз ўз ишингизни қилаверинг, инспектор. Мен Жейсон Коннор бўламан, – кўл чўзди мезбон. – Қандай ёрдам зарур бўлса, тортинмай айта беринг. Ўлим сирини билиш – биз учун ҳам қизик.

– Норманни мен ўлдирдим, – деди Остин кутилмаганда.

– Остин, ўзингизни айблашни бас қилинг, – деди жаноб Коннор.

– Ахир, Эрик Брэдolini Мисрдалигида кўзгу ҳақида ёзиб юборган эди. Мен барчангиздан олдин унинг қандай кучга эга эканлигини билгандим. Бироқ Брэдolini сингари буни чўпчакка йўйдим. Уни сизга совға тариқасида олиб келишини илтимос қилдим. Бу ҳам етмагандек, кўзгу олдда Норман билан суҳбатлашаётганимизда унинг устига ичимлик тўқиб юбордим. У эгнини тозалайман, деб кўзгуга тикилди-ю бир зумда чириб битди.

Доктор Бэнкс инспектор ёнига келиб, жасадни олиб кетиш кераклигини айтди.

– Яхши, доктор. Кўзгуни ҳам ола кетинг. Тонг отмаёк энг кучли олимлар билан уни маҳкама лабораториясида текширишни бошлайсиз. Йигитларга айтинг: уларни имкон қадар эҳтиётлаб олиб кетишсин.

– Доктор, яна бир дона тинчлантирувчи дорингиздан берсангиз, деган эдим, – ёқимли овоз билан илтимос қилди Бойл хоним.

– О, мени маъзур тутинг, хоним. Афсуски, барча дорим тугади.

– Бунга ажланмаса ҳам бўлади, – орага кўшилди жаноб Коннор. – Келганингизданок ҳамма сиздан дори сўради. Мен бир одамимни дори олиб келиш учун юбораман.

– Йўқ, гувоҳларнинг ҳаммаси шу ерда қолиши лозим, – кескин рад этди инспектор Робсон. – Яхшиси, доктор маҳкамага етгач, бу ерга дори юборадим.

Шундан сўнг инспектор Робсон тўрт одамани доктор Бэнксга бириктириб берди. Улар фойтунда жасад ҳамда кўзгуни олиб кетишди. Айниқса, кўзгуга эҳтиёт бўлиш, уни алоҳида хонада қўриқлаб, ҳеч кимсани киритмаслик тайинланди. Фойтун кетгач, инспектор мезбон ва унинг яқинлари ёнига қайтди. Ҳар биридан кўрганларини ипидан игнасиғача сўзлаб беришини сўради. Кўрсатмалар деярли бир хил эди. Фақат, одамлар воқеа пайти турли жойда бўлган эди. Унга кўзгу ҳақидаги афсонани сўзлаб беришди. Фақат, Бойл хонимнинг кўрсатмаси бошқачароқ бўлди.

– Билмадим, буни айтишим қанчалар тўғри, – секин сўз бошлади Бойл хоним. –

Ахир, бу кўзимга кўринган бўлиши ҳам мумкин.

– Хоним, нимани билсангиз, айтаверинг.

– Инспектор, сиз зиёфат бошида нималар бўлганини етарлича эшитдингиз, мен бунга тўхталиб ўтирмакчи эмасман. Норман ўлганида мен ҳам кўзгу яқинида бир дугонаман билан суҳбатлашаётган эдим. Норман кўзгуга қараб, ранги оқариб кетганида кўзгуда унинг аксини кўрдим. Фақат, унинг аксинигина эмас, бир... бир кексанинг хунук жилмайганлигини ҳам кўрдим. Бироқ у хонада йўқ эди. У кўзгуда кўринди, холос.

Барча жим бўлиб қолди. Инспектор бироз ўй сургач, давом этишини сўради.

– У бир зумгина кўринди. Менга шундай туюлган бўлиши ҳам мумкин. Кийими эскича, узун соқоли бор эди. Бу жирканч башарани ҳеч қачон ёдимдан чиқара олмасам керак. – Бойл хоним титраб кетди. Инспектор ва бошқалар эса жимлик сақлар, эшитганлари уларни ҳам бефарқ қолдирмаган эди. Шу дам хонага бир неча одам полициячилар томонидан олиб кирилди. Уларнинг кўрқув аралаш боқаятган кўзлари хонани гир айланиб чиқди. Улар фожиа рўй берганида қочиб қолган меҳмонлар эди ва жасад билан кўзгуни кидиришарди. Навбатчи журналистларни бир четга чорлади. Инспекторга маъноли боқиб қўйди. Робсон уларнинг ёнига борганида навбатчи бир газетани унга тутқазди. Бу эртанги рўзнома нусхаси эди. Инспектор бош мақолага боқди-ю дарҳол журналистларга тикилди.

– Сарлавҳанинг ўзи даҳшат-ку: “Нуфузи жиҳатидан қиролдан сўнг иккинчи ўринда турувчи инсон уйдаги зиёфатда мисли кўрилмаган даҳшатли ўлим юз берди”.

– Жаноб инспектор, – деди мухбирлардан бири, – сиз ўз ишингизни қиялпсиз, биз ўзимизникини. Мақола сизга ёқмаган бўлса-да, бизга бирон тўсқинлик қилишга ҳақингиз йўқ.

– Тўғри, бироқ масала мамлакат тинчлиги йўлида кетмоқда. Сизлар қанча шов-шув кўтарсанглар, шунча кўп рўзнома сотасизлар. Аммо юртимизда юз берувчи кўнгилсизликлар ҳамда оммавий тартибсизликлар мамлакат бошқаруви ва иқтисодига кучли зарар келтириши мумкин. Африкадаги, Осиёдаги мустамлакаларимизга ҳозирда бошқа ривожланган мамлакатлар ҳам кўз тикишаётганлигини яхши тушунасизлар. Биламан, рўзнома сизларнинг даромад манбайингиз, аммо энг биринчи галда сизлар шу юрт фуқароларисизлар. Мамлакат тинчлигига бир биз эмас, сизлар ҳам масъул бўлишингиз керак.

– Жуда чиройли гапирдингиз, инспектор. Агар сафсангиз тугаган бўлса, тезроқ сўроқни бошласангиз, деган эдик. Зеро, бизни қайнаган иш кутиб турипти.

– Ҳозир сенга тўсқинлик қилишга ҳақим йўқ, – жаҳлини жиловлаб, сўз котди инспектор Робсон. – Бироқ қўлимга керагича ваколат берилса, бурнингни ерга ишқаб қўяман.

– Маслаҳатим, у ёғига ўтманг. Йўқса, тонгда лавозимингизни сунистеъмом қилганингизни судьяга тушунтиришингизга тўғри келади.

– Биз гувоҳ бўламыз, – орага қўшилди бошқа журналист.

Инспектор Робсон ортик ўзини тутиб турик олмади. Журналистнинг ёқасидан қисди. – Менга қара, жўжахўроқ, истаган одамингга шикоят қилишинг мумкин. Мен сенга одам, деб шунча гапни гапирдим. Асл ҳақиқатни бўрттириб ёзиб, аҳоли орасида шовқин кўтарсанг, ўша судьянг ҳам ёрдам беролмай қолади, – инспектор уни қўйиб юборди-да, навбатчига ҳар бирини сўроқ қилишини айтди.

– Робс, нималар қиялпсиз?

Овоз орт томондан эшитилди. Хонага икки одам кириб келганди. Улар ички ишлар вазири ҳамда унинг ёрдамчиси жаноб Хиггенс эди. Иккиси ҳам озгин ва бўйдор бўлиб, кийимлари башанг бўлмаса-да, тик қоматларига салобат бағишлаб турарди. Инспектор ёнига етмасларидан ички ишлар вазири қўлидаги рўзномани кўрсатди. Бунда сал олдин Робсон кўрган рўзномадан ҳам кучлироқ бўрттирилган мақола бор эди.

– Хайрли окшом, жаноблар!

– Билмадим, окшомнинг хайрли ери қолдимикан? – деди жаноб вазир. – Робс,

нималар бўляпти? Бу мудхиш хабар қирол зоти олийларининг ҳам уйқусини тумандек тарқатиб юборди.

– Ўзим ҳам кўп нарсани билмайман, сэр. Бир изланувчан илмли йигит Мисрдан аллақандай афсонавий кўзгуни олиб келипти. Натигжада, компаниянинг раҳбарларидан бири жаноб Норман шу кўзгуга бокиб, колган умрини бир неча сонияда ўтказиб юборипти. Бунга ишонмаётган эдим. Аммо шунча гувоҳ буни тасдиқламоқда. Журналистлар эса уни ошириб-тошириб, пул ишлашга киришиб кетишди, бунинг яққол тасдиғи қўлингизда турипти.

– Ўша йигит топилдими? – сўради жаноб Хиггенс.

– Ҳали йўқ. Одамларим изляпти.

– Менимча, Эрик Брэдли уйда бўлса керак, – деди жаноб Жонсон. У билан жаноб Коннор ҳамда Остин ҳам шу томонга келишаётган эди. Вазир ва унинг ёрдамчиси улар билан қисқача сўрашиб чиқишди. Сўнг жаноб вазир кенгроқ изоҳ сўради:

– Бунга аминмисиз, жаноб Жонсон? У ҳолда манзилини айта олмайсизми?

– Брэдли зиёфат бошланганданок ғойиб бўлиб қолганди. Кейинроқ кўпчилик унинг саргузаштларини бир бошдан тўлиқ тингламоқчи бўлган эди, бироқ уни топишнинг имкони бўлмади.

– Бу фикрга мутлақо қўшиламан, – деди жаноб Коннор.

– Брэдли онасини жуда яхши кўради, – қўшимча қилди жаноб Остин. – Эҳтимол, узок сафардан қайтгани учун, жонажон кишлоғига югургандир? Эҳтимол, хали бу маш-машалардан хабари ҳам йўқдир? Ахир, у ҳам кўзгу ҳақидаги гаплар, шунчаки, чўпчак, деб ҳисоблаётган эди. Брэдли олийжаноб инсон. Оғир дамида ёрдам берганимиз учун, бизга атайин бундай ёмонликни олиб келмасди.

– Агар ростдан ҳам шундай бўлса, уни топишдан бирон фойда бўлмайди, – деди бош вазир. – Бироқ текшириб кўрган зарар қилмайди.

– Ундан ниманидир билиб оламан, деб ўйлайман, – беихтиёр сўзлаб юборди Робсон ва шу захоти тилини тишлади. Унга Остин тикилиб қолганди. – Менга бирон нимани айтмоқчимисиз, жаноб Остин?

– Ҳа. Эҳтимол, бу тергов ишига ёрдам берар. Норман ўлиmidан олдин бизга бир официант шароб олиб келганини айтган эдим. Унинг калталанган қалин соқол-мўйлови бор эди. Бироқ жаноб Коннор официантлар орасида қалин соқол-мўйловлиси йўқ эди, демоқда.

– Худди шундай, – тасдиқлади жаноб Коннор. – Мен барча хизматчиларни ўзим ёллаб, текшириб кўргандим. Мен доимо соқол-мўйловимни киртишлаб юраман ҳамда хизматимдагилардан ҳам шуни талаб этаман. Уйимга ташриф буюрганлар учун озода одамлар хизмат кўрсатишини истайман.

– Демак, ходимлар орасида бегона бўлган?

– Худди шундай. Бироқ у қандай қилиб бу ерга кириб олди экан, шунисига ҳайронман. Ахир, меҳмонлар рўйхат асосида ичкарига қўйилган эди, ҳатто хизматкорлар ҳам. Эрик Брэдлининг эса чиқиб кетганини ҳеч бир хизматчим кўрмапти. Ҳатто қалин кийими ҳам шу ерда турипти. Шундай совуқда унинг юпун кетгани ғалати эмасми?

– Жумбоқлар кўпайгани ҳам яхши, – деди Хиггенс ҳеч кимдан садо чиқмагач. – Иш олдинга сурилади.

Шу дам бир аёл шовқин кўтарди. Бир неча одам полициячилар билан қаттиқ тортишарди.

– Нима гап? – ўша ердаги одамларига бақирди Робсон. Бир полисмен тезда етиб келди.

– Улар бу ерда ортиқ қолишмоқчи эмас. Мудхиш ердан тезроқ кетишмоқчи.

– Уларни тўғри тушуниш керак, – деди мезбон хотиржамлик билан. – Айниқса, аёлларни. Ҳамма чарчади: ҳам жисмонан, ҳам руҳан.

– Робс, – деди жаноб вазир, – сўроқни тезлаштиринг. Гувоҳлик берганларга жавоб беринг. Тагин биронтаси ўзидан кетиб қолмасин. Ниманидир аниқлагудек бўлсангиз,

дарҳол хабар қилинг. Сизга барча ваколатларимни топшираман. Нима қилсангиз ҳам, бу ишга тезроқ яқун ясанг. Фуқаролар тинчлиги биз учун муҳим, – ички ишлар вазири энгил таъзим қилди. – Жентльменлар, кўришгунча!

Жаноб вазир ёрдамчиси билан чиқиб кетди. Инспектор ҳар бир гувоҳнинг кўрсатмаси тўлиқ ёзиб олиншига тиришди. Кўрсатма берганларга жавоб берилди. Уларга иш хали аслида қандай бўлгани ойдин эмаслиги ҳамда одамлар орасида ваҳима тарқатиш ярамаслиги тушунтирилди. Соат тунги иккига яқин одам анча камайиб қолганди. Бир полисмен увадаси чиқиб кетган пиджак ҳамда ярми куйиб кетган паспортни олиб келди.

– Хожатхонадан топдик. Бир ходим зиёфат бошланганидан бир соат ўтиб Эрик Брэдлининг хожатхонага кириб кетганлигини кўрган экан. У хожатхонага яқин ерда ярим соатча бўлган, бироқ Брэдлининг қайтиб чиқганини кўрмаган.

Паспортнинг ярми куйган бўлса-да, унда “Эрик Скот Брэдли” деган ёзувни ўқиш мумкин эди. Пиджак ҳам, афтидан, янги бўлиб, шунчаки, баъзи ерлари куйиб кетганди. Робсоннинг хаёлида мингта жавобсиз савол бор эди. Нега Эрик Брэдлининг чиқиб кетганини ҳеч ким кўрмаган? Нега паспорти (катта эҳтимол билан пиджакни ҳам уники дейиш мумкин) куйиб кетган? Нима учун у ғойиб бўлди-ю, иссиқ кийими шу ерда қолди? Бегона официант қаердан пайдо бўлди? Хўш, у ким эди-ю, хозир қаерда? Энг муҳими кўзгу ростдан ҳам шундай сеҳрга эгами? Ахир, бу чўпчакнинг ўзи-ку. Шунча гувоҳ бўлса ҳам, Робсон бунга ишонишни истамасди. У яна Шон Пейнкрофтни ёд этди. У айбсизмиди? Қанча ялиниб-ёлворган эди-я, ўшанда. Робсон бўлса унга кулоқ ҳам осмади. Нахотки, у айбсиз эди? Брэдли ўшанда ҳам, бугун ҳам найранг кўрсатганимикин? Шу ерга келганида инспекторни совуқ ел ургандек бўлди. Дикқатини жамлаб, ёрдамчисини чорлади.

– Сўрокни охирига етказ! Сўнг мана буларни, – пиджак билан паспортга ишора қилди, – ва бошқа далил топила, уларни ҳам маҳкамага элт. Кимёгар профессорларни тушга тўшланглар. Барчасини назорат қилиб тур. Мен бир ерга боришим керак. Тушгача кайтаман, сўнг кўзгуни текширишни бошлаймиз.

Робсон ёрдамчисини ҳайрон қолдириб, тўғри темир йўл бекатига йўл олди. У ерда Нилскиддан ўтадиган поездга чипта олиб, икки ярим соат курсида ўтирганча ҳордик олди. Бино ичи кенг ва совуқ бўлганидан пальтосининг ёқасини қўтариб олди. У кеча тонгдан буён яхши ухламаган эди. Боши тинимсиз ўйлашдан оғриси-да, чарчоқ устун келиб мудраб қолди. Уни бекат назоратчиларидан бири уйғотди ва поезд ҳадемай йўлга тушишини айтди. Робсон кулесига чиқиб, ўзини ўриндиққа ташлади. Поезд йўлга тушиб, силкина бошлади ва у яна ухлаб қолди.

Янги далиллар

Поезд тўхтаганида кун ёришиб қолганди. Робсон жадвалдан пойтахтга қайтувчи поезд ўн икки яримда бўлишини кўриб олди. Демак, шошилиш лозим. Ошхонада иссиқ қахва ичиб ичи қизиди. Нонушта икки дона ширин кулча билан ўтди. Қорни очқамаган, иштахаси йўқ эди. Кўчага чиқиб бўш извошни ёллади-да, маҳкамага йўл олди. Майор Уорсон ўз жойида эди.

– Инспектор Робс, тушимми ё ўнгимми? – кулоч ёзиб ўрнидан турди кекса раҳбар. У жуда хурсанд бўлганди. – Бирпасда бир йил ўтиб кетипти-я. Бу гал қандай шамол учирди?

– Бўрон, деяверинг, майор.

– Тинчликми? Мундок ўтириб гапирсангиз-чи?

– Шон Пейнкрофт иши эсингиздами?

– Буни унутиб бўларканми?

– У жаноб Шерман Ҳилберт кўз ўнгимда қариб-чириб кетди, деганида ҳеч биримиз ишонмаган эдик. Кеча оқшом пойтахтдаги энг йирик компания бош биносида ўшанга ўхшаш ўлим юз берди. Бу гал юздан ортик одам буни тасдиқламоқда.

– Ё, тавба, нималар деяписиз, инспектор?

– Бу гал ҳам воқеа жойида Эрик Брэдли асосий ўринлардан бирида бўлган. У Шарқдан олиб келган қадимги кўзгу бир одамнинг умрини қисқартириб, танасини чиритиб юборган.

– Ё, Худойим! Нахотки, Пейнкрофт ўшанда ҳақ гапни айтган!?

– Ҳозирча кўп нарса ойдинлашмай турипти. Бу ерга Эрик Брэдлини излаб келдим.

– Бирок уни йил бошидан буён кўрганам йўқ.

– Ажабланишли ери йўқ. У узоқ сафардан кеча қайтган экан. Зиёфат яқунланмасидан ғойиб бўлган. Пиджаги ҳамда паспорти куйиб кетипти. Бирок у уйида бўлиши мумкин.

– Инспектор, сиз менга етарлича маълумотларсиз гапиряписиз.

Робсон унга барча биланларини қисқача сўзлаб берди. Майор уни кулок қокмай тинглади. Узоқ ўйланмасдан ўрнидан турди.

– Мен сиз билан бирга бораман, инспектор. Агар уйдан топа олмасак, ҳамма ерга кидирувга берамиз. Бутун вилоят бўйлаб кидирамиз.

– Вақтни ўтказмай, хозирок буйруқ бераверинг. Ким билади, ҳали нималар юз беради.

– Сиз ҳақсиз. – Майор йўлакка чиқибок бир одамни чорлаб, Эрик Брэдлини кидиришга буйруқ берди. Ҳар эҳтимолга қарши икки одамни сафга қўшди. Ҳовлига чиқиб, Робсон олиб келган ишвошга ўтиришди. Уорсон аравага чиқаёғиб кучерга бақирди. – Ярим соатда Б... қишлоғига элтиб қўйсанг, бир натал бераман.

Йўлни қалин қор босиб, юзаси музлаб қолганди. Бу лойга ботишдан яхши, бирок йўл сирпанчиқ эди. Кучер тинмай камчи айлантдириб, қишлоққа қирқ дақиқа деганда кириб келди. Брэдлилар уйига келишганида майор сўзида турди. Бир натални унга отиб, шу ерда кутиб туришини тайинлади. Тўрт полициячини кўриб Брэдли хонимнинг хуши бошидан учай деди. Ҳатто ёш қизи ҳам алланечук бўлиб кетди.

– Қўркманг, Брэдли хоним, – деди Уорсон юмшоқ оҳангда. – Уйингизга бундай кириб келиб, сизни чўчитиб юборганимиз учун узр сўрайман. Биз Эрик билан гаплашмоқчи эдик.

– Болажонимни кўрмаганимга тўққиз ойдан ошди. Унга бирон қор-ҳол бўлдимиз? – аёл титраб ўтириб қолди. Уорсон ва Робсон дарҳол унга ёрдам беришди.

– Ўғлингиз соғ-саломат, хоним, – деди Робсон. – Сафарни яхши ўтказиб қайтди. Жаноб Коннор тутилган кунда мамлакатнинг энг бой одамларини лол қолдирувчи ажойиб совға олиб келди. Сўнг зиёфат тугамасидан йўқолиб қолди. Уни уйига кетган, деб ўйладик.

– У ҳолда нега тўрт киши бўлиб келдингиз, – ўтирган ерида барчага навбати билан алағлади Брэдли хоним. Робсон сўз бошлашдан олдин майор билан маъноли кўз уриштириб олди.

– Шунчаки, у олиб келган буюм билан кўнгилисизлик рўй берди. Биз унга бир неча савол бермоқчимиз, холос.

– Айнан, нима бўлди?

– Кутилмаган бахтсиз ходиса. Бир одам тасодифан ҳалок бўлди. Бунда ҳеч ким ўғлингизни айбламаяпти. Бирок у гувоҳ сифатида кўрсатма бериши лозим. Шу, холос.

Аёл бироз тинчлангандек бўлди. Унинг титраётган қўллари аҳволи оғирлигидан далолат бериб турарди. Ҳатто ойимқиз Брэдли ҳам титрарди. У онасига дамлама олиб келиб, Брэдли хонимнинг соғлиғи ёмонлигини айтди. Бу камсуқум қизча кутилмаган ташрифдан кўрқиб кетгани кундек кўриниб турарди. Робсон кўполиги учун ўзини қойди. Она-болага ҳеч нарсдан кўркмаслик кераклигини тушунтирди.

– Боя айтганимдек, Эрикни кўрмаганимга кўп бўлди. У сўнгги вақтларда жуда ғалати бўлиб қолган эди. Сизни эсладим, – деди Брэдли хоним Робсонга боқиб. – Сиз ўтган йили ҳам уйимизга келган эдингиз. Университетдан хайдалиш, сўнг ўтган йилги можаролардан кейин ўғлим кўп вақтини хонасида ўтказди. Тўплаган китобларидан бош кўтармади. Айниқса, отасидан қолган китобларни хижжалаб ўрганиб чиқди. Унинг

отаси Скот ҳам ўқимишли, зиёли одам эди. У ҳам ўша китобларини ўқиб, ғалати бўлиб қолган эди. Бир неча ўртоғи билан бир йилча йўқ бўлиб кетиб, кизимиз туғилганидан сўнг қайтиб келганди. У дўстлари ўлганлигини изтироб билан сўзлаб берганди. Кўринишидан аянчли нимадир бўлгани билиниб турарди. Нимадир унинг бахтиёр бўлишига халакит қиларди. Бу қийноқ, ахийри, уни ўлдирди. Сафардан сўнг камгап, ўйчан бўлиб қолганди. Шу сабаб Эрикка ёшлик чоғлари отасининг китобларини ўқишга бермасдим. Аммо ўтган йили ҳамма унга ёвқараш қилганидан сўнг... Тўғри, жиноятни аслида Шон Пейнкрофт қилгани ошкор бўлгач, одамларнинг унга муносабати яна яхши томонга ўзгарган эди. Ҳатто узр сўраганлар бўлди. Бирок у руҳан синикиб қолганди.

Ўша китобларни ўқигач, у ҳам ғалати бўлиб қолди. Кутилмаганда пойтахтга йўл олди ва жаноб Остин билан учрашди. Жаноб Жонсон иккиси уни жаноб Жейсон Коннор билан таништирди. У болалигидан Шампалён сингари Миср эҳромлари ва даҳмаларидаги қадимий ёзувларни ўқишни истарди. Уч жентльмен унга етарлича пул беришди... Болам бедаво дардга йўлиққан эди. – Аёл ўзини тута олмай йиғлаб юборди. Бундан чакирилмаган меҳмонларнинг ҳам кўнгли бузилди. – Ҳар доим ўлимини кутиб яшаш барчамизнинг силламизни қуритган эди. Сафарга еттулик пул олганида чунонан севинган эдики... Ҳар бир она учун боласининг қувончидан ортик бахт бўлмайди. Йўқлигида қийналмаслигимиз учун пул ҳам ташлаб кетди. У бир сония бўлсин бизни унутмасди. Саёхати яхши ўтиши учун дуо қилишимни сўради. Мен унинг сафар чоғи ўлиб қолиши мумкинлигини билардим, аммо кўзидаги қувонч ўчмасин, деб қаршилик қилмадим... – аёлнинг йиғиси кучайди. Тинмай дастрўмоли билан кўзёшларини артарди. – Кўнглим сезиб турипти, сизлар уни ҳибсга олиш учун келганизлар. У келтирган совға бирон зодагоннинг бошига бало бўлган бўлса, болам бечора энди умрининг охириги дамларини панжара ортида ўтказди.

– Хоним, илтимос, йиғини тўхтатинг, – деди майор Уорсон. – Ҳали ўғлингизни қаматишга етадиган ҳеч бир далил йўқ.

– Хоним, рухсатингиз билан ўғлингиз хонасини текшириб чиқаск.

Брэдли хоним Робсонга қаршилик қилмади. Инспектор кичик хонага кирди. Битта диван, нураб қолган китоб рафи ва эски китоблар хонани тўлдириб турарди. Робсон эски китобларни кўздан кечирди. Уларнинг кўплари алкимёга алоқадор эди. Тириклик эликсири, ҳар қандай моддани олтинга айлантирувчи ҳикматлар тоши ва бир канча амалга ошмаган тажрибалар ҳақида кўплаб асарлар бор эди. Китобларнинг орасидан эски қўлёзма чиқди. Унинг боши ҳам, охири ҳам йўқ эди. Бирок биринчи саҳифа ярмидаёқ Робсон бу қўлёзма марҳум Скот Брэдлига тегишли бўлганлигини илғаб олди.

Муаллиф Скот Брэдли уч аср олдин яшаган бир алкимёгар иши ҳақида ёзганди. Маълумотга кўра, ўша алкимёгар Венеция яқинидаги бир шаҳарда яшаган ва оламшумул ихтирони, ҳатто айтиш мумкинки, сеҳргарликни амалга оширган. У яратган кўзгуи ёрдамида ўзгаларнинг қиёфаси ҳамда умрини ўзлаштириб олган. Ўқиганлари инспекторни қаттиқ қизиқтириб қўйди. У жумбоқни ечишга яқин қолганлигини ҳис этди. Тезда қолган саҳифаларни ўқий бошлади. Ўртада бир неча саҳифа йўқ эди ва инспектор Скот Брэдли дўстлари билан ўша кўзгуни қаердан қандай қилиб топиб олганлигини билолмади. Бирок унинг сеҳрли кучи уч дўстини ўлдирганлигини билиб олди. Сўнгги саҳифа охириги қаторларида кўзгунинг қаерга яширилгани ҳақида сўз кетарди. Бирок кейинги саҳифа йиртиб олинган бўлиб, Робсон кўзгунинг қаерга яширилганлигини била олмади. Саҳифа йиртиб олинганига шубҳа йўқ эди. Унинг излари аниқ кўриниб турарди.

“Демак, Эрик Брэдли шу қўлёзма орқали кўзгуни қидириб топган”, ҳаёлидан ўтказди Робсон. Энди эса ўша кўзгу пойтахт маҳкамасида сақланаётган эди. Агар Шон Пейнкрофт тўғри гапириб, ноҳақ катл этилган бўлса, биринчидан, Робсон умрбод виждон азобидан қутула олмайди, иккинчидан, кўзгуни Эрик Брэдли қачон топган? Ахир, ўтган йили ҳам худди шундай ўлим юз берган эди. Шайх ҳақидаги ҳикоя ёлғондир? Кўзгу Эрик Брэдли қўлига анча олдин тушгандир? Нега у ўзига ёрдам берган одамларга ўша кўзгуни олиб келди экан? Кўзгу унинг ҳомийларидан бирини ўлдирди...

Йўк, ҳали бирон хулоса чиқаришга эрта. У Шон Пейнкрофт ишини яхшилаб текширган. Қолаверса, Андерсон Пейнкрофтнинг айбларини очиб берган эди. Афтидан, Брэдлига сафар кўзгуни топиш учун керак бўлган. Бироқ афсонада айтилишича, кўзгу исталган ерида ғойиб бўлиб, исталган ерида пайдо бўлади. У фақат, ўз сохибига бўйсунди. Бирдан ярқ этиб кўзгунинг маҳкамадалиги яна ёдига тушди. Шошилиш керак.

– Робс, бирон нима топдингизми? – Уорсоннинг саволи инспекторнинг хаёлини бузди.

– Шундай деса ҳам, бўлади. Майор, Анерсон хали ҳам ўрмон нозирими?

– Йўк. Ўшандан сўнг у бу ердан кўчиб кетган. Рафикаси ва болалари бу ерда яшашни исташмади. У ноилж қишлоғини ташлаб кетишга мажбур бўлди.

– Майор, мен Иксбургга қайтишим лозим, – Робсон китобларни йиғиштириб, сумкасига солди. Қўлэзмада кўзгунинг кучли томонлари ёзилган эди, эҳтимол, китоблардан бирида унинг нозик томони ҳам баён этилгандир? – Сиз эса Брэдлини пайдо бўлиши билан хибсга олиб, менга хабар берасиз.

– Тушунарли.

Улар мезбонлар билан хайрлашиб, кўчага чиқишди. Қишлоқдан чиқаверишда икки полисмен тушиб колди. Майор Уорсон уларга Брэдлини шу ерда пойлаб кутиб олишни тайинлади. Иккиси Нилскид маҳкамаси ёнида хайрлашишди ва Робсон темир йўл бекатига йўл олди.

Эрик Брэдли жасади

Робсон соат учларда пойтахтга етиб келди. У кўзгуни текшириш иши менсиз ўтди, деган тахминда эди. Бироқ маҳкамада акс манзарага дуч келди. Дахлизда уни лейтенант Уотфорд кутиб олди.

– Робс, каерда эдингиз? Ички ишлар вазири ёрдамчиси икки бор келиб кетди. Одамлар таҳликада.

– Буни йўл давомида пайқадим, – ўз хонаси томон юраркан жавоб берди Робсон. Уотфорд унинг ортидан эргашиди. Робсон пальтоси ҳамда шарфини илгакка илди. – Темир йўл бекатига тушибоқ одамларнинг тўп-тўпи бўлиб рўзномадаги воқеани муҳокама қилишгаётганларига гувоҳ бўлдим. Кўзгуни текшириш иши қандай кечди? Профессорлар бирон нима аниқлай олишдими?

– Иш ҳали бошлангани йўк.

– Нима? Навбатчи кўрсатмаларимни сизга етказмадим?

– Етказишга етказди. Бироқ профессорлар кўзгу сакланаётган хонага киришдан бош торишмоқда. Ҳозир менинг хонамда ўтиришипти ва тинмай уларни қўйиб юборишимни талаб этишмоқда. Мен уларни ишга мажбурлай олмадим. Лекин келгунингизча тутиб туришга уриндим.

Робсон ҳеч нарса демай қўшни хонага ўтди. Беш хўппа семиз кекса олим ўзаро суҳбатлашиб ўтирарди. Улар Робсонни менсимай қабул қилишди.

– Сиз инспектор Робсон бўласизми? – сўради улардан бири.

– Ҳа.

– Биз бундан норозимиз, – ўрнидан туриб юқоридан боқди олим. – Ходимингиз бизни мажбуран ушлаб ўтирипти. Айтиб қўяй, энг кучли адвокатлар билан танишман. Лавозимингизни суниестемол қилганингиз учун ҳали жавоб берасиз.

– Барчангиз мени ҳар икки кулоғингиз билан яхшилаб эшитиб олинг. Ҳозир оғир вазият. Одамлар саросимада, “Коннорлар савдо биришмаси”нинг акциялари тушиб кетиш хавфи мужассам. Бу компания инқирозга юз тутадиган бўлса, мамлакат иқтисодига путур кетади. Шахсан ички ишлар вазирининг ўзи менга барча ваколатини топширган. Мамлакат тинчлигини таъминлаш учун ёрдамларинг зарур. Ўз бурчларингизни ситкидилдан бажаришингизни сўрайман, акс ҳолда сизларни мажбурлаб бўлса ҳам, ишлатаман, ҳатто тонгдан-тонгача дам олдирмасдан.

– Ўзингизни ким деб ўйлаяпсиз?

– Мени инспектор Робс, дейишади, – олға катъий кадам босди Робсон. – Кани, ҳамманг олдимга туш! Акс холда бўлаётган воқеаларга алоқадор, деган тахмин билан қамоққа оламан.

Профессорлар қаршиликда давом этмоқчи бўлишди-ю, бироқ Робсоннинг ғазабнок киёфаси уларни шалвиратиб қўйди. Улар бир-бирларига бокиб ноилож йўлакка чикишди. Робсон ходимлардан бирига доктор Бэнксни чакириб юборишини айтди. Кўзгу пастки қаватдаги кичик омборхонага қўйилиб, темир эшиги кулфланган эди. Бундай буюмларга Уотфорд жавобгар эди. У белидан қалитни олиб, кулфни очаётганида доктор Бэнкс ҳам етиб келди.

– Робс, қаерда эдингиз? Жуда ташвишландик.

– Бу ҳақда кейинроқ гаплашамиз, доктор.

Эшик хунук ғийкиллаб очилганида профессорларнинг тиззаси яна ҳам кучлироқ титрай бошлади. Қолганларни эса хайрат босди. Хона бўм-бўш, кўзгу кўринмасди.

– Уотфорд, кўзгу кани?

– Билолмадим... – чайналди Уотфорд. – Икки соат олдин у шу ерда эди. Шундан сўнг бу ерга ҳеч кимса киргани йўқ. Қалитни ўзим билан олиб юрган эдим.

– Ҳамма эшикларни беркетинглар, – зина ёнидаги ходимга бақирди Робсон. – Ҳеч ким ва ҳеч нарса чиқариб юборилмасин.

Ходимлар унинг буйруғини бажаришди. Олимларнинг елкасидан тоғ ағдарилгандек бўлди. Ҳатто лабларини табассум эгаллади. Улар Робсонга ғолибона тикилишарди. Учовлон бўлса, хонага киришди. Кўзгу ҳеч қаерда кўринмас, деворлар мустақкам бўлиб, қилча тешик йўқ эди. Ўртада эса кулга ўхшаш кукун уюми ётарди.

– Бу нима бўлди экан? – энгашиб шивирлади Уотфорд. – Кўзгу шу ерда эди, бироқ бу кул уюми йўқ эди.

– Шошманг, – қўлини кулга суқмоқчи бўлган Уотфордни тўхтатди доктор ва ўзи ёнидан қалам олиб, кулни тита бошлади. Ора-сира ниманингдир қуйишдан бужмайиб қолган эритмаси ҳам бор эди.

– Нималигини билолдингизми, доктор? – сўради Робсон.

– Во ажабо, бу ёғоч ҳамда шиша кули. Ёғоч кулга айланган, шиша эса жуда баланд ҳароратда мана шундай эриб кетади.

Докторнинг сўзлари ўзини ҳам, шерикларини ҳам сескантириб юборди. Учовлон беихтиёр қадларини ростлаб, орта тисарилишди. Кўзгу жаноб Норманни қуйдириб кул қилган эди. Наҳотки, энди ўзи ҳам кулга айланган бўлса? Ахир, қаттиқ қўриқланувчи хонадан уни олиб чиқиб кетиш осон эмас. У инсон бўйидек келади. Фақат, ҳавога сингиб чиқиб кетиши мумкин. Наҳотки, бу воқеаларда ёвуз сеҳр мужассам бўлса?..

Бу фикрлар барчанинг хаёлидан ўтди. Профессорлар нима бўлганлигини тўғри тушунишмаган бўлишса-да, хонадагиларнинг жимиб қолганидан фойдаланиб, Уотфорднинг юқоридаги хонасига қайтиб кириб кетишган эди. Учовлон нимани ўйлаганлигини бир-бирига айтмади, бироқ нигоҳларидан ҳамфикр эканликларини укиб олишди. Уотфорд ва доктор эшик томон юра бошлашди, бироқ остонада тўхтаб қолишди. Робсон ҳам улардан кам қўрқмаса-да, қочишни ўйламас, қўркувга тик боқарди.

– Бу жуда ёмон, негаки, афсонанинг давоми ҳам тўғри бўлиб чиқмоқда. У ғойиб бўлди, бахтимизга қайтиб пайдо бўлмасин. Доктор, мурдани текширишдан бирон нимани аниқладингизми?

– Ҳа, Робс. Энди жасадни ҳеч иккиланмай, жаноб Норманга тегишли, дейишимиз мумкин. Биринчидан, ўнлаб гувоҳлар бор, иккинчидан, тахминим тўғри бўлиб чиқди. Жасад баланд ҳароратда қуйиб, шундай кўринишга келган. Тананинг устки қисми майда кулга, яъни хокка айланган. Ички эт қисми эриб, суякларга ёпишган ва суякларнинг устки қисми ҳам қуйган. Баъзи кичик суяклар, масалан, етим ковургалар майдаланиб кетган. Бироқ йирик ва қалин суяклар ичини текширганимда уларнинг ҳали янги эканлигини пайқадим, яна ҳам тўғрилаб айтадиган бўлсам, жасад қабрда беш-ўн йил ётса, суяклар бундай яхши ҳолатда бўлмайди. Жасадни қуйиб кетган дейиш мумкин,

бирок бу олов билан амалга оширилмаган ва бирон модда келтириб чиқарган кимёвий жараён ҳам эмас. Бунақаси ҳали фанда аниқланмаган.

– Пиджак ва паспорт-чи? – полдаги кул уюмидан кўз узмай сўради инспектор.

– Уларда ҳам шундай ҳол. Фақат, куйиш (энди бу жараёни шундай атай қоламиз, зеро, бунинг сирини билмасак-да, бошқача изоҳлай олмаймиз) сустроқ бўлган. Шу сабаб айрим ерлари куйиб, айрим ерлари сакланиб қолган.

– Жаноб Норманнинг синик идишидаги ичимлик қолдиғи-чи?

– Оддий ичимлик. Шубҳали ҳеч нима йўқ.

– Бу жумбоқларга, фақат, бир одам жавоб бера олади.

– Кимни назарда тутяпсиз? – сўради Уотфорд.

Робсон ортига ўгирилиб, уларнинг ёнига келди ва эски қўлёзмани докторга тутди.

– Эрик Брэдли. Афтидан, у кўзгу ҳақида анча олдинроқ билган. Унинг марҳум отаси Скот Брэдли мана бу қоғозларга кўзгу ҳақида ёзиб қолдирган экан. Уни топмасак бўлмайди.

Доктор тик турган ҳолда саҳифаларни ўқий бошлади. Уотфорд қизиқиб кута бошлади. Робсон унга омондорона кулфлаб қўйишни буюриб, юқори қаватга чиқди. Ходимлар ўз иши билан банд эди. Кимдир қоғоз титар, кимдир шикоятчининг аризасини ёзиб олар, кимдир бирон хонага кирса, кимдир йўлакка чиқарди. Йўлак кенг бўлиб, кўпчиликнинг столи девор бўйлаб жойлаштирилган эди.

– Ҳамма диққат қилсин! – бақирди Робсон. – Барча ишларини бир четга қўйиб, Эрик Брэдлини кидиришга киришсин. Ҳамма ерга хабар беринглар, кўча соқчиларига, кўшни вилоят, шаҳар, туманларга, ҳамма ерга. Уни топишимиз зарур.

Ходимлар ишга киришди. Робсон нима қилишини билмай оғриётган бошини чангаллаб кенг хона ўртасида анча вақт туриб қолди. Бу орада доктор ҳам юқорига чиқди. Қўлёзма энди Уотфорднинг қўлига ўтганди. Бир полисмен эшикни шоганча очди. Ташқари совуқ бўлганидан ичкаридаги иссиқ ҳаво буг бўлиб чиқа бошлади. Полисмен эшикни чала ёпиб, Робсон ёнига югуриб келди. Ҳансираган қўйи шуларни айтди:

– Инспектор, Эрик Брэдлининг жасади топилди.

– Нима!?! Қаерда?

– Бандаргоҳда, сэр... – полисмен нафасини рослаш учун озрок тўхтади. – Кеча ўзи келган кемада, ўзи банд этган қаятадан топилди. У ҳам чириб кетган. Бироқ ёнидан шахсини тасдиқловчи ҳужжати чиқди.

– Ҳужжати!?!... Унинг ҳужжати шу ерда-ку.

– Билмадим, сэр. Журналистлар ўша ерда. Оламон кемага чиқмоқчи. Қизиқувчилар кўп, одамларимиз эса оз. Агар ҳамма одам кемага чиқса, кема чўкиб кетиши ҳеч гап эмас.

Робсон тинглаганларидан ҳайратда жимиб қолди. Биринчи бўлиб Эрик Брэдлининг ўтган оқшом зиёфат еридан топилган паспортини олиб чиқмоқчи бўлди, бирок доктор ундан илгарироқ ҳаракат қилиб паспортни кўтариб чиқди. Робсон уни қўлига олиб, кўз ташлади. Сўнг тўртовлон ховлига отилиб чиқишди. Фойтунни тайёрлашларини буюраётганида ички ишлар вазирининг фойтуни келиб қолди. Кучер отларни уларнинг ёнгинасида тўхтатди. Арава тўхтамасидан Хиггенс эшикни очди.

– Инспектор, сиз бунга эшитдингизми?

Робсон жавоб бериб ўтирмай, фойтунга чиқди. Доктор Бэнкс унга қўшилди. Уотфорд маҳкама фойтуни билан етиб олишини айтди. Жаноб вазир эшик ёпилмасидан йўлга тушишга буйруқ берди.

– Шундай пайтда қаерларда юрипсиз, Робс? – тўнғилади жаноб вазир. – Хиггенснинг ёнингизга икки мартаба юбордим.

– Мен тонг отмай Нилскидга йўл олган эдим. Эрик Брэдлининг ота уйида бўлдим.

– Буни карангки, Брэдлининг жасади шу ерда, бандаргоҳда экан. Уни шу ердан кидиришингиз керак эди.

– Бунинг учун етарлича одам жалб этилган эди. Шу сабабдан...

– Шуми етарли одамингиз? Жасадни матрослар топишган. Полициядан олдин мухбирлар воқеа жойига етиб боришган. Ҳадемай тонгги мақолаларни ортда қолдирадиган сўзлар босиб чиқарилади. Мишмишларга қараганда, у анча олдин вафот этган экан. Одамлар кечаги зиёфатга Брэдли киёфасида ўтмишда гулханда қуйдирилган алкимёгар борган, деб ўйламоқда. Бундай мишмишлар кўпайиб, жуда тез тарқамокда, – жаноб вазир қизишиб кетганини тушуниб сал пастроқ тушди. – Хўш, унинг уйдан арзигулик бирон нима топдингизми?

– Ҳа. Эрик Брэдлининг мархум отаси кўзгу ҳақида билган экан. Унинг кундалигидан баъзи саҳифаларни топдим.

– Қани, ўша саҳифалар? – қўл чўзди жаноб вазир. Робсон ённи қўллари билан пайпаслаб, сўнг докторга тикилди.

– Қўлёзма Уотфордда қолипти, – уялганнамо сўзлади доктор.

Жаноб вазир жиғибийрон бўлди, бироқ Робсон унга қўлёзма мазмунини сўзлаб берди.

– Афтидан, мархум Скот Брэдлининг дўстларини кўзгу ҳалок этган ва Эрикнинг отаси бунга шохид бўлган. Брэдли хоним эрининг сафардан аҳволи танг ҳолда келганлигини, кучли ҳаяжон охир-оқибат турмуш ўртоғини ҳалок этганини сўзлаб берди.

– Брэдлиларни ҳибса олдингизми?

– Йўқ, жаноб вазир.

– Қандай енгилтаклик. Ахир, қўлингизда далил бор эди. Уларни ҳибса олиб, пойтахтга олиб келишингиз лозим эди.

– Назаримда, Брэдли хонимнинг ҳам, ёш қизининг ҳам бу ишларда қўли йўқ. Акс ҳолда улар менга Скот Брэлидан қолган китоблар ва қўлёзмани бермасди. Мен Эрик Брэдлини чўчитиб юбормаслигимиз лозим, деган қарорга келдим. Қачонки, уйига келса, уни тутиб оламиз, деб ўйлаган эдим. Бироқ энди унинг жасади топилди... Бунисини кутмаган эдим.

– Фикрингиз мантиқан тўғри, бироқ ўша хонимлар бу ишга алоқадор бўлиши мумкин ва уларни яхшилаб текшириб кўриш зарар қилмайди, ҳатто Эрик Брэдлининг жасади топилган бўлса ҳам.

– Нилскид маҳкамасига хабар юбораман, бирон гап бўлса, улар бизга хабар беришади.

– Маъқул, бироқ икки соқчи камлик қилиши мумкин. Уларга қишлоққа кўпроқ одам юбориш кераклигини етказинг. Скот Брэдли ҳақида ҳам маълумот тўпланг. Кўзгуга оид ҳар бир жумлани ўқиб чиқинг. Ким билади, бу ҳали бошимизга қанча балоларни солади, – жаноб вазир яна ғингиб, асоси билан фойтун шифтига урди. – Ҳой, бу туришда кечгача ҳам етиб бора олмаймиз-ку.

– Мени маъзур тутинг, жаноб вазир, – жавоб эшитилди ташқаридан, – бироқ бундан тез юра олмайман. Аравалар кўп ва йўл юзаси сирпанчик.

– У тўғри айтяпти, – деди Хигенс деразадан бош чиқаргач. – Уни шошириб бўлмайди.

Шундан сўнг манзилга етгуналарига қадар келгуси ишларни режалаштириб олишди. Вазир шу қадар кўп кўрсатма бердики, Робсон уларнинг баъзиларини бажариб бўлган, айримларини ўзи ҳам ўйлаб қўйган эди. Бандаргоҳга етишгач, оламон ўйлаганларидан ҳам кўплигини кўришди. Дақиқа сайин кема атрофида одам кўпаярди. Полициячилар уларни кема саҳнига киритмай туришарди. Робсон ва Хигенс йўл очиш учун анча овора бўлишди. Уларнинг бахтига бир неча полисмен келиб қолди. Бир амаллаб палубага чиқишгач, соқчиликда турганлардан бири уларни жасад сақланаётган қаютага олиб кирди. Йўлакда бир қанча матрос ва кема капитанини учратишди. Кичик хонада эса бир жасад диванда ётар, ундан бўлак эшикларни очиб шкаф ва кичик стол бор эди. Жасад жаноб Норманнинг жасадига ўхшаб чириб кетганди. Ҳатто кийимлари ҳам илвираб қолганди. Навбатчи полисмен уларга ҳисобот бера бошлади:

– Божхона текшируви тушгача давом этгани учун, фаррошлар каютага соат иккиларда киришган ва шкафда тик турган мана шу жасадни кўришган. Фаррош эшикни очиши билан жасад устига кулаган ва у чинкириб хушидан кетган. У хозир ҳушига келган, бироқ гапиришга қийналяпти. Афсуски, полисменлар, дастлаб, бу ерга жуда озчилик бўлиб келишган, журналистлар эса керагича сурат олиб бўлишди. Жасад ёнидан шахсини тасдиқловчи ҳужжат чиқди.

Робсон столдаги ҳужжатни олиб, унга назар солди ва сесканиб кетди. Унда “Эрик Скот Брэдли”, деган ёзув бор эди. У окшом компания биносидан топилган паспортга жуда ўхшарди. Ҳатто куйган ерлари ҳам бир хил эди. Икки паспортни солиштириб, хайратдан ёқа ушлаб қолишди.

– Жин урсин! – деди жаноб вазир. – Бу ишда иблисининг қўли бор. Ҳали яна нималарни кўрар эканмиз?

– Кеманинг барча аъзоси шу ердами? – сўради Робсон.

– Ҳа, – жавоб берди навбатчи. – Уларни ушлаб турибмиз. Имкон қадар хаммани ушлаб турибмиз, ҳатто баъзи мухбирларни ҳам.

– Доктор Бэнкс, сиз жасадни текширинг. Одам кўплиги учун, ташқари тинчишини кутиб, сўнг лабораторияга олиб кетамиз. Бироқ бу ерда ҳам бемалол ишласангиз бўлади. Биз эса матросларни сўроқ қилиб кўрамыз. Чикмаган жондан умид, ниманидир аниқлаб олармиз.

Дарҳақиқат, энди кимнидир сўроқ қилишдан маъно қолмагандек, мамлакат осмонини қора булут қоплаб олгандек эди. Робсон эса ўзини зулматга тушиб қолгандек ҳис қилар, назарида, гўё ҳеч қаердан нур кўринмайдигандек эди. Бироқ тергов оз бўлса-да, самара берди. Матрослардан бири кизик ҳолни гапирди. У журналистларга ҳам шу гапни айтган эди ва бу Эрик Брэдлиннинг анча олдин ўлганлиги хақидаги тахминга асос бўлганди.

– Уч кун бурун кечаси йўлакдан ўтаётганимда жаноб Брэдлиннинг каютасидан чинкирикни эшитиб, эгим жунжикиб кетди. Ёрдам керакдир, деган ўйда эшигини тақиллатдим. Икки-уч дақиқа ўтибгина эшик қия очилди. Кўриниши жуда ёмон эди. Қора терга ботиб кетган, ҳарсиллаб нафас оларди. Ахволи қандайлигини сўрадим. У, шунчаки, босинкираганини айтди ва ҳеч нарса керакмаслигини билдирди. Бундан ортик бирон нима дея олмайман.

– Жуда ишончли гапирди, – деди жаноб вазир матрос чиқиб кетгач. – Мен эса кетишим лозим. Жаноб Хиггенс ёнингизда қолиб, менга ахборот етказиб туради, – жаноб вазир нимадир ёдига тушгандек останада тўхтади. – Ҳа-я, Робс, нима деб ўйлайсиз, эҳтимол, Ҳаркер бизга яхши ёрдам бера олармиди? Аслида, бу ҳақда кеча айтмоқчи эдим, аммо журъятим етмади.

– Мен ҳам кеча уни ёд этгандим. Ҳаркер ажойиб инсон. Бундай ишларнинг жумбоғини биздан тезроқ еча олади. Аммо ўша журъат менда ҳам етишмади. Мени маъзур тутасизу, жаноб вазир, унинг ёнига боришга юзингиз чидармиди?

– Жаноб Робс... – Хиггенс унга эътироз билдирмоқчи эди, вазир қўл силтаб уни тўхтатиб қўйди.

– Афсуски, йўқ, – шивирлади вазир.

– Мен ҳам бундай қила олмасам керак. Ахир, оғир холида унга ёрдам беролмадик. Бу ҳақиқий иснод эди.

Вазир унинг ёнига келиб оҳиста сўзлади, – сал секинроқ, Робс. Ҳар ҳолда мен ички ишлар вазириман.

– Мени афв этинг, жаноб вазир. Баъзан эски дамларимиз ёдимга тушиб кетади.

Жаноб вазир унинг елкасига қокиб қўйди.

– Ҳечқиси йўқ, Робс.

Вазир кетгач, Робс ва Хиггенс ишда давом этишди. Капитан ёрдамчиси ўзини шубҳали тутди. Бундан сезган Робс уни каттикроқ сиқувга олди.

– Бу одам бошиданок менга ёкмаган эди, – секин тилга кирди капитан ёрдамчиси. – Уни деб икки кун кечикиб йўлга чиқдик. Ўша катта кутусида нима борлигини билмасдик.

Агар кутида шундай дахшатли буюм борлигини билганимда, уни кемага қўймаган бўлардим. Доимо ёлғиз юрарди. Факат, капитан билан оз-моз гаплашарди. Қолган вақти каютасида ўтарди. Шундан бўлса керак, йўлда ҳам, гарчи бақлим яхши бўлса-да, секин юрди. Капитан режадагидан кеч келгани учун боши бақла қолди, бироқ у йўл давомида Брэдлининг илтимосини бажарганига шубҳам йўқ.

– Сиз капитан Брэдлининг илтимоси билан йўлда секин юрди демоқчимисиз?

– Бунга қилча шубҳа йўқ.

– Ҳалитдан буён шунга яшираётган эдингизми? Бунинг нимаси сир?

– Бу маълумот капитан учун фойда келтирмаслиги аниқ, шундай эмасми?

– Фикрингиз тўғри. Бироқ унга гап тегиб, ишдан озод этилса, ўрнини сиз эгаллайсиз.

Бу сизнинг фойдангизга. Капитанга меҳрибонман, деб бошимни котирманг. Яна ниманидир биласизми?

– Барча билганимни айтдим.

– У ҳолда сиз иккиюзламачисиз. Барибир капитаннинг хатосини айтардингиз, бироқ у ўз ўрнида қолса, ўзингизга ёмон бўлмаслигини ҳам ўйлагансиз. Сиз ҳар томонлама фойда келтирадиган иш қилдингиз.

– Мен бурчимни адо этдим, – ўрнидан турди денгизчи.

– Аммо манфаатларингизни устун қўйиб, бизнинг вақтимизни олдингиз. Яхши, кетишингиз мумкин... Бундайларга ҳеч қачон ишониб бўлмайдим, – деди Робсон денгизчи чиқиб кетгач, Хиггенсга юзланиб.

– Капитандан кўп нарса билиб оладиган кўринамиз, – деди Хиггенс. Робсон маъқуллагандек бош ирғаб, эшик ортидаги одамига капитанни чорлаб келишини айтди.

Капитан ўзини вазмин кўрсатишга уринса-да, қучли ҳаяжонда эканлиги биллиниб турарди. У дастлаб, ўзини гўлликка солиб турди, сўнг Робсон уни ҳам сиқувга олди.

– Сиз ҳеч нарса билмайман, деб турганингиз билан, бизга режадагидан кечикиб келганингиз маълум, – Робсон унинг қаршисида хиёл эгилиб, қўллари билан столга тиралиб олди-да, унга қатъий тикилди. – Капитан, ҳозир аҳвол жуذا оғир. Шундай тура берсангиз, сизни ҳибсга олишимга тўғри келади. Агар билганларингизни тезроқ айтсангиз, сизга ўзим ёрдам бераман. Жиноятингиз енгил бўлса, қўйиб юборишим ҳам мумкин.

– Брэдли, айнан, шанба куни туш вақти етиб боришимиз керак, деган эди. Тушдан кейин туғилган кун бўлишини, сўнгги вақтда етиб боришдек ҳаяжонли онларни ёқтиришини айтганди, – бошини қўллари билан чангаллаб айбини тан олди капитан.

– У сизга пул бердимми?

Капитан “Ҳа”, дегандек бош ирғади.

– Кўзгу ҳақида билармидингиз?

– Барча муқаддас нарсалар ҳақи онт ичиб айтаманки, бундан хабарим йўқ эди. Кўзгунини бир бор, у кемага чиққанида кўрган эдик. Бундай воқеалар бўлишини етти ухлаб тушимда кўрмаган эдим.

Капитан бошқа қўшимча қила олмади. Қолган матрослар Брэдлини яхши билишмасди ҳам. Робсон кема капитанини барибир ҳибсга олишга мажбур бўлди. Уни қўйиб юбориб бўлмасди, қолганларга шаҳарни тарк этмаслик буюрилди. Капитанга бу қарор ёқмади, албатта. Робсонга ваъдасини эслатди. Инспектор унга қамоқда зиён етмаслигини, ҳақиқатда ҳам жиноятда қўли йўқлиги аниқланса, ўша заҳоти қўйиб юборишини айтди. Сўнг барча маҳкамага қайтди. Бу вақтда қуёш ботишни бошлаб, ҳаво яна ҳам совий бошлаган, одамлар портни аллақачон тарк этишганди.

Навбатдаги қурбон

Маҳкамага келишганида ҳамма ерни қор қоплагани ва ой тўлишлиги учун ҳам яқин ерларни бемалол кўрса бўларди. Чарчаган доктор Бэнкс йиғилган далиллардан бошқа бирон нима аниқлай олмади.

– Доктор, – деди Робсон, – сизга шерик керак. Шаҳарда маълумоти юкори бўлмаса-да, довуракрок бирон кимёгарни билмайсизми?

– Буни ўйлаб қўйдим. Назаримда, шундай одамларни топа оламан. Ҳатто сизга муносиб шерикни ҳам ўйлаб қўйдим. Жеймс Ҳаркер номзодига нима дейсиз?

– Ҳа-а, унинг ўрни билинапти, бироқ ёрдам сўраб борганим билан югуриб келмаса керак. Биргина умидим унинг ўзи келишидан. У жиноят жумбоқларини ечишга жуда қизиқади. Рўзномаларни ўқиганига аминман. Биз билан бирга ҳаракат қилмаса ҳамки, ўзи бу иш устидан изланиш бошласа, яхши бўларди. Нима бўлган тақдирда ҳам, унинг ёнига бора олмасам керак.

– Ҳа-я, Робс, – деди доктор у Хиггенс билан хонасига етганида, – рўзномалар борасида... Столингизда бир талай ваҳимали мақолалар турипти.

Робсон янги шериги билан газеталарни титиб кўрди. Айрим рўзномалар бугун икки мартабадан нашр этилганди. Баъзи сонлар тўлалигича кўзгуга бағишланиб, уларда бўлиб ўтган воқеалар бўрттириб кўрсатилганди. Журналистларнинг ёзишича, Эрик Брэдли мамлакатга қайтаётди вафот этган ва унинг ўрнини кўзгунинг сохиби бўлмиш жодугар эгаллаган. Жейсон Коннор уюштирган зиёфатга ҳам, айнан, ўша жодугар Брэдли киёфасида кўзгунини олиб борган, жаноб Норман ўлими олдида официант киёфасида унга ичимлик олиб бориб, даҳшатли ўлим амалга ошишини уюштирган, сўнг у ердан ғойиб бўлган. Энди у қурбонларидан биронтаси киёфасида пайдо бўлиши ва қурбонлар ҳар куни кўпайиши мумкин.

Бошқа мақолада кўзгунинг маҳкамада ғойиб бўлганлиги ҳамда полициячиларнинг мазкур ишда сусткашлик қилаётганлиги танқид этилганди. Ҳатто Робсоннинг ўтган тун журналистларга айтган гаплари лавозимини сунистеъмол қилиш сифатида бузиб талкин этилганди. Робсон маҳкамадаги гап ташқарига чиқиб кетганидан аччиқланди. Дарҳол барча ходимларни йиғиб, орадаги маълумот ташқарига чиқмаслиги кераклигини, муҳбирларга мўмай пул учун маълумотни сотувчилар топилса, қаттиқ жазоланишини тушунтирди. Сўнг яна Хиггенс билан хонасига кириб Брэдлининг уйдан топган китобларни кўздан кечирди. Соат тўққизга етганда Робсон бош кўтара олмай қолди. Уйқусизлик ва бўлаётган сирли жиноятлар уни ҳолдан тойдирган эди. Ҳамма нарсага қўл силтади-ю ўрнидан турди.

– Хиггенс, мен уйга бориб бироз дам олволмасам бўлмайди. Бутун дунёга ўт кетиши мумкин, аммо мен ҳам темирдан эмасман. Куч тўплаб олмасам, буткул йиқилиб қолишим мумкин. Сиз ҳам озроқ мизғиб олинг. Тонг отмай шу ерда учрашамиз.

– Сизни тушунаман, инспектор. Анчадан буён ухламадингиз. Бироқ мен сизни шу ерда кутаман. Эрик Брэдлининг китобларини кўриб чиқаман.

Робсон унга қаршилик қилмади. Фойтунга ўтирди-ю кўзларини юмди. Уйига етгунга қадар қиска туш ҳам кўриб олди. Бироқ мияси тиникмади. Тушида ҳам бу ишлар уни тинч қўймади. Робсон ҳатто тушида фойтун ичида ухлаётганлигини ва кўзгунини тезроқ топиб, бу ишларга тезроқ чек қўйишни ўйларди. Кучер уйғотгач, унга соат тўртда келишини айтиб, жавоб бериб юборди. Зинадан аранг кўтарилди. Рафикаси уни хавотир билан кутиб ўтирган экан. Робсонни саволларга кўмиб ташлади. У бўлса курсига ўтириб, озроқ тин олди. Кўзини очиши билан воқоғи юмилиб кетарди.

– Аҳволингиз яхшими? – сўради Робсон хоним.

– Ҳа, бироқ жуда чарчадим. Ухлаб олмасам бўлмайди, – инспектор ўрнидан туриб, ётоқхонага йўл олди.

– Саволларимга жавоб бермадингиз. Газеталарда ёзилганлар ҳақиқатми? Сиз бирон нимани аниқлай олдингизми?

– Кел, бу ҳақда эртага гаплашамиз.

Робсоннинг фойдасига кичик кизи йиғлаб қолди. Рафикаси босинкираган фарзандини юпатиб, ухлатиб чиққанида Робсон қаравот устида кийимларини ечмай чўзилиб ётарди. Рафикаси унинг кийимларини ечиб, адёлни устига тортиб қўйди. Робсон ёш боладек пишиллаб ухларди.

Бирок уни соат учда уйғотишга тўғри келди. Инспектор анча ҳордик чиқарган эди, дарҳол кўзини очди. Бошида рафикаси турарди.

– Нима гап?

– Сизни сўраб келишди. Полисменнинг кўриниши ёмон. Назаримда, яна бирон нима бўлган. Ё, Худойим, бу дахшатлар қачон тугаркан-а?

Робсон тезда ўрнидан турди. Юзини совуқ сувда чайиб, эгнига оғир кийимларини ташлади. Дарҳақиқат, полисмен ҳаяжонда эди.

– Сэр, яна фалокат рўй берди.

Икки соат муқаддам

Уйнинг кекса бош хизматкори хўжайини хаяллаётганидан хавотир олиб ҳамон ухламаётган эди. У тез-тез соатга боқиб қўярди. Кичик мил бирга келиб, занг урганида ташқаридан отларнинг овози эшитилди. Дераза ёнига келиб, хўжайини фойтуни панжарали дарвоза ортида турганлигини кўрди. Қўлига чирокни олиб, ташқари чиқди. Негадир кучер ҳамон жойида ўтирар, тушиб дарвозани очишга, отларни аравадан ажратиб, отхонага элтишга ошиқмасди. Ҳатто қоровул йигит ҳам – ухлаб қолган бўлса керак – чиқиб, хўжайини учун эшикни очмасди. Хизматкор чол совуқда дилдираб, дарвоза ёнига келди. Кучер ҳамон жойида жимгина ўтирарди. Чол дарвозани очганида ҳам, арава жойидан кўзғалмади. Чол унга индамади, негаки, хўжайини баъзан иш юзасидан кучерни бирон ерга жўнатар, кучер вазифани адо этгач, сўнг уйга келиб, отларни аравадан бўшатарди. Чол фойтун эшигини очди.

– Жаноб Остин!

Ичкаридан шароб иси анқирди. Шу заҳоти ғингшиган овоз эшитилди, сўнг жигарранг пальто, жигарранг этик ва шу тусдаги цилиндр шляпа кийган одам тушди. У лапанглаб ўзини базўр тутиб олди, қўли билан юзини чирок нуридан пана қилди. Аслида, қалин қор ҳамда тўлин ой туфайли атроф унчалар қоронғи эмасди, чирок кўзни олар даражада товланмасди, бироқ хўжайин хизматкор томонга боқолмади. Хизматкор хўжайини ичкиликка тўйиб олганини тушунди. Жаноб Остин камдан-кам ҳолларда меъёрдан ошириб ичарди. Эҳтимол, кеча яқин дўстларидан бири фожиёна ўлим топгани учун, шаробхўрлик қилгандир? Ҳарҳолда кундузи сиқилиб, қовоғи очилмаганди. Чол шу сабабдан унга индамади. Шунчаки, пойинтар-сойинтар қадам ташлаётган хўжайини ортидан эргашди. Хўжайини қийшанглаб юргани учун унга ёрдам бермоқчи бўлди, аммо жаноб Остин уни силтаб ташлади.

– Мени тинч қўйинг!

Овоз хириллоқ эди. Чол ҳеч қачон хўжайини овози бундай хириллаганини эшитмаганди. Базўр қадам босиши ва бундай хириллашидан кайфи ўйлаганидан ҳам тароқ эканлигини тушунди. Ҳовлидаги дарахт шоларида ўнгача қарга ўтирарди. Улар дарахт остига етганида қарғалар бирдан қағиллаб учиб кетди. Бундан хўжайин ҳам, хизматкор ҳам чўчиб тушди. Жаноб Остин чап оёғи қийшайиб, қўли билан ерга суянганча ярим ўтириб қолди. Капалаги учиб кетган чол унга ёрдам бермоқчи бўлиб ўнг қўлига ёпишди, бироқ хўжайин уни яна силтаб ташлади. Уйга қирганларида ҳам титроқлари тинмаганди. Эҳтимол, рўзномада ёзилганлар туфайли шундай ҳадиксираб қолишгандир? Чол хўжайини иккинчи қаватга чиқаётганида ўнг қўли титраётганлигини кўрди.

– Жаноб Остин, бирон нима керакми?

Хўжайин қўл силтаб, ўзини тинч қўйишини сўради ва юқорига чиқиб, ишхонасига кириб кетди. Чол нима қилишини билмай қўшни хонага ўтди ва дераза ёнидан ўта туриб кучер хали ҳам ташқарида жим ўтирганлигини кўрди. У бунга тушунмади. Ҳаяжони хали тўлиқ тарқамгани учун бирон нима ичмоқчи бўлди. Ошхонага кириб стулга ўтирди ва хаёлга толди. Унинг хаёли дуч келган томонга етакларди. Ёшлиги эсига тушиб

каердалигини ҳам унутиб қўйди. Факат, ваҳимали чинқириқ уни ўзига келтирди. У тахминан ўн дақиқача ўтирган эди. Овоз эса хўжайини хонасидан эшитиларди. У олдин дахлизга ўтди, сўнг юқорига чиқди. Бу орада доллаш бир кучайиб, сўнг пастлашаётган эди. У эшикнинг иккала табақасини бирдан очиб юборди-ю дахшатли манзарадан эҳсонаси чиқиб, ўтириб қолди.

Полда чириётган одам типирчиларди. У кўп ўтмай тинчиб қолди. Ҳатто кийимлари ҳам куйиб кетган, юзини таниб бўлмасди. Жасад ёнида эса ўша машъум кўзгу турарди. Уни адаштириб бўлмасди, ахир, рўзномаларда унинг сурати қайта-қайта босиб чиқарилди. Кўзгунинг ўзини кўрганлар оз бўлиши мумкин, бироқ ҳозир шаҳарда уни ҳамма танийди. Чол бу мудҳиш вазиятга бир неча сонияда шохид бўлди. Қаттиқ чўчиганидан ўзига ҳам тушунарсиз килиб бир бақирди-ю жимиб қолди. У қўркувдан қотиб қолган бўлиб, ҳатто кўзлари ҳам юмилмасди. Остиннинг овози ҳамманинг уйқусини бузганди. Хизматкорлар кийимларини чала кийиб, шу ерга шошилишарди. Овоз ҳатто ташқарига ҳам эшитилди. Шундагина кучер жиловни силтаб, отларни елдириб кетди.

* * *

Икки соатдан сўнг

Робсон зудлик билан фойтунга чиқди. Полисмен ортидан чиқиб, эшикни ёпмасидан кучерга буйруқ берди. Отлар югуриб кетди.

– Менга билганларингизни айтиб беринг, – деди Робсон ташвишланиб деразадан ташқарига алангларкан. Назарида, арава имиллаб борарди.

– Бу гал жаноб Остин ўз уйида вафот этипти. Билганимиз, ўша кўзгу ҳозир марҳум уйида. Жаноб Остин унга қараб жаноб Норман ҳамда Эрик Брэдли сингари чириб битган.

– Ё, Тангрим, нималар бўляпти? – шивирлади Робсон. У кучерни тинимсиз тезроқ юришга даъват этди. Уй остонасида уни навбатчи қарши олди.

– Сер, доктор Бэнкс шу ерда. Бир неча хизматкор кўрқиб уйни тарк этган экан, уларни яқиндагина қайтариб келдик. Энг муҳими бирон журналист бундан хабардор эмас.

Робсон индамай ичкари кирди. Юқори хонада қутилган манзарага дуч келди. Икки соқчи остонада турар, ҳатто тиззалари титрарди. Улар инспектор ёнида жасур бўлишга ҳаракат қилишди, аммо уддалай олишмади. Хона ҳашаматли уйга мос эди. Жиҳозлар олий сифатли бўлиб, қарши томондаги дераза ёнида катта иш столи, чап томондаги олови лангиллаётган камин ёнида кичикроқ стол бўлиб, унда остида озгина вино қолган графин турарди. Стол ёнида курси бўлиб, жасад унга яқин ерда ётар, камин ўнг томонида устига мато тортилган кўзгу турарди. Ўнг томондаги деворда эса хобхона эшиги бор эди. Жасад ёнида доктор Бэнкс ва Хиггенс ўзаро суҳбатлашарди.

– Жин урсин! – хоҳолади Робсон кўзгуга тикилиб секин ичкарига кираркан. Бўлаётган воқеалар унинг ҳам асаб толаларини чарчатган эди. Шерикларининг нигоҳи уни ўзига келтирди. – Кечирасизлар!

– Ҳечкиси йўқ, инспектор, – таскин берди Хиггенс.

– Яна шундай жасад, – деди доктор. – Кундуз маҳкамада ғойиб бўлган кўзгу эса шу ерда. Тўғриси, энди мен ҳам кўрқишни бошладим, Робс. Факат, довюрак Хиггенс ёнимдалиги учун ишимни бемалол қилишман.

– Кўркманг, доктор! – унинг елкасига қўлини қўйди Хиггенс. – Қирк йил қирғин келса ҳам, ажали етган ўлади.

Робсон воқеа жойини ўргана бошлади. Унинг эътиборини тортган нарсалар кўп эди. Лангиллаб ёнаётган камин олови, марҳумнинг эғнидаги куйиб кетган пальто ҳамда оёғидаги этиги, ичидаги вино тамом бўлган графин, ерда юмалаб ётган қадах.

– Жуда кизик! – деб юборди Робсон.

– Ҳа-я, Робс, – деди доктор, – воқеа гувоҳи бўлган бош хизматкор жуда оғир аҳволда экан. Мен томиридан тинчлантирувчи дори қилдим, негаки, беҳуш бўлса ҳам, алаҳлаб титраб ётипти. Назаримда, танаси ярми ишлаши ҳам қийин кечяпти. Доридан сўнг титроғи анча босилди, аммо шифохонага олиб бориш керак.

– Сиз малакали шифокорсиз. Унга хушига келгунича шу ерда қараб тура олмайсизми?

– Аслида, уни зудлик билан олиб кетиш лозим эди-ю, шундай дейишингизни билиб, олиб колгандим. Ҳадемай хушига келтиришга уриниб кўраман. Бироқ бу жуда хавфли, сизда саволларингизга жавоб олиш учун бир неча дақиқа бўлиши мумкин. Ундан, айнан, нимани сўрашни билиб олганингизда хабар берарсиз.

– Сиз жуда ақлсиз, доктор, – Робсон уни мактаб, Хиггенс билан пастга тушди. Хизматкорлар бир хонада ўтиришарди. Улар ўрта ёшли ошпаз аёл, у тенги оқсоч, яна икки хизматкор йигит, боғбон ва бир барзанги қоровулдан иборат эди. Робсон эшикдан кира сола биринчи саволини берди. – Ҳамма шу ердами?

– Уилям исмли жаноб Остиннинг шахсий кучери йўқ, сэр, – жавоб қилди бир эркак хизматкор.

– Кучерни топдик, – деди эшик ёнидаги полисмен. – Уни ўз уйи ёнида турган жаноб Остиннинг фойтуни ичида гирт маст ҳолда топдик. Ҳали бери уйғонмаса керак, бу ерга олиб келганимизни ҳам билмади-ёв. Ҳозир кўшни хонада донг қотиб ётипти. Ёнига боришингиз билан шароб исидан кўнглингиз озади.

– Яхши, уни кейинроқ сўроққа тутамиз, – деб Робсон яна хизматкорларга тикилди. – Хўжайинингиз уйдан қачон чиқиб кетган эди?

– Эрталабки соат саккизда, – жавоб қилди бир хизматкор йигит. Унинг қийми униккан бўлиб, отхонага масъуллиги билиниб турарди. Ҳатто ундан оз-моз тезак иси тараларди. – Кучер Уилям менга соат етти яримда отларни фойтунга қўшишни буюрди. Шундан сўнг тунги ўн бирда жойимга ётаётганимда ҳам хўжайинни қайтиб кўрмадим. Баланд чинкирикни эшитганимдан сўнг бошқалар сингари ўрнимдан туриб, хўжайиннинг хонасига югурдим ва дахшатли мурдага шохид бўлдим. Соат биру йигирма етти эди. Бош хизматчимиз эса останада ўтирар, каттик кўрққанидан бўлса керак, беҳуш, қўл-оёғи тиришиб қолганди. Уни ўрнига ётқизишимиз ҳам қийин кечди.

– Умуман олганда, – яна эшик ёнидаги полисмен гапга аралашди, – биз етиб келганимизда беҳуш хизматкор ҳамон останада эди. Тўрт хизматкор эса уйдан қочиб кетган экан. Доктор Бэнкс беҳушни эмлагач, уни жойига кўпчилик бўлиб олиб бориб қўйдик. Аёллар шу ерда қолиб, эркаклар уйдан чиқиб кетгани ғалати.

– Мен уйдан сизларга хабар бергани чиккан эдим, – деди боғбон. – Ахир, сизлар билан қайтиб келдим-ку.

– Ҳа, буни тан оламан.

– Ўзингиз ҳам жасадни қўриб, титраб қолгандирсиз? – жаҳл билан ўрнимдан турди озода қийинган хизматкор йигит. – Бизни кўроқ дейишга ҳақингиз йўқ.

– У ҳақ, – деди ошпаз аёл полисменга тикилиб. – Биз ҳам кетардик, аммо оёғимиз ўзимизга бўйсунмай қолди. Яхшики, доктор сумкасида тинчлантирадиган доридан етарлича бор экан. Ҳозир эса, фақат, сизларнинг тақикингиз билан шу ердами.

– Бўлди етар! – баландроқ овозда гапирди Робсон, шу ўринда ортидаги полисменга қўли билан ишора қилди. Энди у ортиқча гапирмаслиги лозим эди. Хизматкор йигит ҳам ўрнига ўтирди. – Хўжайинингиз хонасидаги камин хар доим шундай лангиллаб турадими?

– Жаноб Остин совуқни хушламайди. Ҳар йили қунлар совиши билан каминлар дўзах оловидек қизиб туриши керак. Илгарилари ҳар бир хонага ўтин ташиб чарчардик, бу йил бахтимизга жаноб Остин уйга газ тармоғини ўтказдирган эди. Бунга ўрганиб қолганимиздан жаноб Остин ўлимидан сўнг ҳам оловни пасайтириш хаёлимизга келмапти. Қолаверса, ўша хонага киргимиз йўқ. Илтимос, бизни тўғри тушунинг!

– Ҳа, албатта. Энди кейинги саволга ўтамиз. Жаноб Остин ичкиликни хуш кўрармиди?

– Йўқ, сэр. У киши камдан-кам ҳолда ичадилар.

– Қизик. Хонасидаги графин остида озгина вино қолипти. Қадах эса девор ёнида ётипти. Назаримда, хонага кириб, қалин кийимларини ечмасиданок винога ёпишган. Қадах ўлими олдидан қўлидан тушиб, юмалаб кетган бўлса керак. Ҳар ҳолда иссиқ хонада кийимини ечмай вино ичишидан шундай хулосага келса бўлади. Ёки мен адашдимми? Бу ернинг хизматкорлари ўтган кунги бўшаган идишни хўжайини хонасида қолдириб кетаверадими?

– Йўқ, графини тўла эди, – Робсонга жавоб қилди оксоч. – Мен ҳар доимгидек эрталаб жаноб Остин хонасини тозалаётганимда бош хизматчимиз графинни тўлдириб олиб кириб, кичик столда қолдирган эди. Мен бунга ҳайрон қолдим. Одатда у хонада олий сифатли коньяк турарди. Хўжайинимиз ундан ҳар-ҳар замон оз-оздан ичиб, бир ойда бўшатарди.

– Демак, – деди Робсон ўйчанлик билан, – жаноб Остин пиёниста эмасди?

– Асло ундай эмас, – бирваракай тўрт киши жавоб берди.

– Ҳа-я, айтганча, – полисменга тикилди Робсон, – марҳумнинг оила аъзолари қаерда экан?

– Мен ҳам ҳайронман. Балки, жаноб Остин сўққабошдир?

– Остин хоним ҳам турмуш ўртоғидек кишини ёқтирмайди, – яна тилга кирди озода хизматкор йигит. – Ҳозир иссиқ ўлкаларда. Кичик хўжайин эса кайфи-сафони ёқтиради. Ўзига ўхшаш бирон такасалтанг дўстиникидаги зиёфатдан сўнг ўша ерда қолиб кетгандир? Тонгни кўпроқ иславатхоналарда қаршилайди. Уйга тушдан сўнг етиб келса ҳам ажаб эмас. Жаноб Остин, аслида, ёш хизматкорларни ёқтиради. Негаки, ёшлар чаққон бўлишади. Бироқ кичик хўжайинимиз аввалги оқсоч қизнинг номусини топтаб қўйди. Жаноб Остин бу ишни бости-бости қилиш учун кўп пул сарфлади. Ўша қизга кўп пул берди. Буни қарангки, қўшни вилоятда ҳароми боласи билан унга уйланадиган мард топилипти.

– Ўх-хў, бу ерда сирлар кўп экан-ку, – кўзларини хаёлчан ярим қисиб шивирлади Робсон.

– Буларни айтишга ҳақингиз йўқ эди, – уй хизматчисига ўдағайлади отбокар.

– Мен, фақат, жаноб Остин ҳурмати учун шу ерда ишлаб келаётганим. Хизматкорларни одам ўрнида кўрмайдиган мальўннинг қўлида ишламоқчи эмасман. Полициячилар жавоб бериши билан бу ердан кетаман.

– Сизларга ҳадемай жавоб берамиз, – деди Робсон. – Фақат, керак пайт осон топилишларинг учун манзилларингни ташлаб кетасизлар.

Робсон Хиггенсга юқорига чиқишларига ишора қилди. Қизик, ҳозир унинг ўрнида Жеймс Ҳаркер бўлганида, йиғилган далиллардан қандай хулоса чиқарган бўларди? Бугунги газеталарни ўқидимикан? Робсон уни ўша воқеалардан кейин кўрмади. Инспектор хаёлга толиб юқорига чиққанини ҳам сезмади.

– Доктор, ичимлик ва идишлардан бирон нима топилмадими?

– Захарли нимадир бор деб ўйламайман, – ишини аллақачон тугатган доктор курсида кўзларини юмиб ўтирарди. – Ҳар эҳтимолга қарши лабораторияда текшириб кўрамиз... Хўш, чолни уйғотамизми? Боягина ундан хабар олгандим. Дори таъсирида аҳволи бироз ўнгланипти. Ўткир ис билан ўзига келтириш мумкин.

– У ҳолда ишга киришайлик. Унга берадиган саволларим кўпайиб қолди.

Доктор сумкасини олиб йўл бошлади. Хиггенс ва Робсон унга эргашишди. Чол пишиллаб ётар, ҳар-ҳар замонда бир сесканиб кўярди. Ўткир исли суюқлик бурни остига келиши билан у кўзини очди. Атрофидагиларга бир бор назар солди-ю, жазавага тушди. Уни тинчлантириш осон кечмади. Ҳаммаси яхши эканлигини, хавф ортда қолганлигини тушуниришгач, у типирчилашдан тўхтади, бироқ танаси ярни ишламас, қолган ярни титраб турарди. Чол доктор Бэнкс елкасига бош қўйиб, йиғлаб юборди. Робсон уни озроқ тинч қўйди, аммо вақтни ўтказиб бўлмасди, шу боис саволларини бошлади:

– Графинга вино тўлдиришни хўжайинингиз буюрдими?

– У винони хушлашини ҳеч қачон сезмаганман ва эшитмаганман, – тутилиб бўлса-да, жавоб берди хизматкор. – Графинни тўлдириб, столга қўйишни, сўнг хонасига ҳеч қимсани киритмасликни тайинлади. Ҳатто хонасига қамалиб қиймларини ўзи кийди. Уйдан чиқиб кетгач, то ўзи келгунича хонага ҳеч қим кирмади.

– У олдин ҳам шундай ноодатий ишларни қилармиди?

– Жаноб Остин нимани режа қилганлигини билиш учун, фақат, жаноб Остин бўлиш керак... У киши қутилмаган совғалар қилишни ёқтирарди.

– У нечада келди?

– Тунги бирда. Негадир, Уилям фойтунни дарвоза ёнида тўхтатганича ичкарига киришга шошилмасди. Мен ташқари чиқиб, арава эшигини очдим. Шу заҳоти димоғимга шароб иси урилди. Хўжайинимни бундай ҳолда ҳеч ҳам кўрмаганман. У оёғида зўра турар, юзини чирокдан яширарди. Ёрдам бермокчи эдим, мени бир неча бор силтаб юборди. Дарахт ёнига келганимизда эса... қарғалар қағиллаб бизни чўчитиб юборди. Хўжайиним йиқилиб тушди. Ҳатто уйга кирганида ҳам қўркуви тарқамаганди. Зинадан кўтарилаётганида ўнг қўли титраётганлигини кўрдим. Кейин анча вақт ошхонада ўтирдим.

– Айнан, қанча?

– Аниқ билмайман. Ўн дақиқа бўлса керак. Балки ундан ҳам кўпир. Чинкирикни эшитиб юқорига кўтарилдим ва... ва унинг чириган мурда холида секин типирчилаётганини кўрдим...

Чол ўн дақиқадан ортиқ ўтиргани аниқ эди. Негаки, бошқа хизматкорлар юқорига чиққанида соат бир яримга яқин бўлган. Чол бироз ўйлаиб туриб, нимадир эсига тушгандек тилга кирди:

– Ҳа-я, Уилям от жиловини ушлаб анча вақт ўтирди. Мен уйга қайтиб, ошхонага кирганимда ҳам, у кўчада эди.

– У ҳам мастмиди?

– Йўқ. Буни сезмадим. Назаримда, хушёр эди.

Робсон озроқ ўйланди. Кучер фойтунни уйи ёнига олиб кетган ва ўша ерда аравага кириб олиб ухлаб қолган. У ортидаги полисменга қаради.

– Кучерни топганларингда ёнида бўшаган шишалар ҳам бормиди?

– Йўқ, сэр. Менимча, у анча олдинроқ тўйиб олган. Унинг ҳолатига қараганда арава мўъжизакор тарзда яхши бошқарилган. Унинг излари аниқ кўриниб турарди. Арава бир текисда юриб борган. Отлар кетиб қолмаслиги учун, жиловни устунга маҳкам боғлаб қўйилган экан. Қизиғи, шунга ақли етган одам нега иссиқ уйига кириб ётмаган экан, деб озгина ҳайрон бўляпман.

– Беморга бошқа саволингиз йўқми? – Робсондан сўради доктор Бэнкс. – Тўғриси, унинг аҳволи яхши эмас. Одатда бундай ҳолдаги одам тезда хушига келмасди. Агар ахвол тез ўнгланса, ортидан аввалгидан ҳам оғир аҳволга тушиб қолиши мумкин.

– Яхши, қарияни шифохонага элтишсин. Сиз эса кучерни уйғотсангиз, дегандим. Менимча, пиёнистадан яна ҳам қизиқарли нарсаларни эшитамиз.

Чолни извошда бир полисмен олиб кетди. Қолган хизматкорларга ҳам жавоб берилди. Улар тобора асабийлашишмоқда эди.

Пиёнистани уйғотиш осон бўлмади. У озгина ғингшиб, яна жимиб қолди.

– Назаримда, жуда кўп ичиб юборган, – деди доктор. – У анча олдин ичган кўринадди. Бемалол айта оламанки, бундай тўйиб шароб ичган одам фойтунни бошқара олмайди, агар хуши ўзида бўлмаса ҳам, ишини тўғри бажарадиган мутахасис бўлмаса. Туришига ҳам анча вақт кетадиган кўринадди. Ҳозир мажбурлаб уйғотсак, барибир саволларингизга жавоб беролмайди.

Шу пайт ички ишлар вазири кириб келди. Соат бешдан ошган эди. Робсон унга аниқлаганларини айтиб берди. Бир-бирига ёпишмаётган маълумотлар уни ҳам қизиқтириб қўйди, аммо жаноб вазир узок ўйланмади.

– Кетдик, Робс!

– Қарга, жаноб вазир?

– Ҳаркернинг ёнига... Хаёлингиздан нималар кечаётганини биламан, бироқ хозир ундан ёрдам сўраша мажбурмиз. Ортиқ бундай давом этши мумкин эмас. У Африкада шунга ўхшаш иш жумбоғини еча олган. Журналистлар эртами-кечми жаноб Остин ўлимидан хабар топишади, ваҳима янада кучаяди.

– Умуман олганда, сиз ҳақсиз, жаноб вазир. Жеймс Ҳаркер бу ишда ёрдам бериши мумкин бўлган ягона одам, – Робсон шериклари билан ташқарига чиқаркан, навбатчига кўрсатмалар берди. – Соқчиларни кўпайтиринглар. Жасад ҳам, кўзгу ҳам, умуман, хонадаги бирон буюм ўрнидан кўзгалмасин.

Изқувар Жеймс Ҳаркер

Доктор Бэнкс маҳкама фойтунида лабораторияга йўл олди. У, фақат, вино идиши ва кадаҳни олиб кетганди. Робсон ва Хиггенс бўлса жаноб вазирнинг фойтунига чиқишди. Вазир ва Робсонни бўлаётган ишлар кизиктирса, Хиггенсни кўпроқ Ҳаркер хақидаги хақиқат кизиктирарди.

– Инспектор, аслида, буни кеча сўрамоқчи эдим, бироқ буни сўзлаш сизга оғир бўлса керак, деб ўйлаган эдим. Жаноб вазир ҳеч қачон буни менга гапириб бермаган. Ҳаркерга нима бўлган эди?..

– У жуда машхур изқувар бўлган. У билан қачондир учрашиб қолишни орзу қилардим. Кўплаб жиноят жумбоқларини моҳирлик билан еча олган. Одамлар ҳам уни ҳурмат қиларди. Кейин пиёнистага айланди. Одамлар уни секинлик билан унута бошлашди. Сўнг у ҳақда сўз юритиш буткул тўхтатилди, ваҳоланки, журналистлар унинг ишларини қайта-қайта ёритишарди, – Хиггенс вазирга бир бор боқиб қўйиб, секин давом этди. – Яна билишимча, сўнгги ишида маҳкама ходимлари (яна мендан аччиқланманг, жаноб вазир бу ҳақда эслашни ҳам хохламайди) ўзларини шармандали тутишган. Шундан сўнг у маҳкамани тарк этган. Икки йилдан буён бир бадавлат оиланинг тансоқчиси сифатида ишлаётганлигидан хабардорман, холос.

Хиггенс ўқиб юрган кезлари ҳамсабоқлари сингари Ҳаркерга ўхшашни орзу қиларди. Ёш бўлса-да, ички ишлар вазирининг ёрдамчисига айлангач, ён-атрофдагилардан Ҳаркернинг ҳаёти ўзгариб кетишида вазирнинг ҳам айби борлигини эпитганди, аммо тўлиқ тафсилотлар билан эмас. Ҳаркер энг яхши инспекторлардан бири бўлганида эса вазирнинг ишонган одами, айтиш мумкинки, эркатойи бўлган. Ҳатто вазир ҳам уни ҳурмат қилган, унга ҳавас кўзи билан қараган. Хиггенс кўнгли бўш вазир билан тезда тил топишиб кетди. Аммо Ҳаркер иккиси орасига совуқчилик туширган сабабни била олмади. Вазирнинг ўзидан сўраганида унга ишидан четлашиб кетаётгани шаъма қилиб қўйиларди. Ҳозир ҳам инспектордан хақиқатни сўради-ю, вазирнинг жаҳли чиқишидан чўчиди. Аммо вазир бепарводек кўринарди. Робсон бўлса узок сукутдан сўнг, тилга кирди:

– Ҳаркер ўттиз еттита жуда чигал иш тафсилотларини муфассал очиб берди. Юздан ортиқ кичик ишларни кўз юмиб ҳал этди. Жиноятчилар ундан қочиб қутула олмасди. Фақат, ғалаба қозониш яхши. Сени дохий сингари кўкларга кўтаришади, рўзномаларда тинмай алқашади. Юқоридагилардан ташаккурнома оласан. Кучли истеъдодингдан фахрланиб, мақтовлардан сармаст бўласан. Бироқ бунинг ёмон томони ҳам бор. Тинимсиз ғалаба ортидан келган кутилмаган мағлубият сени эсанкиратиб қўяди. Ҳар қандай кучли ақл ҳам бир бор адашади. Ҳаркер ҳам бир бор кўпол хатога йўл қўйди. Жиноят сири тўлиқ ошқор этилгунча бир бегуноҳ инсон котил сифатида қатл этилди. Асл жиноятчи кеч бўлса-да, дорга тортилди. Аммо Ҳаркернинг шашти пасайди. Турса ҳам, ўтирса ҳам, юрса ҳам, фақат, шу ҳақда, қилган хатоси ҳақида ўйларди. Жиноят, дарҳақиқат, жуда чигал эди ва уни бунда ҳеч ким айбламасди, аксинча кеч бўлса ҳам, асл котил топилганидан кўпчилик мамнун эди. Фақат, бегуноҳ ўлган одамнинг оиласи билан Ҳаркер хурсанд эмасди.

Тушқунлик уни ақлдан оздира бошлади. Ҳеч ким билан, ҳатто рафикаси билан ҳам гаплашмай кўйди. Ичкиликка ружу кўйиб, кўчаларда ётиб қоладиган бўлди. Унга ҳеч ким ёрдам бера олмади. Ҳатто кунларнинг саногидан адашиб қолганди, мудом қарахт ҳолда бўлиб, маст бўлмаса ҳам, қаердалигини унутиб қўярди. Унга барчамиз ачинардик, жиноятчилар учун эса, ҳақиқий байрам бошланганди.

Уни барча ёдидан чиқаргач, ахйир, ўзига кела бошлади. Орадан икки ярим йил ўтиб кетганди. Биз унга керагича ёрдам кўрсатиб турдик. Ёнида бирон тангаси қолмаганди. Уйдаги барча буюмларни сотиб юборганди. Бахтига рафикаси тишини-тишига босиб, барча қийинчиликларга бардош бериб, унинг аввалги ҳаётига қайтишини кутганди. Ичкиликни секин қамайтириб, сўнг биратўла ташлади. Маҳкаммага келиб яна ишлаш бошлади, аммо кўп ўтмай навбатдаги қокилиш юз берди.

Энг обрўли хонадонлардан бўлмиш эр-хотин Дауглишларнинг ёш болалари йўқолиб қолди. Улар жаноб вазирга қариндош ҳисобланишади. Ҳаркер болаларни яхши кўрарди. Ўғирланган болалар учун пул сўраб мактуб йўллашлари уни ғазаблантирди ва бу ишни ўз гарданига олди. Дауглишлар пулни келишилган муддатда мактубда кўрсатилган ерга олиб боришгунча Ҳаркер жиноятчиларни қўлга туширди. Жиноятчилар Дауглишларнинг яқин қариндошларидан бири бўлмиш бир бетайин бойвачча йигит ва унинг ўзига ўхшаш тақасалтанг дўстлари экан. Табиийки, бадавлат оталари елиб-югуришлари натижасида улар қамокка олинмади. Дауглишлар даъво очишмади. Ҳаркер қанча далил йигиб бормасин, судья ҳам жиноятчининг нуфузли отаси ҳурмати ишни бостириб юборди. Аксинча, қаттиқ қаршилик кўрсатган Ҳаркерни судьяни ҳақорат қилишда айблаб, ҳибсга олишди.

– Ўша бетайин менинг амакиваччам эди, – орага қўшилди вазир. Бирок гапираётганлари унга оғирлик қиларди. – Хитгенс, сиз амаким ким эканлигини ва нималарга қодирлигини биласиз. Мен ўша куниёқ қамокка бориб, Ҳаркерни чиқариб юбордим. Менсиз буни Робс ҳам қиларди. У ҳам бундайин ноҳақликка чидай олмаган, керак бўлса, судьяни ҳақорат қилиб, Ҳаркернинг ёнида ўтирган бўларди. Мен Ҳаркердан узр сўраб, елкасига қўл кўйганимда мени силтаб, секин кўчага чиқиб кетганини ҳозиргидек эслайман. Унинг ишдан қўнгли совиганди. Бу ҳам етмагандек озод қилинган қариндошим кунларнинг бирида дўстлари билан қоронғи кўчада у билан рафикасига ташланишган. Ҳаркер учтасини йикита олган, бироқ улар кўп бўлишган. Натижада эртасига шифохонага бориб, юзига қараб уни таний олмадим. У беҳуш эди. Доктор беш қовурғаси ҳамда чап қўли синганини, баъзи ерлари қаттиқ эзилганини айтди. Энг ёмони рафикаси биқинидан пичоқ еб, вафот этганди. Юзига қарашга чидай олмасдим. Хушга келмасидан чиқиб кетдим ва қайтиб ёнига бормадим. Робс ҳам унга ёрдам бера олмасди. Бу ноҳақлик ҳам жазоланмай қолди. Ҳаркер шунча хизматлари учун бундай “миннатдорлигимиз”ни кутмаган бўлса керак. Дауглишлар унга ёрдам беришди. Ўз уйларига олиб кетиб парваришланди. Оёқка тургач, ўзи қутқарган фарзандларига тансоқчи бўлишини таклиф этишди. Ҳаркер бунга рози бўлди. Мана икки йилга яқинлашиб қолдики, у ўша болаларга масъул. Дауглишлар унга шинам хона ажратиб беришган. Қизи билан бахтли яшамоқда. Ундан нималарни эшитишимни тасаввур қиляпман, бироқ бизга ёрдам беришга ишонаман. У инсонпарвар. Бўлаётган ишларни зимдан қузатаётганига аминман.

Рафикасини ўлдириб, ўзини қалтақлаганларга келсак, Ҳаркер уч ойча Дауглишлар хонадонида даволанди. Сўнг рафикаси қотилларининг ҳар бири бирин-кетин шифохонага тушишди. Уларга тунлари ҳужум қилиниб, воқеа жойида бирон из қолмаганди. Ҳатто гувоҳлар йўқ эди. Бу ишни Робс текшириб, бирон натижа чиқара олмади. Ҳаркер тоза ишлаганди. Бироқ у қотил эмасди. Рақибларини майибу мажруҳ қилса-да, биронтасини ўлдирмади.

– Майиб қилинган жиноятчиларнинг оталари-чи, улар Ҳаркерга қарши нима қилишди?

– Улар ҳеч нарса қила олишмади, – вазирнинг ўрнига жавоб берди Робсон. – Жаноб

вазир ҳаммасига шу ерда тўхташларини, шу билан жанжалга нуқта қўйилишини айтди. Ҳаркер истаса, кўплаб ишларни қила олади. Бирок у кўнгли бўш, содда одам. Бировга ёмонлик қилишни истамайди. У билан ўчакишиш, фақат, зарар келтиради. У ростдан ҳам инсонпарвар. Мен ҳам шундан умидворман. У жумбоқларни яхши кўради. Уларни ечиб, хузур топади. Жумбоқ қанча чигал бўлса, ишдан шунча лаззат олади.

Сухбат шу ерда тўхтади ва манзилга етгунларича ҳеч кимдан садо чикмади. Дарвоза қоровули уларни тезда ичкарига олиб кирди. Жаноб Дауглиш сафарда бўлгани учун хизматкорлардан бири Дауглиш хонимни бошлаб чиқди. У ўрнидан туриб, ўзига оро бергунча ўн дақиқа ўтди.

– Сизни барвақт безовта қилганимиздан уятдамиз, хоним, – деди жаноб вазир Дауглиш хоним хонага кириб келиши билан ўрнидан туриб.

– Ҳечкиси йўқ, жаноб вазир. Мен барвақт туришга одатланганман. Ташрифларингиздан хурсанд бўлдим. Сизлардек жентльменлар ҳар куни ҳам келавермайди, айниқса, оламон бошини котириб қўйган бундай воқеалар бўлаётган дамда. Бирок, назаримда, бу ерга мен билан кўришиш учун эмас, балки, жаноб Ҳаркерни йўқлаб келгансизлар.

– Ақлингизга тасанно, хоним.

– Мен ҳам бўлаётган ишлардан ҳайратдаман. Кеча дугоналарим билан йиғилишда кўпчилик фарзандини мактабга юбормаслигини, ҳатто мактаблар номаълум муддатга ёпилаётганлигини эшитдим.

– Болаларингиз бағрингизда бўлгани, менимча ҳам, тўғри. Умуман, кўп ерлар ёпилмоқда. Одамлар кўркувда, ҳатто шаҳарни тарк этаётганлар соат сайин кўпаймоқда. Пойтахт ваҳимали масканга айланиб қолди.

– Сизларга берадиган саволларим бир талай, аммо вақтларингизни олмай кўя қолай. Ҳозир айтаман, жаноб Ҳаркерни чақириб келишпади.

Жаноб вазир яна ўрнидан турди.

– Асло уринманг, хоним, яхшиси, хонасига ўзимиз кира қоламиз. Бундай учрашув уни хурсанд қилса ажаб эмас.

– Демак, суҳбатларингизга шохид бўлишимни истамасизлар, – ёқимтой жилмайди Дауглиш хоним.

– Яна бир бор зехнингизга офарин, дейман.

– Аммо жаноб Ҳаркер фарзандларим тансоқчиси. Мен унинг бу ишга бош сукиб, одамлар кўнглидаги кўркувни бартараф этишини истайман, бирок у сингари ишончли одамни кўп деб билмайман.

– Хавотир олманг, хоним. Ишончли икки полисмен унинг ўрнини эгаллайди, агар Ҳаркер бизга ёрдам берса.

– Кеча у билан бу борада суҳбатлашган эдим. Ўзини жуда кўрс тутди. Бирок оксочнинг айтишича, у бу ишга кизиқиб қолган. Ҳар бир рўзномани ўқиб чиқмоқда. Агар тихирлик қилса, мен унга сизга ёрдам беришини буюрганлигимни ҳам қўшимча қилинг.

– Илтифотингиз учун ташаккур, хоним.

Бир хизматкор меҳмонларни ҳовлига бошлади. Ҳаркер четдаги кичик хонада яшарди. Уй соҳиблари унга ўз уйлари биринчи каватидан жой ажратиб берган бўлишса-да, Ҳаркер ҳовли четигаги тўрт хонанинг бирига жойлашган эди. Ёндош хонадан қизи жой олганди. Бу ер дарвозага яқин бўлиб, қолган икки хона дарвоза соқчиси ва боғбон учун ажратилган эди. Эшик ёнига келишгач, вазир хизматкорга ҳам жавоб бериб юборди. Қўлини кўтарди-ю, бир зум ўйланиб қолди. Робсон билан бир бор кўз уриштириб олгач, оғир “ух” тортди-да, эшикни тақиллатди.

Давоми бор.

Ўзбек адабий танқидчилигининг тараққиёт босқичлари

Бойназар
ЙЎЛДОШЕВ

Ўзбек танқидчилиги XX аср бошларидаёқ жаҳон эстетик тафаккури меваларидан кенг баҳраманд бўла бошлаган эди. Дастлаб Шарқ донишмандлари, сўнг Ғарб олимларининг адабий-танқидий ва фалсафий асарлари бу йўлда муносиб хизмат қилди. 30-йиллардан бошлаб жаҳон адабий-эстетик тафаккур оламига хос халқчилик ғоялари, бадий асарни ҳаёт ҳақиқатларига қиёслаш воситасида образлар дунёсини, ёзувчининг ўзига хос оламини таҳлил қилиш мезонлари ўзбек адабиётшунослиги ва адабий танқидчилигида кенг қўлланиладиган бўлди. Бу ижобий жараён кейинги йилларда ҳам кучайиб борганини кўрамиз. Аммо шунга қарамай, 1917 йилдан 1991 йилга қадар бўлган катта бир тарихий давр шўролар замонида ўзбек адабиёти коммунистик мафқуранинг қаттиқ исканжаси остида бўлди. Бадий адабиёт ва адабий танқид қарийб етмиш беш йиллик шўролар мамлакатаи ҳаётида юз берган ижтимоий-сиёсий ўзгаришларнинг ўзига хос бадий инъикосига айланган бўлса-да, асосан, мафқура қуроли сифатида юз кўрсатди. Шўроларнинг ҳукмрон тазйиқи остида майдонга келган ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар бадий адабиёт ва адабий танқиднинг ҳам ўзига хос тараққиёт тамойилларини белгилаб берди: ёзувчиларни ҳаётни пардозлаб тасвирлашга, танқидчиларни эса адабий асарни кундалик сиёсат нуқтан назаридан таҳлил қилиб, хулосалар чиқаришга ундади. Лекин, сиёсий-мафқуравий мезонларни илгари сурувчи соцреализм методи қанчалик ҳокимлик қилмасин, бадий ижодда адолат тантанаси учун кураш ҳам тўхтаб қолмади. Бу даврларда адабиётнинг барча жанрларида етук асарлар ёзилди, бадий маҳорат бобида маълум ютуқларга эришилди. Янги китобхон туғилди. Ҳар бир даврнинг ўзига хос бадий йилномаси яратилди, жаҳон адабиёти тажрибалари кенг умумлаштирилди, ёзувчи ва танқидчиларнинг услуб ва маҳорат, назарий савияси юксала борди. Ўқувчининг эстетик дидини ўстирадиган кўплаб пишиқ бадий асарлар ва илмий-тадқиқотлар яратилдики, бу ижобий ҳодисаларга адабий танқид ўз муносабатини фаол ва изчил билдириб келди. Айниқса, XX асрнинг 60-70-йилларида адабий танқидчилик ўзининг янги бир кўтарилиш жараёнини бошдан кечирганидан кўз юмиб бўлмайди. Шу ўринда яна бир мисол келтириш лозим кўринади. Ўзбекистонда биргина 1979 йилнинг ўзида адабиётшунослик ва адабий танқидга оид 35 та монография дунё юзини кўрганлиги ва уларнинг умумий ҳажми 300

Бойназар ЙЎЛДОШЕВ – 1946 йилда туғилган. Қариш давлат университетининг филология факультетини тамомлаган. “Қаиқадарё бадияти”, “Насаф нафаси”, “Уйғонши даври адабиёти ҳақида маърузалар”, “Қардошлик туйғулари”, “Адабий жараён: танқидчи услуби ва маҳорат муаммолари”, “Адабий танқид тарихи”, “Бадий олам таҳлили” каби рисоалари нашр этилган.

босма табакдан иборат бўлганлигининг ўзи ҳам 60-70-йиллар адабий танқидчилиги оламида қўлламли илмий-тадқиқот ишлари олиб борилганлигидан гувоҳлик беради. Адабий танқид ҳужм суриб келган академизм исканжасидан иложи борича ўзини тортиб хилма-хил адабий-танқидий жанрлардан маҳорат билан фойдалана бошлади. Натижада танқидчи услуби, маҳорати, ёзувчи-танқидчи масалалари бўртиб кўрина бошлади.

60-70-йиллар адабиётшунослиги ва адабий танқидчилигида ютуқлар билан бир қаторда қатор нуқсонлар ҳам мавжуд эди. Айрим адабий-танқидий мақолаларда зиддиятли фикрлар ва бир-бирига қарама-қарши бўлган хулосалар ҳам кўриниб қоларди. Шунингдек, айрим танқидчилар томонидан айтилган зўраки ёки обдон ўйланмаган хулоса ва фикрларга китобхонни ҳадеб ишонтиришга ҳаракат қилиш ҳоллари ҳам учраб турди. Танқидчи билан китобхон ўртасида, ёзувчи ва танқидчи ўртасидаги зиддиятли, бир-бирини инкор этувчи субъективизм асосида тор, янглиш фикр ва хулосаларга ўралиб қолиш ҳолатлари ҳам мавжуд эди. Айниқса, 70-йиллар танқидчилигида баъзи бир бўш асарларни ошириб мақташга қаратилган тақриз ва мақолалар ҳам кўплаб эълон қилинди. Шунингдек, баъзи ҳолларда яхши асарларни атайин пастга уришлар, қилдан қийик ахтаришлар ҳам яққол кўзга ташланди. Жаҳон адабий танқидчилигида катта аҳамиятга эга бўлган системали таҳлил, матн поэтикаси маҳорати ўзбек адабиётшунослиги ва танқидчилигида оз ривожланди, танқиднинг жанр хилма-хиллиги масаласига ҳам кам эътибор берилди. Адабий танқидий асарларни баҳолашда, тақриз ва мақолалар ёзишда схематизм ва шаблон кўринишлари ҳам тез-тез учраб турди. Ўзбек адабиётшунослигининг ҳали адабиёт назарияси муаммоларига жиддий ва чуқур кириб бора олмаганлиги, айниқса 60-йиллар адабий танқидчилигида баъзи бир хом, саёз фикрларнинг баён этилишига сабабчи бўлган бўлса, 70-йилларга келиб адабий танқид уфқи кенгая борди, янги бир босқичга кўтарилди, бадий маҳорат сирлари эндиликда ҳар томонлама ўрганила бошланди. Танқидчиликда илмий савия сезиларли даражада ўса борди.

Маълумки, бадий адабиётда ёзувчи маҳорати доимо долзарб, ҳеч қачон эскирмайдиган муаммодир. Шунга ўхшаш танқидчининг маҳорати, индивидуал услуби, таҳлил санъати, билими, иқтидори хусусида ҳам ҳар доим баҳслашиш мумкин. Танқидчининг маҳорати, ҳалоллиги ва холислигида гап кўп. Тегшли давр танқидчилиги тараққиётида илмий-назарий муаммоларнинг ҳал этилиши ва унинг тадрижий тақомили борасида кўплаб таникли адабиётшунос олимлар, адабий танқидчилар самарали меҳнат қилдилар, Матёқуб Қўшжонов таъбири билан айтганда, адабий танқид ҳаётга яқинлашди. Адабий танқид ва адабиётшуносликда тарихий-биографик монография ва адабий портрет яратиб борасида ранг-баранг изланишлар майдонга келди. Бу йилларда мумтоз шоирларнинг ҳаёти ва ижодини чуқур ўрганиш тамойили кучайди. Адабий жараёндаги ходисалар кўп ҳолларда қайта баҳолана бошланди. Адабий алоқаларни кучайтириш ва унинг бой қадимий тарихини ўрганишга кенг йўл очилди. Тарихийлик ва замонавийлик, анъана ва маҳорат масалаларини ёритиш борасида ҳам ўзбек танқидчилигида салмоқли илмий-тадқиқотлар юзага келди.

60-йилларга келиб адабиётшунослик ва адабий танқидчиликда мумтоз адабиётга нисбатан қўлланиб келинаётган догматик ва бир томонлама қарашларга барҳам берилди. Бу борада ҳам илмий муҳитда жиддий ижобий ўзгаришлар юзага келди. Танқидчиликда эстетик таҳлил кучайди ва шунга мавофиқ илмий-тадқиқотларнинг қўлами ҳам янги бир босқичга кўтарилди. Танқидчиликда лирика ҳақида, лирик қаҳрамон муаммолари борасида бўлиб ўтган қизғин баҳс ва илмий-назарий мунозаралар, ҳам адабий танқид савиясининг юксалишига, ҳам шеърят ривожига катта таъсир кўрсатди.

Мазкур даврларга келиб адабий танқид фан сифатида олий ўқув юртлири талабалари томонидан кенг ўрганила бошланди. Танқидчининг ўзига хос илмий-

назарий изланишлари ва маҳорат қирраларини таҳлил этувчи кўплаб илмий-тадқиқотлар майдонга келди. Наср, назм, драматургия муаммоларини ечишда дадил изланишлар юзага келди. Шу тариқа ўзбек адабий танқидчилигининг ўз-ўзини англаш жараёни янада чуқурлаша борди. Адабий-танқидий жараён ва танқидчи маҳорати, унинг ўзига хос индивидуаллиги ва услуб ранг-баранглиги ҳақида илмий-тадқиқот ишлари майдонга кела бошлади. Ўзбек танқидчилигининг туғилиши ва шаклланишида муҳим ўрин туган, шахсга сиғиниш даврида қатағон қилинган мунаққидларнинг ҳаёти ва танқидчилик фаолиятини атрофлича ўрганиш борасида ҳам кўплаб илмий-тадқиқот ишлари яратилди.

Маълумки, ёзувчи-танқидчи маҳоратининг ўзига хос илмий-назарий масалаларини ўрганиш жаҳон адабий танқидчилиги тарихи ва адабиётшунослиги илмида ҳар доим муҳим ўрин тутиб келган. Чунки дунёдаги машхур ёзувчилар бадий ижод билан бирга, адабиётшунослик ва танқидчилик илмининг назарий ҳамда амалий масалалари билан мунтазам шуғулланганлар. Машхур адибларнинг адабий-танқидий қарашлари адабиёт оламидаги турли-туман ижодий изланишлари, зиддиятларни бутун мураккабликлари билан намоён этади.

Ўзбек адабиётшунослиги ва танқидчилиги тарихига назар солсак, Навоий, Бобур, Фурқат, Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Абдулла Қаҳҳор, Фағур Ғулом, Мақсуд Шайхзода, Комил Яшин, Миртемир, Асқад Мухтор каби машхур сўз санъаткорлари ҳам бадий ижод жараёнининг ўзига хос хусусиятлари ва назарий асослари ҳақида илмий-назарий ҳамда адабий-танқидий фикрлар баён этиб, рисолалар ва кўплаб илмий-танқидий мақоллар ёзганини кўрамиз. Мазкур ёзувчи-танқидчилар энг аввало, мунаққидлик маданиятининг юксалиши, китобхон билан танқидчи ўртасида ижобий муносабатларнинг ривожланишига муносиб ҳисса қўшдилар. Улар ёзувчи билан танқидчи ҳамкорлиги борасида ибрат намуналарини кўрсатдилар. Танқидчиликда ҳукм суриб келган сиёсий айб қўйишлар, дағдага, адиб шахсини камситиш каби салбий кўринишларнинг барҳам топишида уларнинг хизмати катта бўлди. Ана шунинг учун ҳам ўткир санъаткорлик зеҳни ва қобилиятни ўзида мужассам этган ёзувчи-танқидчининг илмий қарашлари ва таҳлилларини ўрганиш муҳим аҳамиятга эгадир. Чунки, ёзувчи-танқидчининг ижод сирларига бағишланган адабий-танқидий асарлари ҳам адабиётшунослик илмининг сифат-салмоғини янада ошувига хизмат қилди, қолаверса, ўқувчини ёзувчи ижодий дунёсига чуқур кириб бориши учун кенг имкониятлар яратди, чунки ёзувчи-танқидчи мулоҳазаларида, ўз ижод тажрибаларига омихта бўлган чуқур илмий хулосалар чиқаради.

Мазкур давр адабиётшунослиги ва адабий танқидчилигининг ривожига журнал ва газета саҳифаларида бадий адабиёт ва адабий-танқидчиликнинг муҳим масалаларига бағишланган ёзувчи-танқидчи баҳс-мунозаралари ҳам салмоқли таъсир ўтказди. Бундай тадбирлар адабий жараён ва танқидчиликдаги ютуқ ва камчиликларни умумлаштиришда муҳим аҳамият касб этди. Ўзбек мумтоз ва XX аср, яъни янги давр адабиётининг атоқли намояндалари ижодини янгича талқинларини яратиш борасида ҳам катта илмий-тадқиқот ишлари амалга оширилди. Қолаверса, Чўлпон, Фитрат, Сўфизода, Авлоний, Элбек, Ботуларнинг ҳаёти ва ижодини ўрганиш бобида ҳам дастлабки қадамлар ташланди.

Адабий танқиднинг яқин ўтмишдаги теран илмийлик, чинакам мантиқийлик бобида эришган ютуқларини таҳлил қилиш, шу билан бирга йўл қўйилган хато ва камчиликлар, бадий адабиётга бир томонлама ва сохта ёндашувларнинг қай тартибда майдонга келганлиги хусусида баҳс юритиш бугунги кун адабий танқидини тўғри йўлга қўйишда асқотиши ўз-ўзидан аён. Қолаверса, XX аср 60-70-йиллар адабий-танқидчилиги босиб ўтган йўлни бугунги истиклол ва мустақиллик тафаккури ва миллий мафкураси нуктаи назаридан туриб тадқиқ қилиш келажак илмий-танқидий тафаккури учун янги имкониятлар очади.

Мадина
НОРЧАЕВА

Қидирганим бир яшил таскин

* * *

Ота, азон чакир,
Овул уйқуда.
Аллоху Акбар, де тушлари учсин.
Яшил жойнамозда қирлар мизғийди,
Тонгги пучмоқлардан келар оқ кўчки.

Ота, азон чакир,
Овозингни сеп
Лаблари ёрилган тун роҳларига.
Нега бунча узок мафтун бўлдик, деб
Кўз бойлагич окшом чироқларига.

Нигоҳим толдирди юлдуз - ёнаркурт
Кўксимизда ғижжак ҳислар тўлкини.
Аввал йиғлаётган онамни овул,
Кўрпага ўраб қўй укам устини.

Сўнгра азон чакир
Нафасим қайтди,
Субҳ шонларидан руҳимиз қонсин.
Бир ажиб оҳангда чақирган пайтинг
Аллоху акбар, деб
Овул уйғонсин.

Мадина НОРЧАЕВА – Зулфия номидаги Давлат мукофоти совриндори. 1995 йили туғилган. Камолитдин Беҳзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институти талабаси.

Қалдирғочман

Қалдирғочман:
 Ойнинг нигоҳидан учган пари куш,
 Туннинг тушларини тўзғитган сабо.
 Тоғлар замин тилин боғлаб турган туш,
 Чуғурласам жонинг оғирми дунё.

Қалдирғочман:
 Қаро қошларингни этдим зиёрат,
 Умрингни қайсидир айёмида жим.
 Қакроқ лабларингда унсин деб оят
 Сенга баҳорларни етаклаб келдим.

Қалдирғочман:
 Кесиб учдим кўнглинг занжирларини,
 Тутқун хисларингга келтирдим шараф.
 Элчилик онимда баҳорни сезсанг
 Мен қузни ўйлайман кўзингга караб.

Қалдирғочман:
 Илдизлардан сизиб баргга етган ишк,
 Осмонни тўлдириб гуллаганда, ёр.
 Чанковуз товушли киприкларнигда
 Баҳорсиз кунларга ўт кўйиб юбор.

Ферузага

Кипригимни ватан қилган кушлар учди,
 Намозшомни бедор кутиб тушлар учди.
 Ақлим учди... Саркашланиб хушлар учди,
 Қадамларим оғирмиди, Ферузажон?

Рух суянса, харсангларга дард етарми,
 Соя ўлса, мозор топмай кун ўтарми.
 Озор бермай, озор топмай ишк битарми,
 Йўлларимиз чағирмиди, Ферузажон?

Мадина НОРЧАЕВА ўзининг имкониятларини очиб бораётган истеъдодли ёш шоиралардан биридир. Унинг шеърларига хос фазилат – руҳнинг тебранишлари, туйгулари зичлиги, теранлиги, изтироб йўсинида кўринади. Унинг ўз кузатувлари бор. Бу жиҳатдан руҳнинг сезимларига суянади. Унинг умидларидан ранг олади.

Қидирганим бир яшил таскин, – дейди шоира. Фикрни ҳаракат воситасига айлантиради. Натижада, унинг шеърларида назокат бир ҳазин кайфиятда шакл топади. Кангул сафарига нур беради.

Икром ОТАМУРОД

Сен суянган оқшомларнинг елкаси тош,
Мен интилган дунёларнинг рўёси фош.
Қароғингдан шодлик топмай, кароғим гаш,
Умидимиз сағирмиди, Ферузажон?

Нимпуштиранг тирноғимда хатларим бор,
Тишларимнинг ковагида додларим бор.
Бу дунёни бир шеър этиб ёдларим бор,
Шеърли тонглар сохирмиди,
Ферузажон?

Товонимга ёпишган лой хатодандир,
Тун ингроғин дояси куй сатодандир,
Худодандир, Қисматимиз Худодандир.
Аввалмидир, охирмидир
Ферузажон.

* * *

Хаёлингни ёқиб кўйибман шифтга,
Хонамга киролмай дарғазаб оқшом.
Фақат, манов дарахт ухлашим кутар,
Илдизин ковлайди эрталабгача.
Суғурса, қайгадир бош олиб кетар,
У кенглик истайди, ҳурлик истайди.
Мағрибни, Машрикни билгиси келар,
Сулувга айланиб, жонига азиз
Кимнингдир тушига киргиси келар.
Армонимиз битта, орзуйимиз бир.
Умримни шаробдай симиради вақт.
Сенинг илдизинг бор, менинг юрагим,
Айт, кимнинг қисмати оғирроқ, дарахт.

* * *

Ой – олтин қошиқча,
Кўзгатади бир финжон тунни.
Юлдузларнинг айланар боши,
Мени яхши кўришинг чинми?

Жанубда бахт мева тукқандек,
Эшқак тортар турналар сафи.
Осмон денгиз тўлқинлар ўйнар,
Онамнинг қон босими каби.

Мен хануз хол сўролганим йўқ,
На қисмат, на онам, на ундан.
Ишқ ютоқиб сипқорса тунни,
Туғиламан мен ўша қунда.

Чўпон қиз кўшиқлари

1.

Сурувнинг ортидан эргашади дашт,
Саратон. Ковушим тупрок қоради.
Соялар бичади вақт кўйлагини
Гулхайри раксига кушлар боради.

Шамол лабларида сибизға чалар,
Чақинлар окшомнинг босинкираши.
Арпа бошоғидек юлдузларга гоҳ
Кўзичоклар боқар уйқусирашиб.

2.

Осмон – тўрвахалта
Кўлимни суқсам,
Парча шом илинар тишга босгулик.
Чумоли карвони ўз имлосида
Битиб бораётир неки ёзгулик.

3.

Хув дарада "Тўрўғли" дан айтар бобом,
Этагида набиралар чуғурлашган.
Достон тинглаб дийдасида майса унган,
Қирлар секин бағирлашган.
Жим кузатган,
Сўнг отамнинг йигит ёши
Шиддатида юлдузларни ғарамлаган.
Шамол бўлиб далаларнинг нафасида
Онамнинг қирқ кокилини тарамлаган.
Бу даштларда...

4.

Қур-э, қур-э
Чорлаяпман қарашмайди.
Улар ўйлар: туёғимга сомон йўли ярашгайдир.
Қур-э, қур-э, бу даштлардан
Шу орзуда кетган қанча.
Бири менми,
Гиёхларнинг номларини унутгунча
Дайдиб келдим.
Сурув ўтган йўлдек чангиб кетган қўнглим,
Қайтиб келдим...

* * *

Куёш – олтин олма,
 Энг ширин олма,
 Окиб борар.
 Шошма,
 Сени лабларимга босай, куйсам хам.
 Сен – ишксан,
 Сен – менсан.
 Ботма, қисматингга ботма.
 Бу қора кудуқда
 Сенга нима бор,
 Юлдузлар кўзингдан учган тушларинг.
 Кушчалар ёдига санчилиб қолди,
 Кундуз – дарахтидан узилишларинг.
 Қара, яна овга отланди окшом,
 Сингиб кетма, синиб кетма.
 Мени баҳорларга ишонтир,
 Ишонтир, юраги сенга муштоқ деб.
 Эй, ҳорғин куйчидай толган кунларим,
 Бағрингга умримни экди шамоллар.
 О, ўроқчи хислар...
 Рашкчи кўзларим,
 Чумоли ташиган муҳаббат...
 Куёш – сўнгги олма.
 Энг ширин олма,
 Чўкма,
 Куриган кудуқда сенга нима бор?
 Чанқоғингни эса кафтингда тутиб,
 Кулранг каптарларга едириб юбор.
 Улар кўзларингни ёпса, ажабмас,
 Уфқ лабларин артган канотларида.
 Балки, ошиқ бўлган,
 Балки, ишқ бўлган,
 Улар ҳам аввалги ҳаётларида.

* * *

Тун сиёҳдон,
 ой – патқалам
 нигоҳ титрар
 Чеколмайин сардафтарга имзосини.
 Замин йўлдир кетар бир жуфт юракликлар
 Муҳаббатга алмашгудек дунёсини.

Ноябрьнинг тугаб борар эртаклари
 Ўз ишқининг исботини ситар сулув.
 Юпатасан силаб мезон – сочларини
 Сен баҳорсан,
 куз эди у,
 куз эди у.

* * *

О, апрель...
Даштнинг лабларига тошади учук,
Саждадан бошини кўтарса қирлар.
Дарбадар ўғилдек куттирди бунча,
Она тупроғини кўхна ёмғирлар.

Менку мусаввирман, ўлик рангларнинг
Рухларини тутиб турибман кафтда.
Бу тақир сайхонлар пешонасига,
Мактуб битиб кетган эдинг қай ҳарфда.

Интизорлик, зорлик улғайиб борар,
Улғаяр, мусаввир – кўнглимда алам.
Қандай ўксинмайин ахир она дашт,
Қақраган лабингга сув тутолмасдан.

О, апрель.
Биз кутган булутлар гулоб ёғдирар
Бари муштоқликлар топади қазо.
Мен шунда занг босган кўксингни очиб,
Кўнглингнинг суратин чизаман, дунё.

* * *

Заминнинг тилини боғлайди,
Кузакда адашган мезонлар.
Дарахтлар кўнглини доғлайди,
Тўкилган япроқлар – сўзона.
Базм этмиш
Бўзимда чилтонлар,
Ёр десам
Ҳавода сурати.
Кўзимда уйғонди вулконлар
Танимда сўнаклар
Гуллади.
Денгизлар булутга чўмилди,
Чақмоқни баликлар югани.
Кафтимга тирик йўл кўмилди
Адашган карвонлар ўтгани.
Рангталаш кунларни йиғлатдик,
Машшокнинг куйида мавж надир.
Қол дедим қадахни кўрсатдинг,
У кухна ғам билан тўладир.
Базм этмиш
Бўзимда чилтонлар...

Тунда сочим анҳордай оқди,
Кўзларимдан сочилди бир чўғ.
Ҳатто ойнинг акси мавжланар
Фақат, тилла балиқчалар йўқ.

Тупроғимни кучдим йиғладим,
Бармоқларим ажриқдай ўсди.
Сендан олис кетмаяпман йўқ,
Мен ўзимдан кетяпман дўстим.

Асролмаймиз самода қушнинг
Патларидек тўзғиган хисни.
Униб чиқар тоғу тошлардан
Унут бўлган соғинчнинг исми.

* * *

Ох, руҳимнинг ҳайқириқлари,
Нечун соқов бўлиб туғилдинг?
Ўздан олис кетганим сари,
Қанотлари куйиб туғилдинг.

Дилгир кеча, дилсиз дарахтлар,
Қай бир гуноҳ тилингни узди?
То тонггача ойнинг юзини
Тимдалайди итларнинг кўзи.

Ойда сас йўқ,
Менда садо йўқ,
Симираман тунни ҳовучлаб.
Олти ёқда юрибди дайдиб,
Мени ташлаб кетган товушлар.

Мусофирман, хуморим хув дашт,
Юзларини баҳор ўпмаган.
Ва, тиззаси ўйилган қирлар,
Мендай – ундан олис кетмаган.

Қидирганим бир яшил таскин,
Олтин косов – дилни кўзгайман.
Шаҳрисабз, гар берсанг изи,
Сендан битта япроқ узгайман.

Сўнг кетарман, сафарим қариб,
Бутлангунча дил синиклари.
Ох, мезбон юрт, сенга омонат,
Гунг руҳимнинг ҳайқириқлари.

ТАҲАЙЮЛ

Рухимда туман, гашлик,
 Елкамда тун – юлдузқоп.
 Шамол килар саркашлик
 Аксинг кўрсатмиш хубоб,
 Сафардаман.
 Ўнглаш истаб онамнинг
 Тушларини ўмардим.
 Сичкон инидан гўдак
 Тишларини ўмардим.
 Падаримнинг ёвкур кўз –
 Қушларини ўмардим.
 Сафардаман.
 Фасллар қўноқ бўлган
 Дарахтларнинг кифтида.
 Ўргимчак қандил осган
 Кўхна горлар шифтида
 Сафардаман.
 Таҳайюл тулпорининг
 Туёғидан чиқмиш чанг.
 У Шаҳар йўлга чиқмиш
 Овозингни эшитса.
 Қулогимга шивирла
 Исмин айтиб чақирсанг.
 Сафардаман.

* * *

Видолар нишлайди замин бағрида,
 Қонимда увишган ишқнинг овози.
 Мунгли куйларига мафтун этади,
 Фиғондан йўнилган машшоқнинг сози.

Метин ҳаволарни симиради тун,
 Ёмғирга жўр бўлар турналар охи.
 Бори бисотимни таламоқ истар,
 Ҳали туғилмаган куннинг гуноҳи.

Сен эса саҳройи қароқчи каби
 Бу қарвон йўлида кўп сургансан от.
 Ибтидода олган омонатим дил,
 Уни сендан асраб қолсам бас, ҳаёт.

**Муборак
ФОЗИЛОВА**

Адабиётимизнинг олтин дарвозаси

Умр йўлдошим, таникли адиб, таржимон, ношир Носир Фозилов билан ижодий ҳамкорлигимиз турмуш курмасимиздан илгари бошланганди. У киши “Шарқ юлдузи” журналида, мен “Ёш гвардия” нашриётида ишлардим. Носир аканинг “Жўхори тузок” номли китобларига муҳаррирлик қилиш менга топширилганди. Китобни нашрга тайёрлаш жараёнида бир неча бор мулоқотда бўлишимизга тўғри келди. Шунда у киши таржима билан шугуланаётганимдан хабар топиб, Эмил Аметовнинг “Жўнатилмаган хаг” ва “Скрипка навоси” номли ҳикояларини олиб келиб: “Шуни ўзбекчага ўгириб берсангиз, “Шарқ юлдузи” журналида босамиз”, деб қолдилар. Мен бор маҳоратимни, билимимни ишга солиб, таржима қилдим. Ҳикоялар нуфузли журналда босилиб чиқди. Бундан жуда хурсанд бўлдим. Кейин ҳам бир неча ҳикоялар менинг таржимамда шу журналда чоп этилди.

Турмуш қурганимиздан кейин эса биз бир-биримизга кўмакдош бўлдик. Мен Носир ака ёзган асарларнинг, таржималарнинг биринчи ўқувчиси, биринчи муҳаррири эдим. У киши фикрларимни кўпинча инобатга олар ва керак ўринларда тузатишлар киритар эдилар. Кўлёзма тайёр бўлгач, машинкада кўчириб берардим. Баъзан айтиб турардилар, мен машинкада ёзардим. Носир ака ҳам ўз навбатида менга муҳаррирлик, таржимонлик сирларини ўргатардилар. Биз ана шундай қизгин ижодий мухитда ҳаёт кечирдик. Уйимиз жуда сермеҳмон – дўсту ёр, шогирдларнинг кети узилмасди.

Носир аканинг “Шарқ юлдузи” журналига меҳр ва ихлослари ниҳоятда баланд эди. Журнал жамоаси жуда аҳил, бир-бирларини эъозлашар, борди-келди қилишар, меҳр-оқибат кўрсатишарди.

У киши янги ташкил этилган “Ёш гвардия” нашриётида ишлаб юрганларида Асқад Мухтор “Шарқ юлдузи”га ишга таклиф қилган эканлар. Шундан бошлаб, журналга Асқад Мухтор, Мирмуҳсин, Ҳамид Ғулом, Ҳафиз Абдусаматов, Ўткир Ҳошимовлар муҳаррирлик қилган даврда (орада бир неча йил Ғафур Ғулом номидаги нашриётда қатта муҳаррир, бўлим мудирини бўлиб ишладилар), яъни ўттиз йилга яқин шу даргоҳда фаолият кўрсатдилар. Бу йиллар давомида адабиёт жонкуяри, ёшларнинг меҳрибон, ғамхўр, талабчан мураббийси сифатида ҳамкасблари,

Муборак ФОЗИЛОВА – 1947 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) филология факультетини тамомлаган. Васил Биковнинг “Унинг батальони”, Хельо Мяндининг “Хеннуянинг саргузаитлари”, Олег Тихомировнинг “Зумраша” қиссаларини ўзбек тилига ўсирган.

дўстлари, шогирдларининг канчадан-канча асарларини ўқиб, йўл-йўриқлар кўрсатдилар, адабиёт оstonасига кадам қўйган ёшларни қўллаб-қувватладилар. Уларнинг бир канчаси адабиётимизнинг байроқдорлари бўлиб етишдилар.

Академик Наим Каримов Носир акани шундай хотирлайдилар: “Носир Фозилов деганда, кимдир унинг бир замонлар, қийинчилик йилларида кўрсатган меҳру муруватини эслайди. Кимдир иккита ҳикоясини кўтариб, таҳририятма-таҳририят сарсон бўлиб юрганида: “Қани, буёққа обкел. Маъкул келса, ўзим “Шарқ юлдузи” да чикараман!” деган сўзлари ва сўзининг устидан чиққан кунларини ёдга олади. Кимнингдир хаёли унинг уч хоналик, лекин бир дунё одам сифадиған уйидаги издиҳомларга кетади...

Носир Фозилов ана шунақа – ҳар кимнинг хотирасида бир умрга қоладиган ишларни қилиб кетган бағрикенг, тўғрисўз, ҳалол инсон эди”.

Дарҳақиқат, у киши бошқаларга яхшилик қилишни яхши кўрардилар. Бундан ўзлари ҳам хурсанд бўлардилар. Яхшилик қилаверинглар, у албатта қайтади, мен буни ҳаётимда кўп кўрдим, деб уқтирардилар бизга, болаларга ҳам.

“Ижодкорлар даврасида ёш адибга янги ёзган асарини кимга ўқитиш борасида маслаҳатлар бериларди. Кўпинча “Носир акага ўқитиб олинг, у кишидан ўтгани ҳамма жойдан ўтди дегани”, дейишарди. Носир акамга яқинлашмай туриб, у кишининг ғоятда талабчан, ҳатто қайсидир маънода қаттиққўл эканликларини билганман”, деб хотирлаган эди Ўзбекистон халқ ёзувчиси Тохир Малик.

Шу боисдан янги ёзган асарини кўтариб уйимизга келувчилар кўп бўларди. Уларнинг бирортасини вақтим йўқ деб қайтарганларини эслай олмайман. Қўлёмани кечалари уйқудан кечиб бўлса ҳам ўқиб, тахшис қўйиб, тузатиш йўлларини тушунтириб, ҳатто ном ҳам қўйиб берардилар. Лекин асари маъкул бўлмаган муаллифларга фикрларини дангал айтардилар.

Шу зайл ишга ҳам ўз вақтида бориб келардилар, ижодкор дўсту шогирдларнинг асарларини ҳам ўқирдилар, ижод ҳам қилардилар. Албатта ижодга кам вақт қоларди.

Носир аканинг назарига тушган кўплаб ёшлар кейинчалик адабиётимиз устунларига айланишди. Бундан умр йўлдошим ҳамиша фахрланиб юрардилар. Абдулла Ориповнинг ноёб истеъдодини пайқаган Носир Фозилов ёш шоирнинг бир неча марта турмуш қийинчиликлари боис қишлоғига қайтиб кетмоқчи бўлганида қатъий қаршилик қилганлар. Шоирнинг уйлик бўлишига қўмақлашганлар, қўллаб-қувватлаб, ғамхўрлик қилганлар. Абдулла Ориповнинг илк шеърларини болалар нашрларида, “Шарқ юлдузи” журналида чоп этилишида ёрдам берганлар. Улар бирмунча вақт қўшни бўлиб яшашган, Носир ака 2-қаватда, Абдулла ака 4-қаватда.

“Оға мен учун адабиётга киришимда “олтин дарвоза” ролини ўтаган, акс ҳолда, ким билади, ёзишни ташлаб кетармидим. Бизнинг авлод, Ўлмас Умарбеков, Учқун Назаров, Шукур Холмирозев, Ўткир Ҳошимов, Низом Комилов ва яна қанча тенгдошларимиз учун Носир Фозиловнинг хонадони иккинчи уюшма эди, уларникида тез-тез йиғилишиб, адабий баҳслар уюштириб турардик”, деб эътироф этган эди Ўзбекистон Қаҳрамони, Халқ шоири Абдулла Орипов.

Журналга яхши асар келса, ишдан қайфиятлари чоғ бўлиб қайтардилар, нохуш қайфиятда келсалар билардимки, бугун дилхиралик бўлган. Шундай кезларда албатта у кишини тинчлантиришга, қайфиятларини кўтаришга ҳаракат қилардим.

“Ўша кезларда таҳририятимизга йирик асарлар кўп келарди. Уларни ўқиб, ютуқлари-ю нуксонларини батафсил қоғозга тушириб бир нусха муаллифга бериб, иккинчи нусхани ўзимизда олиб қолар эдик. Адабиётимиз талаб ва мезонларидан келиб чиқиб, ҳатто дўстларимизга ҳам ютуғу камчиликларини рўйи рост айтардик.

Шунака пайтлар ҳам бўлардики, ёши улуг, мансабдор ёзувчилар қўлёзмаларини кўтариб келганларида ҳам ҳеч иккиланмай бор гапни шартта-шартта айтардик. Бироқ шунга қарамай, бу муаллифлар баланддан келиб, керак бўлса юқоридан қўнғироқ килдириб, асарларини чоп эттирардилар. Ўшанака кезларда ожиз қолган пайтларимиз ҳам бўлган”, деб ёзган эдилар Носир ака “Ношир ва Носир сўзи” китобларида.

Ҳа, журналда ишлаш осон бўлмаган.

Умр йўлдошим “Шарқ юлдузи”да ишлаган кезларида ноҳақликларга ҳам дуч келдилар. Бу 1982 йил эди. Ёш ёзувчи Мамадали Маҳмудовнинг “Ўлмас қоялар” номли романи журналда босилиб, буни сиёсий хато деб топишди. Асосий масъуллар четда қолиб, асарни таҳрир қилган адабий ходимга қўшиб масъул котибни ҳам айбдор қилишди. Энг яқин шоғирдлари Ўктам Усмонов уюшмада котиб-секретарь бўлиб ишларди, жамоа йиғилишида Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси секретариатнинг қарорини ўқиб эшиттирди. Қарорда журналда рўй берган бу “маъшум” хато масъул котибнинг ҳам айби эканлиги, уни ишдан бўшатиб, ўрнига бошқа одамни тайинлаш кераклиги айтилганди.

“Бу қарор қабул қилинган куни мен уйда эдим. Ёзувчилар уюшмаси раиси Сарвар Азимов йўқлаётганини айтишди. Бордим. Нашриётдан “Шарқ юлдузи”га ўтганим маълум қилинди. Бинонинг учинчи қаватидан иккинчи қаватига тушдим. Носир ака кутиб ўтирган эканлар. Юракларидаги ғашликни сездирмадилар, аксинча, “Ҳа шоир, орқамдан қувиб етиб келдингизми? – деб ҳазил билан кутиб олдилар. Илгари “Шарқ юлдузи”га ўтганларида, нашриётдаги ўринларига мени тавсия қилган эдилар.

– Мен бунака жиддий жойда ишламаганман, бошим қотиб қолди, – дедим.

– Бошингиз қотмасин, масъул котибнинг иши осон: фаррошга супурги топиб беришдан тортиб, босмаҳонага югуришгача, тилининг тагига валидол ташлаб олиб, маза-бемаза қўлёзмаларни ўқиб, сўнг улар билан тортишишгача, ҳаммасига мен балогардон эдим, энди сиз югурасиз. Бўйингиз узун, югуриб чарчамайсиз... – деб “иш”ни топширдилар,” деб хотирлайди Тохир Малик.

Шунда умр йўлдошим қаттиқ ранжидилар. Лекин ҳеч кимга шикоят қилмадилар. Ҳеч кимдан нолимадилар ҳам. У киши жуда сабрли, матонатли инсон эдилар. Сабр қилдилар. Аламларини ишдан олдилар. Ўтириб ижод қилдилар. Устозлар ҳақидаги хотиралар, воқеий хикояларнинг кўпи ўша йилларда ёзилди ва кейинчалик китоб бўлиб чиқди. Устозларнинг руҳи қўллаб, Ҳамза номидаги Ўзбекистон республикаси Давлат мукофотида сазовор бўлдилар. Жазонинг охири хайрли бўлди.

Лекин ўша пайтларда иқтисодий жиҳатдан анча қийналганмиз. Чунки хўжайиним ишдан бўшаган, ўғлимиз ҳали ёшига тўлмаган, мен бола тарбияси билан банд, таътилда эдим. Шунда тирикчилик вақидан овқат пишириб уйимиз яқинидаги бозорчада сотишга, нашриётдан қўлёзма олиб келиб, уйда машинкада теришга мажбур бўлганман. Сабр билан бу қийинчиликдан ҳам ўтиб олганмиз.

Орадан икки йил ўтгач, Ғафур Ғулом номидаги нашриёт директори Жуманиёз Жабборов ишга таклиф қилдилар. Кейин эса раҳматли Ўткир ака Ҳошимов: “Носир ака, келинг, бирга ишлайлик”, деб “Шарқ юлдузи”га чақириб олдилар.

“Одамлар орасидан меҳр-оқибат қочаётган қийин пайтларда ишладилар. Муаллифлар асари бўш эканини тан олмай жанжалларни бошлаб юборарди. Носир акам бу борада таҳририятда ҳимояловчи метин қоя эдилар”, деб хотирлайди Тохир Малик.

Журналда ишлаб, канчадан-канча ёш ижодкорларга ғамхўрлик қилдилар, уларнинг асарларини таҳрир қилиб, чоп эттиришда кўмаklarини аямадилар.

“Носир ака шогирдми, шогирд эмасми, ижодий маслаҳат, йўл-йўриқ сўраш илинжида келган ҳар бир ёш қаламкашдан умидбахш сўзини ҳам, меҳрини ҳам, ёрдамни ҳам аямай ва асло малол олмай инъом этадиган, бу ишлардан ўзи ҳам хузурланадиган устозлардан эди”, дея миннатдорлик билан хотирлайди ёзувчи Қамчибек Кенжа.

1990 йили кўпчиликнинг таклифи билан журналда Алоуддин Мансур таржимасидаги Қуръони Каримни чоп этишга киришишди. Ўткир ака бошчилигидаги ишчи гуруҳда Носир Фозилов ҳам бор эдилар.

Дастлабки таржима матни тайёр бўлгач, бу иш кимларгадир ёкмай қолиб, бош муҳаррирни Марказқўмга чақиришди. Ўткир ака маъсул котиб Носир Фозилов билан Алибек Рустамовни олиб бордилар. У ерда мафкура котиби ва яна бир неча казо-казолар кутиб ўтиришган экан. Уларнинг ҳаммаси Қуръони Карим маънолар таржимасини чиқариб бўлмайди, тезроқ босмахонага буйруқ бериб, нашрни тўхтатиш керак деб зугум қилишади. Журнал вакиллари ҳам бўш келишмайди. Айниқса, Алибек Рустамов ўринли далиллар келтириб, уларнинг попугини пасайтириб қўяди. Иккала томон мурасага келишмагач, “Масалани Ислом Каримов эътиборига ҳавола қилиш лозим” деган хулосага келишади. Олийжаноб бу инсон барча фикр-мулоҳазаларни тинглагач, бош муҳаррирга сўз беради. Ўткир ака Қуръони Карим “Шарк юлдузи” журналида босмага тайёрланаётганидан кенг ўқувчилар оммаси хабардор эканини, нашр тўхтатиб қўйилса, турли норозиликлар юзага келиши мумкинлигини айтади ва Қуръони Каримнинг нашрдан чиққан бир босма тобоғини Ислом Каримовга тақдим этади. У киши бунни кўриб: “Журналда босилаётган экан-ку, яна қандай муаммо бўлиши мумкин, фақат журнал жамоасини табриклаш керак”, деб масалага нукта қўядилар. Шундай қилиб икки йил давомида Қуръони Каримнинг ўзбекча наشري тўла босилади. Бу савобли ишнинг бош-қошида турганлар сафида мен ҳам борлигимдан, унинг дастлабки наشري таҳрир ҳайъатига кирганимдан фахрланаман”, деб эътироф этган эдилар Носир ака.

Носир Фозилов каерда ишламасинлар, сидқидилдан бор кучларини аямай адабиётга хизмат қилдилар. Умрларини садоқат ва меҳр билан адабиётга, халқлар дўстлигини мустаҳкамлашга бахш этдилар.

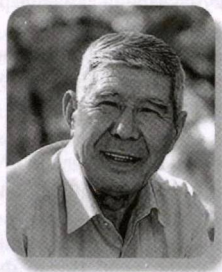
1992 йили сеvimли журналлари таҳририятдан пенсияга чиқдилар. Нафақага чиқиб ҳам ижод қилишдан тўхтамадилар. Охириги пайтларда кўзлари хиралашиб, хатта ўтмай колганди. У киши айтиб турардилар, мен ёзардим, сўнг бирга таҳрир қилиб, газета, журналларга берардик.

Умрларнинг охиригача баҳоли қудрат ижод қилдилар. Матбуотда қатнашдилар, китоблар чоп эттирдилар.

Мана энди у киши йўқлар. Йўқлар дейишга тилим бормади. У киши ҳамиша биз билан биргалар, қалбимиздалар.

Ёзувчини йўқ деб бўлмайди, у оламдан ўтган бўлса ҳам асарлари кейинги авлодлар билан яшайверади дейишади-ку. Илоҳим шундай бўлсин.

Жойлари жаннатда, имонлари саломат бўлсин. Қилган яхши амаллари ўзларига ҳамроҳ бўлсин.

**Tursunboy
ADASHBOYEV**

Ko'kda yulduz marjoni

Ona tilim

Alla bo'lib jaranglagan
Ona tilim – jonu dilim.
Unga, axir, payvastadir
Qadru qimmat, mehr, bilim.

Buyuk Temur jahon bo'ylab
Dovrug'ini solgan tilim.
Mir Alisher bobomlardan
Meros bo'lib qolgan tilim.

Bobur mirzo she'rlaridan
Rang va ohang olgan tilim.
Shunday tildan tonar bo'lsam,
Qiyma-qiyma bo'lsin tilim,
Ona tilim – jonu dilim.

Beshta arra

Raqamlarning yordamida to'rtta amal,
Daftaringda yozilganday karra bo'lar.

Tegirmonda don-dunlarni tortib ko'rsang,
Maydalanib un bo'lar, zarra bo'lar.

Kim o'zarga poyga qo'ysak, manzil so'nggi
Chavandozni aniqlovchi marra bo'lar.

Tursunboy ADASHBOYEV – 1939-2017. Toshkent davlat universitetining jurnalistika fakultetini hamda Moskvadagi Gorkiy nomidagi Oliy adabiyot kursini bitirgan. Ijodkorning o'ttizdan ortiq kitoblari o'zbek, rus, qirg'iz, latish tillarida nashr etilgan.

Sabzavotning nomlari ham turfa xildir,
Bodringning jaydarisi tarra bo'lar.

Talay so'zning ma'nosini anglab yetding,
Mirshab tutgan tayoq esa darra bo'lar.

Bu so'zlardan bosh harfini olib qo'ysak,
Duradgorga birmas, beshta arra bo'lar.

O'qituvchim

“Alifbe”dan o‘rin olgan
Bir kam o‘ttiz harflarni,
“Alla”, “Anor”, “Bahor”, “Bayroq” –
Kabi oddiy gaplarni:
– O‘rgatgan kim?
– O‘qituvchim.

Sodda, ziyrak, biroz sho‘xmiz,
Qiziquvchan, sertalab,
“Lo-la”, “Osh-ol” so‘zlarini,
Toqat bilan erkalab:
– Yozdirgan kim?
– O‘qituvchim.

Harf tanitib, burro qilgan
Anvarni, Sanobarni.
Kim o‘rgatgan qirralarni,
To‘rt amal barobarni:
– Aytchi, Azim?
– O‘qituvchim.

Sharillatib o‘qir Hulkar,
Rosti gap ishonmadik.
Biz “Alifbe” bayramini
Juda zo‘r nishonladik:
– Ustozing kim?
– O‘qituvchim.

Doim shaymiz: – Labbay – deb,
Ustozlar xitobiga.
Bolajonlar, navbat keldi
Endi “O‘qish kitobi”ga:
– O‘rgatar kim?
– O‘qituvchim.

Kapada

Sanjar bobosi bilan
Qovun poylar kapada.
Ko'kda yulduz marjoni,
G'ir-g'ir esar shabada.

Nabirasi bidillab,
Cholni tutar so'roqqa.
Yarmi kentik oy chiqdi
O'xshab oltin o'roqqa.

– Bobo, qarang, tunov kuni
Butungina oy edi.
Birovuni sindirib
Qo'rganmi, deb, koyidi.

Tongda

Tongda hushtak chalgandim,
Chiqib shuvoq boshiga,
Ma'qul bo'pti ovulning
Kattasiga, yoshiga.
Bu qilig'im Xo'rozning
Tekkan emish g'ashiga.
Meni ko'rsa Dakanboy,
Minib jahl otiga,
Ko'cha-ko'yni to'zg'itib,
Zo'r berar qanotiga.
Shayton kirdi oraga,
Sizga aytсам dangalin,
Yerni uzib olguday
Uning tirmoq-changali.
Chigirtkani egarlab,
Quva ketdim Xo'rozni.
Adabini beray deb,
Shumtakani, darozni.
Lekin, otim yiqilib,
Oyog'im sinib ketdi.
Chigirtkani jilovlab,
Dakanboy minib ketdi.
Tomoshaning qizig'i
So'qmoqli yo'lda bo'pti.
Xo'roz bilan Chigirtka
Tulkiga o'lja bo'pti...

Chumчуqlarga uyadir

Ashraf aka anor so'ydi,
Anormisan-anor, deysiz.
Har donasi gavhar misol,
Yalt-yult etar fanor, deysiz.

“A” harfini olgan edik,
Yo'q narsadan “bor” bo'ldi.
Barchamizga tanish hayvon,
Qo'sh o'rkachli nor bo'ldi.

Bolakaylar, bilib qo'ying,
Nor degani tuyadir.
“T” harfini qisqartirsak,
Chumчуqparga uyadir.

Tuproq

Ajdodlardan meros bo'lib
Qolgan tuproq.
Bobolarning qon va teri
Tomgan tuproq.
Qizg'aldoqlar ochilganda
Qilmay kanda,
Qir-adirlar gulxan bo'lib
Yongan tuproq.
To'kin-sochin dasturxonni
Solgan tuproq.
Dori-darmon, sinovlardan
Tolgan tuproq.
Qotilni ham, botirni ham
Sukut saqlab,
Ehtiyotlab, o'z bag'riga
Olgan tuproq.
Bobolarning qon va teri
Tomgan tuproq.

Агабий ҳаёт

* * *

3 май. “Зардушт заминиди” (“На земле Заратуштры”) очик халқаро адабий танлови якунларига бағишланган онлайн-конференция бўлиб ўтди. Унда турли мамлакатларда яшаб ижод қилаётган ёзувчи, шоир, таржимон, публицист, ношир ва санъатшунослар, танлов ҳакамлари, қатнашчилари иштирок этишди. Тадбир zoom-платформасида ўтказилди. Танлов Халқаро Ёзувчилар гилдияси ташаббуси билан ташкил этилган “Зардушт заминиди” културологик ассамблеяси олдидан ўтказилган адабий танлов шеърят, наср, бадий таржима, публицистика, эссе, иллюстрация, бадий ўқиш каби номинацияларда ўтказилди. Қатнашчилар кўлами анча кенг, унда Ўзбекистон, Қирғизистон, Россия, Беларус, Украина, Молдова, Эстония, Белгия, Чехия, Германия, Исроил, Канадада истиқомат қилувчи ижодкорлар иштирок этишган. Ҳакамлар ҳайъати эса Ўзбекистон ва Германиялик ижодкорлардан таркиб топган.

* * *

11 май. Иккинчи жаҳон урушида қозонилган Ғалабанинг 75 йиллиги муносабати билан Ёзувчилар уюшмаси Жиззах вилояти бўлими ҳамда Нуроний жамғармаси вилоят бўлими ҳамкорлигида ҳарбийлар ва курсантлар, ёзувчи ва журналистлар иштирокида “Мардлик мактаби” номли китобнинг тақдироти ўтказилди.

* * *

12 май. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси “Ижод” жамоат фонди томонидан Чўлпоннинг шеърлари рус тилида нашр этилди. “Мгновения любви” номли ушбу китобдаги 43 та шеърнинг бадий таржимасини таникли шоир Николай Ильин маҳорат билан амалга оширган. Чўлпон шеърлятида, энг аввало, Миллий озодлик ғояси, шунингдек миллий ва умуминсоний қадриятларни мутлақо янгича бадий усуллар, оҳанглар ва товушлар образлари воситасида ифодаланганини таржимон яхши хис этган. Энг муҳими, у шоир руҳиятини тўғри англаб етган.

* * *

13 май. Муҳаммад Юсуф номидаги ижод мактаби ўқувчилари билан Ёзувчилар уюшмаси аъзоси Ҳабиб Сиддиқ иштирокида Ўзбекистон халқ шоири Ғафур Ғулум ҳаёти ва ижодига бағишланган онлайн маҳорат дarsi ўтказилди. Адиб ва шоирнинг “Шум бола”, “Менинг ўғригина болам” каби машҳур асарлари ҳамда унинг уй музейи тўғрисидаги фикр-мулоҳазалар, маълумотлар ёшларга етказилди.

* * *

14 май. Республика Маънавият ва маърифат маркази, Ёзувчилар уюшмаси, Журналистлар ижодий уюшмаси, Мудофаа вазирлиги, Миллий гвардия, Давлат хавфсизлик хизмати, Фавқулодда вазиятлар вазирлиги томонидан ўтказилган “Ғалаба – 75” бадий-публицистик асарлар танловининг Республика босқичи ғолиблари эълон қилинди.

* * *

15 май. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси “Ижод” жамоат фонди томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Иккинчи жаҳон урушида қозонилган Ғалабанинг 75 йиллигини муносиб нишонлаш тўғрисида”ги қарори ижроси юзасидан, Ватанимизнинг фидойи фарзанди, Иккинчи жаҳон уруши қаҳрамони Мамадали Топволдиев ҳаётига бағишланган “Кўприк” ҳужжатли романи ҳамда “Уруш, номинг ўчсин жаҳонда” номли шеърлар китоби нашрдан чиқди.

* * *

20 май. Тошкент шахрида барпо этилган Адиблар хиёбонида Президент Шавкат Мирзиёев ташриф буюрди. Алишер Навоий хайкали пойига гул қўйиб, хиёбонда амалга оширилган ишлар билан танишди. Ёзувчи ва шоирлар, зиёлилар билан учрашувда миллий адабиётимизни ривожлантиришга қаратилаётган эътибор, галдаги муҳим вазифалар ҳақида сўз борди. Учрашувда Ёзувчилар уюшмаси раиси Сирожиддин Саййид, Раиснинг биринчи ўринбосари Нодир Жонузоқ, Ўзбекистон халқ шоири Иқбол Мирзо, адабиётшунос олимлар иштирок этди.

* * *

Адиблар хиёбонида Абдулхамид Чўлпон ҳаёти ва ижодига бағишлаб “Адабиёт яшаса – миллат яшар” мавзуида давра суҳбати ташкил этилди. Маскандаги адиб хайкали пойида бўлиб ўтган тадбирда шеърят ва адабиёт ихлосмандлари, Ички ишлар вазирлиги академиясида таълим олаётган курсант ўғил-қизлар иштирок этди.

* * *

27 май. Қорақалпоғистон Ёзувчилар уюшмаси қошидаги “Қарақалпақ тили” интерклуби аъзолари ташаббуси билан “Қорақалпоғистон муаллими” номли янги газета ташкил этилди.

* * *

28 май. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раиси, Ўзбекистон халқ шоири Сирожиддин Саййид ўзи таълим олган Сурхондарё вилояти Сарносиё туманидаги 45-умумтаълим мактаби кутубхонасига 300 га яқин бадий китоблар, устоз ёзувчи-шоирларнинг портретлари ва адабиётга оид суратларни совға қилди.

* * *

29 май. Фарғона вилоят телевидениесига ўзбек-қирғиз дўстлиги, асрлар аро кондошлик алоқаларининг илдизлари юзасидан Фарғона вилояти ва қўшни Қирғизистон Республикасининг Баткен вилояти адабиёт, маданият вакиллари, журналистлар ўртасида телемост бўлиб ўтди.

МУНДАРИЖА

БАРҲАЁТ СИЙМОЛАР

Абдулхамид ЧЎЛПОН. Кўклардан юпатгич юлдуз ахтарай.4

НАЗМ

Омон МАТЖОН. Тонг йўлида куёш нафис зар ёяр.23

Гулчехра ЖЎРАЕВА. Эзуликка чорлагай
инсонни ҳар дам.59

Ойгул СУЮНДИҚОВА. Варақлай бошлайсан хотираларни.64

Ўткир ХИДИРОВ. Кўзимда соғинч бор, бокқил, ёр.69

Илҳом АХРОР. Сукунатдай хикмагли инсон.99

Зилолабону ХОЛИҚОВА. Бахт рамзин яратган
кўзим гавҳари.103

НАСР

Маматкул ҲАЗРАТҚУЛОВ. Қизил ва яшил. *Ҳикоя*.8

Темирпўлат ТИЛЛАЕВ. Ўлим ўпқони. *Қисса*.28

Мирзапўлат ТОШПЎЛАТОВ. Одамлар. *Ҳикоя*.74

Даврон СУЛТОНОВ. Афсонавий кўзгу сири. *Қисса*.
Давоми. Бошланғичи ўтган сонда.125

ЁШЛАР ИЖОДИ

Шерзод ОРТИҚОВ. Отамнинг кабутарлари. *Ҳикоя*.85

Байрам А.ЛИ. Шифохона. *Ҳикоя*.87

Абдулатиф АБДУЛЛАЕВ. Фронтвик. *Ҳикоя*.91

Нодирабегим ИБРОҲИМОВА. Адибнинг вафоти. *Ҳикоя*.95

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Каримбой ҚУРАМБОЕВ. Абдулла Қодирий ва қардош
халқлар адабиёти.78

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Мадина НОРЧАЕВА. Қидирганим бир яшил таскин.158

“ШАРҚ ЮЛДУЗИ” ЖУРНАЛИНИНГ 90 ЙИЛЛИГИ ОЛДИДАН
Муборак ФОЗИЛОВА. Адабиётимизнинг олтин
дарвозаси.166

ТАДҚИҚОТ

Нормурод АВАЗОВ. Бехбудий тухфаси.107

Маҳмудхўжа БЕҲБУДИЙ. Китобат ул-атфол.111

Бойназар ЙЎЛДОШЕВ. Ўзбек адабий танқидчилигининг
тараққиёт босқичлари.155

BOLALAR DUNYOSI

Tursunboy Adashboyev. Ko'kda yulduz marjoni.170

Адабий ҳаёт.174

Шарқ юлдузи

2020

5-сон

Муассис:

**ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ**

* Муаллифлар фикри тахририят ижодий жамоаси нуктан назаридан фарқланиши мумкин. Тахририятга юборилган материаллар орқали амалга оширилади.

Журнал ОАК эътироф этган нашрларнинг 10.00.02 «Ўзбек адабиёти» ихтисослиги бўйича рўйхатига киритилган.

* Журналга обуна даврий нашрларни етказиб бериш билан шугулланувчи барча ташкилотлар орқали амалга оширилади.

Обуна индекси – 911

Манзилимиз:

100066, Тошкент шаҳри, Бунёдкор шоҳкўча, Адиллар хиббони, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси биноси.

Телефонлар:

231-23-65, 231-23-66, 231-23-68

www.sharqyulduzi.uz

e-mail: sharqyulduzi@mail.ru

Босишга рухсат этилди:

25.11.2020

Қоғоз бичими 70x108^{1/16}

Офсет босма усулида офсет қоғозда босилди. Босма табоғи 11,0.

Шартли босма табоғи 15,4.

Нашриёт ҳисоб табоғи 17,2.

Адади 2000 нусха.

Букортма №28

Эслатма: Журнал пандемия шароитида танаффуслар билан чоп этилганини эътиборга олиб, маълумотлар аниқлигини текшириш учун журналнинг босмаҳонага топширилган санасига қаралсин.

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 05.02.2016 й. 0562-рақам билан рўйхатга олинган.

“PRINT REBEL” МЧЖ

матбаа қорхонасида чоп этилди.

Қорхона манзили:

Тошкент шаҳри, Олмазор тумани,

Ўрозбоев кўчаси, 35-уй

Журнал ойда бир марта

чоп этилади.

Мусаххилҳар:

Дилфуза Маҳмудова

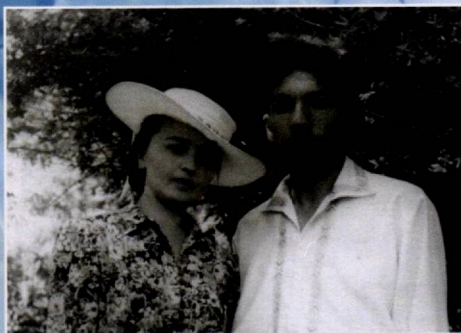
Моҳира Ҳусанова

Саҳифаловчи-дизайнер:

Шаҳриёр Ибрагимов

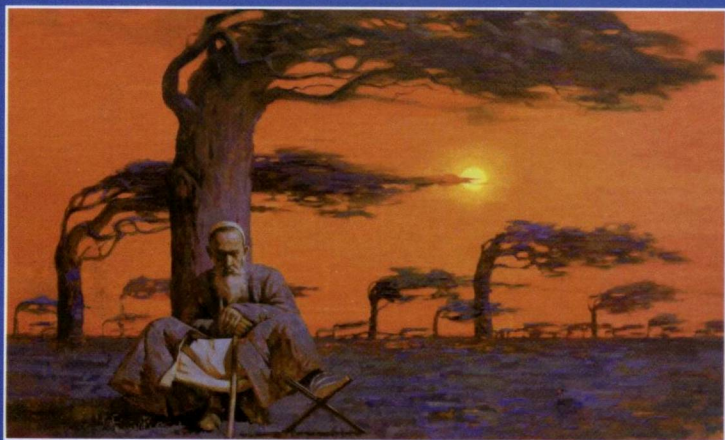
Copyright © «Шарқ юлдузи»

Унутилмас лаҳзалар

Саид АҲМАД ҳаётидан лавҳалар

28002
1975-ч.

«Ўткинчи дунё»

«Сууга»
Умар РАЖАБОВ асарлари